РУШЬНИ ЏЬОПУА

И А ҲА М Б О А Е Ҵ Ә А А Ҵ А Ҟ А

А Ҭ О У Р Ы Х Т Ә Р О М А Н

Аҟәа – 2008

ББК 84 (5 Абх) 6-44
Ҷь 56

Актиор, адраматург, ашәҟәыҩҩы Рушьни Ҷьопуа аханатә ишиҟазшьоу еиҧш, Аҧсны, аҧсуа жәлар знысхьоу рҭоурыхтә мҩа, рҭоурыхтә хҭысқәа еснагь дрызҽлымҳауп. Имаҷымкәа иаҧиҵахьеит урҭ ахҭысқәа аазырҧшуа аҩымҭақәа.

Уажәы аҧхьаҩцәа ишәыдигало аҭоурыхтә роман ҽыц «Иҳамбо аеҵәа аҵаҟа» акыр шықәса аус адиулон. Араҟа аҧхьаҩ ибоит Амҳаҷьырра аҧсуаа ирзаанагаз атрагедиа ду. Уи ҟазарала иааирҧшуеит ауаажәлар рыҩнуҵҟа имҩаҧысуаз аибарххарақәа, азеилибамкаарақәа. Аха ауаҩы игәы нызкыло ак акәны иҟоуп, аидгылашьа иақәшәо амилаҭ егьа мыҟәмабара иақәшәаргьы, шьаҭанкыла раныхра шзалымшо.

Ажәакала, аҧхьаҩ устол иқәлоит ҟазарала иаҧҵоу аҭоурыхтә роман ҽыц.

Рушьни Ҷьопуа. Иаҳамбо аеҵәа аҵаҟа. Аҭоурыхтә роман. – Аҟәа. 440 д.

© Р.Ҷьопуа 2008.

Ауха шаанза аҧша асуан. Зны ӕеарыцәгьон, даҽазныхгьы иҟоуҵо хәарҭам ҳәа арҳәазшәа, ӕеарҭынчуан. Аха ахагахара азаазшәа еиҭа аҽаанахон. Ақәа ауамызт, иагьымацәысуамызт, ус анакәха, иагьдыдуамызт. Аҧша шасыц иасуан амч зықәхоз ашәаҧыҷьаҧ асаара ишьҭаҵо...

Хыхь ҳаракы, мраҭашәарахь агәышҧ ҟьаҟьа рхианы, ақәҧара иазыхиоушәа, игылаз ахра ацәқәа аҟынтәи илеиз ахаҳәқәа дыдраҵас рыбжьы геит. Ахаҳә шьанҵақәа дара дара ахьеидыкшалоз амацәыс аҽаҷҷозшәа иҵыры-ҵыруан. Уи, ахра иҩахыкны, Аҧсны иахагылаз ашьха раҳаракыра убарҭан абрахьынтәи. Аҭаца ҧшза дахькҽагылау акасыш шылхаршәу еиҧш, ахрақәа рхыцәқәарҽы аҧҭа ҟәашқәа зны илаҟәуан, нас хыхь ихалон. Зны зынлагь адгьыл иқәсуаз аҧша рыҵасуазар акәхарын, иахьца-иахьаа умбазо ажәҩан инаҵазуан...

Аҧша асуан ишасыц, иацнамҵозар иагнархомызт. Аҧшасра еимҟьара иаагәылыҩҩны игон абахә аҟынтәи илеиуаз арҩаш абжьы. Уи арҩаш кнаҳа ҵаҟа излаҭәоз азыжь шьарда иҵаулан. «Аҕба арзсоит,» – ҳәа азырҳәалон. Азыжь иҭалан ӕеыкәабара ҟаломызт. Уи умоу, зыҧсы цқьамыз ауаҩы инапы ҭишьыр, ацәқәырҧақәа аҧаҩ ӕеаннаҟьара иалагозаарын. Уи зыхҟьоз ҳәа жәытәнатә аахыс инеимда-ааимдо иааргозаарын иажәабжьны, абри ақыҭа иаланхоз ауаа…

Убри ақыҭа Аимара ҳәа иашьҭан. Ныҳәарҭасгьы иахьрымаз азыжь акәша-мыкәша ишьҭаз адәы ԥшзаҽ акәын. Абра акәын русҟәа рызбарц азыҳәан Аимараагьы ахьеизоз. Ахацәа ракәын уахь ныҳәара инеиуаз, аҳәса уахь инеир ҟаломызт. Уи зыхҟьазгьы иахьа уажәраанза жәытә-натә аахыс инеимда-ааимдо рабацәа иааргаз ажәабжь ауп.

Иҟалазгьы убри ауп, ажәытәзаза, абри ақыҭаҽ инхоз ҭыԥҳа ԥшзак арҫаш зҽыцкьашоз абахә аҟынтәи дыԥан азыжь лхы алҭеит. Дарараза рҽадырцалеит, аха дырзымԥшааит, азыжь днахәлабга дцеит. Лара данҭахоз дышҭахаз збаз ԥсаатәзаарын. Убасҟан иҽыжит абжьы ақыҭа зегьы ираҳартә. Убри аахыс Аимара гәлымцәахк дыԥсраны даныҟоу, мамзаргьы Аԥсны аншәарҭахо угәы ҭнашьаартә абжьы аргозаап уи аԥсаатә ҽаасҭа. Уи аԥсаатә абжьы акәын ираҳауаз, ахаҭа азәгьы имбацызт, иршьырцаз шьарда ишашьҭашәарыцахьазгьы, ирымԥыхьашәомызт.

Дыҟан ажәытә, убри ахҭыс аныҟалаз ҳәа анырҳәо, аан уаҫ нагак, зыхьз- зыԥша Аԥсны ҟьаҟьа дузза иадыруаз. Иара ихьзын Данаҟаи. Ижәлаз ҳәа ажәабжь еиԥшьыҫцәа азәгьы издырамызт. Иара диман ԥҳа заҵәык, Мрашәа икаԥхо ҳәа изышьҭаз. Убри лоуп абахә аҟынтәи иԥан азыжь зхы азҭазгьы.

Данаҟаи шықәсык ахьҫынтә хынтә ныҟәара ҳәа

дцалозаарын. Мызкы, ҫымз данымаауазгьы ыҟазаарын. Мрашәа икаԥхоз лакәзар, абааш ахыцәқәа дхалан лыԥсы лшьалозаарын. Лыхьчаҫцәа ракәзар убас иакәшан игылан, аҵысҵәҟьа абааш иахыԥраар ахҽа ашьҭаҵан иларышьҭуан. Убырҭ раҵкьысгьы лылаԥш лыхлырԥомызт лаҳәшьа ду, лара Мрашәа икаԥхоз хаҭала дзаазаз.

Данаҟаи ныҟәара дыҟан. Мрашәа икаԥхоз абааш ацәқәа дықәгылан днаԥш- ааԥшуан. Изларҳәоз ала, лара аԥсабара даҽгәы-ҳәаауазаарын. Уи зыхҟьозгы ишылҭахыу ианылҭахыу абааш аҭыцра азин ахьлымамыз акәын. Лара лакәзар, ааԥын шьац қашәқашәо ианазҳауа еиԥш, лызҳара иаҽын. Лыԥсҭазаара қәыԥш дацгәыргьо акәын дшыҟаз. Адунеиаҽ гәырҫак ма ԥынгылак ыҟоуп ҳәа дшыҟамыз азыблара далашәеит, лара хәашабга...

Абаа аҵангәара иакәыршаз анҭыц, адәы ԥшза ишьҭаз иқазы-қызуа иқәыз ауаса шкәакәа даарылылбааит, зоура назаазаз арԥыск, лара лахь иԥшуаз. Уи Мрашәа икаԥхоз лызбахә ааиа-ҳаижьҭеи, амзаша амцаҽ ишбылуа еиԥш, абылра даҽызаарын. Ларгьы амца афархь аҵалыԥсеит. Лмаҟа иавҵаз ачабра шкәакәа аавҵхны иҫышьҭхны ишҟа иналҟьеит. Иаргьы иҽарпын арҳәара дналагеит. Ларгьы аԥарԥалыкь еиԥш аҽарпын

дацкәашоушәа дааԥыры-ԥырит. Ауаса ракәзар рыхқәа шьҭыхны иааикәагылазаап, еикәаҕҕа. Убасҟантәи аамҭаз ауаа ирцәымшәоз шьабыстақәакгьы, ааигәа абна аҽыкәаҽ иҳәуаз аҽарпын абжьы анраҳа икаԥа-чаԥо ахәмарра иалагазаап. Арԥыс иааигәара игылаз ҵиаа ԥшзак абҕьы ааҽыхны, ахҽа инадҳәалан аԥҳәызба лышҟа идәықәиҵазаап. Ахҽа акәзар ҩ-ԥстазаарак еиднаҳәаларц аҳауа иалҵәыраан, Мрашәа икаԥхоз лаԥхьа аҭзамц иналаҟацеит. Абҕьыц ахҽа иаамхны иҟәмшәышәза лзамҩа инадылҵазаап. Убасҟан илызцәырҵит цәанырра хазынак, лыԥсы ҿкааува арԥыс иааигәара дыҟазаарц лҭахны. Ларгьы иҟалҵеит арԥыс иааишьҭыз ахҽа аҭак. Лаб ихыц аҭзамц иадкнаҳалаз аакныхны, ахҽа лчабра надҳәала идәықәлҵеит. Арԥыс иаԥхьа иҵакьакьаз ахҽа ачабра аамхны днагәзит. Убри нахыс Мрашәа икаԥхоз лхы ныкәҵан дзмыцәазаап, иаргьы уи абааш даԥырҵны дымцеит ԥьаргьы. Мрашәа икаԥхоз дгәаҭеиуа абааш ацәқәа аҟьаҟьара дшыкәыз, аҭзамц даалҵызшәа лаԥхьа даагылеит уи арԥыс. Уаҳа рылмшеит, ажәак рзымҳәеит, рқьышәқәа неилаҵәеит, рнапқәа неикәдыршеит. Рхаҽы ирзаамгоз ԥстазаара ԥшзак итҟәаны иаман ашарахь инеихаанза. Мрашәа икаԥхоз лыхьчаҩцәа уи арԥыс данаауаз рызгәамҭеит, аха данцоз ахҽа дадыргеит. Дышьны дахьышьҭаз днеихаххызаап

ларгьы. Лҵәаабжь ақыҵа зегьы арзызеит. Лаҳәшьадыуи лыхьчацәеи ехьыс-еиԥысуа ишлышьҭаз, ахра дыҩхалан абахә лҽалҵеит...

Ҽнак зны Анцәа ныҳәарак аан, иасышықәса ишыҟарҵалац еиԥш, Мрашәа икаԥхоз азыжь лхы ахьалҭаз инеит аимараа. Аныхаԥааҩ Ажьгьери Аԥьрыцба ишыҟаиҵалац еиԥш, иуаажәлар ааикәршаны иааргылан,амрагыларахь ихы нарханы, Ерцахә еиԥш дҟәашза , дызҵаныҳәоз Анцәа иаҳарц иҵахызшәа, ибжьы наиргеит.

– Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа ҳакәхшоу, улԥха угәыхԥха ҳаҭ. Урхылаԥш ҳауаажәлар. Иуцәрыгхаз иаҭоумҵан. Амҩа маншәала иантца. Изныуҵаз иацәхымҟьо иҟаҵа. Мрашәа икаԥхози уи ларԥыси згәахәтә ауаа рхара ала иахьымзаз рыцқьара ҳагыумырхан. Имгааит уаҳа абри ҳ-Аимара убри аԥсаатә ҿаасҵа абжьы. Иа,Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, уара унапы ҳаныуп...

Амин рҳәон еикәшан еилагылаз зегьы. Аныхаԥааҩ иажәақәа рышьҭахь рыԥсы еиҩыргон, ҩныҵҟала хақәиҵрак роуан, Анцәа имч рылалазшәа рбон. Аныхаԥааҩ аԥсы шҭаз дзыхныҳәаз ауасашьтәа, ишьны ижәны иантҵыргалакь, адгьылаҽ абҕьы иацәа нышьҭаҵан, изыхныҳәаз, зи мцеи иҵыргаз рыфатә нышьҭаҵан, еикәшаны инатәаны акрыфара иалагон. Нас аҵыхәтәаны рызегь ршьапы иныкәгылан, Анцәа ду изкны ирымаз ашәа аацәырыргон.

Уа, зхьышьаргәыҵа ҳакәхшо Анцәа ду,
Уараида раида, уарада мақәа.
Уа, улҧха угәыҧха ҳаҵ, Анцәа ду,
Уа, рида раида, уарада мақәа.
Уа, иҳацәугхо ҳаҵоумҵан, Анцәа ду,
Уа, рыуа ууау, уараида гәышьа.
Уа, иҳаҵәам ҳадумкылан, Анцәа ду.
Уа, раридара уараида гәышьа.
Уа, Аҧсни аҧсуааи еицәыумырзын, Анцәа ду,
Уа, раида уаридара мақәа.
Уа, ҳажәлар рҳәатәы еиқәыршәа, Анцәа ду,
Уа, риуа уоуоу, уарада мақәа...

Убри аҽны ауп Мадлеи Аԥырыцба иҧсҭазаара ахы анакы. Ашьҭахь Мадлеи ду ҳәа хьзыс изауыз. Иахьанза хақәиҭрала адәы иқәыз. Хақәиҭрада ҧсҭазаарак ыҟоуп ҳәа иҟамыз, уажәы ҳәагәыжьла деиқәпах дҽарҳәаашәа дааҟалеит. Аҧҭақәа иргәылҟьаз амацәыс даҳоызаха иапҳьа даакаҷҷеит ҧҳәызбак. Нас игәаҵа дынҭамацәысын дынҭададит. Лара дықәпраан дкәашон адгьыл лшьапы ыкәмырсзо, аҧарҧалыкь ашәҭ ианахаҧырҧыруа еиҧш. Ус амахә иқәтәоу ахьшьыцба анҳоыкәпырарууа деиҧшха, илыцкәашоз арҧыси лареи рыгәҭа дныбжьаҧалеит Мадлеи. Емга-иемцарак ала дыпан азыжь далаҧалазшәа иблақәарҽ дынзаакәкәалеит лара. Убри нахыс уаҳа дзасаны

ибла зыжь дзалымҵит… Убри ашьҭахь ииасит бҕарҵахьы ақәпарахь.

– Ақәпараҽ аиааира зго акәырбан иаҭәашьахоит, акәырбан ацәа, – ибжьы наиргеит аныхаҧааҳо.

– Сара сыхиоуп, – ибжьы ҕәҕәа ааиргеит уаҳоы еиқәак, еикәша игылаз даарылҵны.

Аимараа рыҷкәынцәа рахьтә ақәпаҳоцәа бзиақәа шыҟазгьы, уажәы ақәпараз иалҵыз ауаҳоы рымч иқәхомызт. Иаргьы уи идыруан азы ихы шьҭыхны икын. Ижәҳахыр ҟьаҟьа дуқәа ирхаршәыз аԥьмацәа кьаҽ иаҵаҧшуаз игәышпы ԥырқәа, ахра иалыҳәҳәо амыҟә еиҧшын. Ихәда ашәпара аарла инаирҳәы-ааирҳәуан. Инапқәа ауын ишьамхы илахыҳәҳәо. Инапсыргәцақәа ацәмаа аҽы аиҧш иҟьаҟьан. Инацәкьарақәа ихәда еиҧш икьаҽын. Ихы-иҽы аҧсыуа хаҽымызт. Аиҳаразак аԥьамқәеи арабқәеи, мамзаргьы Азиа иқәынхоз амилаҭқәа дреиҧшын. Изларҳәо ала, ажәытәза зны, аҧсыуа хәҳахәҭоык, зхатәы ҕба змаз, абыржәы ақәпараз иалҵыз иабду, ма уи уи иабду еидара шьҭыхҳоыс даахәан дааигазаап. «рап дызҵам ҕба ыҟам» – ҳәа баша иаурҳәахуаз, ашьҭахь азы иаго ақды ахышәпара аҟәара ишықәнажьуа еиҧш, иаҧсыуахан аҧсуара иналаҳаит.

– Абас сабанзаҧшуеи, уаҳа хаҵа дыҟазами абри ақыҭаҽ?

Убасҟан аныхаҧааҩ Ажьгьери Аҷьрыцба агәҭахьы дааскьаны еибарххаз аҭагылазаашьа ааирҧсыҽырц ибжьы ааиргеит.

– Анцәа иоуп ауаҩы амч илазҭаз. Абар уажәшьҭа хышықәса ҭуеит злыҧха ҳауша акәырбан, ақәҧаҩ ду Рамазан игоижьҭеи. Иаажәг ацәа...

– Шәаангыл зны, – ибжьы игаз дашьҭахх Рамазан иаҧхьа даагылеит Мадлеи. – Сара сиақәҧоит ақәҧаҩ ду Рамазан.

Ажәлар игылаз нышьхныҧсылеит. Рамазангьы ижәҩахырқәа ҩышьҭихит.

– Сара аҧшқа сиақәҧазом...

– Сара исҳәеит суақәҧоит ҳәа...

– Сара аҧшқа сиақәҧом, – иқәышә дныкәҭашәа ибжьы наиргеит Рамазан.

– Уара иумам азин сақәымҧара, – уажәы иҽаарыҕәҕәан Рамазан иблақәа дхыҧшыло даагылеит Мадлеи. – Абра иҧшьоу ҭыҧуп. Иҧшьоу аҭыҧаҽ алакҩакра ҟалазом. Ус ақәиҭеит ҳазшаз Анцәа ду.

Рамазан иеиқәара аиқәара ацлеит. Ақәҧарахь даннеиуаз ишыҟаиҭалоз еиҧш, иаразнак иҽырхианы даагылеит, абахәаҧшь еиҧш игәышҧы ҕьазҕьазуа. Мадлеи ихы ҩышьҭхны Мрашәа икаҧхоз дахьыҧаз абахә дназыҧшит. Уи инаҭеит имч еиҳа амчра. Жәытә-натә аахыс дара рабацәа

рымч зрыҕәҕәоз. Амацәыс еимҟьара еиҧш ақәҧаҩцәа ааидаххылеит. Ирыхәаҧшуаз ауаа иҟалаз шыҟалаз абаха иахьзаанза, Мадлеи Рамазан игәышҧы дҩыҭасын, дҩышьҭкәыцәаан ҭаҟа адгьыл аҽы длышьҭаирҟацеит. Уи убас дышьҭаирҟацеит, арахә ацәа андырҟацо еиҧш ҽырҭасышьа иқәымкәа. Ауаа ахьгылаз ишьхныҧсылеит, шьоукгьы рыла иабаз агәра рзымгеит. Рамазангьы адгьылаҽ уи аҟара днымхакәа иаразнак дҩагылан ибжьы неиҭыхны ажәлар игылаз ираҳартә инаиргеит.

– Абри арҧыс даҧсоуп акәырбан ацәа ианашьара, хаҭаҭасҭәҟьа дысиааит.

Аныхаҧааҩ акәырбан ацәа инапқәа инарықәҭан, хәышықәса зхыҭуаз аҷкәын хәыҷы акәырбан ахы наиркны, иаҧхьа днаргылан, зықәрахь инеихьаз ахацәа жәаҩык рҟынза ишьҭахь инаргылан, хынтә аиқәҧара ахьымҩаҧысуаз иакәшеит, ашәа ҳәо.

Иа, Анцәа алыҧха агәыҧха ҳазҭаз,
Абри адгьылаҽ иаҳхылаҧшыз ҳгәазҭаз,
Умч ауп иҳамчыу, ҳтәылаҽ ҳаҕәҕәазарц,
Ҳаҕәҕәазарц умч ауп иҳамчу ҳаҕьацарцаз...

Ашәа ҳәаны ианалга, акәырбан цәа наган Мадлеи ихәда инахыишьит аныхаҧааҩы. Нас ажәлар рахь даахьаҳәны ибжьы наиргеит.

– Шьханыҟәа-иԥа Мадлеи Аԥьрыцба, ҳқыҭаҿ зегьы реиҳа амч змоу ҳәа Анцәа иуаҭәеишьеит. Анцәа дыухоумыршҭын, сыҷкәын... Анцәа иоуп ҳарҭ зегьы ҳаибаркны ҳазку...

Ажәлар ашәаҳәареи акәашареи рахь ииасит. Аимга- еимцара ихы иархәаны Мадлеи дналыдгылеит аԥҳәызба игәаԥхаз.

– Ибыхьзыузеи?

– Ҳамида.

– Бара боуп аиааира сзыргаз...

– Уаҵахар сгәы ԥжәаны сыԥсыр ҟаларын.

– Анцәа игәра бгоума бара?

– Изгоит.

– Саргьы изгоит.

Убас ала еиԥырҵит дара убри аҽены.

Аԥша асуан зны иҩәҩааны, зны ҭынч, аха иасуан...

Кәырбан ныҳәа ауха дызмыцәеит Мадлеи. Иблақәа неиқәиԥсар Ҳамида лыблақәа ҭыԥхаауа иаԥхьа даагылон. Дгылеит дышьҭалеит, деиҭагылеит, аха аҵыс ацәҟьа иаҽашәаз даҳызахеит. Даҽашәеит, аха дышԥаҽашәеи. Дыззыԥшыз ашара анааи, иҽааилаҳәан агәашәахь иҽынеихеит, дахьцоз иан иламҳәазакәа.

– Сара сыузыԥшыуп сыҷкәын, – лыбжьы наиқәлыргеит иан.

– Ахәылбыҳеха абра сҟалоит, – иҳәан иаарласны агәашә дынҭытҵит Мадлеи.

Мкыд лыҷкәын мҳоак данықәло диазҵаауамызт уанбахынҳәуеи ҳәа. Уи жәытә- натә аахыс ҵасла иааргоз акакәын. Ахацәа рызҵаара аҳәса рхы аларгаломызт, аиҳаразагьы амҳоа ианықәлоз. Иара Мадлеигьы иҵахымызт иан, ма даҽеазәы даниазҵаауаз уабацо, уанбаауеи ҳәа. Уи уажәшьҭа сдухеит, схаҵахеит ҳәа ихы иԥхьазон. Убри азоуп иабацәа рҵас ала ихы зымҳоаԥигозгьы.

Амра шьарда иҳоеихьан Мадлеи Ҳамида лыҳоны даннеи. Дышиашаз ашҭа дҭамлакәа абнара аҽыққәаҿ дааԥшит. Ажәқәа хьаны иаарыҵаҵыз Ҳамида лаб, аныгақәа ҳоба наҟ-ааҟ икны еихҳәа-еиҵҳәа игылаз аԥацха ашҟа иҽынеихеит. Иааиԥыххылаз иԥҳәыс иикыз аныгақәа ааимхны аԥацха днықәналеит. Ампахьшьи аирызи зманы иаадәылҵыз Ҳамида лаб инапы наирзәзәан, аирыз абарҵа абаркьыл иныққәргылан, аҳәымсаг аашьҭхны ашҭа агәҭа иқәгылаз араҵла абҕыкәа икаԥсаз аԥссара далагеит. Мадлеигьы ашҭахь иҵагь дааскьаны хьаҵлак ашьапы иҽенадҵан даагылеит. Иацы аԥелуан Рамазан иакәпараз иҽырхианы дангылаз игәы убриаҟара еисуамызт, уажәы ишеисуаз еиԥш. Еиҳаразак дзызхәцуаз илыдигало азҵаара аҵак шԥаҟалҵаришь ҳәа акәын. Дҳәаны дтәазар, мамзаргьы даҽеазәы бзиа дылбахьазар, аха иара игәы ианаҳәоз зынзаск даҽеакын. Иацтәи ақәпарақ дышхьамҵыз еиԥш,

абраҟагь дхьатцырц итахымызт. Шәымтақәак рыконытцҟала шаҟа еидихәыцлазеи абра дахьгылаз. Убасҟан иапхьа иаакашәеит ицәҟәыншьаны иҽшәаз ахьа. Мадлеи днышьтасны иаашьтхны инапсыргәца инанитцеит. Иаргьы еилаарцыруа аблақәа убас итыпхаауан, иацы Ҳамида лыблақәа тыпхаауа ишихәапшуаз еипш. Уара сеитаҳә абра сааины сшыҟоу ҳәа ахьа цыра днақәцәажәан, Ҳамида лышҟа иршәит. Иара ахьагьы ажәабжь зҽытцакны иаазго аҳәыҳә еипш, ишиашаз Ҳамида лапхьа инкашәеит. Лара лхы анҵоышьтылх, иара атцла даавтцны иҽыналирбеит. Уи акәхеит, лҳәымсаг нкаршәны агәашә дынтҟьаны Мадлеи дахьгылаз дааит.

– Бзиала уаабеит, – лҳәеит лара, лгәы тытцны ицо, илҳәара-илыура дақәымшәо, лхы лнапаҽы аагара шылтахызгьы, дуалыуашо.

– Бзиа ббаит, – иаргьы ицәыуадаҵохеит ихы инапаҽы аагара. Бара – боуп иацы аиааира сзыргаз. – Нас иҽеаархатцан ҽапара дыпеит. – Бара боуп иаха сызмырцәаз. Иахьагьы абра саазгаз. – Итцагь иҳәарц итахын, аха Ҳамида днеипыххылан даанылкылеит.

– Сара убартқәа зегьы срыцәшәоит.

– Акы ака бацәымшәан Ҳамида, сара бзиа бшызбаз еипш иагьсылшоит быхьчара.

– Сара избит избоит сыхьчара шуылшо –

ларгьы лхы лнапаҽы иаалгеит. – Иацы уииааит сара исцәымгыз ауаҵоы...

– Иҟаитцазеи иҟаипар дыбцәымгхартә еипш?

– Сахьцалакгьы сымҵоа икуеит. Сиццарц итахуп.

– Биццарц, уи шпа?!.

– Пҳәысс сигарц ажәа снитцеит...

– Пҳәысс бызгарц ажәа бнызтцо сара соуп. Бақәшаҳатума?

– Иуасҳәарызеи уажә сара, – апыргы дақәпалазшәа даауалуашеит Ҳамида.- Анцәа срыцҳашьа, сани саби акы рзиур ҳәа сшәоит уи ауаҵоы лашьца.

– Сара сыҟанатц ара азәгьы ак ихьыр ҟалазом...

– Сара уаргьы суцәшәоит, ак ухьыр ҳәа, – ишҟа дааскьеит лара. – Иацы дахьцәажәоз дмақаруазаарын, мшкы зны ианасыжьуам ҳәа. Сшәоит сара исыхҟьаны... – лажәа уаҳа илзацымцо лыхәцәа акит Ҳамида.

– Уи хьаас иҟабымцан, аҟәытцәақәа аз ду ишаздырҳауа еипш ибзиабара иназҳаит. – Имақаруа акгьы илшауам. Бара ажәа сыта бшсыццо ала...

Атцәа хаҳа еипш еиҳагьы даауаркалеит Ҳамида. Адгьыл лытцаблызшәа лшьапсаргәытца аацаҳәцаҳәит. Азыжь цәқәырпа далагылоушәа, аҳауаҽ даамадатмадашәеит.

– Ас иаарласну? – лыбз лара ишылтахыз илыцымныҟәеит. – Ас апсуароума?

– Уаҳа ҧсыхәа ыҟам, дызхымҧашаз ауыс аҳәаахь анаскьара даҽын иара. – Ҳазҭагылоу аамҭа ббоит. Ажәабжьны ирҳәоит, аурысқәа Аҧсны иабашьуеит мраҭашәара аганахь ала. Уи иахҟьаны аҧсуаа рыҩны-ргәара ааныжьны Ҭырқәтәылаҟа ихҵәаны ацара иаҽуп ҳәа.

Ҳамида дхаҳәршәырахеит, днеилыҧсааит. Азныказ лгәы аангылазшәагьы лбеит. Лхаҽы илзаамгаз, илаҳаз ажәабжь еилылкаарц ҽаалҭит.

– Исаҳауа закәызеи, аҧсуаа рыҩны-ргәара рыдгьылқәа ааныжьны ишҧахҵәои?!. Ааи хҵәароуп...

– Ааи, хҵәароуп. Аҧсуаа рхала ауракәхыу, Шьханхыҵтәи ҳашьцәагь ахцәара зықәшәаз рацәаҩхеит. Ажәакала, Кавказ аҭацәра иаҽуп. Убри аҟынтә баргьы-саргьы иаҳҧеиҧшыу ҳразҟахьы ҳааццакыроуп.

– Сақәшаҳаҭуп, ажәа усҭоит, аха ҳара ҳҵас ала сани саби ираҳароуп. Сара сыда азәгьы дрымазам.

– Уыс анакәха, ауаа аасышьҭуеит ишахәҭоу ала, аҽҳәарагьы ҧырҵәарц.

– Саҭоумҵан ас иаарласны ажәа ахьусҭаз, иаҧсыуа ҵасым, аха Анцәа ус аниҭахха, сара уара иахьыуҳәо сыҟоуп.

– Анцәаду иоуп бареи сареи ҳаиқәзыршәаз. Иара убри ҳирманшәалароуп ҳаҧхьаҟагьы...

Мадлеи иан Мкыд ҧсыуа ҵасла ишахәҭаз ауаа

нагақәа лышьҭит Ҳамида лаб ишҟа. Еицәажәеит еиқәшаҳаҭхеит, аҽҳәара ҧҵәаны еиҧырҵит. Мадлеигьы иусқәа ахьыманшәалахаз ихылҧа аҵыс ҭаҳәуан. Ачара аҽазыҟаҵара даҽын. Аха уахык абжьы геит уи аҧсаатә ҽаасҭа, Мрашәа икаҧхоз лҽанылшьуаз дызбаз. Уи абжьы ангалакь машәыр ду ҟалон ақыҭаз, мамзаргьы Аҧсынразы.

Адырҩаҽны, ишаашаҵәҟьаз, Мадлеи дцеит аныхаҧааҩ Ажьгьери Аҷьрыцба иахь. Аныхаҧааҩгы шаанза дгылан иҧшьоу ашьаҟа ацәашьқәа кыдиҵахьан. Иаргьы насҭха дтәаны ихы ҩышьҭыхшәа ажәҩан агәы даҵаҧшуан.

– Шьыжьбзиа ҳныхаҧааҩ, иҳәан,– Мадлеи аныхаҧааҩ иааигәа дымнеикәа даагылеит.

– Бзиала уаабеит, абзиара уақәшәааит, Анцәа дыузылҧхааит, – иҳәеит аныхаҧааҩ.

– Абзиарақәа ҳазегь ҳаицақәшәааит, – ҽааиҭит Мадлеи.

Аныхаҧааҩ, илацәа хьамҭақәа ҩышьҭыхны Мадлеи днеиҽаҧшны, хьаа дук ихы-иҽы иқәбаауа, днаиазҵааит.

– Иуаҳама иаха зыбжьы газ?

– Исаҳаит, уи ауп саазгазгьы...

– Уахьааз бзиоуп, – иқьышә дныкәцәажәеит аныхаҧааҩ. – Иееим уи абжьы ахьгаз уи ашьаршәы иҭарыблыша аҧсаатә. – Еиҭа ацәашьқәа ахьыбылуаз иҧшьоу ашьаҟа днахәаҧшит. Урҭ

ацәашьқәа былуа иаҳа-иаҳа иласкьацыԥхьаза игәы иаахәон, исабаԥыуп ҳәа. Ажьгьери Аԥьрыцба иныхаԥааҩра сабаԥын аимараа рзыҳәан. Дара аимараагьы Анцәа иаамышьтахь зыгәра ргоз рныха акәын. Аныҳәара аныҟалоз аҽены аимараа хәычгьы-дугьы гылон шаанза. Нас ахацәа аҳәса идырхиаз афатәқәа аашьтхны уахь ицон ныҳәара. Аныхаԥааҩ шкәакәа маҭәала деилаҳәан. Абҩатә қәаб акәапеи хыршәыла уа дгылан. Ажәлар анеизалакь, «иа Анцәа, зхьышьаргәыԥа ҳакәыхшоу, Анцәа» – ҳәа ашьаҟа дакәшо азы каиҭәон. Ишьҭалан инеиуаз ауаагьы инаргәыдтәало абарҭ ажәақәа иҳәон.

Уа Анцәа, зхьышьаргәыԥа ҳакәыхшоу,
Ԥахьатәи ҳныхаԥааҩ, ԥсаҭа бзиа иҭ.
Уи уара дузыразын, ҳаргьы даҳзыразын,
Уи уара дызқәуцоз амҩа ҳақәиҭон ҳаргьы.
Уа Анцәа, зхьышьаргәыԥа ҳакәхшоу...
Улыԥха-угәыха наҳаҭан ҳарԥшза,
Иахьа уажәрааза ҳманшәалан ҳаауеит.
Улыԥха сыҭ сыуааажәлар лыԥха рыстартә еиԥш.
Амч сыҭ сыԥсы ҭанаҵы умаҵ суларц азы.
Азин сыҭ, сыԥсы ҭанаҵы сыуааажәлар
рымаҵ суларц азы,
Уа зхьышьаргәԥа сакәыхшоу, Анцәа ду...
Уи ашьҭахь ажәлар еикәша иаагылан, рызегь рнапқәа ажәҩанахь ишьҭыхны иматанеиуан.

Иа Анцәа, зхьышьаргәыԥа ҳакәхшоу,
Иаҳзымдыруа ҳаҭоумҵан,
иҳаҭәам ҳаҭәоумшьан.
Абри адгьылаҿ игәаҟхьоу жәларуп ҳара.
Бзиакгьы ҳарба, акыр зымчу уара.
Аныхаԥааҩ урҭ иаарымдан ибжьы наиргон.
Иԥшьоу ашьаҟа, иԥшьоу ашьаҟа,
Цәашьы удҵабло, цәашьы удымшәо,
Аԥсҭазаара ҳаҭ ҳажәҩан аҵаҟа,
Иа Анцәа, зхьышьаргәыԥа ҳакәхшоу...

... Аха, аныҳәара уаҵәы иҟалараны иаха уи аԥсаатә ҿаасҵа абжьы геит. Уи ршьапы иқәнаргылеит ақыҵа зегьы.

– Абас ауп ишыҟоу абри адунеи, – ихы шьҭымхзакәа ацәажәара дналагеит аныхаԥааҩ Ажьгьери Аԥьрыцба. – Ауаҩытәҩса ихы данаҕахалакь, иаҕацәагьы рацәаҩохоит. – Нас ибла хьамҭақәа ҩышьҭхны Мадлеи днаиҿаԥшын даацәажәеит. – Уааскьа сыҷкәын, сара сышҟа. Абри ахьашьапаҿы утәаны иԥшьоу ашьаҟа икыду ацәашьқәа урыхәаԥшла. Сара сыблақәа ааԥсеит уажәшьҭа. Ҩынҩажәа шықәса ҵуеит сара абри ашьаҟа сахәаԥшуеижьҭеи. Уара макьаназ иабаудыруеи абарҭ ацәашьқәа анарку рыхәаԥшра шаҟа иуадаҩу. Цәашьык кыдшәар ҳәа сшәаны сгәы еиҵалон. Цәашьык кыдшәар, хәыцк схы шлон.

Усҟан Аимара цеик дҭахеит акәын иаанагоз. Жәлар рхьаа еиҳау хьаа ыҟамзаап Мадлеи. – Ацәажәара дааҟәцын аҟәардә иқәыршәыз аџьмацәа аарманшәалан даатәеит. Иблақәа иҧсҭазаарақ агәырґьареи агәаҟреи еиҟараны избахьаз неиқәиҧсеит, рыҧсы диршьарц иҭахызшәа. Иара шәышықәса шихыҵуазгьы ишьымхы ҵарын, иблақәа хара ирбон, илымҳа аҷыт авшәомызт, иажәа ԥкымызт, ихшыҩ цқьан. Аиҳаразак акәаци ахшхырҵәи ракәын фатәыс имаз. Арыжәтә иҿахьы иааигомызт. Ачаҟәала ацхазҩа иааигәара игылан, данааҿажәкуаз днаҿыхәон. Иаснагь игәы ахаа кыдын. данычкәыназ дыҧшзан, дыґәґәан, ар даарылукаартә дыҟан. Убри азоуп ҩажәа шықәса анихыҵ Аҟәа аҳҵынрахьы дзыргазгьы.

– Ацәашьқәа урыхәаҧшла, сыҷкәын, ацәашьқәа, – ииҳәо азәы имаҳарц иҭахызшәа ибжьы ныҵакны даацәажәеит Ажьгьери. – Уи аҧсаатә ҿаасҵа зыбжьы газ баша имгеит. Убри азоуп шаанза сгылан ацәашьқәа засыркыз. Аимараа рыцҧхьаза. – Нас инапы ажәҩанахь иҩышьҭхны дааматанеит. – Иҧшьоу ашьаҟа икыдмшәааит ацәашьы. – Шьарда аамҵа ихы ларҟәны дтәан. Нас еиҵа ажәҩан дҩаҵаҧшын, уахь дшыҧшуаз даацәажәеит. – Сара иуасҳәо уара ихоуҵароуп, сыҷкәын.

– Уара иуҳәо хазымҵода, ҳныхаҧааҩ...

– Анцәа ииҳәо хазҵо иоуп сара исҳәо хазҵоугьы.

– Лымкаала Мадлеи иблақәа дынхыҧшылан ҿааиҵит. – Анцәа дсацәажәеит иаха.

Мадлеи дахьтәаз изымбатәбарахан, ашырҳәа дҩагылеит.

– Уи шпа, ҳныхаҧааҩ?!.

– Шәыдгьыл ахыҵра шәықәшәоит шәыжәҩа еибышәымҭар иҳәеит зхьышьыргәыҵа сакәхшаша Анцәа. Уи баша ҳґәаҳәанимҵазеит.

– Аурысҷәа ракәхап дызҿу?

– Иахьа Аҧсны азы ишәарҭоу аурысҷәа роуп.

– Ирҭахыузеи ас аурысҷәа ҳара ҳҿы?

– Ҧсыуа дықәымкәа Аҧсынра...

– Нас иҟаҵатәузеи?

– Аидгылара, сыҷкәын, аидгылара...

– Аҧсуаа ианакәзаалакгьы аидгылара рыман, – Мадлеи гәыґрак игәы арыґәґәон.

Мадлеи ииҳәаз аныхаҧааҩ ихы-иҿы гәырҩа хьамҭарак нықәнаҵеит. Аҵх еиқәара дагәылаҧшуашәа наҟ хара днахәыцит. Ҵыхәаҧҵәара змазам зқьы шықәсала аҧсуаа злаауаз амҩа ашҟа. Аха убарҭқәа зегь раҵкьыс ишәарҭан иахьа Аҧсны зҭагылаз.

– Аха убри аидгылара иахьа ишәарҭаханы иҟоуп.

– Ус шпаҟалари ԥьоушьҭ, – Мадлеи иаҳаз дарцахцыхит.

– Адунеиаҿ иҟамло иҟоузеи, зыҧсы ҭоу ауаҩы

зегьы дрықәгәыҕуазароуп. – Нас еиҳа иԥсы ааилалан иҽаарыҕәҕәан иажәа инацитцеит. – Сара Анцәа ситцаныхҳәоит Аԥсынразы, аԥсуаа рзы. Уахынла шьардаамҭа ажәщан сатцаԥшуа сиацәажәоит, азтцаарақәа истоит, иаргьы атак ситоушәа саҳауеит, ууаажәлар урхылаԥшла иҳәошәа. Убасҟан сшыҟало удыруоу Мадлеи. Сҿахоит, амтцәыжәщақәа соуеит. Иара иахь спрындаз схәо саақалоит. Анцәа иахь анеира азин змоу зыԥсы цкьоу иоуп. Анцәа иҟынтәи исаҳауа салагеит зыԥсы цкьоу уҭыԥаҿ дыргыл ҳәа. Сара саныԥслакь абри ашьаҟа уара уашҭахь ииагазарц ауасиаҭ ҟастцоит.

– Сызлаԥсоузеи уи сара!?.

– Уара ухьз Анцәа иоуп исытцазҳәаз, – ихы-иҿы ааихалашеит аныхаԥаащ. Иҭаулазаз хәыцрак днҭанагалан ԥытраамҭак ҿымҭ дтәан. Иарбану, насгьы изакәыз уи дзызхәцуаз, шаҟа иҭаулаз, шаҟа ахытцуаз иара ида азәгьы издырамызт.

– Аныхаԥаащы, цәашьык кашәеит, – Мадлеи иибаз игәамԥхакәа дщаҭрысит.

Ашьшьыҳәа, сыцкәын, – ибжьы нытцеикит Ажьгьери. – Ус Анцәа игәаԥхеит. Иа, Анцәа, суҳәоит иақәумыршәан уи аҭаацәара еитцбыла аԥсра. Ацәашьы– аашьҭхны еиҭа аҭыԥаҿ инадирҷаблеит. – Иҟазааит аҭыԥаҿ, Анцәа ду еиҭа игәы хьаԥссар алшоит. Уажәшьҭа ацәашьқәа урыхәамԥшыргьы ҟалоит, Мадлеи. Егьырҭ уаҳа икыдшәараны иҟазам, рхала ашьаҟа иадзаҭылааназа. Анцәа ҳазшаз ус ақәитцеит.

Ажьгьери акыраамҭа ацәашьқәа дрыхәаԥшуа дгылан. Дара ракәзар, еицлабны, ажәщан аныцкьоу аиаҭцәақәа еилаарцыруа ишылбаақҷо еиԥш, иблақәа ихыԥхалон.Нас Мадлеи иахь ибжьы наиргеит.

–Уаасзызщоры, дад, Мадлеи. Амилаҭ еихымхәыцуа иалагар рҭахара ааигәахоит. Аҭыркәа хәаџьа Маан Ҷышә ихы дархәан ақытақәа дрылоуп, аурыс Аԥсны иқәнагалара иахырҟьаны Ҭыркәтәылаҟа ихцәаны рцаразы. «Аурыс абра данаа ара ҭыԥ ҳауам» ҳәа иҳәалозаап Маан Ҷышәгьы. Уажә аакьыскьа иуа Алқьан Кьамшьышь диҭаазаап. Шәсымбеижьҭеи иҵуазеи, шәыгәхьаазгеит ҳәа ҿыцгас иҟаҵаны. Иаахцәаны иреиҳәеит иара ҭаацәала Ҭыркәтәылаҟа дцарц игәы ишҭоу. Игәы зызхьаауа иуа иҭынха уахь иццарц шиҭаху. Уа адгьыл ԥсылақәа шырзыԥшу. Аԥсны еицәамкәа аҭыԥқәагьы шыҟоу. Убырҭ рҿадагьы егьырҭ ақытақәарҿ дахьнеиуа убас реиҳәозаап.» Заанаҵ ххы ҳахәап аԥсуаа акәымзар, аурыс иҟны ҳара ԥсҭазаара ҳауран ҳаҟазам, аҳәажьы ҳҿаҵара далагоит, арахә даҩызоуп, игәаԥхаз аԥҳәыс ауаа ишырбо длеиҩсраны дыҟазам» – ҳәа ихы иааҭашәо зегьы.

Аныхаԥааҩ дцәажәонаҵ агәараҳәа еилашуа игылаз Мадлеи иҽааанкылара иҵәыуадаҩын. Ажьгьери иажәа даԥыҩоларц шиҭахымзгьы изымчҳаит.

– Ҷышә илахьынҵа ҷышәхоит убри даҟәаымҵыр...

– Ҷышәраа рацәахар ҟалоит, сыҷкәын. Убри аҟынтә ақыҭақәа инарылс- аарылстәуп. Уара иудыстцоит абри ауыс. Аха азәгьы имаҳароуп макьаназ. Убри еиԥш азҵаара ҷьара иҵәырҵны иҟалозар ираҳәа, Аԥсны ҳаԥсыроуп акәымзар, уаҳа даҽеа мҩак ҳаныларанӹ ҳаҟазам, ҳазшаз Анцәа ду иҳаиҭаз адгьыл ҳаныҵыр, ҳшәины ҳаанхар алшоит назаза, – иҳәан, дҩагылан ишьапы ааиҵихырц иҭаххазар акәхап, агәашә аҟынза дцан дааит. Нас, иԥшьоу ашьаҟа азааигәара адгьыл днықәиан ажәҩан даҵаԥшуа днышьҭалт. Ажьгьери адгьыл зқәала даннықәиалакь, ахәра ахәрыбгьыц анақәырҵалакь ахьаа шыхнаҽуа еиԥш, иԥсы ааивигон. Идгьыл хәшәтәыгас иман иара. Шәышықәса ихыҵра иацхраазгьы идгьыл дахьазааигәаз акәын. Ажьгьери Аԥырыцба изыҳәан ԥсҭазаара еиԥшьыган адгьыл...

* * *

Мадлеи, имҩа ркьаҽуа, еиҳа излааигәаз ала, Ҳамида лыҩныҟа дцон. Ихы иҭагьыжьуан иаҳаз ажәабжь. Уаҩеимышхара, аамыста Маан Ҷышә иҳәатәы хаҵаны лҭаацәа дрыман Ҭырқәтәылаҟа идәықәлар. Усҟан иҟаиҵара идырып. Драбашьны мчыла дрымеихып, аха имаҳакәа иҟалар, мамзаргьы данықам иақәшәар. Сани саби ахьцо сцоит лҳәар... Шаҟа еидихәыцлазеи, шаҟа гәырҩа игәы иҭагьыжьызеи амҩа дахьықәыз. Шаҟа игәы ҭынчыз абри ажәабжь иаҳаанза. Зхы иақәиҭны амахә иқәтәоу ахьшьыцба ианаҭаху ишықәпраауа еиԥш иҟаз, уи ахьшь ашьапы ачапырхәа ахаҵаны амахә иадҽаҳәалоу даҩызахеит. Аԥсҭазаара иацу азалымдарақәа адгьыл дықәнарҟацеит. «Аԥсуаа ҳ-Ԥсадгьылаҿ ҳанҵәар еҕьыуп, атәым ҷьара ҳаԥсы ҭазар аасҭа» – ҳәа игәы иҭиҳәаауан дахьнеиуаз Мадлеи, аха усгьы агәыҕра иман уи аҩызаа шԥаҟалари ҳәа.

– Иа Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәхшоуп, улыԥха, угәыԥха ҳаҭ. Ахҵәара ҳацәыхьча. Ҳажәлар агәреибамгара рыбжьоумҵан. Ҳҳәатәы еиқәыршәа. Иа, Анцәа. – Абас шәышықәсала Аимараа рныхаԥааҩцәа рыбжьқәа иегәыҩуан уажә дахьцоз.

Аҩны даназааигәаха, ашҭа азәгьы дықәмызт.

Убасҟан игәы нҭыԥсааит иара. Амацәыс аԥҭақәа иргәылҟьҟьа ианцо еиԥш, ихәыцрақәа иаразнак рееилыршьит. Уажәшьҭа иаԥыскааузеи ҳәа уахь днеирц шьаҿақәак аннықаиҵа, адгьыл даатцыҵызшәа, иаԥхьа даагылеит жәаха шықәса иреиҳамыз зҳаб ҭәрышкәа хәыҷык.

– Бара бызусҭада?

– Сара абратәуп, Есма сыхьзыуп, уаргьы уздыруеит, – лыбла ԥшза ҭыԥхаауа, дыԥхамшьаԥхамҵо ҿаалҭит.

– Исылбдырааузеи?

–Уара уажәшьҭа зегьы урдыруеит, хаҭала узымбацгьы ухьзи-ужәлеи раҳахьеит.

– Уи зыхҟьазеи?

– Рамазанажә дахькауыжьыз иахҟьеит. Иҵегь иҩәҩаны анышә данысҟьон уакә сакәзар. Уи дысцәымҩыуп сара.

– Дзыхбырҟьоузеи?

– Сҩыза дахьлцәымҩыу азы.

– Дарбан бҩыза ҳәа бызҿу?

– Ҳамида. Лара лакәхап иуҭаху, уажәыҵәҟа сцаны даасышьҭуеит. – днаидҟьан лҿыналхеит.

– Баангыл, – ибжьы ныҵцак иналышьҭаиргеит. – Лани лаби шыҟоу илабымҳәааит.

– Усҵәҟьа схәыҷу ԥьыумшьан. Сара исҳәо иахьысҳәо здыруеит.

– Иҟалазеи, уаазгазеи?, – лҳәеит, шәарак налҿыҟәлан, дшааиҵәҟьаз Ҳамида.

– Мап акгьы, бызбарц сҭаххан сааит. Бани баби абаҟоу?

– Урҭ рыхәԥҳа Амаан иахь ицеит. Ахәылбыеха иаауеит.

– Ааигәа Амаан дыҟазма шәара шәҟны?

– Ааи, дыҟан, – иаразнак еилылкааит Мадлеи дыззааз. – Иуаҳама?

– Ааи, исаҳаит. Иреиҳәазеи бани баби?

– Аурысҩәа Аԥсны иабашьуа иаауеит, иҳәеит. Урҭ абра ианааи ԥсыуак ԥсҭазаара иоуран дҟалом, иҳәеит. Убранза ҳҳы ҳахәароуп, иҳәеит.

– Ҳабацо зиҳәа?

– Ҭырқәтәылаҟа.

– Бани баби иахырҳәаазеи?

– Ирҳәагәышьооз, рхы рыкәае итәан. Шаҟа реиҳәазеи. Аурысҩәа абра иаар, ҳчарагьы зыҟамлозаап, дара ишаарҭаху рхы мҩаԥыргозаап. Аҳәса иаарымԥыхьашәо ирылахәмаруа иалагоит, иҳәеит. Рахәи-ууаи еиҟарартәуеит, иҳәеит. Аҭырқәа идгьыл Аԥсны аҵкьыс еицәазам, иҳәеит. Аԥсабарагь абас еихашьшьы иҟоуп, азыхьқәа изжәыз Ламкацтәи ацыха зыхьқәа иреғьыуп, иҳәеит. Уа Ҭырқәтәыла аԥҳәыс патыу лыкәуп ҳара ҳҟны еиԥшҵәҟьа иҳәеит. Сара исыццо иоуп уа аԥсҭазаара зоураны иҟоу, иҳәеит. – иҳәеит Лыԥсилыԥси еихьымзо ацәажәара даҿын лара. – Уи аахыс сани саби ракәзамкәа ауп ишыҟоу. Саб

аигәышә аашьҭхны абнахь дзымцеит. Сан иаалкуазгьы лымпыҭцыѡруеит. Бысҭа хьшәашәала ҳаилго ҳаауеит.

– Иарбанзаалакь ак хьаас иҟабымҭан, Ҳамида, – лгәы ирҕәҕәарц напы аиркит Мадлеи. – Амаан ииҳәо зегьы башоуп. Аимара ааныжьны ҷьаргьы ҳцараны ҳаҟазам. Аныхаҧааѡ ақыҭақәа срылаларц сыдиҭеит. Иахьаҭәҟьа сеы скәадыр нақәҭан сҽынасхоит. Ҳчара аҽҳәара ааигәахеит. Сара сыхиоуп. Ус сгәы иаанагоит... – Уаҳа мҳәакәа иҽааникылеит Мадлеи.

– Уара угәы иаанаго сара садгылаѡуп, аха сшәоит...

– Бымшәан, ишыдыдуа қәа ауам. Сара саауеит иаарласны...

* * *

Аҧша асуан зны иҕәҕәаны, зынгьы ҭынч, аха иасуан...

Абарҭ амшқәа зегьы Мадлеи ақыҭақәа рыкәшара даҽын. Еиҳа игәрагоуп зигәахәуаз шьоукгьы днаразҭаауан, аха аныхаҧааѡ ииҳәаз нҭкааны азәгьы издырамызт, хәылҟьа-ҽылҟьақәак ираҳауаз ада. Мадлеи дцеит Маан Ҷышә дахьнхоз ақыҭахь. Днаҭа-ааҭааит, азәырѡгьы днара-цәажәеит. Еиликааз убри ауп, Ҷышә Аҟәаҟа дцаны

дыҟан. Имаҭауѡы излеиҳәаз ала, имаҭәақәа реизгара даҽызаап. Уи ала Мадлеи агәра игеит Маан Ҷышә Ҭырқәтәылаҟа ацара шаҧшьигаз...

Мадлеи иибаз, иаҳаз ажәабжь аныхаҧааѡ иаҳәан аѡны данааи аҭых шьарда инаскьахьан. Иан дыцәан. Дмырҽыхакәа ашьшьыҳәа днеины ииарҭаҽ днышьҭалеит, аха дызмыцәеит. Ихы-игәы иҭагьажьуаз рацәан. Ашамҭаз илацәа ааҭаауан еиҧш агәашәаҽ азәы ибжьы геит – «Мадлеи уҟоума» ҳәа. Ахьышәҭҳәа дѡагылан иҽааилаҳәан агәашәаҽ днеит. Ҧшьѡык иқыҭатәқәа хаҭак изымдыруаз дрыцны игылан.

– Бзиала шәаабеит, ашҭа шәҭал, – иаразнак агәашә ааиртит Мадлеи.

– Уашҭа абзиара ҭалааит, – иҳәеит изымдыруаз арҧыс, бҷьарла еиқәных игылаз. – Ишәарҭахеит Аҧсынра. Аҟәа аурыс импыҭеихалеит. Аҭырқәцәа ҳаржьеит. Ҳацхыраара ацымхәрас, рыҕбақәа амшын агәахьы инаскьаган изыхдыргылеит. Ҳара ҳадгьыл ҳара иҳахьчароуп. Аимара ақыҭа бҷьар шьҭыхра зылшо, иҧшьоу азыжь ахықәаҽ аизара иаҽуп. Уҳацныҟәоума, ухиоума бҷьарла?..

– Сшәыцныҟәоит, бҷьарлагь сыхиоуп. Снеиуеит уажәыҭәҟьа, шәсырҧшуам, – иҳәан ишьҭахьҟа дааиҭаҟьеит Мадлеи Аҷьрыцба Шьханыҟәа-иҧа.

Амра жәхьан еиҧш иѡеихьан, ҽцәа шәѡык

аимараа реы, ркәадыр, бџьарла рееибытан амҩа иқәлеит Аҟәаҟа. Хымчыбжь аибашьра цон. Ацыхәтәаны аԥсуаа Аҟәа иахагылаз аҳаракырақәа ааныркылеит, аха ақалақь арыцкьара рцәыуадаҩхеит. Аурыс иҕбақәа амшын аҟынтәи аҳаракырақәа ирҽахысуан. Аԥсуаа уахынла гәыԥ-гәыԥла рееибытан, ибзиан ирдыруаз амҩахәастақәа рыла ақалақь иалалан аурыс ир ахьгылаз иақәлон. Рхы-рыхәшә, рабџьар ахьытцәахыз амца ацраҵаны ирбылуан. Дара аурысқәагьы, азныказ редырҕәҕәазаргьы, аԥсуаа хьамҵуашәа анырба, Гәыма амшын иахьалало ашҟа инаскьеит. Рыҕбақәагьы амшын агәахьы ицеит. Аха, иагьа ус акәзаргьы аԥсуаа ргәыреанын. Аурыс ир рымч злаҕәҕәаз ала еиҵа хынҳәыр ҟалон. Убри аҟынтә хәнызқьҩык инареиҳаны иҟаз ар рхыԥхьазара иацыртцар акәын. Аҟәа ахаҵеи, уи акәша- мыкәшеи хьчатәын. Мызкы ашьҭахь Аҟәа згаз аԥсуаа рыр рыԥсахырц, Аԥсны ахыи-ацыхәеи еиԥш, Аимара ақыҵа аҟынтәи ииаз аибашьыҩцәа Мадлеи изааргеит ажәабжь бааԥсы. Ҳамида лҭаацәа рыҩны-ргәара ааныжьны рыхәԥҳа Маан Ҷышә мшын нырцәҟа ишиццаз.

– Акыртцуама ицеижьҭеи?- дцааит Мадлеи, зшьа злабаны игылаз.

– Иахьа хымшыуп, – иҳәеит Мамсыр.

– Ҳамида дыргама?

– Ҳамида дыбналан уан лҟынзагь дцазаап, аха иналышьҭалан мчыла дыргеит. Уара уҭахеит ҳәа ларҳәеит. Лабгьы «сыԥҳа сара сахьцо дызгоит, абра дыззаансыжьуада» – ҳәа иҳәазаап.

– Рхы ахьдырхаз ҳәа акыр узеилкаама?

– Ааи, Кәыдры амшын иахьалало ашҟа рхы дырхеит, рҳәеит. Маан Ҷышә иааигаз аҕба зыхгылоуп, рҳәеит. Уара угәы ԥыумжәан, ҳазшаз Анцәа убас иҭаххазар акәхап. Иара иоуп знапы ҳаныу.

– Сара исҭаху Анцәагьы дацхраауеит, – иҳәан, дыԥан иҽы дҩакәтәеит Мадлеи. – Слышьҭалоит Ҳамида, иара Ҭыркәтәылагь сцоит. Зеиԥш ҟамло акгьыҟам, Мамсыр, сҭахар, сан улхылаԥш. Дыԥсыр, анышә дат. Сара уаҳа даҽеамҩак сыман ҳәа сыҟазам. Ма аԥсра, ма абзара...

* * *

Ҳамида лҭаацәеи лареи бна мҩала, рыматәа хәыцқәа ауардын иақәҵан Кәыдры амшын иахьалало ахь ацара иаҳәын. Ҳамида лыԥсы штоу аҭоубыҭ дҭаҵаны аԥсыжырҵахь дыргозшәа акәын дшыҟаз. Абар ҩымш ҵуеит ҿи лаҕырзи неиқәтәо амҩа дыкәуижьҭеи. Лхы лцәымҕын лара уажәы. Дзыкәгылоу адгьыл ахьылԥсахыз убри аҟара

лыҧсы ҿнакаауан, лҽылшьыр еиҳа еҕьылшьо аҟынза. Аха Рамазан ибла лхын. Лара лыҧсҭазааразы дзызхәцуази уажә дзықәшәази рыбжьаблра даҿын. Уи лымч ақәхомызт акәымзар, лыдгьыл дшықәгылаз лыҧсы лыхшәар ҵьанаҭ мҩан лара лзын. Аҧсы усгьы Ҭырқәтәылаҟа дзыргоз абра дыржыр акәхон. Лыҧсҭазаараз лгәы иаҳәо шылзыҟамлаз еиҧшхеит аҧсра анылҭаххагьы ишылмоуз. Дцон амҩа еиқәаҭәа дықәлан, лара лзыҳәан еиқәаҭәоу атәылахьы. Абар уажәы днеиуеит лшьапы хтны, лылаҕырзқәа лҿыҭкьаса, лоура-зоуроу дыдысны, лхылҿы ҧсҭазаарак ықәзамкәа, абри адунеиаҿ дыҟамзар лҭахны.

– Беимаақәа бышьаҭа, Ҳамида, бшьапқәа ашьа рыҭашит, – иҳәеит Рамазан лааигәа дааскьаны, иажәақәа шҳамха.

– Уара уакәын зшьа абри адгьыл иқәҭәашаз, – лажәақәа ниҿалыжьит, иара иахь дхьамҧшзакәа. – Анцәа ҳазшаз уахьирхәып уара аламысда. Уи сымбақәа аҧсра сҭахзам уажәшьҭа.

– Уажәшьҭа, – иҳәеит Рамазан, иажәа шҳамқәа Ҳамида лгәы азаз еиҧш иналаҭо. – Иббараны иҟоу рацәоуп. Раҧхьаза Ҭырқәтәыла ҳашнеиҭәҟьаз сара бсыҧҳәысхоит. Иҩбахаз, бхыбҿы касыла иҭаҳәҳәаны аҧсылманра шьҭыбхуеит.

– Сагьуҧҳәысхом, сагьҧсылманхом. Сара сзызҳәаны сзызтәоу ауаҩы иҧсы ҭоуп.

– Уи дыршьит Аҟәа ианеибашьуаз.

–Уара уеиҧш иҟоу ауаҩы ламысда игәра сызгом. Сгәы исанаҳәоит Мадлеи иҧсы шҭоу. Агәра згоит сахьыҟазаалакгьы мшкы зны сшиҧшаауа.

– Аимараа рыҷкәынцәа аибашьрахьынтәи ихынҳәыз исарҳәеит дышҭахаз...

– Амц уҳәоит. Уи дҭахазар ибаҩ ааныжьны иаарымызт Аимараа рыҷкәынцәа. Уара схаҭоуп ҳәа уҽхәоит сара оҿы. Ус ухаҭаҭәҟьазар, аибашьра ианалага уара аҧсҭахьы уцаны амшәқәа урылагәыгәны уҽыуҭәахит.

– Ус бысмацәажәан Ҳамида, – иҧсахы еилашәеит Рамазан. – Сара суаҩуп, саҧсуоуп...

– Уабатәи уаҩу, уабатәи аҧсыуоу уара. Узышьҭамҭоу ухаҭагьы иуздырам, –лхы лхашҭуа аҟынза дҩеицралеит Ҳамида. – Наҟ усҧырҭ, сара сгәырҩа сара исызхоит...

* * *

Амра шьарда иҩаскьахьан Мадлеи Кәыдры амшын иахьалалоз даназааигәаха. Убасҟан игәеиҭеит инаскьаны амшын ихгылаз аҕба аҧрақәа шылашьҭыз. Игәы ааҭгәырҕьеит, иагьааҭзызеит. Игәы ааҭгәырҕьааит аҕба макьаназ Аҧсны иахьыҟаз. Игәы ҭзызааит аҧрақәа ирҩахан амшын ихыхәхәала ицәцар ҳәа. Иҽы ишьхәа нарбаны инарццакны агаҿахь иҿынеихеит Мадлеи

Аҷьрыцба. Убасҟан илымҳа иааҭыѡѡит рныхаҧааѡ Ажьгьери иматанеира.

Уа, рарира раида гәышьа,
Ҳара ҳшамкәа ҳазшаз суҳәоит.
Аҧсни аҧсыуааи еицәумырзын,
Ҳара ҳшамкәа ҳазшаз суҳәоит.
Ацәгьеи абзиеи наҟ еиҟәыҭха,
Ҳара ҳшамкәа ҳазшаз суҳәоит.
Абзиеи- абзиеи еснагь еиҧыушьларц,
Ҳара ҳшамкәа ҳазшаз суҳәоит.

Абарҭ ажәақәа Мадлеигьы игәы иҭиҳәаауан. Анцәа диҳәон дирманшәаларц азыҳәан. Убасҟан имч илшара иацлеит иара. Ицәызуаз ахақәиҭра ажәѡахыр нҭарс икны иааникылазшәа дааҟалеит. Иҽы акәзар аҧсыуа ҽыжәла бзиақәа иреиуан. Шьыжьы аахыс аѡреи аныҟәашәеи камыршәзакәа, иақәтәаз ауаѡы игәаҟра еилкааны иамазшәа, ишьҭхысаа инеиуан. Мадлеи дазааигәахеит агаҽа. Иагьгәеиҭеит амшын ахықәаҽ гәыҧѡык аҧсуааи аҭырқәцәеи шеидгылаз Иаргьы ҽырххыла уахь иҽынеихеит. Иааиуаз ауаѡы бҷьарла деиқәных дшыҟаз анырба даргьы рабҷьарқәа аадырмазеит.

–Уарбан уа иааиуа? – Ибжьы наиргеит зшәақь ырмазеины игылаз, хаҵа аукы, иҧаҵақәа аужьны, акыр зхыҵуаз икәмызцәа маҭәа дылаҳәаны.

Мадлеи иҽы днахыҧан игылаз рааигәараҵәҟьа дымнеикәа, ҽааиҭит.

– Сара сани, саби, саҳәшьеи срышьҭоуп. Аҕба иҭалама хаҵаки ҧҳәыски, иқәыҧшыз рыҧҳа дрыманы?

Уи ауаѡ акәымзцәа илаҳәаз ивагылаз аҭырқәа палтыҟса шәпа, адәы иқәхаз ахҷыҷ асахьа змаз, ихы наиҽакны днаиацәажәан, нас Мадлеи иахь даахьаҳәны ус иҳәеит.

– Абри исывагылоу аҭырқәа излеиҳәо ала, хаҵаки ҧҳәыски рыҧҳа дрыман аҕба иҭалеит. Аҧҳәызба ирцу ссиршәа дыҧшзоуп.

– Убри саҳәшьа лоуп. Дызцугьы сани саби роуп. Саргьы сцарц сҭахыуп Ҭырқәтәылаҟа дара ахьцо.

Мадлеи аҧсуа ииҳәаз еиҭаган ҭырқәбызшәала аҭырқәа хҷыҷ еиҳәеит. Иара аҭырқәагьы ибызшәала Мадлеи дихәаҧшуа ак иҳәеит.

– Ииҳәазеи аҭырқәа? – дҵааит Мадлеи.

– Ииҳәаз уи уп, – иҳәеит аиҭагаѡ, ауаѡ оу аҧаҵа зҽачыз. – Ҭырқәтәылаҟа дцарц иҭахызҭгьы иани иаби дызрыцмцазеи. Дабаҟаз асҟаамҭа ҳәа.

– Аурысқәа сырҽагылан Аҟәа сеибашьуан. Урҭ Аҟәа ианалаҳца абрахь сааццакит...

Аҧсуа ауаѡ оу аиҭагаѡ иаҳаз игәы иаахәан аҭырқәа изеиҭеиҳәеит. Аҭырқәагь дқарамҽо дахьгылаз ашьыҭҧара далагеит, дгәырҕьаны. Ибжьы рдыуны ҽиҭуан.

– Саҕәол, саҕәол аферым...

– Дзыргәырҕьоузеи аҭырқәа?

– Деигәырҕьеит аурыс уахьиабашьуаз. Насгьы Аҟәа дахьалышәцаз. Анышьа даԥхьеит уҭаацәа урхьигзарц. Амҩа бзиа уқәлааит, – иҳәеит ауаҩ оу, нас Мадлеи иааигәа дааины усгьы наиҳәеит. – Уара уеиԥш иҟоу арԥыс Аԥсны дахьацәызуа сгәы иахәоит ҳәа угәы иаанамгааит. Аурыс ҳадгьыл данықәла нахыс оуп ҳара ҳлахьнҵа аныцәгьаха. Доусы иус иара избоит, ишәлахьынҵо шәақәшәап. Шәаԥсуареи шәбызшәеи шәмырзын шәахьыҟазаалакгьы. Анцәа духәааит, Анцәа дыҟазар. Уца, аҭырқәа анышьаҿ игылоу дуԥхьоит.– Мадлеи иблақәа уаҳа дхымԥшылазакәа зымҩа иҿынеихеит ауаҩ оу, апатца зҿачыз.

– Уаангыл уара ауаҩ, – ибжьы аҕьеҩ ҳәа инаиргеит Мадлеи. – Иаанкыл сҟамчы. Ига сеи скәадыри. Аԥсыуа ҿыуп, ахгьы ԥьбароуп, алазарагь амоуп. Қәашьс иуоуааит. Иҟамло иҟоузеи, азы ахьышьҭрахьгьы игьыжьуеит. Иудыруазеи мышкы зны Аԥсны ҳаиҭеиқәшәахыргьы.

– Аԥара сымоуп, аха уи уахь ихәарҭам, – иҳәеит апатца зҿаз ауаҩ оу. Имаҟеи иҟамеи ааимҕхны Мадлеи инаиркуа, ус ҿааиҭит. – Абри амаҟеи аҟамеи ажәытәзатәи сабацәа рҟынтәиуп. Иубоит ахьи аразныи иарганы ишыҟоу. Укәа иҭатца, мамзар аҭырқәцәа иумырхыр ҟалоит. Ухы иаурхәап уахьнеиуа уадаҩорак уақәшәар…

– Иагьа уадаҩора сақәшәаргьы абри аҟама сара сцәа иадзаауеит – иҳәан даақәгьыжьаан агаҿахь иҿынеихеит...

Мадлеи аҕбаҿ даннарга ишыхәлара ихәлахьан. Хҭырпала ихиҿы ааҭаҳәҳәаны дыздыруа дизеилымкаартә иеааҟатцаны, ауаа ахьеилатәаз дрыламлакәа, аидураҿ амазгәыҭ ашьапы иенадҵан Аԥсныҟа дыԥшуа даатәеит. Аҕба амшын еимгәҳәа агәахьы ацара иаҿын. Агаҿа ацәаҳәа амшыни адгьыли ирылазхьан. Ашьхақәа аарла ҳәа рыгагақәа ажәҩан иадибалон. Аха убарҭгьы агаҿа еиԥш нарха рмоуит. Ажәҩан инатцызаҭны ицеит. Мадлеи ишьхақәеи игаҿеи иблақәа ишырцәызыз еиԥш, иаргьы ихы ацәызра даҿын. Забацәа рыдгьыл иқәцан амшын ихырҭәҳәалаз, раԥхьаҟа хықәкык гәыҕрак рымоу аҳа, иаргьы уажәала дзыкәгәыҕуаз ҳәа акгьы имамызт. Иуадаҩызаҩ амҩа дызнылаз аԥынгылақәа дрхысырц азы иара ихы даиааир акәын зны, нас иԥеиԥшыз илахьнҵа.

Аԥша асуамызт, ацәқәрпагьы шьҭыҵуамызт. Аҕба акәзар, имаҷымызт, идуын. Уаа хышәҩык реидареи дареи шьҭнахуан. Алашьцара зхатәаз ауаа рҟынтәи аҧсшәа ада даҽа бызшәақәакгьы иаҳауан Мадлеи. Аҕба ацан иҭатәаз рацәаҩын. Хыхь иҩаҳаракны аҕба иаман хәҩык, ааҩык рҟынза зкуаз аҧсрықәа. Уахь изыхәҭаз рыда даҽеазә днарышьҭуамызт. Мадлеи издырамызт абри аҕба

дҭоу, дҭаму Маан Ҷышә, иара Рамазангьы. Урҭ абра иҭазар иара ихы ихьчар акәын. Асқьар ршәақьқәа кны илаҵеиуан, аха азәгьы иҧырхагамызт. Аҕба иҭаз ауаа, аҵныҵқа аума, хыхь аидурақ аума рхы иақәиҭны аныҟәара азин рыман. Иҭаан иакыз алашарақәарҿ ицәырҟьацәырасуа аҧсуа маҭәа зшәыз ауаа рацәаҵоны ибон. Ус анакәха Ҳамида лани лаби рхала ракәымзаап Аҧсны иқәҵыз.

Мадлеи, иааҧсарақәа зегьы ихьзан, иеизышьҭымхуа акәын дыштәаз. Убри аҟынтә ҧытраамҭак иҧсы ааиҭеикырц иҭаххеит. Нас мазала Ҳамида лыҧшаара далагарц. Ихәыцрақәеи иареи шеиқәпоз игәиеанзамкәа илацәа нҭааит, аха назара амоуит. Аҕба абжьы анарга иаразнак дҿыхеит. Дҵагылан аҕба аидаур днықәлеит, алашара ҭаақәа ахьыҵнаҧхоз аҧсрықәа ахышә аҟынтәи дыҵнаҧшуа. Ус илаҧш нарықәшәеит Ҳамидеи лани лаби ахьыҵнатәаз. Азныказ игәырҕьара ҳәаак амоуит. Амшын дышхызгьы Аҧсны дыҟазшәа ибеит. Абыржәшьҭоуп иара аеырҕәҕәара аниҭаххо. Уажәшьҭа ма дыҧсыроуп, ма деиқәхароуп. Деиқәхарц азыҳәангьы дықәпароуп. Ус ашә аартны дааҵоналеит Рамазан. Уи дшааҵоналаҵәҟьаз Ҳамида лҿы наҟ аҭзамцахь иналырҳәит. Рамазан дцәажәон, аха ииҳәоз Мадлеи дахьгылаз иаҳауамызт. Ҳамида уи ииҳәоз

лгәампҳазар акәхап, дҵагылан адәахьы дндәылҭит. Мадлеи ишьап ҧынҵа дықәгылан лааигәа днеины ибжьы ныҵак инаиргеит.

– Бымшәан, Мадлеи соуп, – иаразнак лыжәҵахыр нҭарсны иахьылашьцаз днавеигалеит.

Лыҧсы маҷхеит Ҳамида. Ҧхызымзар абри аҵыза лабҿаба илбап ҳәа дақәгәыҕуамызт. Лыҧсы шмаҷхазгьы лыхшыҵ аус ауан. Азныказ илзыҟалаз лзымдырит. Илцәызит ҵныҵқалатәи лгәалашәара. Лыбла хылтырц лҭахын, аха илзыхтуамызт. Убысҟан Мадлеи еиҭа ллымҳа днҭацәажәеит, лхаҿ лыхшыҵ ааигарц.

– Бымшәан, Ҳамида, Мадлеи соуп.

– Абри ҧхызума, Мадлеи? – инапқәа дҵарынҵәараан лшьапы даақәгылеит.

– Абри лабҿабоуп Ҳамида. Шәшыхҵәаз, Ҭырқәтәылаҟа амҵа шәшықәлаз Аҟәа иансаҳа иаразнак сшәышьҭалт. Анцәа дсыцхрааит, абас ҳаибабарц азыҳәан.

– Сара сызит, сҭахеит ҳәа акәын сшыҟаз. Сани саби рыцҳасшьон акәымзар амшын схы асҭоит ҳәа сгәы иҭан. Насгьы Рамазанажә агәра сыргара даҿын уара аибашьраҿ уҭахазшәа. Ажәакала, аешьразы зегь рыла сыхианы сыҟан.

– Уажәы аешьыха аамҭа ҳамазам. Ҳхынҳәыроуп Аҧсныка...

– Хынҳәышьас иҳамоузеи, аҕба ҳаман

Ҭырқәылаҟа ицоит – дааҒьаҵәыҒьаҵәит Ҳамида, макьаназгьы дызҭоу лзымдыруа.

– Ҳазҭоу аҒба дгьылкаҽ имнеир ҟаларым, – Ҳамида лнапқәа иҵысуаз ааигәыдрҒәҒәалан иааникылеит Мадлеи. – Зны адгьыл ҳшьапы ҳзықәргылар, нас иҟасҵаша сара издырп...

– Сани, саби ирыҧсыхәоузеи Мадлеи?

– Дара ишырҳәо, Анцәа ишраҭәеишьо. Ирҭаххарушь зыѡни згәареи зблыз рышьҭахьҟа агьыжьра? Уи уашьҭантәи усуп. Уажәы абрахь баасзызѡры. Сара издыруеит Рамазан ибниҵаз ажәа.

– Уи ҟалашьа амазам.

– Уажәаз ус оуп, аха Ҭырқәтәыла баннеилакь бицымцар ада ҧсыхәа бымамкәа бҭаиргылоит. Уаҵәы ишаны аҒбаҽ сибар усҟан баргьы-саргьы ҳусқәа ееихом. Убри аҟынтә быцхыраара сҭахыуп.

– Иҟаҵатәыузеи, сара исылшозеи, суцхраарц?

– Бара боуп аус злоу уажәы. Уахатәи аҵх иалакзаны даҧыргатәыуп.

– Уи шҧа?

Убасҟан лзамѡа дназааигәахеит иара. Ашәҭ ҭра дҭагылоушәа, лқьышәқәа рыфѡы хаакәакәараза иаҳауан. Лыҧсыҧ ихәлаҵәон, ашьха ҳауа цқьа еиҧш. Дҟәымшәышәза лцәа-лжьы ахьихьысуаз, аҭырқәа иҒба дҭамкәа, зхы иақәиҭыу ишьхақәа рымҵаҽ дгылазшәа ибон. Аха убарҭқәа зегьы ааихаршҭны Ҳамида адҵа налиҭеит.

– Рамазан ддәылбгароуп абрахь. Убасгьы наиабҳәоит. Ҭырқәтәыла ҳнеины ҳшьапы ҳақәгылар, иснуҵаз ажәа сақәшаҳаҭхоит. Исцәызыз сцәызит, иаанхазгьы усырзуама ҳәа ибҳәаша бара ибдырып. Иахьынзабылшо аҒба аҵыхәаахь днага. Абрахьынтәи шаҟа илашьцо бымбои уа. Уи нахыс сара сус сара издыруеит...

– Сшәоит, Мадлеи, – лҳәан, игәы лҽнадылҵеит, дхаакәакәараза. Иара инапы ҒәҒәақәа иҵегь ишҟа дааскьаргеит. Аха лара лҽааиҟәыҭхан дааҒьаҵәыҒьаҵәит. – Уманшәаламхар ишҧа сыҧсыхәо, Мадлеи?

– Анцәа иоуп ауаѡы дзырманшәало. Уи игәра угар, уирманшәалоит.

– Ҳарманшәал уахатәи аҵх, Анцәа зхьышьаргәҵа сакәыхшоу, – лгәы аҒәҒәахеит Ҳамида.

Аҳауа ахьшәашәара аҽалахьан. Иҵасыз аҧша аҒба арҟәарҽаруан. АҒба акәша-мыкәша аупа еиқәаҵәа ақәршәызшәа илашьцан. Ҳамида лыҧсҭазаара еиқәылашьца ишыҟаз иаѡызан абра аҭагылазаашьа. Қәыцьма гәарҭак наҟ-ааҟ еижәылан ианеибафо еиҧш, ацәқәырҧақәа еижәылоз дара-дара ҟәыбаса иқәибаҵон. Ҟармаҵыс бжьымзар злымҳа бжьыцәгьа ҭамыѡѡыцыз Ҳамида, уажәтәи лыҧсҭазаара еиҧшхеит илаҳауаз ашьҭыбжьқәа. Лакәны

илаҳаргьы ихалҵарымызт дызҭашәаз. Аха Мадлеи иҟынтәи илоуз агәыҧра лыпҵсы еивнагон. Ашәара лгәы ҭзырзызаауазгьы хнаҽуан.

Рамазан игәырҧьара ҳәаа амамызт, Ҳамида ажәа анилҭа. Убасҟан дыцәқәырпҳеит, амшынгьы иара итәхеит. Ииура дақәшәомызт, иихәаша иҿашәомызт.

– Ахьҭа быламлааит, ҳгьыжьып...

– Мап, – лҳәеит, лара иаҳа-иаҳа лҿырхаҵо. – Уара уахьсывагылоу акыр сыхьраны сыҟоума.

– Уа биашоуп, – иҳәеит Рамазан, игәы иеанҵаны, Ҳамида ас иаарласны дахьиқәшаҳаҭхаз дназхәыцуа. – Сара бсывагылар бара иаабҭахыу зегь рыла бманшәалахоит. – Иҟырҟы иаакылеигеит абарҭ ажәақәа, аарла. Аҳәынҵәа иакыз ишьапеихгара шиҵәыуадаҩуеиҧш, иҵәыуадаҩыз иажәақәа инарыциҵеит. – Сыпҵсы ҭанаҵы бани-баби ак рыгсырхараны сыҟам...

Ҳамида дмыццакзакәа, лшьапы ахьлыргыло гәаҭаны, аҧба аҵыхәахь днеиуан. Акнаҳара зқәу акнаҳарҭахь даннарго иаҩызан аҭагылазаашьа. Рамазан иакәзар иҧеиҧшхаран иҟаз азааигәахара даҿын.

Ҳамида лажәақәа ахьынтәиаалгоз ларгьы иҵьалшьон, гәаныла. Убас акәхап, аҧсҭазааразауаҩы данықәпо, деиқәхарц азыҳәан мҩас иҟоу зегьы шиҧшаауа.

– Сара саҟара разҟы змоу дыҟамзар ҟалап уажәы абри адунеи аҿы, – ажәақәа лҳәон, аха илҳәоз лара илаҳазомызт. – Унапы сықәргылан субалароуп...

– Аллаҳ сиашьапкуеит уахгьы-енгьы бара бзы..

Иҵегь иҳәарц иҿы анааихихуаз, ишьҭахь ала аҟама атыҟә ихы иаахеит. Аҟыт изымҳәакәа иаразнак длеизҟәыҿеит Рамазан. Иаразнак акәхеит, амшынахь диршәеит Мадлеи. Абри ҟалеит али-аҧси рыбжьара. Ҳамида лаҧхьа игылаз Мадлеи лҿынеигәдлыршәылеит. Иаргьы инапқәа убас иҩәҩәаны даанырқылеит, лыбыҩ ҧшқақәа леилаҟәыбаса ицартә. Аха «Ажә ашьапы аҳәыс ашьуам», – ҳәа шырҳәо еиҧш, Мадлеи игәышпы аҵаҟа ҧсҭазаара ҧсыршьарҭан илзыҟалеит Ҳамида.

– Уажәазы бареи, сареи ҳхақәиҵра маншәалахеит. Анцәа ду аҧхьаҟагьы ҳирманшәалоит. Убри аҟынтә исшәыстцоит аҭырқәа иматәа, сусқәа арманшәаларц азыҳәан. Ҳанзхыцлакь, шәахьцалакгьы шәааигәа сыҟазаауеит. Уи нахыс аҧсҭазаара иаҳнарбап иҟало. Быст абри амаҟеи аҟамеи. Иҵәахы. Аҧсҭазаара ҳцәыуадаҩохар, ҳхы иаҳархәап. Иа, Анцәа ҳарманшәал ҳ-Ҧсадгьылахь ҳагьыжьра азыҳәан. – Иҳәан, алашьцара дналашәкәа дцеит.

Ҳамида ҧытраамҭак дадырсызшәа дзеиҭамҵуа

дгылан уа. Уажәы аҕба аидауыр дықәгыламкәа адәаҽы дгылоушәа лхы лбон. Уи адәхҳәыпҵш шәҵыла иҵалаҳаз афоы лаҳалаҳауа игон. Лыкәша-мыкәша аҧсабара убас иҧшзахын, дахьыҧшра лзымдыруа. Аҧсҭазаара ҧҵәазом ауаоы иҧсы ҭанаҵы. Абас ала лхәыцра лымч ҭанаҵеит. Ацыха зыхь иаҵәам ҭоузәзәар ишҵабо еиҧш, лыҧсҭазаара аҵабара ишаҽызгьы, Мадлеи дахьлыхьзаз акы лмыхьызшәа лбон. Убасҟан илгәалашәеит рзыхь анҵабалакь ақыҵа уаа уи еиҵыхуа ирҳәоз ашәа.

Уа, азыхь, азыхь цқьа, Анцәа иҳаҵәеишьаз,
Ухынҳәы ушьҵахьҟа, Анцәа иҳаҵәеишьаз,
Уҵхәраа-уҵкәыркәыр, Анцәа иҳаҵәеишьаз,
Ҳқьышә ырбааза, ҳҟырҟы ырхәахә,
Анцәа иҳаҵәеишьаз,
Ҳгәырыҧсаҳәа, ҳаҧсы рыҧсаҳәа,
Анцәа иҳаҵәеишьа...

Убасҟан, азыхь анкьа ишыҟаз еиҧш, еиҵа оыҵхәрааузаарын. Акыр-кыр ҳәа ацәқәырпҵа ссақәа еиқәпсон, аҵыпҳа лнацәкьара ҧшзақәа ачамгәыр арахәыц ианахьыслакь ишшәаҳәо иаоызаха. Аха уи ахәыцра далнахит аидауыр иоықәҵәаз амшын ацәқәырпҵа. Ларгьы иаразнак днеиҵаҟьан лани лаби рахь лҽыналхеит...

Аҧснытәи ианықәҵ ахымш рзы аҕба Самсун

абаҕәаза инадгылеит. Абаҕәаза акәша-мыкәша ауаа рацәан. Аҧьар рыматҵ руазшәа еилыхон. Маан Ҷышә иакәзар, даеа тәылак ахь ныҟәара дыҟан и-Ҧсадгьыл ахь дхынҳәыз ҷьушьап, иееилаҳәа-иееилаца, дҽаҧха-ҽаччо аидауыр дықәгылан абаҕәазахь дыҧшуан. Ҳамида лани- лаби рыматәа ҽыцқәа нарышәцаны адәыҕба аҵыҧра иазлырхеит. Ларгьы лҽылпҵсахит, илҵахы илҵахым уаҳа ҧсыхәа ыҟамызт. Оыцьа ахацәа, аҵырқәа маҵәала еилаҳәаз аҕбаҽы иоохалан Амаан иааиеихырхәеит.

– Уахьцо уаалеит, – иҳәеит, аҵырқәа бызшәала аҧхьа игылаз, зыхцәы каҧсахьаз уаооук, ижакьа ҧшзаны икарффаны, ибла агәы аазыҵбаан. – Иҟоузеи ажәабжьс, Аҧсны. Уусқәа рзы уеиқәшәама?

– Сеиқәшәеит, – иҳәеит, ҭырқәбызшәала, роыцьагьы рнапқәа аанкыло.- Аҧсынтәыла аусқәа цәгьазам. Аҧсуаа аурыс Аҟәа далырцеит. Уажәшьҭан иҟалаша сыздырам, аха уажәазы абас оуп аусқәа шыҟоу.

– Саҕәол, саҕәол, – ибжьы аардыуны иааиргеит уи зҧацә карффа икаҽаз. Нас Амаан дааигәыдыҳәҳәалан диазцааит. – Шаҟао ааугазеи?

– Уажәазы жәохә ҭзы, исзааигәазоу ауаоы иҵаацәара налацаны. Урҭ усырдырыц сҭахыуп, – иҳәан, рапҳьа дгылан Кьамшьышь ишҟа инеигеит.

– Саҕәол, абаза, саҕәол, – иҳәан, инапқәа рхахан Кьамшьышь дааигәыдиҳәҳәалеит аҭырқәа. – Сара Маҳмеҭ сыхьзыуп, аҧсуаа бзиа избоит, Аҧсны снеихьеит. – Нас Ҳамида дналыхәаҧшны иҵегь ибжьы ҩышьҭхны инаиргеит. – О, ҳанум, ҳанум, ари дзакә нцәахшоузеи! – Иблақәа лыдхалан длыхәаҧшуан.

Лара уи ииҳәоз зынзаск лхахьы иаамгакәа лышьҭахьҟа дынхьаҧшит. Мадлеи аҕба аҵыхәаҿ, иаха Рамазан амшын дахьеиҭаз дгылан ҭырқәа маҭәала деилаҳәааны. Лара лгәы даарыц-ҳанашьеит, уи иаҧсуа маҭәа ишәымкәа дахьылбаз. Аха ара амаҭәа акәмызт зҵаарас иҟаз, ахеиқәырхара акәын.

Аиадара шьҭыхҩцәа аҕба иаахалаз, Ҳамида лани лаби рыматәақәа лымкаала иаашьҭхны, даргьы рыман ҵаҟа иналбаан, адгьыл инықәгылеит.

Аиашьа дҭахеит ҳәа аиаҳәшьа ианларҳәалак, дахьгылоу лшьапсыргәҵа ашьац ҩеижьза ишлыҵҩаауа еиҧш, Ҳамида аҭырқәа идгьыл даннықәгыла лшьапсыргәҵа амца ҩыҵкьеит. Убасҟан еиҳагьы лцәа-лжьы иалсит ҭаацәала ирыхьыз закәыз. Лгәы ааиҟәжәаны ашьа лалыҕракьасазшәа лбеит. Днаҧшы- ааҧшуан Мадлеи ҷьаракыр дылбозар ҳәа, аха уажәазы уи лылаҧш ҷьаргьы дыҵамшәеит. Уи еиҳагьы лгәы ааҭнарзызааит лара...

Ҳамида лани лаби зықәтәаз аеыуардын Самсун ақалақь иҩалҵны, амшын агаҿа иавалан, уатәи аҭыҧ ала аҩада иҩеиуан. Раҧхьа игылаз аеыуардын иҩызцәеи иареи ақәтәан Маан Ҷышә. Уи игәы алаҟан. Иҧсадгьыл Аҧсны ихаршҭны абратәи аҧсҭазаара иҿаиҭахьан. Иҩызцәа рыцхыраарала дынхеит дынҵит, аҭырқәа идгьылаҿ ишьапы ҭәҳәаны иадыркит. Дара иҩызцәагьы Ҷышә рхы дадырхәон. Аҧсуаа дара рахь шаҟа ихьаирҧшуаз аҟара, Исҭамбул итәаз асулҭан иҟынтәи лыҧха роуан. Аҧсны дара рзыҳәан ималын. Аҭырқәцәа, шәышықәсала Аҧсны знапаҿы иҟаз, аурыс уахь инамышьҭра акәын изышьҭаз. Мап анакәха адгьыл рыцәцаргьы, дара рхаҭақәа дара рахь ииаргар рҭахын...

– Сзаазаз, – ишьҭахьҟа даахьаҳәны ибжьы наиргеит Маан Ҷышә, – аурысқәа аҳәажьы ҳҿаҵо тәыс ҳҟарҵар аҵкьыс еҕьзами, ауаа ҧсылманқәарҿ ҳанхар. Уара уакәым, аҧсуаа зегьы абрахь иаараны иҟоуп. Абри адгьыл алаҳ дзықәныҳәаз дгьылуп. Ҳара абра ҳагьықәҕьацоит…

Ҷышә иажәақәа игәы аҟама еиҧш иалаҟацон Кьамшьышь. Ихы икәае аеыуардын дақәтәан. Ихы ҩышьҭхны дызқәыз адгьыл дықәҧшуамызт. Уи, аҵла зшьапы ыҵырҟаан ауардын иақәжьны амца иақәырҵарц инаргоз даҩызан. Иҧсы шҭаз дыҧсхьан. Уажәы ибла ихгылаз иҩны-игәара акәын.

Ашьыжьымҭан уажәааны еиҧш, амра шәахәа рықәыҷҷа иашҭа иқәгылаз ирахә дрылаҧшуан. Иихьаз ижәқәа аҳәарақәа аарыҵхны, ашҭа иҭицахуан. Иҧҳәыс уажә длаґырзышо абра иватәоу, қәабла ахш лыршыхит. Рла еиқәа ду акәзар, иаха аахыс аѡны агәара иакәшо иҷаҧшьоз, «иаха сара исуалыз ҟасҵеит, иахьа шәара ишәуалу ҟашәҵа» – ҳәа аҳәозшәа, аѡны аҧхьа аеырқьақьан ашьацраҿ ишьҭан. Днаҧшны ибон ҵаҟа лбаа иуахьад Дәаб аҧшаҳәа иахьаваз. Ҿҵыскгьы араса быца еиҧш иҟатҟато, ишшәырза иаҵагылаз ашьапқәа арыґәґәарц аҭахызар акәхарын, аҵыхәа хәыҷ хҵаны, иѡны адәы аҵыхәаҿ ицаны иаауан. Амра шәахәақәа згәыдыҧхалаз ихьатә кәасқьа, абарца дымрашәахәаха дааҵагылеит Ҳамида. Иаргьы иҧсҭазаара зегьы злаз иҧҳа лышҟа ибжьы наиргахит – «бгылама сыҧҳа»? «Ааи, сгылеит» аҭак ныҟалҵеит, рашҭа-ргәара амра ашәахәақәа реиҧш ларгьы дҭаҧхо. Аха амра ашәахәа ацымхәрас амца еишьыл ибла иаахгылеит. Инапала амца зцреиҵаз иѡнқәа аилаҳара иаҿын. Аха уи ашәазызара иаразнак далҵит. Илацәа хьанҭақәа изышьҭамхуыз дѡарыҵаҧшны иҧҳа дналҿаҧшит. Ҳамида иаҳа длахҿыхушәа ибеит аҧахьа аасҭа, «иудыруазеи» – ҳәа игәы гәыґрак нҭалан ихы ѡышьҭхны иаҧхьаҟа днаҧшит. Аха уи ишьҭахьҟа уажәшьҭа мѡа шимбоз еиҧш, иаҧхьаҟагь мѡа ибомызт...

Ҳамида уажәы-уажәы лышьҭахьҟа дхьаҧшуан. Мадлеи инахаран дышрышьҭаз анылбалакь лқьышә ааччон. Лыҧсҭазаара иуашәшәыраз гәаҳәарк нацлон. Мадлеи иҧхара лцәа-лжьы ианыруан, усҟан лхы-лҿы лашарак нықәлон. Шәымҭақәақ Аҧсны дыҟазшәа лбон. Аха атәым дгьылаҿ дшыҟоу даназхәыцлакь лцәа дҭазызон. Лшьапы инаркны лхы аҟынза дыхьшәашәахон. Дахьынаҧшы- ааҧшуаз, маҷк Аҧсны еиҧшыз аҧсабарагьы лыцәтәымын. Хара наҟ илбон шьхақәакгьы, аха урҭ Аҧснытәи ашьхақәа ираҟарамызт. Деиҭанхьаҧшит хара ирышьҭалан иаауаз Мадлеи иахь. Лгәы ихьаан иныҵалеит, аеыуардын дналбааҧан дыѡны дахьзиҧымлоз. Уи иҧылара акәым, лышьҭахьҟа дахьхьаҧшуазгьы дгәарҭар ҳәа дшәон.

– Ижәбоума зеиҧш дгьылу ҳазқәу?– ишьҭахьҟа даахьаҳәны ибжьы наиргеит Маан Ҷышә. – Абри ҧсылман дгьылуп. Аҧсылманра еґьыу дгьыл ыҟазам адунеиаҿ. Аурыс ҳәажә, – «ҳәажә» аниҳәоз еиҳа ибжьы наирґәґәоит Ҷышә. – Аҳәажьы ҳҿаиҵар аҵкьыс ауаса жьы ҳфалар еиҳа еиґьыуп. Шаҟа ииашан иҟаҳҵазеи Аҧсны ҳахьықәҵыз! – Ииҳәаз иватәаз аҭырқәцәа еиҭаган ианырзеиҭеиҳәа, Маҳмеҭ Ҷышә ижәѡахыр днас-насын ус иҳәеит.

– Сара асулҭан иасҳәахьеит аҧсуаа рганахьала уара азәы ҳәа ушҳавагыло. Иаарласны иара

иҟынзагьы ҳцараны ҳаҟоуп. Иаҳҳәап, аҧсуаа рхаҭарнак иҭып абра Самсун ишаарттәу. Уи дақәшаҳаҭхар уара хадасгьы уаҳҭап.

– Избан Самсун? – Маҳмеҭ иажәа днаҧыҏолеит Амаан. – Еҧьзами Анкара, мамзаргьы Истамбул.

– Мап Самсун, – Амаан дааникылеит Маҳмеҭ. – Самсун Амшын еиқәа иадҳәалоу атәылақәа зегьы рхаҭарникцәа абра итәоуп. Ауаагьы бзиоуп, иагьыҧшзарҭоуп. Насгьы уара абра унхоит. Ҏныла-гәарала зегь рыла уеиқәшәа уҟоуп.

– Уара ишуҭахыу, сҏыза ду Маҳмеҭ, – иҳәеит Маан Ҷышә, игәахы кыдззала, изхара ыфан аишәа даахыҵызшәа. – Уара ишуҭахыу. «Зашҭа уҭоу иашәа уҳәароуп» – ҳәа рҳәоит ҳара ҳҟны. Уара ишуҭахыу...

Амра иаҳа-иаҳа ажәҏан агәы иазааигәахацҧхьаза ашоура ҭаҳәахо иалагеит. Мадлеи ицәа иатәамкәа ишәыз аматәаақәа иҧхзы рылачуан. Аха аангылашьа имамызт, дцалар акәын, дышцац. Мамзар, зныҟәашәа ласыз аеыуардынқәа дырхьымзар, ҷьара ицәымҏахыҵыр ҟалон. Зыҧсадгьылаҿ зныҟәашәа иагмыз ауаҏы, хәык ахалараз зыҧсы еиҭазмкуаз, аҧаҏқәа рыбжьара иҧан ирыбжьыҧоз, атәым дгьылаҿ анышәаҧшь ҳәынцәа дылахазшәа ҧхьаҟа ацара ицәыуадаҏын, аха ҧхьаҟа дызгоз и-Ҧсадгьыл ибла иахьхгылаз акәын.

Лара, Ҳамидагьы лгәы дрыцҳанашьон, иара шьапыла дахьаауаз, лара аеыуардын дақәтәан дахьцоз. Аха даеа гәыҭрак лыҧсы ҭанаҵон, иара лара лымҏа дахьыкәыз, илаҧш ахьылхыз. Ҳамида, абарҭқәа дшрызхәыцуаз, илзгәамҭеит изыкәтәаз аеыуардын Маан Ҷышә дахьынхоз агәашә ишнадгылаз.

– Уа, бзиала шәаабеит, шәҭал ашҭа, – аҧсышәала ибжьы неиҵыхны инаиргеит Ҷышә, аҧшәмара ааникыло.

Ҳамида дыдрак еиҧш иналхадыдит Маан Ҷышә ибжьы. «Аҧсуа атәым дгьылаҿ бзиала шәаабеит ҳәа ибжьы ахьгаз гәнаҳароуп» – ҳәа лгәы дынҭаҵәааит лара. Лыблақәа лхалашьцеит. Лыхлахаҵ гьежьит, дкаҳарц акы аалыгымхеит. Лышьҭахьҟа дхьаҧшит, аха уахьгьы акгьы лбарҭамызт. Маҷ-маҷ лхы лнапаҿы иааго, дкарахан дшыцәаз ацәа далҵызшәа, дзыдгылаз агәашә днахыҧшны ашҭа дынҭаҧшит. Уа иҭагылаз аҏоны, иҧшзаны, еиҿкааны ишыҟаҵазгьы, дара раҧсуа кәаскьа акырза илзеиҧын, аха уи уажәы лыблақәарҿ амца рхылан абылра иаҿын…

* * *

Маан Ҷышә ихатәы ҏоны иавагылаз, усҟацәак идумкәа, аха иҧшзаны иҟаҵаз аҏнаҿы иҏонеиҵеит

Кьамшьышь иҭаацәара. Ашҭагьы хар амамкәа иҭбаан. Ашәшьыра ҟазцашаз цлақәакгьы ықәгылан. Ааида шышын хәажә быцала. Агәашә иҿазгьы аҧсыуа гәашәын. Ашҭа акәытқәа рацәаны иқәын. Ауоны ашьҭахь рытрагьы иуоаҳаракны иқәгылан. Иара убра игылан абоурагьы. Ажәхьа дуқәа уоба, рычыргәқәа ргәыцамзо уа ахкаара иҭан. Кьамшьышь имбацызт абарҭ роыза ажәхьақәа Аҧсны. Абара акәым, рызбахәгьы имаҳацызт. Ашҭа армарахьтәи аганахь ала аҵеиҧь ҭан. Ажәак ала, абра аҧсуа инхашьа иазааигәаны иҟаҵан.

– Ишҧоуба уоонра-угәара, Кьамшьышь? – ашҭа данаақәгыла ибжьы ааиргеит Ҷышә.

– Иабыргәузеи, – иҳәеит, деиҵаҕәҕәа Кьамшьышь, Ҷышә ишҟа иблақәа шьҭымхзакәа…– Аҧсны саныҟәҵ нахыс абас сманшәалахоит ҳәа сгәы иаанагомызт. Анцәа ду иаҳзааиго аабап ҳаҧхьаҟа.

– Аҧсны ҳақәымҵыр ауамызт, Кьамшьышь. Аурыс сара дызбар ҟалазом. Сара сакәым, адунеиаҿ азәгьы диҭахзам. Ҳагәнаҳа рзымгааит аурыс идгылаз аҧсуаа, Аҧсҳа, Қьалашьбеи Ачачба раҧхьа днаргылан. Урҭ рыжәоа аурыс чын ықәҵан Аҧсны рҭиит. Аха уи иаҿагылоугьы ҳаҟоуп. Аурыс ҳадгьыл игазаргьы, ҳажәлар еиқәырхатәуп. Рыдгьылаҿ итәны иҟазар аҵкьыс, абра атәым дгьылаҿ рхы иақәиҭны инхозар еиҳа еиҧьуп – Нас

аоны-агәара акәша-мыкәша даанаҧшы- ааҧшын, Кьамшьышь игәы ирыҧҕәарц иажәа инаиҵеит. – Абарҭ ажәхьа дуқәа уара узы иаасхәеит. Аообагь аҳәарақәа рыҵоуп. Ҭырқәтәыла Аҧсны еиҧш ахш пату ақәуп. Шәара ишәфо инахыҳәҳәан иаанхо, абра аоны шәыштәоу ахә нашәыҵан иргоит. Убри ала иаашәҭахыу зегьы аашәхәар шәылшоит.

– Ҳара иаҳҭахгәышьоузеи, дад Ҷышә, ҷьара мгьалк ҳнацҳаргьы иҳазхоит. Хьаас ҳумкын. Излазбо ала, ҳаҧсыртә ҳаҟам, – иҳәан, ажәқәа ахьҳәуаз рышҟа иҿынеихеит Кьамшьышь.

Раҧхьатәи аҵх атәым дгьылаҿ лацәеихьшь ҟамҵакәа лиарҭа дшықәтәаз иаалыршеит Ҳамида. Лгәы иҵхоз Мадлеи иакәын. Дабаҟоу, дабацәоу, иифазеи ҳәа дыгәжәажәон. Дара ахьаангылаз имбар ҟаломызт. Ус анакәха абра ааигәа ҷьара дшыҟаз агәра лгон, аха иаба?..

– Сара соуп изыз, сара агәаҟ, – лгәы дынҭаҕызыҕызит лара. Ус атәым дгьылаҿ раҧхьаза акәны ашара лылаҧш нақәшәеит. Убасҟан убас ала лхы лцәеымҕхеит, абри адунеиаҿ дыҟамзар лҭахханы. Аҧсны есышьыжь ишыҟалҵалоз еиҧш, иахьагьы абарҵа данныҵагыла, ашҭа агәҭаны иқәгылаз аҵла ашьапаҿы иадҟаҵалаз аҟәардәаҿ дтәан Кьамшьышь.

– Бгылама, сыҧҳа? – Аҧсны данықаз еиҧш ибжьы наиргеит. – Иаха быцәама ибзиан?

– Иаха зынзаскгьы смыцәазеит, – лҳәеит, лыблақәа еиҵымхзакәа, ашьацахь дыҧшуа.

– Саргьы смыцәазеит, – иҳәеит, ихы иқәыжьны дахьтәаз Кьамшьышь. – Иахьатәи ашара инаркны сара сыҧсҭазаара ҧсҭазаара хәашьуп. Иагьыӷалом сышҭахьӷа сызлагьажьыша мҩакы. Аха сыҧси-сыхәдеи еиманатцы бара Аҧсныӷа быргьыжьра сашьҭазаауеит. Уа баншьцәа ыӷоуп, дыӷоуп Аџьрыцба Мадлеи...

– Уи ӷалашьас иамоузеи саб? Иҳҳәап, ус хақәиҵрак соургьы, ишәыҧсыхәоузеи шәара?

– Ҳара ҳтәы избеит ҳазшаз Анцәа. Ҳзықәшәаз ҳхы анҳрааларoуп, уаҳа даҽеа мҩак ыӷам, – иҳәан, дҩагылан ишьапқәа дырзышьҭымхуа аҩныӷа иҿынеихеит.

Ҳамида дгәаҭеиуан, лхы ахьылгара лыздыруамызт. Зны амҩадыуахь дыҧшуан, нас рыкәша-мыкәша игылаз аҩнқәа рахь ҷьара лылаҧш дыҵашәозар ҳәа Мадлеи. Абри аҭыҧ Самсун ақалақь ишналгазгьы, ауаа рацәан. Аҿыуардынқәа ақалақь аӷынтәи ишааууаз еиҧш, абрахьынтәгьы уахь ицон еишьҭалан. Ҳамида агәашәаҿ дгылан убарҭ аҽыуардынқәа блала инаскьалгон, уахьынтә иаауазгьы блала дырҧылан иааскьалгон. Даҽеазныхгьы ашҭа агәҭахьы дааиуан, аха деиҵа ааиҵаӷьан уахь дцон.

– Ибыҧшаауазеи, нан, Ҳамида? – лыбжьы налргеит лан, аҩны абарҵа аӷынтәи.

– Аҧсны сыҧшаауеит, сан, – лҳәеит Ҳамида иаахжәаны, ибыхьзеи ҳәа лан дахьлазҵааз аалгәамҧхакәа. – Абра зегьы рҽырҧсахит, бымбазои сан? Уахык оуп абри адгьылаҿ ҳаныҧхьа, арахь ҳара ҳара ҳакәзамкәа ҳӷалахьеит. Зегьы рыла ҳнаҳәы-ааҳәны оуп ҳшыӷоу. Абра нхашьа ыӷам сан. Абра аҧсшәа иаарласны иаҳҳашҭуеит. Абра ҳазуеит, сан...

– Ибҳәо закәузеи, нан Ҳамида! – лан дахьгылаз днеилыҧсааит. – Ҳаҧсшәаҵәӷьа шҧаҳҳашҭри...

– Зыҧсадгьылаҿ, зхәышҭаара азы ақәызҭәаз, атәымҷьара ахәышҭаара изеиқәҵараны дыӷазам. Уи зегьы ицәызуеит, ихы ихашҭуеит, идоуҳа каҳауеит…

– Иа, Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәхшоуп, – лнапқәа ажәҩанахь иҩышьҭхны даааматанеит Ҳамида лан. – Гәнаҳас иааӷаҳҵаз зегьы баби сареи иҳамазааит. Ҳагәнаҳа изымгааит ус ҳзызуыз...

– Гәнаҳарами сан, ҳарахә еибарӷаауа ҳгәашә илагылазар. Ҳакәытқәа каркаруа абна илахазар. Ҳла ууа ашҭа иқәзар. Ҳазцәымҭыз гәыргьозар, ҳазҭахыз ҵәыуазар...

Убри аҽены лыблақәа адәахьы ишыҧшуазгьы, уаҳа ҷьаргьы длымбеит Мадлеи. Аухагьы аҵх акыр инеиааназа абарҵа дтәан. Нас, дҩагылан лиарҭаҿ лхы аанықәылҵа, иаразнак ацәа дагеит. Данааҧш амра абарҵа иҵаҷҷахьан.

Уи аеныгьы, избахә џьаргьы иҟамлеит Мадлеи. Ҭаҟа адгьыл, хыхь ажәоан, акы залхәашаз, илыцхраашаз длымамкәа, азы зҵабаз аԥсыз еиԥш даақәхеит Ҳамида. Аҭырқәа, маҵуоыс ирымаз, арахәқәа ахьирхәуаз аҟынзагьы дцеит, џьара ааигәа дыҟазар дышҵацәырмҵри хәа. Аха Мадлеи дцәырмҵит, дыҟамызт. Уи аухагьы абарҵа дныҵатәаны агәашәахь аԥшра далагеит. Ажәоан агәы цқьан. Амзагь гәылҭәаан икыдын. Ақыҭа еиланхоз рыоонқәа рыҟны алашарақәа рырцәара иалагахьан. Захьынџьара ҭынчран. Ҳамида Аԥсны данықаз, уахынла абарҵаҿ даннықәтәалоз, иаалыкәршан аҟарматцарақәа рашәаҳәабжь гон. Ларгьы лыбжьы ныҵак урҭ ирыцлхәон, аха ара аҟарматцарақәа ракәым, ҵыскгьы абжьы гомызт. – «Абра аҟарматцарақәа ашәа ахьырхәо тәылам», – хәа лгәы инҭылхәааит лара.

Амза ҭҭәаа иаҳа-иаҳа ажәоан агәахьы ахалара иаҿын. Лара уи лыбла лзаҟәгомызт. Мшәан, абри амза ами уажәы Аԥснгьы иахаԥхо. Иццышәха ишьҭоу рыоны-ргәара зырлашо. Иҟалап уажәы лара лоызцәа уи иатцаԥшуазаргьы. Дыргәалашәо усгьы рхәозар, «Зымза зырзыз Ҳамида лахьынҵацәгьа» – хәа. Аԥсны данықаз амза аҭәымҭаз ашҭа дықәгылан лыбжьы лыргон, «амза арахь улбаа» – хәа. Уи лбон зынзаск илзааигәоушәа. Рашҭа атцыхәаҿ игылаз ара ду ахыцәқәа

иалатәоушәа. Лнапсыргәыҵца ианлыр-тәаларц лҭахызшәа лнапы еиҵцылхуан, иахьынза лылшоз. «Амза снапсыргәҵца уантәал» – хәа еиҵа ҿылҭуан. Аԥсынтәыла амза лзааигәан лара. Аха Ҭырқәтәыла лара лхала адгьыл хьшәашәаҿ дааныжьны, иара еиҳа-еиҳа ажәоанахь ахалара иаҿын. Зны-зынлагьы, ицәыраҟьа-цәырасуа ԥсҭҳәақәакгьы наҿаҳауан. Урҭ аԥсҭҳәақәа амзеи лареи еицәдырзуа иалагеит. Абас, амзеи лареи шеишьҭаз, дызлааз хәа гәалымҭазакәа, абарҵа даахапаалеит Мадлеи.

– Бымшәан, Мадлеи соуп.

Лшьапқәа дрзнымкылакәа дынхьашьшьын инапы днаныҳалеит лара. Иаргьы деиҵамхазакәа даашьҭкәыцәаан, амардуан дналбаакьан, ашҭа атцыхәахь днаскьан, лшьапы дныкәиргылеит. Ларгьы уажәрааназа илыхьыз шылзымдыруаз, лхаҿы лыхшыо анааи днаиазцааит.

– Уԥсы ҭоума, уара Анцәа ииныҳәаша. Уабаҟаз уажәрааназа?

– Имариам, атәым дгьылаҿ абызшәа ахьузымдыруа, иаразнак аус аҟатцара. Шәара абра ҭыԥс ишшәзалырхыз анызба, ауха сабацагәышьоз, абна аҳаракыраҿ, абнаҿ сыԥхьеит. Ашьыжьза соагылан абри ақыҭа слалс-соалсны избеит. Аха абра џьара сшаднамкылоз гәасҵеит. Аусурҭагьы абасыԥшаауаз. Нас илыкәршәны сцеит Самсунҟа.

Уи аҽны ақалақь салан сеимдон, аха ҭыԥк сзымԥшааит сахьаднакылашаз. Ихәло ианалага илыкәршәны еиҭа абри абнахь сааит. Адырԥаҽны сцеит аҕбакәа ахьаадгылоз абаҕәазахь, ԥьара усурҭак сзыԥшаауазар ҳәа. Сагьыманшәалахеит. Убра дсыкәшәеит Аԥсны аҕба сҭазцаз, абарҭ исшәу аҭырқәа маҭәакәа сызҭаз аҭырқәа. Изыулакгы ҟыжә-быжәла еилсыркааит аусура шысҭахыз. Дагьсазцааит уҭаацәа абаҟоу ҳәа. Сара иасҳәеит урҭ ахьыҟаз, аха уи, уиаҟара хырԥа аимҭеит. Иара иитахыз сара сусура акәын. Ауха аԥныка сигеит. Сыркәабеит, сыршьышьит. Амаҭәа ҿыцқәа сшәырцеит. Иԥҳәыси иҵкәыни иареи роуп иҟоу. Аԥн дузза рызгылоуп. Макьаназы дара рҿы сыҟоуп. Абаҕәазаҿ аҕбакәа аиадара ақәызхуа, иакәызцо сырхылаԥшуеит. Сзызхәцуа ҳшыбналаша оуп. Макьаназы Аԥсныка ицо аҕба ыҟам. Иҟалазаргьы, уи аҭалара ауп аус злоу. Зҿы сыҟоу иҵкәыни сареи даараза ҳаинаалан ҳаҟоуп. Уи аҵара ду Исҭамбул далган дааит. Иара излеиҳәо ала, аҵара ицызцоз ашәыуак даараны дыҟоуп, иаарласны. Ашәуақәеи ҳареи ҳабызшәа злеизааигәоу ала, урҭ ираҳәатәуп, саашьа, сыззаз, насгьы сгәы иҭоу зегьы аахтны. Бара бани баби азыкаҵала абра аангылашьа шбымам. Аха ус сҳәеит ҳәа, ҳманшәалахар бсыццома Аԥныка?

– Абыржәыцәкьа амԥа ҳақәлозар, сыхиоуп. Саб

Аԥныка сгьыжьыр иҭахыуп. «Уа иҟоуп баншьцәа. Дыҟоуп Мадлеи Аџьрыцба» – ҳәа сеиҳәеит. – Ижәԥахыр лҿынахшьны усгьы нацылҵеит – сара сыхиоуп. Аԥсны сзымназакәа амԥа сшықәу сыԥсыргьы сазыразуп.

– Саргьы амԥа сшықәу сыԥсыр ԥьанаҭ сцоит, – иҳәан, дааигәыдыргәҕәалан лзамԥа днагәзит. – Уажәшьҭа иаарласны ишоит. Сеиҭаауеит абри амчабжь ала. Иҟалап уанза сааргьы. Бара бхы хьча, беырхианы быҟаз, – иҳәан агәашә дынҵкьаны дцеит, Мадлеи.

Дзымаазеит уи амчабжь азы Мадлеи. Абаҕәазаҿ аусутәқәа рацәахеит. Насгьы дмаайт Исҭамбулынтәи дыззыԥшыз ашәуа. Абри ахҵыс Мадлеи даараза даргәаҭеиуан. Аха уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт, даеа мԥакгьы имамызт. Ус хәылбыехак аԥшәма иҵкәын Быргәызи Мадлеии аԥны аԥхьа иштәаз, аеыуардын аккаҳәа асаркьалқәа рыбжьы рго агәашә иаадгылеит.

– Уа, бзиала уаабеит, шаҟа ҷуазеи сыузыԥшуижьҭеи, уа бзиала уаабеит! –ҳәа ҭырқәа бызшәала ибжьы ихарззала, агәашә иаадгылаз днеиԥылеит Быргәыз.

Рԥыџьагьы рнапы еикәыршаны аԥсшәа анеибырҳәа ашьҭахь, Быргәыз исас Мадлеи иахь даахьарԥшны акы наиеиҳәеит.

– Уаԥсуоума?– иҳәеит иааиз асас, Мадлеи инапы аанкылауа.

– Ааи, саҧсуоуп, – аҭак ныҟаиҵеит Мадлеигьы. – Аҧснынтәи сааит, мѡа ҷьамыҕәак санысны. Схисҵыхәеи уажәшьҭан иуасҳәап, уажәазы уҧсы шьа.

Ашәуа Ҳасан Цеҟәа Исҭамбул аҵара иҵон. Быргәызи иареи еиѡызцәан. Аҧхын ҧсшьара ҳәа иара иахьгьы дзааз убри азоуп. Адырѡаҽны Мадлеии Ҳасани аѡны аҧхьа ашәымкьыҭ аҵаҟа инатәаны ацәажәара иалагеит. Мадлеи дмыццакзакәа Ҳасан еиҳәеит иҟалаз шыҟалаз, насгьы иҟаиҵар ииҭахыз зегьы.

– Ара аанхашьа сымазам, Ҳасан. Аҕба ҟамлар, шьапыла амѡа сықәлоит, лара дсыман агаҽа савалоит Ҷоутәыла шыҟоу схы рханы. Мышкы зны Аҧсны сышҧазымнеири, Анцәа дыҟазар...

– Нас иҟаҵатәузеи, акыр аҧырхагоума амѡа уқәлара? – дҵааит Ҳасан.

– Абарҭ аҭырқәцәеи сареи ҳахьзымеицәажәо иахҟьаны иахьа уажәраанзагьы амѡа сзықәымлац. Насгьы, Ҳамида лани лаби хырҵәаны иаазгаз аамсҭа Маан Ҷышә имаҳароуп, сагьимбароуп, абра сшыҟоу. Мазала амѡа сықәҵатәуп. Убарҭқәа зегьы Быргәыз иаби иареи иансзыҟарымҵа, сҭахеит ауп иаанаго. Усыцхраа, уҳабжьацәажәа.

Аҵх акыр инаскьаанза, Быргәызи иаб Қәычуқәи Ҳасани еидтәалан еицәажәон. Насоуп рышҟа днеирц Мадлеи ианиҧхьа.

– Дцарушь ҳанум лани, лаби ааныжьны, Аҧсныҟа? – дҵааит Қәычуқә.

– Уахаҵәҟьа амѡа ҳақәлозар, дсыццоит.

– Уи агәра угартә ажәа улҭахьоума лара?

– Уи лыгәра сымгозҭгьы слышьҭалан саауамызт абрахь. Абрахь саара зырманшәалаз уара уоуп, ухаҵкы Қәычуқә. Анцәа дсыман суҳәоит, лара дсыман убрахь сцарагьы ырманшәал!

Еиҭа акыр аамҭа ҭырқәа бызшәала еицәажәон рыхѡыкгьы. Быргәыз иаб иҽидцалан иацәажәара даҽын. Иаргьы ихы шәпаду рҵысуа диқәшаҳаҭхон, нас Быргәыз Мадлеи иахь даахьаҳәны ус иҳәеит.

– Аамҭа кьаҽла акәзаргьы, сара бзиа узбеит, иашьак еиҧш. Шәара абазақәа шәеиҧш, ҳара аҭырқәцәагьы аиашьара пату ҳзақәуп. Саргьы сабиҧазаҵәуп. Убри аҟынтә, иашьас уҟасҵарц сҭахын, аха избоит уара иахьуҧсадгьылым аҧсадгьыл шузалымхуа. Ҳуцхраауеит. Уаҵәашьҭахь Ҷоутәылаҟа ицо ҳаҕба шәақәҳартәоит. Уи нахыс Аҧснынза анеира узыуадаѡхарым ҳәа сгәы иаанагоит.

– Саргьы сабиҧазаҵәуп. Уаха рнахыс сара усашьоуп. Сахьыҟазаалакгьы гәыла-ҧсыла суцзаауеит. Анцәа сиҳәалоит, сиашьапклоит. Сгәыҕуеит Аҧсынтәыла анеира узыуадаѡхарым ҳәа.

– Уаҵәуха шәца ҳанум лани лаби рахь, – адҵа ныҟаиҵеит Қәычуқә. – Иара Мадлеи ишиҳәо шәныҟәа. Уацәашьҭахь аҕба шәақәсыртәоит. Уи нахыс аллаҳ дышәхылаҧшааит.

Маан Ҷышә иҭааит аҕбаҽ иҧылаз амалуаҩ Маҳмеҭ иҩызцәаҟәак. Ҳәара аҭахыума, рхәы ҧсуа чысла ирхеит Ҷышә. Урҭ рымаҭ луан Ҳамида. Уи лымаҭ ушьа, лхы мҩаҧгашьа, лныҟәашьа уҳәа зегь рыла еиҟәшәаз аҧҳәызба илаҧш дыҭашәеит Маҳмеҭ. Аҭырҟәцәа изларҟазшьаз ала, уи игәы иҭаикыз аахтны иҳәеит.

– Маан Ҷышә, – ҽааиҭит Маҳмеҭ, игәышҧы ргылан акрыфо дахьтәаз, дааҭгылан. – Исызраҳәа абри аҧҳәызба хазына лани лаби, сыҷкәын заҭә изыҳәан дшысгәаҧхаз. Адгьылаҽ иҟоу смазареи, амшын ихыу сыҕбаҟәеи рызегь лара илтәхоит. Исҭамбул аҟалаҟь абжа далахәхоит...

– Аллаҳ иҳәааит, аллаҳ даҟәныҳәааит, – ибжьы ҩеиҭыхны иааиргеит Маан Ҷышә. – Аҧҳәызба даара дыбзиоуп, – инациҭеит ҭырҟәа бызшәала. – Аҷкәын иакәзар Ҭырҟәтәыла иҩыза дубарым. Аҭара ду имоуп. Исҭамбул дамҽхакны дыҟоуп...

Маҳмеҭ ачара ду шиуша далацәажәеит. Уажәазы Маан Ҷышәи иареи Исҭамбулҟа ицоит Аҧсны азҭаараз. Уа мызкы аҟара инхоит. Дшаахынҳәыз лҭаацәа ажәа рниҭоит. Абас ала Маҳмеҭ Ҳамида лразҟы избеит иара ишиҭахыз, лара дагьылмазҭаазакәа.

Аҭх акыр инеихьан. Амза акәзар, икьагәахахьан. Ҧша ҟәандакгьы хаакәакәараза иасуан. Ҳамида дыҧшны дтәан, иасыуаха

дыштәало еиҧш, абарҭаҽы. Лхәыцраҟәа гәыҕра дукгьы рыцымкәа, лыҧсҭазаара хьамҭа лҽаҭаны. Ус абарҭа даахаҟьалеит Мадлеи. Ибжьы ныҭакны ҽааиҭит.

– Бани баби, ыцәахьазар ирҽыха.

– Ҳдәыҟәлоума?

– Ҳдәыҟәлоит, Анцәа имч ала, ҳдәыҟәлоит.

Ҳамида дааиҭаҟьан ҭаҟа лани лаби ахьыцәаз дылбааит. Быргәызи Ҳасани абарҭахь иҩхалан зышә аартыз асасааирҭаҽ иныҩналеит. Мадлеи адәахьы иҽааникылеит. Асасааирҭаҽ иаркыз алашара ибзиан иарлашон.

– Бзиала шәаабеит, – иҳәеит Кьамшьышь, ашәхымс дшаахыҭҭәҟьаз.

– Бзиа убааит, абзиара уаҟәшәааит, – аҧсышәала аҭак ныҟаиҭеит Ҳасан.

– Ҳаи аҧсуа, уабасзаанагеи, уабатәиу?!.

– Сара сашәыуоуп, исҭамбул аҭара сҭоит. Абри аҭырҟәеи сареи ҳаиҩызцәоуп. Ус бзиаказ ҳааит уара уҽы.

– Аус бзиаҟәарз шәныҟәалааит иаснагь. Иарбан ус бзиоу исашәҳәарц ишәҭахыу?

– Ҳаҭыр зҟәу Кьамшьышь,– ацәажәара дналагеит Ҳасан. – Аҧсны уаныҟаз аҧсуа ҭасла ауаа унҭаны, уҧҳа Ҳамида диҳәазма Шьханыҟәа – иҧа Мадлеи Аҷьрыцба?

– Ус ауп дад, – иҳәеит ихы икәаҽ Кьамшьышь.

– Усҟан уақәшаҳаҭхама уҧҳа Мадлеи Аҧырыцба диуҭарц?

– Ааи, аха иабаҟоу сыгәнаҳа зықәшәаша, Аҟәа аибашьрақ дҭахеит ҳәа ҳаҳаит, абри амҩа мыжда ҳаныкәлоз. Ажәымҭацәгьа иан ида длымамызт...

– Ҳара ҳааит уҧҳа даагаразы..

– Уи шҧа?!. – дахьтәаз ашырҳәа дҩагылеит Кьамшьышь, иаҳаз изхамҵо.

– Аибашьра дҭамхазеит Мадлеи. Шәшахыргаз аниаҳа, шәызҭарҵаз аҕба иҽахькзаны дакәтәеит. Уажәы абра адәақәы дгылоуп.

– Уи бдыруазма, сыҧҳа? – абарҵақ игылаз иҧҳа лахь ибжьы наиргеит Кьамшьышь.

– Издыруан, – уахьынтәи аҭак ҟалҵеит Ҳамида.

– Нас уажәы бгәы иҭоузеи?..

– Саҭашәымҵан, сани, саби, сцоит с-Ԥсадгьыл ахь, уаҳа сара сзы даҽа мҩак ыҟам. Абри атәылақ нхашьа сымам сара...

– Ус анакәха, шәымҩа сакәныҳәоит, – иҳәан, адәахьы дындәылҵны ашҭа днықәгылеит Кьамшьышь. – Иа, Анцәа ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, – Аҧсны иашҭа дықәгылан данныҳәалоз еиҧш ибжьы неиҵихит иара. – Ас амҩа иқәло, амҩа маншәала ианҵа. Иацәыхьча амашәыр, иацәыхьча алаҧш цәгьа. Ирыҭ амч, рхәышҭаара дмырцәартә еиҧш. Алҩаҵә ахылҵлааит рыхәблы. Шәыкәгьацааит ҳабацәа анышә иахьамоу. Иа, Анцәа ду, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, иумырзын Аҧсынреи аҧсуареи. – Уи нахыс ииҳәо умаҳауа дматанеиуа ашҭа днықәлеит.

Аамҭа омак имгакәа, Ҳамида дрыман амҩа иныкәлеит, ҭаца шәаҳәарада, аха аҭацалзы ашәа ахьырҳәоз атәыла ашҟа...

Аҕба асқьала инадҵны, аныҟәашәа иацҵо амшын ихылан инеиуан. Ҳамидеи Мадлеии аҕба аҵыхәаҿ аидаур иқәгылан. Рышьҭахьҟа иааныжьуан ирыцәтәымыз адгьыл, ауаа бзиақәа ахьдырҳаз. Наҟ раҧхьаҟа р-Ԥсадгьыл ахь амҩа иқәын. Аҕба иаҳа-иаҳа инаскьон. Самсун агаҿа амзаҿа иаҩызаз, алашьцара ахатәара иаҿын. Ҳамида лылаҕырзқәа лыкәцәашо днаҧшуан ланилаби ахьынлыжьыз ақыҵа ашҟа. Игәакьазоу анышә даҭан аҩныҟа игьыжьуа деиҧшын лара уажәы. Алашьцара иаҵәахуаз уи ақыҵа, адамра хьшәашәа иҵалозшәа, иаҳа-иаҳа лыбла иацәызуан. Лара лхылҿгьы уи алашьцара аҧшшәы акәын иамаз. Лылаҕырзқәа лзамҩа иадлан илеиуаз еиҧшын, аҕба амшын агәы ианнаҵоз ацәаҳәа. Аҵыхәтәаны алашьцара илымнахыз агаҿа анылцәыз, дааҕызыҕызны ус лҳәеит.

– Саҭашәымҵан, сани саби, саҭашәымҵан...

Хымш рыла Ҷоутәыла инеит аҕба. Даҽа хәымш уахынла ԥьара инкыдыҧхьало амҩа иқәын Мадлеии Ҳамидеи. Егры ианаахыкәгыла

ихәлахьан. Азы аҭалара аԥсамызт. Аԥан ахьамазгьы рбарҭамызт. Иахьыманшәалаз ҭыԥк ԥшааны Ҳамида дирцәеит. Иара иҟамеи ишыц лабеи аарманшәалан днатәеит. Ианааша азы амшын иахьалалоз ашҟа рҽынахан ирыԥшааит аԥан. Ҳамида лмахәҽа данкны азы дныригеит, аха аԥацоахь ихамлакәа даангылан, ус налеиҳәеит.

– Абри ахаҳә бнавагылан беыкәаба, саргьы егьырахь ала снавагылан сеыскәабоит. Ҳара иаҳҭәымкәа ҳцәа иаду амаҭәа ҳшәыхны азы иаҳҭап. Ҳаԥсуа маҭәакәа наҳашәҭаны, Анцәа имч ала, аԥацо ҳанхалар, Аԥсынтәыла ҳшьапы нықәҳаргылоит.

Убас иагьыҟарҵеит дара. Зыхьла реыкәабан, раԥсуа маҭәакәа рышәҭаны аԥацо иҩохалан р-Ԥсадгьыл ршьапы нықәдыргылеит. Ҳамида лнапала илзахыз, хаҵа данцо азыҳәан, аха ашәҵаха дызхьымзаз, уажәы дагәылԥхаауа дгылан. Иаргьы дызлеибашьуаз иаԥсуа маҭәа имаҟа иҟама ақәҭан, дкахәхәа лаԥхьа дгылан. Аҩоыцьагьы Аԥсны дгьыл ршьапы анықәдыргыла, рыԥшшәы ааит, амра анықоагыло аԥсабара ахаҿы шаԥсахуа еиԥш. Рыдгьыл афҩоы рхылеит иаразнак, иаатит рлымҳакәа. Аҵарақәа рашәаҳәабжь раҳаит. Рааԥсареи ргәырҩоакәеи, ашәах еиԥш инарылаба ицеит. Ашьхақәа рҟынтәи иԥшахьысуаз, рыԥсыԥ алагаҩоагара иацхрааит.

– Сыблақәа хтит, Мадлеи, – ашьха зыхь иаҟәҵәо ахаҳәқәа ирықәҵәыраа ианцо еиԥш даацәажәеит Ҳамида. – Абри ас ԥхызу лабҿабоу?

– Ианыԥхызыз ыҟан, аха уажәшьҭа илабҿабоуп, Ҳамида. Алабҿаба шлабҿабоу иназарцазы амҩоа ҳақәлап...

Аҩоны ианазааигәаха Мадлеи иԥшшәы иԥсахит.

– Иухьзеи, уԥшшәы уԥсахт?

– Сан лгәашьҭыбжь саҳауам, Ҳамида. Ҳаҩоны ашәқәа аркыуп, ҳгәашә аатуп. Сан даҳԥылом, ҳлақәа ахым. Ҳарахәқәа збазом. Сан, бабаҟоу сан, – ибжьы неиҵыхны инаиргеит, аха уахьынтәи аҵак имаҳаит. Амаҵурҭа дныҩоналан ахәышҭаара инапы накәикит, аха уи еиқәыхьшәашәа иҟан. Иҿыцәахьаз кәастҭак иман адәахьы дындәылҵны Ҳамида иналирбеит.

«Аԥҳәыс дыԥстазаароуп, дыԥстаҵагоуп» ҳәа ирҳәо налыгзеит Ҳамида. Деишәыра-еиҵараха, иҟаиҵаша дақәымшәо игылаз Мадлеи, акәыстҭа ааимхны длыман уахь дныҩоналан, ацыблыхақәа рхы неилаҵаны, амзаша нарыҵаҵан, уа иқәыз ашьанҵа аихымца наҿшьны, ацәымса амца наркны данаҭәҳәа, амцабз ҩоышьҭылкәцәааит. Дара зхы еилакыз ахьаца мҿкәа, «ҳахьҿыцәааз ҳара иаҳхарам» – ҳәа рҳәозшәа амца еишьыл ҩархылҵит. Иаалашеит аҩонытҵка, адәахьы ишылашоз еиԥш. Алҩоаҵәгьы ахәблы икылшәшәан аҳауа иҩоалалеит...

Мадлеи, иҩоны алҩоатцә шыҩоахылтцыз збаз, игәылацәа иашҭаҿ аизара иалагеит. Иара убас ашҭа дрыман иааҭалеит аныхаԥааҩа Ажьгьери Аԥьрыцба.

– Анцәа исеиҳәон уара уԥсы шҭаз, – иахьынзаилшоз инапқәа ажәҩанахь ишьҭихит иара. Аха уан рыцҳа уи халымцеит акәымзар. Убжьазит ҳәа анлаҳа, шьыжьы инаркны хәылбыеханза абра агәашә лҿеахшьны умҩа даԥшуан. Абра дшахшьыз лыԥсҭазаарагь далтцит, лара ԥсаҭа шкәакәа. Ацәажәара дааҟәыцны акыр аамҭа цаҟа дыԥшуа дгылан. Цқьа имаҳауаз иаҳарц иҭахызшәа дзыҩоруан. Нас ихы ҩоышьҭхны ажәҩан дҩоацаԥшит. Мшцәгьаншьҭахь аԥсабара аҿешарыцкьо еиԥш, ажәҩан агәы аҿарыцкьара иаҿын. Ибжьы ҩоеитцыхны ажәҩан иаҳарц иҭахызшәа инаиргеит. – Сыбла иабо абзиа иатәуп, ҳара ҳаамҭа ҟалоит, ишәаҳама сыуаажәлар, ҳара ҳаамҭа. Шәахәаԥш ажәҩан ацәаҳәа дуқәа иаиыу. – Иаҳа-иаҳа урҭ ацәаҳәақәа дырзааигәахозшәа ибон иара, – Ажәҩан агәы иандоуп аԥсуаа рымҩоа. Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, иаҳзаауртит аԥсуаа рымҩоа, ажәҩанаҿ. Удгьылгьы ҳауҭахьан, уажәы ажәҩанаҿгьы амҩоа ҳзалухит. Ус анакәха, адгьылаҿ ҳаҵәҩан ҭәҭәаны иаҳарсроуп. Дыҩонажәгал аҭаца аҩоныҟа...

Ахацәа рҿырҭбаан ахәыштаара иакәшан

иаагылеит. Аныхаԥааҩа аԥацха аҭзамцқәа инапы рыхьшьуа данакәша ашьҭахь, ахәыштаара дазааигәан даагылан, аҩонытҟагь адәахьгы игылаз ибжьы раҳартә-ҿааиҭит.

– Уара, Мадлеи Шьханыҟәа-иԥа Аԥьрыцба, ахчныза аха-ҿы уаагыл, бара, ҳҭаца Алқьан Кьамшьышь-иԥҳа, баагыл ахәышҭаара аҵыхәаҿ. – Пытрак дааҭгылан икәша игылаз днарылаԥшны иныхаԥаара дналагеит. – Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, еиқәуҵаз амца иҵегь аԥхара нацҵа. Иҟоу алашара иҵагь нацҵа. Иумырхьшәашәан абри ахәышҭаара, наунагза. Ажәытәзатәи Мадлеи, ҳара Аԥьрыцбақәа ҳзыхшаз, игәамчхареи ишьҭамҭеи иҭ иахьатәи Мадлеи Аԥьрыцба. Иа, Анцәа...

Аимараа ихьшәашәахьоу рхәышҭаара еиҵа ҿыц амца анеиқәырҵоз, ржәытә ҭоурых иагәылган иааргоз, рныхаԥааҩа рыгәҭа днаргылан ашәа аацәырыргон.

Уа Анцәа, зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу,
Еиқәаҳҵаз амҵа уԥхара нацҵа.
Илашаз амцабз, улашара нацҵа.
Ааигәа ԥхара, хара ԥхара нацҵа,
Ҳҳәышҭаара ԥхара ҳгәы аԥхара инадҵа,
Ҳқәыстҭа ҿымцәаарц, еиҵа амҿы накәҵа,
Уа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу...

Уажәы абри ашәа шырҳәоз рызегьы адәахьы индәылҭит, Мадлеии Ҳамидеи уа аҩныҵқа иааныжьны. Урҭ аԥацхахь иааҳәны иаагылеит, аҩны иахылҭуаз алҩаҵә иазыԥшуа. Алҩаҵә акәзар, иахьатәи ахҭыс еигәыргьазшәа ажәҩан иалахәхәа аҩеира иаҿын. Убасҟан рызегьы еиҭа инеиаҵҿакны рашәабжь надыргеит.

Уа, амца еиқәышәҵаз алҩаҵә ахылҭлааит,
Анцәа ду, ухьышьаргәыԥа ҳакәыхшоуп.
Уа, аныҳәа бжьы уашҭа иҭыҩҩолааит,
Анцәа ду, ухьышьаргәҵа ҳакәыхшоуп.

Абасала, Шьханыҟәа-иԥа Мадлеи Аԥьрыцба, иабацәа рхәышҭаара ду аамҭала иҿыцәааз, еиҭа амца еиқәиҵеит. Ҳамида Алқьан-ԥҳа лакәзар, уи амца аԥхара лыԥхара нацҭан, Аԥьрыцбақәа рыҩнаҭа лырлашеит. Ианылеит ауаҩ зда дхәарҭам, аха имариам аԥсҭазаара амҩа...

* * *

Мадлеии, иԥҳәыс Ҳамидеи рыҩны амца анеиқәырҵа аахыс иҵит ҩышықәса. Дагьроуит апа, иагьихьзырҵеит Шьханыҟәа, Мадлеи иаб ихьз аҳаҭыр аҟынтә. Хаҵеи-ԥҳәыси еиқәгәыргьо, еивагылан анхара иаҿын. Аԥсуаа анхаҩ бзиа ишизырҳәо еиԥш, рырахә-рышәахәҵҩа рымамызт, рыԥсаса рзыԥхьазомызт, рышьхагәара шьыбжьаанза еыла ауаҩы дзакәшомызт. Аԥшқа иакәзар мшызҳа изҳауан, Аԥьрыцбақәа ршьа илԥхаауа. Ҽнак шьыбжьон Мадлеи аҩны дшыҟаз, аныхаԥааҩ дуԥхьоит ҳәа ауаҩы дааит. Мадлеи аныхаԥааҩ иҟны даннеи, Ажьгьери ацәашьқәа ахьқыдыз ашьаҟа азааигәара дтәан ихы иқәыжьны. Иааԥсахьаз илацәақәа ҩышьҭхны Мадлеи днаихәаԥшит. Гәырҩас иҟаз зегьы зхызгахьаз ихиҿы шьакәарак аламызшәа ицәышхахьан. Иқьышәқәа еиҟәыӷӷахьан, аарҩара еиҟәнарԥҵаз адгьыл еиԥш. Изамҩақәа иԥатҵа иатҵаԥшуаз, ҭагалантәи бҕькаԥсан еиԥшха аҩежьра рхыҩҩуан. Илахь аҟьаҟьара нада-аада ҿеиваԥса ирныз ацәаҳәақәа, акыр шықәсқәа иргәылдоу ҵыхәаԥҵәара змазам амҩақәа иреиԥшын. Илакыҵақәа ракәзар, амш цәгьа зҿазыҟазҵо аԥҭақәа рееиларҵәан ажәҩан агәышҵа ишаҵало еиԥш иҵиқәаҵәааза акәын ишыҟаз. Инацәкьарақәа, акалам шшәырқәа анеивагылоу ирҩызан. Иара иаснагь иеиҿкаара зырԥшзоз ижәҩахырқәа, иқәра иазмырхәаз, иарԥысра рныԥшуан, мрашәа икаԥхоз дықәгылан дахьыԥаз ахра иаҩызаха. Дзықәтәаз аҟәардә ҭыфаа, данарԥысыз иара инапала иҟаиҵаз, дынкыд-

иаалашәа ажәҩан днатцаԥшит. Ажәҩан агәы аныцкьаз, иаргьы игәы цкьахон. Илаԥш иахьынзабарҭаз инаԥшьны ибон. Усҟан иара ида издырхуадаз, игәы иҭыхоз, ихы иазбаз. Шәышықәса инареиҳан, агәырҩа дацалан абри адгьыл дықәгылоижьҭеи. Шьхала иааува асы, аԥсабара ҟәашза иҭаҳәҳәа агаҿахь ишцо еиԥшын, дбыбышза дшышлахьаз. Иварацҿ ишьҭаз аԥхьарца аашьҭхны иааигәдирҵәҵәалеит. Мадлеи днаихәаԥшны, ихиҿы аарлашан, ахыц наҿшьны арҳәара дналагеит ашәа нацхәо.

Уа, Мадлеи Аԥьрыцба ахатца,
Аурыс иҿагылан Аҟәа еибашьуаз.
Уа, Мадлеи Аԥьрыцба ахатца,
Изҳәан итәаз Ҭырқәтәылантәи дзыргьежьыз.
Уа, Мадлеи Аԥьрыцба ахатца,
Зхәышҭаара ыцәахьаз, амца еиқәызҵаз.
Уа, Мадлеи Аԥьрыцба ахатца,
Макьанагь уаԥхьаҟа иупеиԥшхо здырхуада,
Уа, Мадлеи Аԥьрыцба ахатца.

Иикыз аԥхьарца арахәыцкәа ибжьы рҿашәаҳәон аныхаԥаас Ажьгьери Аԥьрыцба. Адгьыл иазааигәан, хаа-хаа иасуаз аԥша иасҩызан ибжьы. Ашьацра ашҭа зҩычоз, ркьатрацәкәа еиларшәшәон. Адгьыл ду згәы раҳаҭны ишьҭаз, иара

иԥсҭазаара зыдҳәалаз, иныкәҩҩыз иашәа, аԥша атцасуа иахьынзагоз, илаԥшгьы напишьит. Иара ибла иахьынзабарҭаз инаԥшьынгьы днаԥшуан. Дгьыли-жәҩани ахьеивҵарсу, ауа-ҩытәҩса иԥсҭазаара уа инҵәом ҳәа агәаанагара иман. Аныхаԥаас Ажьгьери Аԥьрыцба ашәы-шықәса иагәылигаз иԥсҭазаара, иагьа ԥьамыгәа цәгьа изаанагазаргьы, ҽнак иадамзаргьы, аԥшзара Анцәа иатәеишьаз, еиҵа ҽыцла дшьақәнаргылон. Аха аԥсҭазаара хатала иара пату шақәиҵоз еиԥш иԥымлеит, аҽаркьаҳәит, дықәнамыргылеит ишьапы. Шьыжьы инаркны хәлаанза, мамзаргьы уаха инаркны ишаанза, ихала ихы даназаанхалоз, ҽымҭ-ԥсымшь аԥсабара дагәылаԥшуа ихала дантәалоз, акыр зхыҵуаз Аимараа реиҳабцәа дрыцхәашьан убас еибырҳәалон. «Издырхуада ҳныхаԥаас игәы иҭажьу, шаҟа хьаа еиԥишьуа, шаҟа дрызхәцуа» – ҳәа.

Шьханыҟәа-иԥа Мадлеи Аԥьрыцба иакәзар, аныхаԥаас изаԥиҵаз ашәа, иахиҳәаара изымдыруа дышьхныԥсылан даанхеит, азныказ. Аха уи иазцаарагьы изымгәыгьит. Ибеит аныхаԥаас иблақәарҿ уи лафны ишимхәоз. Мадлеи иҿы дзықәгәҭуаз ак шибаз. Аимара ақытәҿ атцеи ишьапы иқәгылара ус аламала имариамызт. Уи аԥсуа ҵас иадҳәалаз зегьы дырхысыр акәын. Атцеи раԥхьаза аламыс илараазон. Аламыс змамыз ауаҩы абаа

хиршәҭуазаргьы пату имамызт. Аламыс ашьҭахь акәын егьырҭ аԥышәарақәа данырхысуаз. Аԥсыцкьара пату ақәырҵон аимаараа. Зыԥсы цқьамыз ауаҩы инапы акгьы анырҵомызт. Амцхәаҩцәа иуаауп ҳәангьы ирыԥхьазомызт. Ахаҵарағ ахаҵара ҟазҵаз иакәын ахаҵа ҳәа изышьҭаз. Мчыла еиҵоу илакьыcыз, аҳәса рхаҵа ҳәа ишьҭан.

Мадлеи данаҩеидас инаркны, аимараа иаразнак дгәарҭеит, аҵеи бзиа дышрылиаз. Иара убри аҽены инаркны иагьалагеит, Мрашәа икаԥхоз дахьҭахаз азыжь иалаҽеоз арҩаш еибахо-еибафо иаҩызахаз иԥсҭазаара. Имаҟа ҽеиҳәо данықала инаркны ашьхаҟа аԥшра далагеит. Ихи-иԥси зегьы убрахь инаирхеит. Мадлеи иаб Шьханықәа рахәышәахәыла, нхарала-нҵрыла ибеиаз уаҩын. Рабшьҭамҭа, Мадлеи дузза, дара Аԥьрыцбақәа зыхшаз ҳәа ирдыруаз, уи иԥа Тапагә, Тапагә-иԥа Хабыць, Ҳабыць-иԥа Ҭамшьыгә, Ҭамшьыгә-иԥа Кьагәа, Кьагәа- иԥа Махәҭала, Махәҭала-иԥа Шьханықәа. Шьханықәа-иԥа Мадлеи иҟынза, ақьарсҭа алар аархан иашахәҵәаза ишырцәуа еиԥш, рабиԥара хәашьырак ақәымкәа иаауан. «Аҵеира рабиԥара дырдырны реиҵаазара еихаҳароуп» – ҳәа иҳәалон Мадлеи иаб Шьханықәа. Аимараа Аԥьрыцбақәа реибанықәшьа ҳәа пату ақәҵан ирыхцәажәон. «Зегь ҳазхылҵыз

Мадлеи дузза имаҽуп, Тапагә дымсааит, Шьханықәа иԥсы сыман суҳәоит» – ҳәа мҳәакәа Аԥьрыцбақәа ражәа бзиа иалагомызт. Мадлеи имаҟа ихала иҽеиҳәо даналага инаркны иқәра иацнеиуан иламыси ихаҵареи. Ишьамхы ԥьбаран, аҽыццышә еиԥш, иблақәа ҵарын ахьшьыцба даҩызаха – ҳәа. Ашәақь шьҭихыртә данықала инаркны ашәарыцара иҽазикит. Ерцахә ахра дазцон. Ашәарах ашьапы ахьакуаз, игәы еиҭамԥакәа иаргьы днеиуан. Аха «иаснагь амҟәыба азы аанагом» – ҳәа ирҳәо иаҩызахеит енак шәарыцара дахьцаз.

Шьханықәа ирахә иман Сакьан ашьха дықан. Ерцахә ахра ҟьаҟьа ду аҵаҟа ишьҭаз адәы еиужь ду иахьазеиҟараз агәҭа Кәыдры еиҩнашон. Ахрақәа рҟынтәи зыҽкнаҳан илеиуаз арҩашқәа, Кәыдры ианалалакь, рымч иацлон, еибаха – еибафо рҽыларахон, аԥхьаҟа ирзыԥшыз ахлаҧара илҭахәаша ицарц. Сакьан ашҭа ҭбаа ду ныpцәаарцә, аимараа рырахә ҭан. Аимараа рыдагьы, Абжьыуаа абра зырахә хазцалоз рацәаҩын. Агәыԥқәа рееидкылан, ақьалақәа ргылан итәан. Уахьынаԥшлакгьы иубон, аҳаракырақәа ирҽаз, ҵҩа змамыз аԥсаса. Ҵаҟа лбаа адәқәарҽы улаԥш зхьымзоз ашьамаҟа ықәын. Абахә шәшьырақәа реыҵакуа иқазы-қызуа ауаса ҳәуан. Ашоура аныҟоу, рқьышәқәа аҳаскьын инылакшо, ахаҳә

дуқәа ԥенарывакуа, аԥьма реиԥш ԥеырхаган акәымкәа, рхы аҳаҭыри ахьча иаҳаҭыри бо, рхы мҩаԥыргон.

Аԥьма аҵәы иахоушәа, аҳаскьын хышра ишылагылоугьы, ахышәҭ-мышәҭқәа инарыцхәуа, абра игылоуп шуҳәо, даԥеаԥьара ииасуа, мыҡәк аҡынтәи даԥеа мыҡәк ахь инеиҭаԥо, ԥьарак рхы аарбышьа рымамкәа аныҡәара иаҿын. Ирҳәоит, ажәытә еиԥш иахьагьы, ауасеи аԥьмеи ирыххәаааны. «Кәкәмдрак ашьапаҿы сызхара ҡалоит, аха ахьча дсыргәаҡларц ауп абас тәамҩахә зсымам» – ҳәа аҳәозаап аԥьма. Ауаса ус аҳәозаап, «Бжьышьхак сырхысыргьы сызхара соуам, аха ахьча дысмыргәаҡырц кәкәмдрак ашьапаҿы салазоит» – ҳәа. Уи шаҡа ииашоу здырхуада, аха урҭ аҩԥстәык рхымҩаԥгашьа иаҳәо ыҡоуп. Иара ауаҩытәҩса иԥстсзаарагьы уи шаҡа иазааигәоузеи. Азәы изхара ҡалом, иԥсы ирҭәырц азыҳәан икәша-мыкәша иҡоу зегьы дрыцхәуеит. Иалшозар ауаатәыҩса зегьы адгьылаҿ ишьҭаҵаны, дрыԓраԥало дырхысыргьы усс имазам, иара игәҭакы назозар. Ихаԥыцқәа иргозар, Ерцахә аҵәқәа хырҡәҿааны ифарц далагоит. Аха Анцәа ду имч ала, уи иԥсы қымқымра анагзара илиршом, дааникылоит. Имузошәа ибар – ихәдаԥьал инақәиршәоит. Убас ауп аԥстазаара азақәанқәа шыҡоу. Аха егьи ауаҩ ҭынч, амаҷ иалазо, аду

ҡәнызмшьо, ихы ашьшьыҳәа иныҵго-аатго, ихы иагырхан иахьынзазалшо ауаа рзыҳәан абзиа ҡазҵо, дара ауаа рхаҭа дрызгәамҭаргьы, уи хьаас икуам, зегьы збарҭоу Анцәа дахьихылаԥшуа ахьидыруа азы. Абас ауп аԥстәи ауааи реизааигәара шыҡоу.

Ауаса зыхьчалакгьы дҡамлозаап. Урҭ аҵәҳәыраҿ лымкаала ахылаԥшра рҵахуп. Ирҳаны иандәықәла аанкылашьа рымазам. Раԥхьа игылоу рԥыза ахы ахьынахаз даргьы аццоит. Убри абахә иқәгылан иԥаргьы, даргьы нҵахәаша ицоит. Убри азоуп лымкаала ахылаԥшра зырҵахыу, изыцәшәаша гыгшәыгк рааигәа имнеирц азыҳәан.

Сакьан ашҵа ахахьы, Ерцахә ашьапы иазааигәаны, азыжь зҵаз ашҵа акәша- мыкәша ауаса рҳәырҵа ҳәа иахьашьҭаз, иҡалеит Махәҵала ихаан арыцхара ду, аха уагьзырччашаз.

Ашықәсан шьхацан Аимара инхоз, Ебырҳам ҳәа уаҩы бзамыҡәк ашьха сыугароуп ҳәа Махәҵала диҳәеит. Махәҵала иҵахымхеит, аха иаб Кьагәа «дга ԥьара мҿыкгьы шәзааигалап» аниҳәа, усҡан аиҳабы ииҳәоз иахыԥозма, игәыԥ дрыцны Сакьанҡа дхалеит. Аимара иҵыҵны хара имцацыз Ебырҳам, Ԥанаҩ дхыҵны, Дали Ҭабали дырҵысны, Кәыдры ҩынтә-хынтә дырны, иԥсы иман Сакьан данхала, цқьа имзыз амгьал еиԥш деимытта даарымпыҵахеит. Мчыбжьык ихы дамыхәо аҵыԥ

дыҭажьын, иааихҟьашо. Иара инеиужьны дыцәан. Ауаҩы аашьа ашьха ацәа иқәҳауеит ҳәа шизырҳәо еиԥш акәын дшыҟаз. Ашьҭахь ашьха дашьцылан, агәыԥ рызхара амҽы аагара далагеит. Амца уахгьы-ҽынгьы ишеиқәызгьы, ҽнак иааигоз, ҩаха-ҩымш ирзыбылуамызт.

– Афырхаҵа уара, афырхаҵа, – Махәҭала даҵасны дирехәеит Ебырҳам, уардынк иазышьҭмхыша амҽы ааган ақьала аԥхьа ианылкаижь.

Ебырҳам уи игәы иахәан инап дуқәа еиниҟьеит.

– Аеи, аеи, ус акәхап, аи...

‘Ҽнак аԥса ишьҭанаҵаз ашәшьырӷ, Махәҭала дыҭаиан иԥсы шишьоз, Ебырҳам днеихагылан ус иҳәеит.

– Сара ауасахьчара суццар сҭахуп.

– Ауасахьчара уара иулшарым..

– Амҽы аагара сылшозар, ауасахьчара зсылмшозеи? – ахра аҟынтәи ахаҳәқәа еишьҭалан ианлеиуа, хаз-хазы рыбжьы шго еиԥш, иажәақәа еихьыр- еивырза.

– Ауаса зыхьчо уа иазхартә иҟоуп, – Махәҭала иҭахымызт Ебырҳам уахь ишьҭра. Дахьынатәо ицәоз ауаҩы ауаса хьчара илшо дыҟазма. – Уара абра уҟаз. Абра амҽы аагалатәыуп, еиҳа уаҭахуп.

– Уахь саныумышьҭ, абра мҿгьы шәзаазгом, згьы шәзаазгом, – ишьапы еиҵихит Ебырҳам.

Адырҩаены Ебырҳам ҷкәынак диҵцан дишьҭит азыжь ахьҭоу ашҟа, Махәҭала. Убри аҽеныцәкьа асакаса данҵаны дрыман илбааит Ебырҳам. Иҟалазгьы убри ауп...

Ауаса қазықызуа ашҭа иқәыз ирылан злеишәа цәгьаз ҭыгьк. Аиашаз улаԥш узаҟәгомызт, убас иԥшзан. Анцәа ихазы кәырбанс ишазшәа, ахәамц ҩахыс еиқәаҵәан, алахь ҷашьын, алымҳақәеи, акьаԥеи, ашьапқәеи шкәакәан. Агәышԥы ҟьаҟьан. Ахәдаҷьал ашәпара зеиԥшраз ала, агәамч ду зызҭаз ак шакәыз аныԥшуан. Атәыҩақәа аҟәаҟәахь иршан, ах дубеи ибо ,инхгыла-аахгыло, акьаԥа ду нарҳәы-аарҳәуа ауаса излаз ирхылаԥшуан. Иара шықәсык анахыҵ нахыс алеишәа цәгьахо иалагеит. Ауасақәа ирхыбаан акәхап, дҽеа ҭыгьк авагылан иауамызт. Изышьцыламыз ахьча дабар уаҕеи-мышхаран. Ишьапы иҽеимыргар, ма хаҳә ҳарак дықәымлар – дааихнаҵәон. Хышықәса анахыҵуаз, ашьха иҟьалан ирыланагалаз ҭыгьки иареи аисра иалагеит. Ахьшьцәа анс рҳәеит, арс руит, аха еиҟәыҵхашьа рзыҟамҵеит. Махәҭала илабашьа рыбжьеикзаап, аха ихәашхәаша иқәырҵеит ртәыҩақәа, ахьеидыркшалоз. Зны акы аагылон, ашьапқәа аҵарбаҕьа. Егьи шьҭахьҟа ицаны ахыкәаала еиԥш ииааны иасуан. Нас рҭыпқәа рыԥсахуан. Абас шьыбжьон аисра иалагаз, амра шьарда иласкьаанза еисуан. Нас ауп ииаз аҭыгь

уаҳа алымшоушәа анаба, ашьҭахьҟа еиҭаҟьан, иѡны иандәықәла. Уи нахыс еиҳагьы ахы шьҭнахит. Ақәҽиара иоуз иаҭаҽырбо, излаз ауаса хара имцарц ирхыкәшо ирхылаҧшуан. Ҷьара ак нарылҭыргьы, иахьзаны гәышҧыла иасуа аѡызцәа рахь иаанацон. Уи аҽны ауасақәа адәы зегь хҟьаны аҳәра иаҽын. Ауасахьшьцәа реиҳабы Ебырҳам еиҳәеит аҭыҕь иҽацәихьчарц, аха Ебырҳам уи иаҳау-имаҳау здырхуадаз, ак аниоуҳәалакь усгьы ҽиҭуамызт, ибла ҭызза, ахыз дакызшәа духәаҧшуан. Аҽны амш бзиан. Ажәѡан агәы кеикеиуа акәын ишыҟаз. Ебырҳам ахаҳә дықәтәан ауаса рахь дыҧшуан. Уи дтәар иаразнак дыцәон азы дѡагылан даалаѡеины дааины иҭыҧаҽ днатәеит. Ебырҳам дшынатәаҭәҟьаз ацәа наиқәҳан ахырҟәысра далагеит. Убасҟан иҭрысны аҭыҕь ахы иѡахеит. Аҭыҕьқәа аисра ианалаго, раҧхьа зхы зҟьаз ахь егьи шдәықәло еиҧш, иаразнак ауаса иаарылсны Ебырҳам ишҟа аҽаанахеит, Ебырҳам ихы былдыз ду игәы иқәҳацҧхьаза, аҭыҕь аныҟәашәа иацнаҭон. Иныҭууаан ахыкәалаа еиҧш ишнеиуаз, ихы иѡасын ихагылазамшәа инеихыцҟьаан иагеит. Убри нахыс, азыжь зҭоу адәы ҳәа изышьҭаз, Ебырҳам аҭыҕь дахьашьыз ҳәа нахьзхалеит...

Мадлеи Аҷьрыцба шәарыцара уаҭәы ашацкыраз дыҭаҭраны дныҟаз, уаха агәыҧаҽ акыр аамҭа инеимда-ааимдо аергьашәа рҳәон.

Уа, ажәеиҧшьаа шьха лаша иахылаҧшуа,
Амѡа иқәло имѡа ырманшәал.
Ахра иқәтәан акаҧкаҧ инаҧшуа,
Абла иҟәга, иара дырманшәал.
Уа, ажәеиҧшьаа, шәарах ҧшза ирхылаҧшуа,
Иумфац, иумжәыц ҳадумжьалан, ҳарманшәал,
Уа, Анцәа ду, зегь иаҳзеҧшу, иаҳҳылаҧшху,
Аҭамҳа еиҽажьны агәыҧ рча ҳарманшәал.

Аҭх ашара иаҽын. Ерцахә акьатрацәқәа ахылашара иалагахьан. Аҧша иасуаз иагьхьшәашәамызт, иагьҟәандамызт, аха иасуан уцәаужьы иаадырыртә. Ашьха аҧша ахьынтәасуа адырра уадаѡуп. Зны шьхала, зны гаҽала, даҽазныхгьы адгьыл иааҭыҭызшәа ҭәѡанҭәыҟа, ахы зықәшәаз агыгшәыг еиҧш ихәаауа. Аҧшатлакә Сакьан, ашҭа иҭагьыжьуа, амаҭ зышҳам зцәызыз ахаҳә ахы анҟьаны аҽшашьуа еиҧш, абахәқәа ахы рынҟьо аанкылашьа амамкәа аҽыҟанаҭон. Аха нас иахьца иахьаа умбо иныҭабон. Иара иаццон аҧҭақәагьы, абра ҳара иаҳуалыз ҟаҳҭеит рҳәозшәа. Ахрақәа шаҟа иҳаракыу аҟара иҷьбароуп рцәаѡагьы. Уи аҭасгьы ныҟәгатәуп. Убри аҟынтә агәыҧқәа ихалаз рызегьы шьханыҳәа ҟарҭар акәын. Иршьуан ашьтәақәа. Шьханыҳәаѡ ҳәа иалхны ирымаз қәра дук ихымҭуазаргьы ҟалон. Аха иара ашьха еиҧш дыцқьазар акәын. Инаҧхы,

иԥсы, ишьҭамҭа. Уи моу ԥҳәысыс имазгьы иара еиԥш ларгьы дыцкьазар акәын. Ашьха ауаҩы иееилыхны ажәҩан дабо иеикәабар ҟаломызт. Ааигәа-сигәа ҳаԥык ыҟазар, ма акьала ҟаҵаны аупа ақәыршәны реыркәабон. Иеыкәабан дандәылҵлакь, дышиашаз аныҳәарҭахь днеиуан. Уа еизаны изыԥшыз, агәи агәаҭәеи аҵәы иахаҵаны, рыбжь ишҟа инадыргон.

Уа, шьхацкьа, шьхацкьа, зылԥха ҳауша,
Уа, ацкьа дауеит, зылԥха ҳауша.
Уа, агәаҭәа иҳаркуеит, зылԥха ҳауша,
Уа, аныҳәаҩ, уныҳәа, зылԥха ҳауша...

Иаргьы, ишьи-ишьи неиқәҵо, дмццакзакәка игылаз даарыдгылон. Днаҳәы-ааҳәны рызегь днареихырхәон. Икәша-мыкәша блала иааимидон. Нас агәыԥ ирылаз еиҳа еиҵбыз хбыԥк дааи-варгылан, агәи агәаҭәеи зхаз аҵәы аарымхны, цкьа днахәаԥшны, Ерцахә ашҟа ихы нарханы, ибжьы уанза ишымназо шидыруазгьы, иназоит ҳәа агәыҕра иман аныҳәара дналагон.

Уа, Анцәа ду, зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу,
Улыԥха-угәыԥха ҳаҭ,
зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу,
Уа, ашьха цкьа ауаа цкьа ираҭәашьа,

Уа, ауаа цкьа аԥсы цкьара раҭәашьа,
Уа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу.
Адгьыл чашәреи, ажәҩан цкьареи ҳархыумбаан,
Ҳажәҩан агәы ԥҵа еиқәаҵәала ихыумҟьан,
Дыдралагьы хәычи дуи ргәы ҭыумҟьан,
Шьха лбаанза ҳҳы ҳақәгәырҕьо ҳарманшәал,
Улыԥха-угәыԥха ҳаҭ,
зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу...

Аныҳәаҩ иныҳәара дшаалгазҵәҟьа рызегь неицәакны рыбжьы надыргоит, «улԥха-угәыԥха ҳаҭ, зхьышьаргәыҵа ҳакәыхшоу». Аныҳәаҩ ивагылоу ахбыԥ иикыз агәи агәаҭәеи наиркны, ауаа иман адәы ԥшза хынтә дакәшоит, ажәеиԥшьаа рашәа ҳәо.

Уа, ажәеиԥшьаа, шәарах ԥшза ирхылаԥшу,
Иумфац-иумжәыц ҳадумжьалан, ҳарманшәал.
Уа, Анцәа ду, зегь иаҳзеиԥшны иаҳҳылаԥшуа,
Аҭамҳа еиҿажьны агәыԥ рча ҳарманшәал...

Мадлеи ахра дазцон ишьамхы иҵԥраауа. Иаҳа-иаҳа хыхь дхалацԥхьаза, игәалаҟазаара иазҳауан. Уи игәалаҟара азҳаразы ашьха ԥсабарагь ицхраауан. Шьарда данысҩаскьа, дааҭгылан даазырҩоит. Иааикәыршан захьыԥьара ҭынчран. Икәша игылаз ахра ҳарак дуқәа, рыжәҩахыр

ҳаракқәа еидкылан, маҳәра руазшәа еикәагылан. Жәаф шықәса зхыҵуаз арԥыс еиҽәамс, маха-шьахала иҕәҕәаза иҟалахьаз, ԥсуа ҵасла аазара змаз, ибзиан идыруан ашьхақәа рҵас шныҟәгатәыз. Аԥсуа шьхақәа Анцәа ихьз ала ишыцқьазгьы, иара Анцәа ихаҵа знымзар-зны адгьылахь дылбааны иҟалозар, абрада даҽеа тәарҭак алихраны дшыҟамызгьы, рыцқьара еиԥш аԥьбарарагьы рылан. Ашьха жәҳаан ахаҽы еихаччо ишыҟоу, ианааилашәалакь-уаҕеимышхарахон. Хыхь иҟоу ҵаҟа ицон. Ҵаҟа иҟоу хыхь ицон.

Мадлеи ажәҳаан дҳаҵаԥшит. Илаԥш ахьынза наза-аазоз, наҟ Ерцахә анаҳсҟагьы ажәҳаан агәы цқьан. «Амш соуит» – гәаныла иааиҳәеит иара. Нас мрагыларахь инаркны мраҭашәарахьынза еикәыҕа еишьҭагылаз ахрақәа илаԥш нархигеит. Урҭ раҳаракырақәа ракәзар, ауаатәыҳса зегьы аурыла ишеиҟарам еиԥш, даргьы еиҟарамызт. Аха доусы ирышәагазаалакгьы еиҽкаан, иԥшзан...

Мадлеи ашьыжьза шәарыцара амҳа данықәлоз, аҭыԥаҽ итәаны аергь ашәа ишьҭазҳәоз, уажәы ашәаҳәара иаҟәыҵхьан, аха ашьха ҵас нарыгзон. Инаскьаргаз ашәарыцаҳ дгьыжьаанза, дара-дара ажәа еимаркыр ҟаломызт. Еиқәгәамҵны ацәажәара азин рымамызт. Арахә ирыҵаҟьомызт. Ус башак азы ихысуамызт. Ашәарыцаҳ дманшәалахан даныгьыжьуаз, агәыԥ ахысбжь раҳартә данааилакь, дхысуан. Еиҳа зшьамхы ҵырыз арԥарцәа иԥылан, ашьац ыҵыжәжәан «удырҳатә еҕьхааит» – ҳәа игәыдрыԥсалон. Ашәарах дызҵаз ааимхны, наҟ-ааҟ иааивагылан аергь ашәа аацәырыргон.

Уа, иҳауҭаз ҳалазоит, ажәеиԥшьаа жәеиԥшьырҟан рҳәеит,

Улаԥш ҵары, ухҵа ацнеиуа, ажәеиԥшьаа жәеиԥшьҟан рҳәеит.

Анцәа рҭыԥҳа, ажәеиԥшьаа рҭаца, жәеиԥшьырҟан рҳәеит,

Быбзоурала ҳҭамҳа еиҽажьыуп, жәеиԥшьырҟан рҳәеит,

Аергь ашәа шьха иаҽыҳсҳлааит, жәеиԥшьҟан рҳәеит,

Уа, хьызрацара згымхаша, жәеиԥшьырҟан рҳәеит...

Ерцахә ақәцәқәа еиҳа-еиҳа ихылашаауан. Аҵх амш аԥылара ацәыуадаҳсызшәа агәагәара иаҽын. Икәаҳачаҳауа, ахрақәа аҽынарывак- аарывакуа, ацә мцәаҕәа иаҳсызаха. Аха адунеиаҽ зегь реиҳа амч змоу алашара иара атәы ҟанаҵон. Алашьцара ныԥхьаҳәҳәо хыхьынтә ҵаҟа албаара иаҽын.

– Иа Анцәа, сырманшәал, – иҳәеит, ибжьы ҳҭганы Мадлеи.

Ерцахә ақәцәа амра шәахәа иныкәпхаз, агара игароу аҧшқа данааҧшлакь, иан дшылҷалашо еиҧш, иааиҷалашеит Мадлеи. Аҳадара дызкыдыз ус имариамыз,ахраҷ ахара мҳа ҳәангьы ишыћамгьы, иаҳа- иаҳа дҳаскьацпхьаза, ауаҳытәыҳса иҧстазаара анизыцәгьахалакь ишиҷагыло еиҧш, аҳадара иаргьы иҷагыло иалагеит. Амра акыр иҳеихьан, акатәарақәа ахьеиҷагылоу, абгаб ахьыпаз ҳәа иахьашҭоу данхала. Уа маҷк иҧсы ааиҭеикит, иапхьа игылаз Ерцахә агәышпы аћьаћьара даҷаҧшуа. Аҧхәызба асаркьа дадгылан данадҷеырбало еиҧш, ихы-иҷы анибаалозшәа аҷаҧхьа иҷееиҭыхны дгылан. Убасћан ауп уи ахра ҳарак ду аниба, иааигәазаны. Уи ашьха Аҧсны бираћк еиҧш иахагылаз, ахы шьҭыхны адунеи агәы иқәпшуан, Анцәа сҳаракны сишазар, аҳаракыра пату ақәсцароуп аҳәозшәа. Мадлеи иҧсыҧ лагаҳагареи, Ерцахә аҧсыҧ лагаҳагареи еизааигәахазшәа илымҳа иҭыҳуан. Иара убасцәћьагьы еиқәҷырҭуан ргәеисыбжьқәа.

«Уара арҧыс, – Ерцахә ду абжь гәаҳа аагазшәа илымҳа инҭыҳҳоит Мадлеи. – Уара иудыруама саргьы ахақәиҭра шысҭаху?»

– Уара уакәымкәа нас измада ахақәиҭра? – иаҳаз џьашьо ибжьы наиргеит Мадлеи. – Уара адунеи ду уагәылыҳәҳәоит. Ҳара аҧсуаа ҳхы шьҭыхны ҳазцаҧшуа. Уара ухақәиҭра ауп ҳара ҳхақәиҭра...

«Уара, арҧыс, ишыуҳәоцәћьагьы ићам сара схақәиҭра.» – Ерцахә абжьы неихаҳҳоит Мадлеи. – «Зны Анцәа иситеит ахақәиҭра, нас иара ихаҭа исымихит».

– Уи шҧа?! – Ерцахә ду днаҧыххылеит Мадлеи.

«Адунеи ду аныршоз,» – еиҭа абжьы геит Ерцахә. – «Анцәа убас сзиҳәеит, иасышықәса ҧсызак ажәҳанахь исызҳаларц, аха сҳаракзахоушәа аниба игәампҳеит. Иара ићынза сҳазар ҳәа дшәеит. Уаҳагь исзымҳарц азыҳәан жәҳан аћынтәи аҵаа сықәижьит. Зқьы шықәсала саҵоуп аиадара, исцәырзуа схақәиҭра. Аха сгәы касыжьуам, ишпамзыҭри исықәжьу аҵааршәы. Уара, арҧыс уааила сышћа. Шаћа аҳадара ухало аћара, убри аћарагьы ахаҵара улалоит. Амала, уанхало ушьҭахьћа ухьампшын. Ухаларц уҭахызар, аҳаракырахь уҧшла.»

Мадлеи игәеисыбжь акәын иаҳауаз. Уи агәеисыбжь иҧхьон аҳаракырахь. Уи ибон Ерцахә ҳараки иареи еићарахашьа шрымамыз, аха имҳа уи ақәцәахь ихан. Убасћан игәалашәеит аныхапаҳ Ажьгьери иажәақәа. Уи аныҳәара даналагоз абас иҳәон. «Уа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, Анцәа ду, сныҳәаҧхьыз зызку-шәхы шәаиаааиуа Анцәа шәћаиҵааит. Зхы иаиааиуа иоуп зеыҳра беиахо, зымҳа маншәалахо, ахра ихалоугьы, амшын ируагьы. Зхы иаиааиуа иоуп зыҵәҳан азырсуагьы.

Уа, Анцәа, сызуашьапкуа, ҳҳы ҳаиааиртә еиӈш амч ҳаҭ, агәаӈхара ҳаҭ, уа, Анцәа».

Аныхаӈааҩ абас ибжьы неиҵыхны ажәлар ианрылеиҳәоз, ацәашьы кны иаӈхьа игылаз Мадлеи усҟан ихахьы изаагомызт ауаҩы ихы аиааира шаҟа иуадаҩыз. Уи азыҳәан ишиҭахыз амчра дуӡӡа. Амчра ишаҭахыз ахшыҩгьы. Ахшыҩ зцым амчра, ишынҽахҵәара икнаҳау асыӈса ишаҩызаз. Уи усҟан. Уажәы иара дызгәдыӈшылоз Ерцахә, еиҳа-еиҳа иазҳауан. Абыржәы акәын иара ихы даиааирц аниҭахызгьы. Иаргьы уи иҽазикит. Изааигәаӡахаз, аха акырӡа ицәыхараз ашьха дуқәа, рыӈсы лагаҩагара иаҳауа далагеит. Урҭ рыхьшәашәара ицәа дҭанарӡыӡон. Анаҟәқәа ирықәжьыз ирыҵкьашоз арҩашқәа, икәа иҭаҭәоушәа ибон. Зны аҟәара ҳәа деиҵасуан, нас урҭ арҩашқәа аиха ршы иаҵыҵызшәа амца шоура ижәырҵон. Зны-зынлагьы уахьынтәи иаауан ӈша ҟәандак, ихаакәакәараӡа, аӈҳәызба иалырҳәо ачамгәыр еиӈш ашәак нацуҳәартә. Амра ашәахәақәа рыхханы, иара игәи Ерцахәи рыбжьара иаҳауан. Убасҟәан ихы дазҵааит иара, сзыназарушь –ҳәа. Ерцахә ду уи дшылакҩакуаз анадыр, еиҭа абжьы аргеит

– Сыцәқәа уазыӈшуа уҽааха абрахь, шаҟа ухы шьҭухуа аҟара иманшәалахоит ухалара.

Ерцахә абжьы агәра игеит Мадлеи. Иалагеит

ихи иареи реиқәӈара. Дхаларан дахьыҟаз аҳаракыра илаӈш нахигеит. Ахрақәа еиҽарӈа-еиҽарӈа Ерцахә ду иахьынҳалаз, рызегьы хаҳәк иагәылаӈырҟазшәа акәын ишыҟаз. Асаркьа дуқәа еиҽаргылан ианеиҽаҷҷо еиӈш еиҽаҷҷон. Аныхаӈааҩ Ажьгьери ишыҟаиҵоз еиӈш, Мадлеи инапқәа ажәҩанахь иҩышьҭхны дааматанеит.

– Уа, Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, унапы сануп, уара исзаауго зегьы бзиоуп.

Мадлеи ибжьы асаркьал еиӈш, ахрақәа инарҽыҩит. Акы аҟынтә ак ашҟа ицо, ахрақәа ааицәажәеит. Нас Ерцахә ацәқәа дазыӈшуа ишьҭахьҟа дхьамӈшӡакәа ахра дҩаҽалеит. Акыр даныҩаскьа иҟәаҟәа икыдыз иаӈсуа шәақь ааихыхны, зны-зынлагьы ашьхәа ацаҟьа инадыргыло, уи аҟара иҽамҭакәа, аҽҟьара дҩаҽысны акаҵәара даныҩхала, ҳамҭакы иҽаанкылан икәша-мыкәша днаӈшы-ааӈшит. Аха ааигәа, мамзаргьы инахаран илаӈш ахьынӡаназоз шәарахк ацәаара имбеит. Ерцахә амрагыларахьтәи аганахь ала иҩашьҭыз, аҳашра ахаҽы, Ауарбажә аӈынҵа ҳәа изышьҭаз амыҟәаҽ, ашәарыцаҩцәа дуқәа ахра шьарда иазнеиуаз ракәзаргьы имариамызт уахь ашьапы акыдыргылара. Уахь анеира акәым, аҽаӈшрагьы игәаҕьылуацәан. Мадлеи идыруан шьха дгьылаҽ уахьхало ушзылмбаауаз. Убри аҟынтә дызҽаз ахра

амаршә куа, надаадала иҽыҩеихеит. Абри ацаҟьа дызҽазгьы, иара изы иԥынгыламхеит. Ишәакә еиҭа ихәда инахшьны, дмыццакзакәа ишьапы ырманшәалан иргыло, илабашьа аԥынҵа ахаҳә еҩышьшьара иныбжьаҵо, мҩа ахьыҟамыз мҩала, Анцәа илыԥхала днеиуан. «Ахра ацәаҩа еилукаарц уҭахызар, иара ахаҭа уаҽаларoуп» – ҳәа иаб Шьханыҟәа ииҳәалоз ааигәалашәеит уажәы. Ерцахә иадчаԥалаз Ауарбажә ԥынҵа ҳәа изышьҭаз шибарҭаз даҽа каҵәарак дыҩхалеит. Убасҟан иара иҽаԥхьа иаатит, ирҳәон, аха иимбацыз ҭып ԥшзарак. Ерцахә еиҽызкаауаз иара акәушәа, илаԥш изаҟәымго инадхалеит. Уи амыҟәаҽ иқәгылан абҕаб. Иара дахьгылаз аҟынтәи шьарда набжьан. Атәыҩақәа ахахәдаԥьал иахагылаз ажәҩан иаҵакьысуазшәа ибеит азныказ. Хрыжь-хрыжь инаҳәы-ааҳәуан. Иарбанзаалакь шәара ҳәа акы аман ҳәа иҟамызт. Анцәа иазишаз аҭыԥаҽы аҳра ауан. Аԥша акәзар, уахьынтәи абрахь иасуан. Ауаҩы ифҩы акыртә иҟамызт. Уи акәша-мыкәша иҵәысжьысуа иргәыҵашуаз амра ргәы иаахәаны ашәарах аҽан. Абри аҟара ашәарах рацәаны еилагылан уажәадагьы имбацызт. Игәы инҭеикит, уи абҕаб ажәҩан иадибалоз деихсырц. Аха уажәы дахьгылоу аҟынтәи дманшәаламызт. Абрантәи ишәакә илнамдаргьы ҟалон. Убри аҟынтә иаԥхьаҟа шьаҽакәак изыҟаҵар, дманшәалахон. Аха

имариамызт уи ашьаҽагьы аҟаҵара. Убасҟан иаҳаит Ерцахә абжьы «ууаила сара сышҟа» – ҳәа. Уи имч инацнаҵан, ишьапы даԥшуа ацаҟьа иҷенадырҟацалан иҽынеихеит. Аха ацаҟьа агәҭаҽы днеиуан еиԥш, ԥхьаҟагьы-шьҭахьҟагьы дзымцо дааҽахеит. Иара убасҟанҵәҟьа игәалашәеит «ԥсыхәа змам акгьы ыҟам» – ҳәа иаб еиҳәалоз. Уажәы азыхәан иара ихы ԥсыхәак аиҭар акәын. Игәгьы еиҭамԥеит, сзаҽысрым, ма сыбҕалап ҳәан. Иԥсҭазаара аԥсҭазаара аԥызшьуаз ишьамхқәа, аеҵәа кыдшәар икашәааанза днаҵаххны дахьызыкзоз, уажәы зынзаскгьы имҵасит. Ихы шьҭихит Ерцахә ацәқәа ашҟа. Амра шәахәақәа зҽыкәашоз, иқаруа бырлашха, хыхьынтәи ҵаҟа еихьынҳало, абырфын рахәыц иахаԥсоушәа, еилаарцыруа ибла ихыԥсалон. Аԥсабара аԥшзара агәаҭаха шимамызгьы, абызкаҭаҳа рахәыц иахьынҳалаз Мадлеи ҽыцбарах ибаны, нас назаза даԥырҵуазшәа илаԥш ахьынзаназоз днаԥшит. Убасҟан лымкаала илаԥш нақәшәеит амыҟә иқәгылаз абҕаб. Уи, уажәы изцәшәашаз акы абазшәа, ахы акәае ахылаҕьара иҭаԥшуан. Нас ахы ҩышьҭхны иаанаԥшы-ааԥшны, ныркә-аарцә ахрақәа иҩарылаҟааит. – «Сара абра сыҟоуп шәаргьы шәгәышәеаныз» – ҳәа аанаго. Дара аҩызцәа ҳәа иҟазгьы, раҳ абжьы анраҳалакь, рлымҳацәқәа кьацәхон. Ацаҟьа инаҽыԥо-ааҽыԥо,

ацәқәа иалҟьаз ахаҳә кәлаауа ҭаҟа ианцо еӈш, даргьы иууаза хланҭы илҭалон. Аҽазнымкылеит, иӈыххааса ицеит шуҳәо, ацаҟьа иаласоушәа иӈыӈза иаангылон. Дара ртәылаҽ ршьапы иақәиҭны. Абра зшьапы иақәиҭымыз Мадлеи иакәын. Уажәшьҭа дымѡашьахуа ибеит ахра дшаҽахаз. Ихы дахәаанза ахәлара ихьзар акәын иусқәа аныцәгьахоз. Убри аҟынтә еиҭа иаӈхьаҟа шьаҽақәак ҟаиҭарц иақәикит, аха иарҕьа шьапы еиҭагашьа изыҟамҭеит. Иарма шьапы акгьы иқәгыламкәа ахраҽ икнаҳан икәалкәало. Аҭаҟьахь иҽы нарҳәны дааҳәыр акәын, иарма шьапы аҭыӈ аиурц азыҳәан. Иарма напы зхы иақәиҭыз ала, имаҟа иадҳәалаз ашаха амихит. Уи ааӈыртланы, аҭыхәа изара ибзиан инакәыршан еилаиршәит. Егьи аҭыхәа изымариашан ихаҽы ацаҟьа иалыҳәҳәоз ахаҳә иахаиршәыр акәын. Ашаха уи ахаҳә иахаршәны аҭыхәа инапаҽы изкыр, нас имыгәыҕкәа иӈсхьада, хеиқәырхарак иоур ҟалон. Аха ашаха уи ахаҳә ахаршәра азыҳәан иҽеиҭихыр акәын. Ииулакгьы ацаҟьа игәышӈы адҭан ирқьақьан иикыз ашаха иршәит. «Аӈьма имӈсыша амаҭә азылаҟәуеит» – ҳәа еиқәхараны иҟоу иӈсҭазаара Анцәа иширманшәало еиӈш, иҟәараҟәантәаз ашаха маншәалан ахаҳә иахашәеит. Убасҟан акы ааигымхеит ахраҽ дынкылан дызмаз иарҕьа шьапы наиҭҟьарц. Аха

убраҟагь дманшәалахеит иара. Инап ӈырқәа рыла ашаха агәҭа аанкылан, иарҕьа шьапы ахы иақәиҭтәны, иоуразоуроу дышиашоу ацаҟьа иҽнадиҭеит. Идысны иҟаз ишьапы ӈсеивгарак аноу, адгьыл иҭхәраауа азыхь еиӈш ишьа аусура иалагеит. Иӈсгьы ааивигеит. Убасҟан днаӈшит уи амыҟә ашҟа. Аха абҕаб аҭыӈаҽы игыламызт. Амыҟә акәша-мыкәша аѡызцәа ацаҟьа иахьаҽагылақәазгьы ирылимбааит. Ерцахә ацәқәа инадибалаз аӈсҭҳәа еиқәаҭәақәа ааигәамӈхеит. Уажәы иҭагылазаашьа злаҟаз ала, амш цәгьахара иара изыҳәан иӈьамыҕәа цәгьахар алшон. Аха убригь даиааирц игәы иҭеикит. Уаҳагьы даҽа мѡак иман ҳәа дыҟамызт. Иӈсҭазаара адыкнаҳалан Ерцахә ацаҟьа.

Амра Ерцахә мраҭашәарахьтәи аган иавалахьан. Амш ахәлара аҽазнакуан. Мадлеи ӈхьаҟа дцартә еиӈш имаз аҭагылазаашьа ихы иаирхәар акәын. Зхы иақәиҭны икнаҳаз изшьапык ацаҟьа иѡаҽаргыланы, ашаха иҽынанҭаны ацаҟьа иҽнадрыҕәҕәалан даагылеит. Азныказ ибеит иашарак дықәгылазшәа. Иахьа ашьыжь шәарыцара ҳәа амѡа данықәлоз еиӈш имч ҭалеит. Ихьыҭәцараха ихагылаз ахрақәа днарылаӈшит. Убасҟан ауп ахақәиҭра закәыз анидыр. Иара хәыҷза ахра дуқәа иҽрыдҳәалан данаанха. Иарма шьапы аҽынаирхеит анаѡсҟа инаиргыларц. Уа

иеизаанкылар нас ашаха хҵәаны, иарҕьа шьапгьы иҧсахырц. Аха иеаанимкылар ада ҧсыхәа ҟамлеит. Ашьхақәа рыцәқәа иахаҳахьан аҧҭа еиқәаҵәақәа иаҧхьаҟа имѡа аанызкылоз. Иара иҧсҭазаара хәыҷы, абри адунеи ду цәыкәбарк еиҧш иаларшәыз, наҟ мраҭашәарахь инаскьахьаз аҧсымра, аҵыхәтәантәи игәыҕрақәа рыдҳәалан, аха амра наскьацыҧхьаза даргьы аҽыцәаара иаҽын. Аныҳәарҭаҽ ацәашьқәа былны ианкыдшәо еиҧш, ахрақәа ркьатрацәқәа аҧҭақәа иргәлазуан. Иаҳа-иаҳа мраҭашәарахь инаскьон аҵыхәтәантәи алашара. Мадлеи инаҧшра, наҧшра наҧшьуа алашара наскьеигон.

Аҧсаатә унапсыргәҵа иҵахѡоу умпыҵҧраан ианца иаѡызаха, аҧсымра аҵыхәтәантәи ауасиаҭ аҳәоушәа, наҟ ихаразаны мраҭашәара атыша иҭаҧсон. Дара аҧсымрақәа ракәзар, азы иаго аҧаѡ дшахьынҳало еиҧш, иҧсыеҳахьаз рмахәҽақәа рыла Ерцахә ацәқәа иаларҧсны иркын. Уажәраанза иара дызхәаҧшуаз алашара ацымхәрас, алашьцара дагәыланаҳәеит. Жәѡан аҟынтәи алаҳәа амҵәыжәѡақәа еиҵыхны адгьылахь ианлеиуа иаѡызаха, алашьцара ашьхақәа инархаҧан убла аҵәыршы ҭакызар ак умбо иааҟалеит. Агара рҵысны аҧшқа дандырцәалакь, аѡны аѡныҵҟа шааҭынчрахо еиҧш, геи-шьхеи еизызѡруазшәа аҵх лашьцара

иналагылеит. Убасҟан иоуразоуроу даахьшәа-шәахеит Мадлеи. Игәы ааиқәтәазшәагь ибеит. Имч, илшара иара еснагьы ихы шьҭызхуаз, азахәа ианаамҭам еилыухыр, азы алыкәкәан ишцо еиҧш, иаакәадахеит. Иахьынтәиаа изымдыруа, ахрақәа ирыбжьашәышәуа аҧшатлакә аҽаанахеит. Имч иаразнак еизигеит. Иарҕьа шьапы ацаҟьа инаҽаргылан инапқәа ириҭеит ахақәиҭра. Ашахагьы аеаарыҧсыеит. Ажәѡан ахьынтәи иаҵәак ибомызт. Аҧҭақәа иаҳа-иаҳа реыларҟәра иаҽын. Ахра дахьадҽаҳәалаз анаѡсгьы, аҳауа цәгьа иааран иҟаз хаҵаҵас даҧымлар ада ҧсыхәа имамызт. Иарбанзаалакь ҧсыерак ицәыҟалар, уи ацаҟьа днадыҧсыла дцон. Иара макьаназ иижәша азыхь зхы ыҵзымхыц, алшара ихы еиҭар акәын, ахақәиҭра иоурц азыҳәан. Ишәақь аҭаҳәҭеи иҭыхны иҟәаҟәа икыдыз, ақәоура иалагар имбаазарц азыҳәан, иахьынза залшоз ацаҟьа иенадрҕәҕәалан, иарҕьа напала ашьшьыҳәа иааихыхны, игәы ацаҟьа инадҵан, иармала аҭаҳәҭеи аанкылан амаршә куа инҭеиҵан ихәда инахишьит. Убасҟан иара игәалаҟара ѡышьҭыҵит. «Ауаѡы игәалаҟароуп ҧсы еиқәырхагасгьы имоу», – ҳәа иаб еиҳәалоз ааигәалашәеит уажәы. Иаҳа-иаҳа аҧсабара ахьшәашәара иаҽын. Игәамҵуаз агыгшәыг еиҧш, зны ҵаҟа, нас хыхь аҧша аҵәаабжь гон. Ақәылара згәы иҭоу абжьас еиҧш, иныкҽас-

аакҿасуа амш цәгьа аҽазнархион. Ерцахә агәышҭа иҩацәхыкшәа иааҭырҭырны имацәысит. Ахра иаҿиааз аҷь ҭла еиҧш, ацаҟьа еиҳагьы дналасахеит Мадлеи. Убасҟан имч еиҳагьы иацлеит. Арашь аҷыр-гәашьа иадҿаҳәалоу ахы иақәиҭхарц ианыкьыркьыруа еиҧш, Ерцахә дызладҿаҳәалаз ашаха ҧиҭәар иҭаххеит иаргьы. «Ауаҩы дҿаҳәамзароуп» – ибжьы инеихылҟьаз алашьцара иналашәкәа ицеит. Иҟаларын уи ашьха ажәҩан аныцқьаз акәзар, асаркьал абжьы еиҧш аккаҳәа ахрақәа еимырдаргьы. Аха уажәы ахрақәа ирхажьыз аҧҭа еиқәаҭәақәа ибжьы рхәаҽит. Ажәҩан иачҳауан макьаназ. Аха аҧша ҷьарак иаутәахуаз, ақәыҷьма млашьы геи-ҧсҭеи шеимнадо еиҧш, ахрақәа инрыбжьыкәраауа, анхәа лымаҳә лнапы ыргьыжьуа дшиҧыло еиҧш, Ерцахә ду ахаҭкы камыршәуа иаҿагьыжьуан...

Аҭх акырза инеихьан. Мадлеи ишьамхы ҕәҕәақәа дынкылан дызмаз, ҧсьҽрак рыламлацызт. Иарбанзаалакь игәгьы еиҭамҧеит. Убри зегьы ҟазҭоз, аҧсҭазаара ахьиҭахыз акәын. Иахьа уажәраанзагьы аҧсҭазаара абас дазымхәыцызт. Адгьыл дықәын, ихы дақәиҭны. Ауаҩы ииааиуа мчык ыҟоуп ҳәа имаҳацызт. Иабацәа ракәзар, аҧсабара амчра пату ақәызҭоз уаан. Ҳәарада, урҭ ирдыруан уи амч ҕәҕәа шамаз, аха рҭеира ирзеиҭарҳәомызт. Дара ирҭахын урҭ рхала

еилыркаарц, аҧсабара амч шамаз, уаха Аҷьрыцба Мадлеи Шьханыҟәа-иҧа ишеиликааз еиҧш. Уи уахатәи аҭагылазаашьа дзаиааир, усҟан иҧсҭазаара амҩа цәгьаҿы ихы иаирхәар ҟалон. Аҧсабара аҿаҧхьа Мадлеи иабацәа рхы мҩаҧгашьа иашан. Урҭ аҧсабара рҽамардон, иагьарман-шәалон. «Аиха урҭәароуп ианҷырхо» – ҳәа шырҳәо еиҧш, Аҷьрыцбақәа жәытәнатә аахыс аҧсабара иазрыжәуан. Убри азакәын аҷыр еиҧш изыҕәҕәазгьы.

Иаҳа-иаҳа аҭх хьанҭахон. Ашьха иқәсуаз аҧшахьшәашәагь имыхәеит Мадлеи. Аҧхзы илҭуа иалагеит. Имч шыҕәҕәазгьы шахала иҽыкнаҳара ицәыуадаҩхеит. Иҭагылазаашьа хьанҭа иҭанҳәон, «ухьамҭын аҧсҭазаара уҭахызар» – ҳәа. Мадлеи иҭахын аҧсҭазаара. Иҭахын, избанзар, ааҧын адгьыл иҩалшәаз адәыкрын даҩызан. Аҭх лашьцараҿ ацаҟьа дахьадгылаз, адәыкрын еиҧш ихы ибон. Мадлеи дшыкнаҳазгьы ақәҧара даҿын. Убасҟан дзыдҿаҳәалаз ацаҟьа иҽнадирҕәҕәалеит амчра ихахьы ииеигарц. Маҷк иааиркәадеит ибҕазара иакәыршаз ашаха. Иарма шьапы ҭыҧк азиҧшааит. Азныказ ихы ибеит ацаҟьа даҿагылазамызшәа. Ачараҿы дықәҧраан даныкәашоз еиҧш дааҟалеит. Иааҧсаз имахәҿақәа, ахақәиҭра анриҭа, рыҧсы аарылалеит. Ауаса шьтәа дуқәа ирҳаны ианцоз, дрыхьзаны

атәыҩа нҭарсны ианааникылоз еиԥш ишьамхы ҭархеит. Иҕәҕәахеит имахәҽакәа. Убасҟан аҵх лашьцара амацәыс ҭары-ҭаруа ишналҟьо еиԥш, иаргьы ибжьы налыҩҩоит.

Уа, ахаҵа дзиуа ахаҵараз оуп,
Ҳаи, ҳаи амарԥьа, ахра иаҽахаз.
Уа, ахаҵа дзиуа иуаажәлар рзоуп,
Ҳаи, ҳаи амарԥьа ахра иаҽахаз.
Уа, ахаҵа данхаҵаха, даҽысроуп ахра,
Ҳаи, ҳаи амарԥьа ахра иаҽахаз.
Уа, ахаҵа дзиуа ичҳароуп ахра,
Ҳаи, ҳаи амарԥьа ахра иаҽахаз.
Уа, Ерцахә ду улыԥха сыҭа,
Даҽга ахаҵа ахра иаҽахаз.
Уа, ахаҵа дзиуа ахаҵараз ами,
Ҳаи, ҳаи уеырхаҵа ахра иаҽахаз...

Мадлеи ибжьы ахрақәа ирҽыҩҩоны инеимда-ааимдо иара ицырҳәон.

Ҳаи, ҳаи уеырхаҵа ахра иаҽахаз...

Мадлеи ибжьы гон ҭыхәаԥҭәара ақәымкәа, аҵх лашьцара иагәылыҩуа. Ашәа шаҟа еихҳәалан иҳәоз аҟара, имч иацлон, ахра дазааигәахон. Шаҟа ахра дазааигәахоз аҟара ахра деиԥшхон.

Ахра суеиԥшхарц сҭахыуп, аҳаҳи, амарԥьа,
Ерцахә савагыларц сҭахыуп, аҳаҳаи амарԥьа,

Уа, ахаҵаразоуп ахаҵа дзиуа, аҳаҳаи, амарԥьа,
Ахра саҽысроуп, ахра схаларц,
аҳаҳаи, амарԥьа,
Уа, рарира, раида гәышьа, иҳәеит ахаҵа,
Сиураида, рада мақәа, иҳәеит ахаҵа...

Абри ашәа Мадлеи ацаҟьа даласоушәа дҟанаҵон. Иаха аахыс ихахьгьы имааицызт ашәарҭа дҭагылоуп ҳәа. «Ҭаҟа аҵлашәырахь умԥшын» – ҳәа Ерцахә ианаҳәаз ихаҽы иааган, ахра аҵа шимбозгьы уахь дыԥшуамызт. Иара убасҵәҟьа акәын дзыдҽаҳәалаз ахра ацәқәа шимбозгьы. Нас еиҭа ашәа аацәыригеит, ахрақәа, ибжьы рнымҩыр ргәы ҽыҕьыр ҳәа дшәозшәа. Уи уажәы ибжьы еиҳагьы инеиҵихит, ахрақәа ирызкыз, ахрақәа зегь ираҳарц. Ахрақәа иара иԥсҭазаара қәыԥш зыдҳәалаз, уажәы иара дзыдҽаҳәалоу.

Ахра дуқәа, шәгәаҵаҽ итәахуп сыԥсы,
Ҳаит амарԥьа, шәас уара,
еинышәҟьа афырхацәа.
Уа, аҵх лашә, уша, уааццакы, уааласы,
Ҳаит рҳәеит, шәнеибац, шәеивас афырхацәа...

Мадлеи ибжьы каҩҩуан, аха уи нарха анамҭеит амацәыс. Итцыры-ҵыруа аԥҭақәа ҳәызбала иарыҕҕозшәа, инарылҟьан, азныказ ҵаҟа

илҭахәаша ицеит. Нас уахь иаднамкылазшәа, ахрақәа ирҽатцәиуа, Мадлеи дзыдҽаҳәалаз ахра ахахьы икшеит. Убри инашьҭархҳны идыдит. Ашьхақәа саркьалушәа абжьы нарылҟьо, наҟ хараза ицеит, аки-аки еишьҭагылан. Ашәарыцаԥ ашәарах асыԥса иқәибааз еиқәырццакны дышреихсуа еиԥш, ажәԥангьы еиқәырццакны ахысра иалагеит. Мадлеи дахьадҽаҳәалаз иазааигәаны икшеит, иаргьы ишьапқәа ацаҟьа инаҽҟьан днаҽаҳаит. Аха аԥаса аасҭа уажәы ишьапқәа ахьаҽаиргылаз, еиҳа иманшәалан. Ацаҟьеи иареи бҕарҵахьы иахьааидгылаз инаҭаз амч ихы иархәан, еиҭа ақәԥара дазхиазшәа дгылан. Ажәытә аԥсуаа изларҳәоз ала, «ахатца дзырҕәҕәо аҭагылазаашьа ауп. Ахатцара ахала иҟалазом, аамҭа иаанагоит» – ҳәа ирҳәоз иақәшәеит Мадлеи иҭагылазаашьа, уаха. Уи дхатцахар акәын, уаҳа ԥсыхәа имамызт. Ишырҳәо ала, дзыниаз идам здам даҽеазәы дзаиааиуамызт. Иаҳа-иаҳа иԥсҭазаара шәарҭахацԥхьаза ахра дазааигәахон. Ицәа иануруан иара ахрагьы анапы икәыршан дакызшәа, убасгьы днахәыцит. Ахрақәа зегь рнапы еикәдыршар, шаҟа иҕәҕәахарыз ашьхақәа ҳәа. Дара ауаатәыԥсагь рыԥсыҽра иахҟьаны, рнапы ахьырзеикәмыршо, рыжәԥа ахьырзеибымҭо рҭагылазаашьа арцәгьон. Аха Мадлеи уи аԥыза макьаназ издырамызт, ауаатәԥса

рҟынтә. Иара иабацәа рҟынтә иитцаз, ауаԥы ибзиарақәа рганахь ала акәын. Аџьрыцбақәа ианакәызаалакгьы ираазоз рҵеира хьадырԥшуан абзиарақәа рахь. Аџьрыцбақәа ааилатәаны ианеицәажәоз – ауаԥра акәын ирҽакыз. Ауаԥрада дышхәарҭам аҽырԥштәқәа ааго, шәкы-зкъы рыла ицәажәон. Хьзы-ԥшала имԥаԥысуаз дара Аџьрыцбақәа рабшьҭамҭа азыхәан иаԥырҵахьан ашәа. Ргәы аналаҟаз иааилатәаны еилаҕызны ирҳәоз.

Уа, Мадлеи дузза, Аџьрыцбақәа ҳазхылҵыз,
Ушьҭамҭа ҽиеит, заԥхьаҟагь иҽиаша.
Ҳаи, уаԥроуп иҟоу, уарада рҳәама.
Уа, Тапагә, ахатцараҽ ихатцаз,
Шьамхыҵар гәеилыччә, хьзыла дымԥасит.
Ҳаит, хатцароуп иҟоу, ҳаҳаира рҳәама.
Ҳабыџь ауаа рҽы инагаз-иҟәышыз,
Зажәа ԥшза ала акьатеи еиԥызшьуаз.
Хатцароуп иҟоу ҳаи, ҳаи рҳәама.
Жәлар еицырдыруаз Ҭамшьыгә ԥхьагыла,
Аԥсны аусаз шьҭахьҟа дхьамҵит.
Ахатца данхатцаха дхатцазароуп рҳәама.
Абжьыуаа еицырдыруаз Кьагәа ауаԥ нага,
Аҕацәа еинзрнаалоз хшыԥола дкәадазма.
Шәас уара, шәас уара рҳәама...
Махәҭала шьхатәыла аҭамҳа еиҽазыжьуаз,

Уԥшреи усахьеи аҟарачқәа аԥсазма.
Ҳаит, Аԥырыцбақәа, еинышәҟьа рҳәама.
Шьхатәыла иаԥшәымаз, Шьханыҟәа ахатца,
Гәышԥыла ахра хиршәҭуан дагәыдлар.
Ауаӡреи-ахатцареи еиԥшьуп аҳаҳаира.
Уа, Мадлеи Аԥырыцба, ушыҵкәнзаз,
Ухатцараз аныхаԥааӡо ашәа уанитцахьан.
Ҳаит, Аԥырыцбақәа еинышәҟьа рҳәама...

Абри еиԥш ашәа заҳауаз аимараа рҿар ргәы шьҭнахуан, ахатцара рыланатцон, рыламыс иазныржауан. Мадлеи иабацәа инеимда-ааимдо иааргоз ашәа, иаргьы идырцахьан. Аԥырыцбақәа ҟазшьас ирыман, рцеира ацәажәара ианалаго ашәаҳәарагьы ддырцон. Убри аҟынтә Мадлеигьы иабацәа рашәа инаԥишьит.

Уа, Шьханыҟәа-иԥа Мадлеи, уатцамхан,
Ахра цәгьа узҿалаз уаҿамхан,
Ҳаи, ишәырғыз ашьхақәа, уарада рҳәама,
Ахатца дхатцазароуп, сиуарада рҳәама...

Мадлеи ибжьы цары иналамацәысит амацәыс, аԥҭақәа еиҟәызжәәоз. Зазна ҭаз аԥҳал ажәӡанаҿ иԥеызшәа ақәаршаӡы аҿыланахеит. Аԥсзы раҳәазшәа, еибарцәаауа, еибархәаауа ахрақәа ирыбжьҟьаны аҿаанахеит аԥшатлакә. Абжьасҟәа

анеибаргәаалакь ишьҭыԥан ишеигәыдло еиԥш, аԥша абахәқәа иргәыдлон. Нас дара дара еижәылан ахлаҕьара илҭабга ицон. Ақәа иалан алеира иалагеит акырцхгьы. Уи еиҳагьы ахьшәашәара аанагеит. Мадлеи иоуразоуру дбаазахьан. Ахра ацаҟьа иаҿыкьаса илеиуаз ҟәцәак ихәда иҭаееон. Аиҳаразак иара дызцәшәоз – дахьгылаз ахаҳә бҕалан алеира акәын. Мамзаргьы дахьаҿагылаз ахаҳә ҭнашәар усҟан икнаҳара машәырхар ҟалон...

Жәашықәса анихыцуаз инаркны, иаб Шьханыҟәа ашьха дигалон. Ибахьан амш цәгьақәагьы, аха абри аӡыза дақәымшәацызт. Амшын ажәӡан агәахьы ихалазшәа акәын ишлеиуаз ақәа. Ахра амш цәгьа иарԥсасизаап, ацәқәа аҟынтәи иаҿыбганы зҿылазхаз ахаҳәқәа иара имаахакәа ихәаа-зарауа ахлаҕьара илҭахәаша ицеит. Аха дыҟазаап Анцәа. Уажәгьы деиқәирхеит. Аныхаԥааӡо Ажьгьери ишыҟаиҭалоз еиԥш, ажәӡанахь ихы ӡышьҭхны дараматанеит.

– Уа, Анцәа ду, ухьышьаргәыцца сакәыхшоуп, улыԥха-угәыԥха сыҭ, уара зегь зымчыу. Исыҭ иара убас алшарагьы. Аԥсабара уара иауҭаз амчра самырхәаеыкәа, саҿга абри ахра...

Анцәа иахь иҟаиҭаз аҳәара аҭак иоурц иҭахызшәа, ихалагоз ажәӡан даатцазӡорит. Урҭ ииҳәаз ажәақәа Анцәа зегь зымчу иаҳазшәа,

амацәысреи адыдреи дҽеа шьхақәак ирхадыдуа мраҭашәара шыҟаз рҽынархеит. Аҭаца данаарго, аҭацаагарашәа лыххҳәаауа, илыххысаауа дшаарго еиԥш, ашьхақәа ирыххысаауа, ирывамацәысуа ицон амш цәгьагьы. Ԥсҭҳәақәак хьаҳә-чаҳәуа, аԥҳәыс аашьаҵы аиарҭа данзылмҵуа еиԥш, Мадлеи дзыдҽаҳәалаз ахра иахыҵыр рҭахымызт. Мадлеи ихаҽы иаалашеит ажәҵан ду агәы, аха илаԥш еҵәак ыҵамшәеит. Шамахамзар абри аҵыза жәҵан гәы имбацызт иара. Убасҟан игәы дааҭахәыцны, ихшыҵ иазааиз жәақәак наихәылҟьеит.

Уа, Анцәа, амчра ҳаҭ аԥсуа жәлар,
Иаҳамбо аеҵәа аҵаҟа.
Уа, ҳ-Ԥсадгьыл ҳҵәыумырзын аԥсуаа жәлар,
Иаҳамбо аеҵәа аҵаҟа.
Уа, ҳҳәатәы еиқәыршәа аԥсуа жәлар,
Иаҳамбо аеҵәа аҵаҟа.
Уа, исыҭ амч, саҽысыртә ацаҟьа,
Исымбо аеҵәа аҵаҟа...

Абарҭ ажәақәа иара имхәыцзеит, Анцәа иакәын убас ҳәа ҳәа иазҳәоз. Ишиаҳауазгьы иара ибжьы акәымшәа акәын. Мадлеи агәра игон, иимбацыз аеҵәа ԥьара ишыԥхоз. Уи алашара адунеи ааршеижьҭеи амҵа ишықәыз. Мышкы зны

Аԥсынгьы ишаауа. Уааназа, иара ацаҟьа дадҽаҳәалазаргьы, усс имамызт, уи аеҵәа алашара Аԥсны иныкәԥхозар. Ажәҵан даҵаԥшуан Мадлеи, ажәҵан агәахьы деимдон. «Адунеиаҽ ԥсҭазаарас иҟоу лашароуп» – ҳәа зҳәалоз Аԥьрыцба Ҭамшьыгә, алашараз зхы иамеигәоз диеԥшхарц иҭахын Мадлеи. Ҭамшьыгә ихаҵарақәа еиқәыԥхьазашьа рымамызт. Иуаажәлар реиқәырхара азыҳәан акырнтә иаҳәа ирма-цәысхьан. Зны иҵызцәа шәарыцара Шьха-нхыҵҟа иахьцаз, аамҭацәгьак рыкәшәан, аҵх лашьцареи, аԥҭа еиқәареи ианрылаха, иҭамхар ада ԥсыхәа аныҟамла, дрышьҭалан ишеиқәирхаз...

* * *

Ҭамшьыгә шәарыцара ицаз акыр мшқәа дырзыԥшит, раарагьы раара иахыԥеит. Амш цәгьа ҟалеит Шьха нхыҵгьы аахыҵгьы. Азқәа хыҵит, арҵашқәа атәыла дрыбгеит. Акаҵәарақәарҽ асы каҳаит. Ашьха цәҳәыраҽ иҟаз арахә, аԥсарахьы рылбаацара иалагеит. Иҟалеит аԥсаса аҳауа цәгьа иагазгьы. Амш еиҳа-еиҳа аеарцәгьон акымзар, ахгара агәы иҭамызт. Ҭамшьыгә аҭыԥаҽ ихы ахьнықәиҵаз ԥхыз ус ибеит. Шәарыцара ицаз иҵызцәа тыша дук иҭагылазшәа. Рнапқәа рхахаауа

ацхыраара иаҳәоушәа. Урҭ ееик ишақәымшәаз игәы ианаҳәеит. Ҭамшьыгә иеааибыҭан излацаз амҩа ала дрышьҭалеит. Уахыки-енаки дымтәазакәа дныҡәон. Ашьха мҩа идыруан, дазыманшәалан. Аха иара ишиҭахыз амшцәгьа дашьҭуамызт. Акатцәарақәа асы иқәнауыз анаҩсгьы, аҧҭа еиқәтцәақәа ихыжьлаз реилыҵра ихы иархәан дцон. Ахәларахь ианеихоз Гәандра акатцәара дхалеит. Уи нахыс Абзыԥқәа рышьхақәа рцәаара ибарҭаз иенарымадан, Заадан абнара ашҡа иҿылаихеит. Уажәазы хлаҕьара цәгьак дылбаар акәын. Уи нахыс дылалон Заадан абнара ацаҡьа кнаҳақәеи, аҩхаа дуқәеи змаз. Уахынла акәым, еынла алсра ахьыцәгьаз, шәарахи гыгшәыги ахьылаз ашҡа длеиуан. Абнара аҿыкә даннылагыла ишыхәлара ихәлахьан. Иаԥсуа шәақь аҭаҳәҭеи иааҭыхны икит. Зеиԥш ҡамло акагьы ыҡам ҳәа, иҡама аҿы, ԥсызак зҭашәоз, амҳасҭа ааирманшәалеит. Абнара даннылала, ишылашьцахьаз азмырхакәа, аҧсҭҳәақәа реиларҡәзаны ашәаԥыцьаԥ илархаҳаит. Убла атцәыршы ҭакызар иумбо иааҡалеит.

Мчыбжьык ашьҭахь дара шәарыцара иандәыцәлоз, излаиарҳәаз ала, Зааданҡа рхы хан. Уа абнацәқәа ирашәарыцарц акәын ргәы иҭакны ишыҡаз. Ус анакәха, иаргьы иазиашан уи абнара дазкылсит. Аха Заадан ашәарахи агыгшәыги

рыдагьы, ауаа цәгьақәагьы ылан. Ашәарыцаҩцәа рымҩа кны, ираҩазаны ишьны рҳәаҭҳа рхыхны иргон. Аиҳаразакгьы уи ҡазцоз аҡарачқәеи, аказакцәеи ракәын. Убри аҡынтә Ҭамшьыгә Заадан абнара бзиан ишидыруазгьы дахьымнеиц аҭыԥқәагьы ыҡан. Абра ус мҩахәасҭак ылган ҳәа ыҡамызт. Ладеи-ҩадеи ицәеиламгарц азыхәан, аҧсатцлақәа рыцәқәақәа рыла ихырхарҭа еиликаауан. Атцх агәы ааҩнашахьан, абнара агәахьы даннеи. Иаԥхьаҡа шыхраз злеидырыз, аргаш хыҵеа абжьы игоз ала уп. Уаҳа дымцакәа иеааникылеит уа. Ашә ҵла ашьапы иенадҵан даатәеит. Икәша-мыкәша игылаз аҧсатцла ҳаракқәа ркьатрацәқәа аарла аҧсҭҳәақәа ирылибааУан. Уи нахыс наҡ, дгьыли-жәҩани злеиԥшымыз ҳәа акгьы ыҡамызт. Ихкәаз амшцәгьа аҡынтәи, абҕьы ҡьаҡьақәа ирықәтәаз ацәыкәбарқәа, акәапа-сапаҳәа икаҭәон, иаԥхьа ԥшак аасцыԥхьаза. Зехьыԥьара ҭынчран, аргаш абжьы ада. Иааҧсара ихьзо иалагеит Ҭамшьыгә, аха ацәа иееиҭар ҡаломызт. Абри еиԥш абнаршәыраҿ игәыиеанызар акәын. Ус, аҧсабара зегьы рзызо, гыгшәыгк ахәаабжь геит. Уи бжьасын. Заадан абжьасқәа шамаз идыруан Ҭамшьыгә, урҭ рыбжьы ада, шамахамзар, азәгьы иҿамҳацызт. Изшьхьоу ҳәангьы избахә имаҳацызт. Абжьы ахьгаз ашҡа илымҳа нкыдцан ишәақь рхианы даагылеит

Ҭамшьыгә. Еиҵа абна ныҵнарцәажәааит, аха уажәы ишьҭахь ала. Нас оумак мырҵыкәа иарҕьарахь ала. Ҭамшьыгә еиликааит абжьас икәшара ишаҿыз. Аха издырамызт излаижәлараны иҟаз. Абжьас икәшацыԥхьаза иаҳа-иаҳа иааигәахон. Ҭамшьыгәгьы илымҳа кыдҵан дзыҏоруан, ианыхәаауаз ада даҽеа шьҭыбжьык иара аҟынтәи иаҳауамызт. Уи еиҳагы игәы иҽеаннаҵеит иара. Абжьас азныказ аԥсы азеит. Ҭамшьыгә аҳаԥшьа дҭагылоушәа дууаза абна дылагылан. Аԥшасра иаҟәыҵит, бҕькгьы ҵысуамызт. Ишәақь иҟәаҟәа инкыдҵан, иҟама ааҭыхны амҳасҵа инапы нҵаршәны иҽырхианы даагылеит. Ишьҭахь ала аҵла иҽенадиҵан даазыр҃оит, аха ҭынчран. Убасҟан иԥсҭазаара шәарҭахазшәа ибеит Ҭамшьыгә. Ицәа ианырит абжьас ааигәазаны ишыҟаз. Иааигәазаны, имаҵәысны ихысызшәа, абжьас хәааны, адгьыл аҟынтә и҃оышьҭыҵны и҃оаижәлеит. Аԥсыԥ злеиҿаҳаз ала, идырит ишааигәазахаз, иаргьы деиҵамхакәа иҟама ахәцәа и҃оалаирҟаҵеит. Абжьас ааҕызын еизҟьа инкаҳаит. Иара иибаз иҟама инапаҿы иахьикыз оуп. Абжьас акәзар, абжьгьы уаҳа имгеит, ахаҭа иахьца иахьаазгьы имбеит. Иҟама аҭра инҵаҵаны, ишәақь ааихыхны аҵла ашьапы иҽенадҵан даагылеит.

Уажәшьҭа ашара дазыԥшыр акәын. Ихы ахьирхашаз, иҟаиҵараны ҳәа иҟаз, уахатәи аҵх

изалакзо ҳәа иҟамызт. Убас ихәыцраҟәеи иареи шеибарххоз, ашьхаҟәа рахь иаацәылашо иалагеит. Абжьас ашьакәарсҵа дыҟәлан дышнеиуаз хара изымцакәа иԥсны ҿыцха ишьҭан. Шьапыла днагәҭасын, «уԥсра сара сҟны иҟазаарын» иҳәан, иапҳьаҟа дызлацашаз абнара дныҵаԥшит. Ақәа аура иаҟәыҵхьан. Аԥсҭҳәаҟәагьы абна илҵны хыхь ахалара иаҿын. Абжьас ахьышьҭаз ибла нахганы, Заадан агәахьы иҿынеихеит Ҭамшьыгә. Ам҃оа ахьыҟамыз ам҃оа ылхуа, шьарда д҃оаскьахьан еиԥш, иапҳьаҟа абна еиқәара шыҟаз быжьқәак аагеит. Уи инақәырццакны игеит ахысбжьқәа. Ҭамшьыгә игәиҽаниҵеит. Ишәақь аҭаҳәҭеи иааҭыхны иапҳьаҟа иҿынеихеит. Ар҃оаш кнаҳа ахьҭаҽеоз ахыҟәаҿ даннеи ауп, аҵлақәа днарылаԥшны нырцә ахәааҿы иқәгылаз ауаа аниба. Иаразнак дзыхьчашаз аҵла ашьапы днадгылан иҟоу еиликаарц даазыр҃оит.

– Еи аԥсуа, – ибжьы наиргеит ҟарачы бызшәала аҟарач. – Шәыҽҳашәҭ акәымзар убра шәҭаҳҟәаҟәоит шәызегьы.

Ҭамшьыгә аҟарач бызшәа иаҳауан маҷк. Ҟарач тәыла дцахьан, аҟарач ҁызцәаҟәакгьы иман.

–Уа шәабанзатәазаауеи? – еиҵа ибжьы наиргеит аҟарач.– Азынра ааигәахеит, ахьҭеи, амлеи шәагап. Уи аҵкьыс шәабџьар шьҭаҵаны шәҭыц абрахь. Мап анакәха, аллаҳгьы дшы-

шәмыхәо жәдыруазааит. Ҳара ишәыкәшан иҟоу ҳрацәаҩуп.

Аҧсуаа рганахь ала азәгьы аҭак ҟаимҭеит. Убасҟан Ҭамшьыгә идырит аҟарачқәа зықәҩырҭуаз заамурак иақәшәан ишыҟаз. Урҭ иҩызцәа дзышьҭаз ракә-ракәым, иаразнак реиқәырхара напы аиркит. Дашьҭалеит иҭагь дызрларзааигәахаша аҭыҧқәа рыҧшаара. Аҧсаҭлақәа еилагылаз ршьапы шәпақәа иҽнарывакаарывакуа, аҟарач ибжьы ахьгоз иазымариашан дхалеит. Шьаҽақәак ҟаиҭацыҧхьаза, дааҭгылан днаҧшы-ааҧшуан. Игәеиҭон ҷьара махәык ҭысыргьы. Уаҳагьы ҧсыхәа ыҟамызт. Игәиҽанымзар аҟарачқәеи иареи еиҽаҳар ҟалон. Еиҭа шьаҽақәак иаҧхьа иныҟаҭан ахықәаҽ ишьҭаз ахаҳә днаватәеит. Ҭаҟа лбаа ахшьырахь данынаҧш, игәеиҭеит, аҭлақәа рьҽрывакны шьоукы шгылаз. Руазәкгьы аупа иқәыршәны дшышьҭаз.

Аҟарачқәа инеиқәрццакны ихысит аҧсуаа рышҟа. Аҧсуаагьы аҭак ҟарҭеит, аха рҷьаҧҳаны еиҷаҳазар акәхап, иаразнак ахысра иаҟәыҭит. Аҟарачқәа рхысра иацырҭеит еиҳагьы. Ашәақь ахы иҭацалан иркын, рыҭаҟа иҭагылаз аҧсацәа. Ахысрақәа раанкылара ибжьы наҧшьны ҽааиҭит аҟарач.

– Уажәшьҭа шәыҧсы ҭаны азәгьы шәоуҳажьран ҳаҟазам. Шәыҽҳашәҭар, маҭуҩыс шәаагоит, шәара

уаҳа шәызхәарҭараны иҟоузеи.– Иҭегь иҳәарцаз иҽы аныҩеихыхуаз, Ҭамшьыгә зҽынаирхаз ахы игәаҭҭа лыҽжәаны дыкәкәаза хланҭы дынҭанаҭеит.

Аҟарачқәа еибарҳәҳәо, еибарҟаауа иааилагьыжьит. Ҷьара рхы аҧхьакырҭа роуаанза деиҭахысит Ҭамшьыгә. Уи акәхеит, даҽазәгьы дкәымпылуа ҭаҟа иҽылеихеит. Иаанхаз аҭлақәа ршьапқәа инаваибаҳәеит. Дара игәарҭеит иреихсуаз ҭаҟа иҟаз аҧсуаа шракәмыз. Иреихсуаз, рхахьы диасны, рымҩа икыр ҳәа ишәаны, ҭла ахьаҽагыламыз аҭыҭәа зҽиаан иҟаз анаара иаҽалеит аҟарачқәа. Дара убри адагь даҽа мҩак рыман ҳәагьы иҟамызт. Ҭамшьыгә иидыруаз ҟарачы бызшәала инарҭәҭәазаны нарықәҽиҭит.

– Еи, аҟарачқәа, шәызегь убра ахра шәаҽасшьуеит, шәаанымгылар.

Аҟарачқәа, уи ибжьы рмаҳазазшәа, иаҽеибаҳәа аҩада ахалара иаҽын. Ҭамшьыгә ишәақь инапы инықәырсны аҧхьа иҩеиуаз дкәалаауа ҭаҟа дылҭеиҭеит. Уи акәхеит, иаанхаз аҧшьҩык ршәақьқәа кажьны рнапқәа ирҩахан иааикәагылеит.

– Азәазәала сышҟа шәҽаашәха.

Иааигәа иааиуаз ҽыцха днышьҭаҭан, гырзганла рышьҭахь рнапқәа ҽаҳәаны инаиҧцаны ҭаҟа иман дылбааит. Уа ибеит дзышьҭаз иҩызцәа. Аупа

зқәыршәны ишьҭаз, аиҽахысра аан иҭахаз иакәын. Абас ала Аџьрыцба Ҭамшьыгә хҩык аҟарачқәа иишьыз анышә инаҭан, ҧшьҩык атҟәацәа иаҧцаны, иҩызцәеи аҧси иманы Аҧсныҟа дхынҳәит.

* * *

Мадлеи ихы дымлахазакәа ажәҩан даҭаҧшуан. Иаҳа-иаҳа згәы ҭылашаауаз ажәҩан, ацәа иаалҭыз аҭыҧҳа хаҽылаша леиҧш агәылҭәаара иаҽын. Иаха аҭыхәтәантәи ашәахәақәа блала инаскьаго, урҭ ашәахәақәа иара изы иҭыхәтәанушәа дызхәаҧшуаз, «имҧсыз зегь гьыжьуеит, адунеиаҽ акгьы ыззом» – ҳәа рҳәозшәа, ашьыжьтәи ашәахәақәа гәрҕьаҽҳәаша аргозшәа, Ерцахә ацәқәа рҽықәрыҧсон. «Иаха ҳанцоз уцхыраара ҳалымшеит, аха иахьа ахра уаҽаагароуп» – ҳәа рҳәозшәа, иаргьы ибла инхыҧсалеит. Убасҟан илаҧш иааҭашәеит, Ерцахә аика иҭагылаз амыҟә иқәгылаз, иаха алашьцара ибла иацәнарзыз абҕаб. Иааҧиртлеит ахра дызладҽаҳәалаз изара иакәыршаз ашаха. Ишәақь иҟәаҟәа икыдыз иармарахь иааиаган, ацаҟьа иҽнадҭаны, «уа, ажәеиҧшьаа иумфац- иумжәыц ҳадумжьалан» – ҳәа игәы инҭҳәааны, ишьаҧынҭа ахьиргылашаз амаршә куа иҽынеихеит. Ахрақәа, иара Ерцахә ирылыҳәҳәоз, рызегьы ахьгылаз инышьхны-

ҧсылеит, рыҧсыҧ лагаҩагара иаҟәыҭызшәа. Ахра иаҽаз ахра дахьчар акәын. Убас иагьыҟалеит уажәы. Иаха аахыс Мадлеи имҩа аанна-кылазаргьы, иахьа агәы аанартит. Мадлеи даҽысит ахра. Аҧсреи абзареи дырҭаргылан дызмаз ахрагьы оф гәышьа ҳәа аҧсы ааивнагеит. Мадлеи Ерцахә дазааигәахазшәа ибеит. Цәаныррала дагьазааигәахеит иара. Еиҭа дназыҧшит уи амыҟә иқәгылаз абҕаб. Иара наҳәы-ааҳәуа, амра ашәахәақәа агәы иҭанаршуан. Ишәақь нақәкны аҭа данкылаҧш ауп еиҳа иааигәаны ианиба. Ахәдаџьал шәпеи, агәышҧ ҟьаҟьеи, еҳаразак излаҽхәоз атәыҩа дуқәа, ахы анҩышьҭнахлакь, агәчама иқәсуази, иара ахаҭеи неидкылан ашәақь аҭа иҭазон. Абла разқәа дынхыҧшылазшәа ибеит иара уажәы. Нас ишәақь ахы длахан, ишьамхы инанҭаны, абҕаб дназыҧшны ииҳәоз аҳарц иҭахызшәа даацәажәеит.

– Мап, усызшьуам сара. Аҭхараз иҭысраны иҟам снацәкьыс. Иацы акәзар усшьуан, аха иахьа сара даҽзәыуп. Иацы абрахь сызхалаз уара ушьразы акәын. Уара иахьа иухәеит иаха ахра сахьаҽахаз. Уи исанаҳәаз рацәоуп. Ауаҩы ииааиуагь мчык шыҟоугьы идыруазароуп. Сара ушьра акәым, усыршәарцгьы сҭахзам. Уара улахьынҭа уара иумазааит, сара иумысхырц сашьҭалом иахьарнахыс, – иҳәан, еиҭа илаҧш

ашәарах ҧшза инахганы, абҕаб дабар ҳәа дшәаны, ишьҭахьҟа дгьежьит.

Амра акыр иҩеихьан Мадлеи Кәыдры ахықәахь данылбаа. Едара хьанҭак иаҭаз еиҧш, зхы збоз, уажәы еивигеит иҧсы. Ишьҭахьҟа игылаз Ерцахә гәышҧ ҟьаҟьа днагәыдыҧшылан, агәыҧ ахьгылаз ашҟа иҿынеихеит. Абас ала, Мадлеи ашәарыцара аҭыхәа ҧиҭәеит. Убри нахыс шьхагьы дымцеит, ишәақь аашьҭхны шәарыцарагьы дныҭымҭит.

Абар уажәы аимараа рныхаҧааҩ иаҧхьа дахьгылоу дуалыуашоит. Иҭахыуп иаҳарц Ажьгьери дызиҧхьаз. Иара Ажьгьеригьы, Мадлеи ичҳара ҧишәоушәа, акыр аамҭа ажәҩан даҭаҧшуан. Нас иблақәа уахьынтәи ҭаҟа иналбааган, ацәашьқәа зкыдиҭаз, иҧшьоу ашьаҟа ахәаҧшра далагеит.

– Утәа абра, саҧхьа, – иҳәеит, иаалырҟьан аныхаҧааҩы.

Мадлеи аныхаҧааҩ ду иҿаҧхьа атәара шихәҭам шидыруазгьы, Ажьгьери иажәа аҩбатәра ҟаломызт азы, насҭхашәа игылаз ахшьапы днықәтәеит, аныхаҧааҩ исеиҳәарызеишь ҳәа дааҧшны. Аныхаҧааҩ дыццакуамызт. Дызықәтәаз аҟәардә маншәаламызшәа днаҳәы-ааҳәуан, дҩыҭаззон, аха деиҭанатәон, акы даргәаҭеиуазшәа акәын дшыҟаз. Иҧсҭазаараҿ ихигахьаз, игәырҩақәа иреицәаз ибла ихгылан.

– Иуаҳауазеи ажәабжьс, Мадлеи? – дҭааит аныхаҧааҩы, иаҳаз ажәабжь аҧхьа ицәырмгакәа, Мадлеи иидыруа иирҳәарц.

– Иаҳмаҳац анаҩыс уаҳа ажәабжь ҿыц сыздырам. Аурысқәа еиҭа Аҟәа ргама?

Зыблақәа амацәыс еиҧш иҭарыз аныхаҧааҩ Мадлеи дкылкаан днеиҿаҧшит. Убысҟан ихы-иҿы аҿаҧсахит, еиқәара еиқәара нацлеит. Аҭаҳмада шәышықәса иҟәаҟәа иқәыз аиадара, даҿа аҟара нацлазшәа ибеит. Нас иблақәа Мадлеи инаиҟәганы ашҭа аҭыхәахь днаҧшит. Илаҧш иҭагь хара инаиршәит. Днагәыдыҧшылеит аарла зкьатрацәқәа ибарҭаз Ерцахә ацәқәа. Аха илаҧш ахьынзаназоз уаҩ дибомызт. Ауаҩымбара игәы ҭнарҷаҷашәа дыҟан иара. Нас, Мадлеи иахь даахьаҧшын, ус днаиазҭааит.

– Уара уацәымшәазои ауаҩымбара, Мадлеи?

Мадлеи ииҳәашаз иҿамшәеит азныказ. Аныхаҧааҩ ихы мҩаҧгашьа даргачамкит. Ас еиҧш димбацызт иара. Дназхәыцны аҭакгьы ҟаиҭеит.

– Ауаҩымбара ҿеим, аныхаҧааҩ ухыҭкы. Изхыуҳәааз соуҳәар ҟаларыу?

Ажьгьери дзықәтәаз аҟәардә дааныҭшәа иҿаариашан даатәеит. Аҭаҳмада илахь еиқәҭара иналҩит ибжьы.

– Иаха ашамҭаз ҧхыз бааҧск збеит. – Уаҳа иҳәарц иҭахымзшәа иажәа уа иааҿахҭәаны, еиҳа

иееиужьны аҟәардә днантәалеит. Азныказ илацәа хьамҭақәа неиқәиԥсеит уаҳа ихитырц иҭахымызшәа. Инацәкьара ауқәа ааиларҵәан, ишьамхы иқәыкшо, акыр аамҭа ус дтәан. Ижәоахыр иқәжьыз аидара хьамҭа ыкәхны икаижьырц иҭахызшәа роахара даҽын. Онытҟала дгәаҭеиуан аныхаԥаао. Анцәа дхазҵоз ауаоы, Анцәа еиҳәоз ала адунеи иқәыз, иибаз аԥхыз даргәаҭеиуан. Нас ҭынч иажәа дналагеит. – Анцәа злыԥха ҳауша, умыцәакәа ублақәа шааԥшуа уԥсыр еиҧьыуп, абри аоыза аԥхыз убар аасҵа. Избаз аԥхыз аимараа реиҳабцәа адзымгалеит. Уара, саныԥслакь ашьҭахь суԥсахып ҳәа сзыкәгәыҧуа, ухшыо насылауҵар стахыуп. – Ажьгьери, зажәақәа еснагь еихышәшәоз, ажәа азыхәан зҧьыба иҭамлоз, иҵегь иҳәаландаз ҳәа иззызоруаз, уажәы иҽы дакуа-дашьҭуа акәын дшыҟаз. – Шәышыкәса иреиҳауп адунеи сыкәлеижьҭеи, дад Мадлеи, аха абри еиԥш аԥхыз шана, аԥхыз ҽаасҵа сымбац. – Азыхкыра аԥраҳәа наԥыраргылан, аиаҳәахь ицо азы шааныркыло еиԥш, иаразнак уаҳа дзымцәажәо ихәлымшәа акит. Убасҟан иблақәа аашаҟьшаҟьан, ҵыхәаԥцәара змазам, иахьимбоз ихшыо наԥшьны адунеи днықәԥшит. Уи адунеи «кәымпылуп» – ҳәа аурыс орала ашәҟәы дзыԥхьахьаз агәра шимгозгьы, алыра иахагьыжьуаз адунеи дыкәгылан дакәшозшәа ихы ибеит. Иҟаларын

уажәы дтәамкәа ишьапы дыкәгылазар ихлахаҵ гьежьыргьы. Аха уажәы иара ишьамхы хара дшамгоз ала, иқәра иеаҭан ашьшьыхәа дтәан. Иааигәа игылаз ахҧыҧ иқәгылаз ахырҵәы ршла зҭаз ачаҟәа аашьҭхны инеиҿакны уажәы-уажәы иҭабоз иҟырҟы алаирԥсахәон. Нас иԥсы ааивганы ацәажәара дналагеит. – Амшын ҳәынҵәа шьшьырахан ихыҵны Аԥсны иалалахит. Уи ацәқәырпа абри Аимара ҳқыҭа аҵыхәахь ала иадсылахуан. Сахьнаԥш-ааԥшуаз уао дызбахуамызт. Ҳаи, ҳажәлар амшын иагама ҳәа сҳәахын, сыоны алада сҽыласхахит. Убасҟан сылаԥш акаамеҭ ныҵашәеит. Ҳажәлар хәыҷи-дуи еибырҳәаганы амшын агаҽахь ишзахәо ицахуеит. Сышьҭахьҟа саахьаԥшзар, аҽаоа қыҭақәа зегьы амца рыцралан абылра иаҽыхыуп. Ҳажәлар ахьцо срышьҭалахит саргьы. Сыоны снеиуеит ацәқәырпа ихьаҵуа сашьҭалан. Иара, ақәыцьма ацәгьа уны ашьҭахьҟа ианцо еиԥш, ацәқәырпеи-ацәқәырпеи еинҟьо, хаҳәи-мҽыхәи реиԥш ауаатәыоса аман ицахуеит. Азныказ дара иагозгьы сылаԥш иацәызит. Аха нас ауп ахлымзаах анызба. Амшын аҵахьыинтәи иоеизшәа, аҕба еиқәаҵәақәа қазы-қызуа амшын инызхгылахит. Амшын цәқәырпа иалаз аԥсуаа мадаҕь-мадашәо урҵ аҕбақәа ирхьынҳалан ахалара иаҽын. Иара ацәқәырпагьы, урҵ ирыцхраарц аҭахызшәа, изымхалоз ирыҵасны

аидауыр иқәнажьуан. Сышьҭахьҟагьы-сапҳьаҟагьы исаҳауаз амыткәма бжьы салаҳәҳәеит, шәабацо ҳәа. Уи сыҳәҳәабжь саанарԥшит. Аирыз иҭоу азы анкауҭәалакь, иҭацәза ишыҟало еиԥш, дҭацәза дааҟалеит иара. Иадара хьамҭак даҵалан даазшәа, дкарауарахеит. Гәырҩала иҭәыз иблақәа рыла Мадлеи днаиҿаԥшит, еиҳәаз аԥхыз шидикылаз еиликаарац. Мадлеи ихы иқәыжьны дгылан. Жәлар зегь хыԥны амшын реалажьра, ееик иазҳәамыз уысын.

– Сшааԥшыҵәҟьаз иаразнак сеааилаҳәан адәахьы сдәылҵит, Анцәа сиҳәарц, сиҵамата-неирц. Аха иубаз еицәа убеит ҳәа ззырҳәаз саҩызахеит. Слымҳа сажьо Анцәа иҟаиҵааит, аха исаҳаит уи аԥсаатә ҿаасҭа абжьы. – Дааиԥхьхәыцаан, еиҵа уи аԥсаатә абжьы иаҳарашәа илымҳа нкыдҵан даазырҩоит. – Мап, мап слымҳа самжьазеит. Игеит уи абжьы Мрашәахәа икаԥхоз дахьҭахаз ахра аҟынтә. – Нас уи аԥсаатә абжьы шиаҳаҵәҟьаз агәра анига, деилаҟәыбаса дзынтәалаз аҟәардә иеыҩаҟәиҵхарц дҩеихеит, аха ишьамхқәа данҿазгьы, данажәгьы мап ицәызмкуаз наиҵаҟәалан дрзышьҭымхит. Убасҟан игәы нҭаҳаит иара. Абри адунеии иареи реиԥырҵра аҳәаа дшазааигәахаз ибеит. Аԥсҭазаарақ зегьы ҽеҳәарак-ҽеҳәарак шрымоу еиԥш, аныхаԥааҩ иԥсҭазаара ахықә данаақәнаргылагь игәы

еиҵамԥеит. Избанзар, уи иқәра ду аԥышәара инаҵахьан, хырԥашьа змам аҽарнаалара шаҵахыз.

– Иееимыз аԥхыз збеит, дад, сара схы агаратәы. Ҳауаажәлар зыхәашьык ихыларaны иҟоуп. Аурыс Аԥсны иаара ҽеикахь ҳкылнагом, иудыруазааит. Аурыс дуаҩуп, аха даҽеа уаҩуп. Иареи ҳареи хәыцшьеи ҟазшьалеи ҳаиԥшым. Ихы иазеиҕьу ада даҽеазә изеиҕьыу ҟаиҵом. Иԥсы цәгьоуп. Кавказ ашьхақәа зегь лбааидаргьы изхом. Аурыс дзакәу сара ибзиан издыруеит. Ԥсаҵа бзиа, Аԥсны еидыԥьгәалан иаазгоз Қьалашь Ачачба ихьчаҩцәа срылан акыр шықәса... – Нас ԥыҵраамҭак иԥсы ааиҵакны Мадлеи диԥхьан дыззаигаз аусахь диасит. – Мраҵашәарахь ала ҳтәыла зҵагылоу еилкаатәыуп. Убри аҟынтә иуҵахыу уҩызак даашьҭыхны амҩа уқәла. Уназа Аубыхқәа ртәыла аҟынза. Уанза узнеины иҟалозар, уаныгьыжьуа уныдгыл Асаз тәыла, Тышаду ақыҵаҟны. Уазҵаа иԥсы ҭоу иҵамыу Рашьыҵ-иԥа Гананба Ҳидар. Анцәа имч ала, иԥсы ҭаны уихьзар, уи иуеиҳәап иареи сареи ҳаиашьара шыҕәгәаз. Мызкы аҿҳәара усҭоит.

– Амҩа сықәлоит уаҵәыцәҟьа. Сеы, скәадыр, сабԥьар зегьы рыла сеиқәшәоуп. Исыдуҵаз ак агмырхакәа инасыгзоит.

– Ҩызас ишьҭыухуада?

– Схала сцоит.

– Ааи, аха уи амѡа имариоу мѡам.

– Имариам амѡагь азә данысхьеит.

– Саргьы санысхьеит абыржә узқәысҵо амѡа, уара сануқәлаз.

Адырѡаҽны ашацкыраз дгылеит Мадлеи. Ауха иҧҳәыс дызқәылоз амѡа атәы леимҳәеит, аха ашьыжь иҽы акәадыр нақәҵан, абџьар, иџьаҧҳаны иҽааиқәыршәан, абарҵаҽ дааины иҧҳәыс лахь ибжьы наиргеит.

– Мызк сҟалом. Бара быбзиан быҟаз. Ахәыҷы бихылаҧшла.

Аҧсуаҵасла ахаҵа ныҟәара амѡа данықәлоз аҧҳәыс диазҵаауамызт, уабацо, насгьы уанбаауеи ҳәа. Аха Ҳамида илзымчҳакәа днаиазҵааит.

– Мызкы унхартә еиҧш ихароума умѡа?

– Ааи, инахароуп. Аныхаҧааѡ исыдиҵеит Аубыхқәа ртәыла аҟынза сцарц.

– Мѡа хара уқәлоит, машәыр умыхьааит, угәыҽаныз.

Уи аҽны хәҵала Кәдры ахықәаҽ днеит Мадлеи. Иааилахәлон, азы аҵалара аҧан изыҧшаауамызт азыҳәан, дымѡахыҵит раҧхьа дназыдгылаз ѡнаҵакаҽ.

– Аҧшәма уҟоума, аҧшәма? – ибжьы наиргеит Мадлеи, агәашә аҟынтәи.

– Аҧшәма сыҟамкәа иауазеи, – аѡны даадәылҟьан иаҽааихеит арҧыс еиҽамск.

– Уа, хәлыбзиа, – икәадырырҵа маҷк дѡаныҵит Мадлеи.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит, – абарҵ ажәақәа иҳәонаҵы иаразнак агәашә ааиртит аҧшәма. – Узгылоузеи, ашҵа уҵал.

Мадлеи иҽы ишьхәа нарбаны, ашҵа агәҵахьы дааскьаны дааҽыжәҵит. Иааидыххылаз аҧшәма инапы аанкыло, иаҕәра ааимхны ус иҳәеит.

– Ухал акәаскьахь...

– Агәырѡа шәасыргар сҵахымызт, аха мѡа харак сықәуп, уаха Кәыдры арра иаҧсам сҳәан, шәгәашәаҽ сеааныскылеит.

– Ҳаи, иуҳәо закәузеи! – маҷк днацыҵҟьашәа ҽааиҵит аҧшәма. – Ҳаѡны, ҳгәара асас изоуп изыҟоу. – Нас амаҵурҵа ашҟа ибжьы наиргеит. – Аҧшәма ҧҳәыс, асас даҳҵоуп, арахь баадәылҵишь...

Амаҵурҵа даадәылҵны лҽаалхеит шықәсыла ѡажәа иреиҳамыз, лхылҽы ааиқәаны, лыџьмшьқәа ирыҵлашаауаз лыблақәа қаруоушәа иҵыҧхаауа. Лхцәы лшьапаҟынза илеиуаз, знык иҧаны, ларма жәѡахыр иахыршәҵны лаҧхьа илашьҵын. Лныҟәашәа ырццакуа дшааиуаз даахырхәашәа дааҵгылеит. Мадлеигьы иаҧхьаҟа шьаҽак ныҟаҵан даалеихырхәеит. Ажәытә аҧсуаа аҧҳәыс аҧсшәа анларҳәоз лнапы аанкылара ҵасс ирымамызт. Ахацәа рылаҧш лыдырхало илыхәаҧшуамызт

аҟнытә иаразанак аԥшәма иахь даахьаҳәны ҽааиҭит Мадлеи.

– Сара с-Аимаратәуп, Саԥырыцбоп, Мадлеи сыхьзуп.

– Сара с-Ҩарануп, Мсоусҭ сыхьзуп. Абри сыԥшәма лоуп, Ахсал-ԥҳауп. Лабраарҿ Шьахәсна лыхьзын, абрагь иҳамԥсахзеит, ус иаанҳажьит. – Иҳәеит дахлафаашәа Мсоусҭ. – Асас дбыман акәаскьахь бхал, сара иҿы аҭыԥ иқәысцоит.

Шьахәсна Мадлеи акәаскьа абарҭахь дыҩхагалан аҟәардә наиҭан дшыналыртәаҵәҟьаз, лара дааиҭаҟьан амаҵурҭахь дылбааит. Иаразнак ахьуарзы амца инахакналҳаит. Убри инақәыр-ццакны Мсоусҭ игәыла ҷкәынак днаицырхыраан шьтәак ахәда аахҵәаны ахьаца ашьапаҿы инықнарҳаит.

– Ҳаи, Мсоусҭ, изыхурҟьазеи абри ашьтәа. Уаха ус сзыцҳаша ак шәымамкәа шәҟаларымызт. – Амардуан дналбааҟьан уахь иҿынеихеит Мадлеи.

– Уаҳа уых хәыц алымшәааит, ҳара иаҳфо уара ушԥалаҳакзо. Ԥсасеи рахәи рзы сашҭа сҭыҵуама, – иҳәан, аԥхьатәи ашьапы аахарҟәалан ацәа ахыхра далагеит.

Мсоусҭ игәылацәа дзыԥхьази рысаси аишәа ишахатәаз аҵх акыр инаргеит, арыжәтә реадымцалакәа. Ашьҭахь Мадлеи акәаскьахь дыҩхагалан данышьҭарҵа, Мсоусҭ исас иаԥхьа днықәтәан ус иҳәеит.

– Уаха иуҳәаз саҳаит, Мадлеи. Абри амҩа хара узқәылаз ус имариоу мҩам. Сара иԥьасшьоит шәныхаԥааҩ дузза, ҳара ҳҟынза зызбахә ааҩхьоу, ухала амҩа уахьыкәиҵаз. Амҩа узқәылаз хароуп, аха аамҭа бааԥсыкгьы ҳҭоуп. Убри аҟынтә, сара исызбеит уахьцо суццарц.

– Уи шԥа?! – ииарҭа дҩықәтәеит Мадлеи. – Уара узыхсырҟьоузеи?

– Сара саԥсыуоуп, егьырҭ зегь шәеиԥш, – иажәа днацралеит Мсоусҭ. – Иламысума, мамзаргьы иуаҩроума, ишәарҭоу амҩа ухала уқәцан, сара аҩны стәар...

– Уара аҭаацәа ҿыц уалалеит Мсоусҭ. Уи лхала дааныжьны амҩа сыцқәлара сақәшаҳаҭым. Иҟалозар, суҳәоит уеааныукыларц. Саныхынҳәуа ара саадгылоит, ҳәарада.

– Сыԥшәма дызбаша лашьцәа, лаҳәшьцәа абра ааигәа инхоит. Уи азы акы сацәшәартә сыҟазам. Сара исҳәаз ҳәоуп, уԥсы шьа, ашьыжь ианыуҭахыу амҩа ҳақәлоит. – Иҳәан, ашә нкыдҵан дындәылҵит.

Ҩардан Мсоусҭ иарԥысра дҭагылан. Наа акыҭа еицназгоз раԥхьагыла ҳәа ишьҭан. Иара иакәын ҿырԥштәыс ирымаз Наа реиҳабцәа. Ҷеик ихцәажәозар, Мсоусҭ еиԥш ауаҩреи ахаҵареи Анцәа иуиҭааит ҳәа рҳәон. Унеишь-ууаишь ҳәа иарҳәо аҟынза дҟалахьан.Ас иҟаз арԥыс жәлар русаз амҩа иқәыз Мадлеи ихала идәықәҵара иара изы иламысымызт. Убри ауп диццарцгьы зизбаз.

Ауха дмыцәазакәа амҩаныфа лырхиеит Шьахәсна. Ашәха рҩоақәа ахьатра иҭалҵеит. Ажьҵаа зны ирхьшәашәан илырмазеит. Агәыхә азыҳәан илзит ацха мгьал. Ацха мгьал аныҟәаҩ изыҳәан ахачҳара аман, аамҭа кьаҿла ибжьысуамызт. Аҳаҭа азна абацә иалхыз ажьырзы арыҧҵә ҭәҭәаны инаҭан ацәардаҭәы иныкәлҵеит. Акәац аза, аԥьмажьы, жьыхәҭала иааиҿыхны, ақәаб инҭаҵаны, амца инахыкналҳаит. Ахьурзы шлырхиоз иааҩналаз лхаҵа димазҵаар лгәы иамуит.

– Акыр шәынхоума шәахьцо?

– Ҳанхарым уеизгьы-уеизгьы, шьарда. Бҭаацәа адырра рыстеит иаабхылаԥшырц, – иҳәан, икәадыри иабԥьари аакныхны реиқәыршәара далагеит.

Амра жәхьан еиԥш иҩеихьан, Кәыдры ианхыҟәгыла Мадлеии Мсоустәи. Азы аԥсы алан. Ашьхарахь ақәа ауызар акәхап. Аха уажәы абрагьы, ашьхарахьгьы амра каххаа иԥхон. Кәыдры ахьыхәашьыз игәаԥхомызт Мадлеи, аха Мсоустә ииҳәарызеишь ҳәа дыԥшын. Мсоустә дзыҟәтәаз аҿы еиқәан, ашьапы хьышьын, алахь ҷашьын. Ахәда ауын, агәшԥы ҟьаҟьан, агәчама аазпаны. Ҟабардантәи иааргаз аҿыжәлақәа иреиуан. Иԥышәаз ҿын, анарха аман, азысара иазыманшәалан. Азы ахәда инахыҿеаанза ашьапы иқәгылан. Мсоустә Дали, Ҵабали, Самырзаҟани, Абжьыуааи рышҟа убри аҿы ала дныҟәахьан.

– Иамоума абра аԥан еиҳа иахьыманшәалоу? – дҵааит Мадлеи.

– Абра ҳахьгылоу зегь реиҳа иманшәалоуп, аха азы алеишьа сгәаԥхом, – иҳәеит Мсоустә, насгьы дааиԥхьхәыцаан усгьы нациҵеит. – Сара аԥхьа сҭалан игәасҭап. Кәыдры арра сазыманшәалоуп. Уажәы избама, абра саванхоит...

– Мап, ҳаицҭалоит, – иажәа ааирццакит Мадлеи. – Иахьа рнахыс уаргьы саргьы ҳаԥсҭазаарақҿ ҳзықәшәалакгьы еицаҩаҳшоит. – Иҿы ишьхәа нарбаны Мсоустә иаԥхьа азы дынҭалеит.

Аҿқәа рыхәда иҵаҵәон азы, аха макьаназы ршьапы иқәгылан. Даргьы рԥынгыла шымариамыз дырны, ашақә иасуа ԥхьаҟа ацара иаҿын. Ҷьараҷьара ршьапы изыкәымгыло гәаҩарак ианҭаҳалакь, аԥсыз еиԥш иаазасаны аҩада иҩалҵәараауан, ирыкәтәаз дырбаазар ҳәа ишәозшәа. Ус иааиԥырмшәакәа ишеивагылаз, нырцә аԥаҩ иҩхалеит.

– Иубоума, Мсоустә, ажәҩахыр еибыҭара аиааира шаго? – Мсоустә дизгәдыуны ҿааиҵит Мадлеи.

Мсоустә уи игәы иаахәан, иаха аахыс асыс бзиа иҵаз бла хаала дааихәаԥшны ус иҳәеит.

– Ажәытә ҳабацәа рыжәҩахыр еибыҭара акәын еиқәырханы иаазгоз. Қьалашь Чачба иаамышьҭахь Аҧсны жәҩахырда иаанхазшәа збоит.

Мадлеи абарҭ ажәақәа деиҵанарҷәҷәон. Имаѣа ҿеиҳәо даныѣала инаркны, и-Ҧсадгьыл ахьаа зхьааз ауаҩы, ижәлар зҭадыргылоз зегьы игәы инархьуан. Аха уажәы иқәшәаз ауаҩы ижәҩахыр иаҧсаз шиакәыз гәеиҭеит иаразнак. Дызшаз Анцәа ду, дара ргәаныла ирҳәон еиҧш, еиқәиршәеит. Изқәлаз амҩа еиҳа-еиҳа еиднакылон. Амҩаҿ ауаҩы шаѣа дҧушәо аѣара даҽаҵьара дузҧышәом. Азхыҵраҿ аҧан ззымҧшааз азы дагар шалшо еиҧш, аҧсҭазаара амаршә ззымкыз, ихы инапала иҭаирхар ѣалоит. Убри азыҳәан даараза агәаҽанызаара аҭахын.

Мадлеии Мсоусҭи хәҵала мацара амҩа иқәлеит. Гаҿала амҩа бзиан, аха аурысқәеи дареи еиҿаҳар ѣалон. Инаҧшны ирбон аҷбақәа амшын иахьзыхгылаз. Урҭ амшын агәахьы изланаскьагаз ала, аҭырқәцәа ракәу, аурысқәа ракәу изтәыз аилкаара уадаҩын. Дара злацоз амҩа, шама-хамзар, азәгьы дырҧыломызт. Хыц-ҩыцк ирҧылозгьы аҧсшәа нараҳәан инарывсуан. Амра аҭашәара аҽазнакуан еиҧш Абжьаѣәа ихалеит. Абрахьынтәи инаҧшны Аѣәа иалаҧшуан. Агаҿа иазааигәашәа игылан аурыс еибашьыга ҷбақәа ҩба. Амраҭашәарахь аганахь ала, убарҭ аҩба

иреиҧшыз, инаскьаган быжь-ҷбак зыхгылан. Аѣәа аҩныҵѣа агаҿа иаваршәны, алада аҩада еивасуан аҽы уардынқәа. Ашьаѣауаагьы ахьеилаҩ-еилысуаз убарҭан. Мадлеи уажә дахьгылоуи, уи акәша-мыкәшеи аҭыҧқәа бзиан идыруан. Абрахьнтәи ауп ҩышықәса раҧхьа, Аѣәа аурысқәа аналырцоз, рееибыҭан иахьдәықәлаз.

– Абри адәаҿы уаа зқьҩык рееиқәдыршәеит, Аҧсны ахи-аҵыхәеи, абҵьар зкыз аибашьҩцәа Аѣәа агаразы, – Мадлеи усѣантәи ахҭыс Мсоусҭ изеиҭаҳәара дналагеит. – Абрахьынтәи ҳрыжәлеит аурысқәа. Дара абанҭ ҳаҧхьа иѣоу ахәқәа ааныркылахьан. Убрахьынтәи абзарбзанх ақыҭақәа ирыларыжьуан. Зықьҩык иѣаз аҧсуаа шәҩы шәҩыла рҽыршеит. Саргьы шәҩык срылалеит. Аиҳараҩык Ҵабалтәқәан. Избахьан акәым, ирҳәогьы смаҳацызт урҭ ажәылара аан иѣарҵоз. Ҳара ашәҩык ҳаибашьра хадара азҭоз Маршьанын. Ижәҩа аурыс чын ықәын. Сара усѣан исзеилымкааит, аурысқәа драбашьуа, аурыс чын ижәҩа изықәыз. Аха иара митәык иакәын. Уаҩы еиқәак, аукы, иҧаҵақәа аужьны, илакҭақәа рҭаҧшра гәаҷьылацәан. Абжьы ихаз шәақь ҭѣьарак иаҩызан. «Иҳабашьуа аҳәа ҳаргьы ҳәаҵас ҳизныѣәароуп» – ҳәа арҵәаа ҳәа дыҳәҳәон, дуаҷеимшхараха, ахы зықәшәаз агыгшәыг даҩызахон. Ақәыҵьма еиҧш дшаѣьо аибашьцәа днарылалон». «Агәы оуп аус

злоу» – иҳәон иара. «Абажә агәы азҭауҵаргьы ибажәуп» – ҳәагьы нациҵон. Ус сара сахьгылаз дааит иара. Саргьы руаӡык иаҳасабала сеаасыриашеит.

– Иужәлоузеи?

– с-Аԥьрыцбоуп, Мадлеи сыхьзыуп, Аимаратәуп.

– Абыржәада аибашьра уалахәхьоума?

– Мап, аха ақәԥарақ сыжәӡахыр адгьылақ азәгьы илеимгац.

Сҭак ҟаҵашьа игәы иахәазар акәхап, сыжәӡахыр днас-насын ус иҳәеит.

– Уара сара сааигәа уҟазаауеит, – нас ибжьы неиҵыхны ишилшоз инаиргеит. Сара, Наҳар-иԥа ҞасҵеиАмаршьан, шәаԥхьа сгылан аԥсуа ҳаԥсы ахьҭоу Аҟәа аҳәақәа рҟынтәи ахы иақәиҭаҳтәырц сдәықәлоит. Шәӡык сӡызцәеи сареи амӡа шәзылхуа аԥхьа ҳцоит...

– Аиаша уасҳәап, Мсоусҭ, уи иӡызаахатца дсымбац. Акыр аамҭа Аҟәа далаԥшуа дгылан. Усҟан асыҭәҳәа иаӡызахеит ихы-иҿы. Илакыҵа аԥшатлакә ҭагьыжьуан. Ибла еиқәатәақәа, ашьа зыхҭәалоз, иҟаԥшьза иҟалон. Ажәала ишим-ҳәазгьы, еилаҳкааит иҳаиҳәараны иҟаз. Шьҭахьҟа ахьатҵра зқәымыз ҳакәын ҳазегьы. Аҭырқәа шәақь иарҧьа напала иикыз ӡышьҭхны, аурысҿа ажәыларахь иандәықәлоу ишырҳәо еиԥш, ибжьы

наиргеит «аиааира» – ҳәа Наҳар-иԥа ҞасҵеиМаршьан сишьҭаланы снеиуан. Абни аӡхаа ҳаӡҭысны, абан, ахәы аԥсақәа ахьықәгыло ҳаныӡхала, аурысҿа ҳгәарҭан, ашәақь инаркны абзарбзанқәа рҟынза ирымаз зегьы ҳгәыдырҵеит. Убасҟан ауп амитә анызба, Мсоусҭ. Адунеи сақәлахаргьы убри схашҭраны сыҟазам. Аа, абар абыржәы сыбла ихгылоушәа избоит ҳара ҳаҷкәынцәа иҟарҵаз. Амацәыси адыди рылагьыжьит абарҭ ахәқәа. Аурыс ихӡахаха иоуаанза, ҳара абни ахәы ҳхалахьан. Амца еиҿашуан нырцәаарцә. Аурысҿа, аламала ихьатҵып ҳәа ргәы ишҭамызгьы, рымч ҳмырхеит. Гәыԥӡык ҳара ҳтәақәа рышьҭахь ала ирыкәшеит. Убасҟан оуп Аҟәа иахагылаз ахәқәа шырзаа-нымкылоз анырба. Рыбзарбзанқәа ааныжьны ахылаҕьара рҿарҭеит. Амшын ихгылаз рыҕбақәа, дара рыр анхьатҵ, уахьынтәи амца ҳажәырҵеит. Ҳаргьы ацәҟьара еиԥш ахрақәа ҳарҿахеит. Убасҟан ҞасҵеиМаршьан идҵала, иаразнак аурысҿа иааирыжьыз абзарбзанқәа ҳнапаҿы иааган, иаарҳәны амшын ихгылаз аҕбақәа реихсра иалагеит ҳаҷкәынцәа. Ааигәа изхгылаз ҕбакгьы амца ӡахылҟьеит. Нас оуп егьырҭ иаанхаз наҟ амшын агәахьы иануна-скьазгьы. Ҳара ҳдәықәлеит ахылаҕьара, ҳҿеатәны. Аҟәа иаланхоз ауааԥсыра машәыр рзаамурц азыҳәан азныказ хыхь ҳхысит. Нас ҳазегь

ҳаицҽакны ҳаҳәҳәон, «ауааҧсыра аѡнқәа шәырдәылмҭын» – ҳәа. Аиашаз, ҧсызхоу дубомызт амѡақәарҽ, рызегь рыѡнқәарҽы рҽдырҧсызар акәхап. Нас Ҟасҭеи Маршьан ибжьы наиргеит, сара шәсышьҭал ҳәа. Аҟәа абаа Аҧсҳа иҭыҧаҽ, аурысқәа ахырҕәҕәарҭа аанкылан игылаз, ҳанрыкәша уахьынтә хысбжьыкгьы мгеит. Урҭ рыҕбақәа амшын агәахьы ишынаскьахьаз еиҧш, даргьы Гәма азы ирны Ҧсырзха иазааигәан итәахьан. Ҳара, урҭ уаҳа ҳрышьҭамлакәа, Аҟәа ҳеаанаҳкылеит. Сара хымш роуп Аҟәа санаанха, нас Ҭырқәтәылаҟа амѡа ақәлара сықәшәеит. Уахь сызцаз, иҟалаз ахҭыс уаҳәара сахьзап ҳәа сгәы иаанагоит, ихароу ҳамѡа ҳақәнаҭы, Анцәа ҳирманшәалозар...

– Уаха ҳабаангылари? – дҭааит Мсоусҭ.

– Абра ҭаҟа уахьылалбаауа инхоит ҭаацәарак. Ани аби, хѡык рыҷкәынцәа, хѡык рҭацацәа. Убасҟан сѡызцәеи сареи рашҭа ҳанҭаххит, азы аажәырцаз. Иааҳҧылаз раб иҳаиҳәеит иҷкәынцәа ҳара ҳар ишрылаз. Иҧҳәыси иҭацацәеи аурысқәа ирцәырхьчарац Анхәаҟа ишишьҭыз, иабхәараахь. Уаха убра ҳаҧхьап, – иҳәан, иҽы ахы даахан дышиашаз ҭаҟа дылҭалеит Мадлеи.

Агәашәаҽ ианааи, ашҭа уаѡҧсы дықәмызт. Аѡны-агәара уаанза еихачаҧа еихаҳан иҟаз, уажәы аиҭымра ахьыкәкәа акәын ишыҟаз. Мадлеи агәашә асыртуеит ҳәа данааха, илҽыѡрны илкаҳаит.

– Абра рыцҳарак ҟалеит, – иҳәан, ахьшәҭ ҳәа иҽы дынҽыжәҧеит Мадлеи. Аѡыҷьагь раҕәрақәа аанда инахаршәны, агәашә ѡышьҭхны ашьаҟа инаддыргылеит. Мсоусҭ икәадыр иадҳәалаз агырзган аамхны, ашьҭа зкыз агәашьа инадырҳәалеит. Иара агәашәгьы аҧсы ҭалазшәа ианынагәҭас, аҷыжьжьы ахга иаатит. Ианоурыжь аҕьеиѡ ҳәа инкыдҳалеит. Аҧсуа игәашә анкыдҳало, абжьы анго акәын иҧсы ҭоуп ҳәа ианишьоз. Ашҭа агәҭаны ианнеи, Мадлеи ибжьы наиргеит «аҧшәма уҟоума”– ҳәа. Акәаскьа иавагылаз аҧацха аҟынтәи иҭахәаҽны абжьы геит, «абрахь шәѡнал» – ҳәа. Ашә аартны иныѡналазар, ахәышҭаара азааигәара арымз ҟьаҟьа дықәиан аҧшәма, аха усҟан иибахьаз иакәмызт уажәы. Иҧаҭа игәышҧы аҟынза илеиуан, илакыҭақәа ҭашәашәахьан, абахә иагәылаҧҟоу аҳаҧы еиҧш. Афархь амца иақәымҭакәа, ахәышҭаара азааигәара ишьҭаз иаѡызан икәашхахьаз инацәкьарақәа. Ишырҳәо еиҧш, ибаѡи ицәеи еикәыршан. Дахьышьҭаз дѡеихеит, аха дзымгылоушәа аниба, «ааи, сара мыжда сара агәаҟ» иҳәан, дааҕызы-ҕаызын, еиҭа иҽеиҭыхны арымз днықәеит. Ихәышҭаара акәзар, арҭ ахымш раахыс амца шамбацыз аныҧшуан. Акәысҭҕақәа шыбылуаз иҽыцәааз, ахчныза илацәхыкны хазхазы ишьҭан. Аѡны аѡныҭҟа ацгәы, ма ала зыҧсы ҭаз акгьы ыҟамызт. Усҟан, Аҟәа агаразы аурысқәа

ианрабашьуаз, иҩызцәа ицны абра ианааи, ала дуқәа ҩба ашҭа иҭарҵомызт. Аҧшәма ибжьы нарықәимыргакәа иаухьаҵхуаз. Убарҭ убри еиҧш иҟаз ла дуқәан, агәашә акәым, Аҟәа абаа иакәыршаз аҵангәарагьы иахыҧон.

Аха урҭ уажәы абри ашҭа иқәмызт. Аҩны аҧхьа ишьҭаз адәы еиҵыхаҷ ибаҟы-саҟуа иқәыз ажәхьақәа, рычаргәқәа ргәыҵамзо, уажәазы кьоу зҳәо ыҟамкәа ианызаахьан. Ауахьад ракәзар адәеиужь ықәзырҭәаауауз, алаша ссирқәа зыбжьы хҵаны икьыркьыруаз, уажәы рхаҭагьы-рышьҭабжьгьы гомызт абри ашҭа акәша- мыкәша. Усҟан ашҭа ықәрҭәаан иқәыз акәтқәа абаҟахыз, захьынҵьара ҭаҵәыран. Ана-ара аандақәагьы каҳахьан. Аҧшәма икәша-мыкәша ишьҭаз адгьылқәа цәаҕәара шамбац аныҧшуан. Абри аҩны-агәара ақьаҧҭа еиҧшхахьан. Аха дахын ауаҩы, макьаназ зыҧсы ҭаз, аарла акәзаргьы, ацәажәара зылшоз Бабышь Аиқәсба.

Имч ааизыркәкәаны дҩеихан арымз дҩықәтәан, иаҧхьа игылаз арҧарцәа днаразҵааит.

– Шәабатәиқәоу, дадраа, шәара?

– Ҳара ҳабжьыуаатәқәоуп, – аҭак нықаиҵеит Мадлеи.

Аҭаҳмада ҧытраамҭак дҟәазгаза даанхеит. Хашҭра зқәымыз гәалашәарак ихы-иҷы инықәлеит. Убасҟан дҩагыларц иҭаххеит, аха ишьамхқәа

ицымхырааит. Нас ашьшьыхҳәа иҷеаариашан днатәан, ус иҳәеит.

– Ҳаит, Абжьыуаа дуқәа, закәытә сасцәоузеи иаҳҭоу, сабиц! Схы санамыхәоз шәышҧасықәшәеи. Рацәа аҧхашьара санеит, саҭашәымҵан, дадраа. – Ихы икәаҷе амца ахьеиқәмыз ахәшҭаара аҷеҳәаҧшра далагеит. Иблақәа аҧсҭазаара зцәызхьаз, акьаҭара иаҷыз, акәиц еиҧш иҭаауан. Ихәышҭаара ахькьаҭахьаз усс имамызшәа акәын дшыҟаз. Иагьабеиҭахыз аҧсҭазаара уажәшьҭа. Гәаныла аҧсра даҳәон. Аха иара аҧсрагьы, аҧсҭазаарақҷ ихигаз абзиарақәеи, ацәгьарақәеи изеиҧшьуа, иҵагь дарҳәацәарц аҭахызшәа, иааигәа игылан ихәаҧшуан.

– Шәаатәа, дадраа, – иҳәеит, ихы ҩышьҭхны арҧарцәа игылаз рышҟа. – Амца ахы сзеихәлашәк. Ахьурзгьы нахышәшь. Афатә сымоуп, усцәкьагьы сыҟазам. Саҳәшьа абра ааигәа лқьаҧҭа дахгәышьоуп, уи днасхылаҧшлоит…

Мадлеии Мсоусҭи еивагьыжьны амца еиқәырҵеит. Игәаҟны иҟаз акәсҭақәа амца анырхьыс иаразнак иҩеидыччалеит. Иаарласны аҧшәмагьы даргьы ирымаз еиҷкааны ахәы дырхиеит. Бабышь дахьтәаз арымз аҧхьа аишәа надыргылан ахәы нықәрҵеит. Дара, уа идым-тәалакәа, насҭха инагылеит. Бабышь иаснагь пату зқәиҵоз аламыс, абарҭ аҷкәынцәа ахьалаҟаз,

иҭаҷаҷаз игәы аҭан ҷьара иаарыҧхеит. Ицәызыз, аха уажәы изааигәахаз ҧсҭазаарак дахәаҧшуан. Иҧҳәыс, иҷкәынцәа, иҭацацәа еиҭаҿҿы аҿнаҭа иҿнагылазшәа ибла иаахгылеит. Ауаҿы ицәа иҭамзо иҟоузеи ҳәа ирҳәо иаҿызан аҭаҳмада иҭагылазаашьа абыржәы. Аҧсҭазаараҿ иааҟалахьоу арыцҳарақәа зегьы рееизган иара ихәдаҷьал иқәҳазшәа, ихы икәае дтәан. Иҟалап абри аамҭазы ида иҭаз ишьа аангылазаргьы. Аисра иаҟәыҭзаргьы игәы. Иҟалап иара ус иҭаххазаргьы, ихәышҭаара дшьеҳәатәоу аҧсра. Аха иара аҧсра ауаҿы ианиҭаху ишихамҭгыло еиҧш, иара аҧсҭазаарагь ихаҭгыломызт. Дынирхеит Анцәа, деиҭыҿҿы адгьыл дықәиҭеит, аха нарха иимҭеит, дыхирҭәеит. Аамҭа фырҭын иасыз дыхнаҭәҳәалеит. Аха ауаҿытәҿса иблақәа ааҧшуанаҭы ҧхьаҟа дыҧшуазароуп. Иара Бабышь Аиқәсбагьы «иудыруазеи» – ҳәа гәыҕрак игәаҭаҿ ицәажәон. Убри акәхап иҭымшәакәа иҭаз иҧсы, ахац изакыугьы. Ихы ҿышьҭхны арҧарцәа днарҿаҧшит. «Анаҷьалбеит, имыззаап ҳаҧсуара» – ҳәа игәы дааҭахәыцын, ус иҳәеит.

– Шәаҧсуара шәагымхааит, дадраа. Шәыламыс шәцәымзааит шәыдгьыл шәықәнаҭы. Иҟашәҭо бзиоуп, аха сызаҭәра хашәырҭәаа. Абри адунеиаҿ схала снышәмыжьын. Шәааи, аишәа шәаасыцхатәа. – Иарҕьа нап ҿышьҭхны, инапсыргәыҭа зцәеи зыбаҿи еикәзыршахьаз ала, иара ишҟа даарыҧхьеит. Даргьы уи иамамкыкәа аишәа аҭыхәахь еиҿаҧшуа иаатәеит. Азныказ, дара рыхҿыкгьы рхы рықәыжь ҿымҭ-ҧсымшь, агәлымҭәах еишәа ахьышьҭырхуа иахатәазшәа иаанхеит. Абри аҧацха ашәышықәса иагәылсны, аҧсуа иҧсҭазаара зегьы зыдҳәалаз, игәылҭәааны, ирҧшзан даазгоз ауаҿыдара аназааи, иарбанзаалакь акы иаҧсамкәа, ашәшь зыҟәнылаз абааш еиҧш иааҟалеит.

Бабышь Аиқәсба, аҭамҳақәа еиҿазыжьуаз, ашьха ахрақәа ииергь ашәа анырҿыҿуаз, «Уа дааргеит» ҳәа ахыу ҳәа ихысуа аҭаца иашҭа данҭаргалоз, аамҭақәа аҧшатлакә иагеит, иара изы. Иҟоуп ицаз зыргьажьра ауа, аха иҟоуп назаза ицаз, зыргьыжьра амуа. Убри назаза ицаз ауп зыцәқәырҧа дхыу Бабышь.

– Иа, Анцәа ду, улыҧха ҳаҭ, – иаалырҟьан ибжьы ааиргеит Бабышь. –Шәнапы ашәыркы, дадраа. Иҟоуҭарызеи, зыҧсы ҭоу акгьы днацҳауазароуп. – Ҿаҭак налбаадан иеаариашашәа иҧсы ааивигеит. Нас иҭаз асасцәа днаразҭааит. – Абри еиҧш аамҭа цәгьаха шәымҿа абахоу, шәызшьҭоузеи?

Мадлеи аишәа дызхатәаз иеыҿаҟәҭхашәа, злымҳа кыдҭан изызыҿруаз Бабышь иахь ҿааиҭит.

– Сара с-Аимаратәуп, с-Ҷьрыцбоуп Мадлеи

сыхьзуп. Абри сҩыза, Наатәуп, д-Ҩарануп, Мсоусҭ ҳәа иԥхьоит. Ҳамҩа хоуп Убых тәыланза.

Ашьрахь инарго ихаҷсахьа иман Бабышь. Ус ҟазцозгьы аамҭа цәгьа дахьалаԥшуаз акәын. Ахраҷ аҭәыц иахьынҳалаз диҩызаха ҷааиҭит.

– Убых тәыла ҳәа акгьы ыҟам, дад...

– Ишԥа, Убых тәыла ыҟам?!. дахьтәаз дҩыцкьеит Мадлеи. Мсоусҭ иакәзар иҟаиҭара дақәымшәо, ахәышҭаара даахагьежьит.

– Урҭ рызегь ықәицеит аурыс, аҳәажә.

Мадлеи дахьҩыцкьаз уа ддысны дышгылазгьы, ихы инапаҷы иааган дцааит.

– Рызегьы ыкәрцаны?

– Сара изласаҳаз ала, рызегьы. Уа мацара акәындаз, Асазқәеи Абзыԥқәеи хцәаны Ҭырқәтәылаҟа идәыкәлеит. Аурыс ир ахьнеиз иқьаԥҭажәыртәуеит. Абри сара сышқьаԥҭажәыртәыз еиԥш, – ԥыҭрак амца дныҳҳәаԥшын, нас иажәа инацитцеит. – «Аурыс Аԥсны иаарала, аа, ижәбоит сыҩны-сгәара зеиԥшрахаз. Аҩар ҳазәзәашәа ҳақәргеит»...

Мадлеи иҭаххеит ихы Бабышь иирдырыц.

– Ҩышықәса раԥхьа Аҟәа агаразы ҳанеибашьуаз, абри уҩны ҳаанагеит сҩызцәеи сареи. Усҟан, излаҳауҳәаз ала, уҭаацәа зегьы Аԥсны иҟан.

– Ааи, иҟан усҟан. Усҟан, сыԥсы ҭан саргьы.

Уажәы сыԥсыбаҩ ауп иҟоу. Макьаназы анышә иарымҭац сыбаҩ. – Еиҭа ихы ижәҩахыр иныкәҳаит. Нас ихы ҩышьҭхны адәахьы днаԥшит, аха уахь илашьцахьан. Алашьцара, иара иԥсҭазаара зфахьаз, дналаԥшны иаразнак иблакәа наҟәганы ахәшҭаара дныҳҳәаԥшит. Аԥырҵкәа кәеицеиуа иааиҷалашеит. Урҭ ирхылҭуаз аԥхара игәы аатҵнарлашааит. – Шәара уаха абра шәыҟазаауеит. Амҩа шәыкәлар ҟалазом. Хыхь акәаскьаҷ шәахьышьҭалаша ыҟоуп.

– Ҳара уаха Аҟәанза ҳцароуп, – иҳәеит Мадлеи.

– Уа ишәзыԥшыда? – даацрала гәамҭит Бабышь. – Аҟәа аԥсуаа иртәзам.

– Нас Аҟәа аԥсуаа нымхазои? – дцааит Мсоусҭ, Бабышь ииҳәаз ааигәамҵхакәа.

– Инхоит аԥсуаа, ишԥа нымхо, аха рхы ныҵак ауп ишыҟоу.

– Ҳаргьы убри оуп иаҳҭахыу, – иҳәеит Мсоусҭ. – Елаҳкаароуп аԥсуаа ргәаанагара.

– Сара излазбо ала, аԥсуаа гәаанагарак ирзеиԥшны ирымам иахьазы. Ахьшь зласыз акәҷарақәа реиԥш ауп ишыҟоу. Аԥсуаа ҳаҵацәа иреицәаз аҵа дҳазгылеит. Ҳақәихит аурыс, аха ҳашԥақәихи. Уажәы, иааркьаҷәны акәзаргьы, инашәасҳәап, абарҭ аҩышықәса рыла азхыцра иҟалаз сшықәнахыз. – Изышьҭымхша еиадарак даҵан уажәы дахьтәаз иара. Хнырҳәышьа змам акы

игәаларшәо, илацәа хьамҭақәа ҩышьҭхны иаҧхьа итәаз арҧарцәа днарыхәаҧшны ацәажәара дналагеит. – Жәытә-натә аахыс ҳарҭ, Аиқәсбақәа абра ҳанхон. Ҳанацәа, ҳабацәа, ҳашьцәа абри сыҩны аҿаҧхьа аҳаракыраҿ анышә иамоуп. Ирыбаргәузеи урҭ, срыҵашьыцуеит, аҧсуаа ахҵәара рымбакәа анышә иахьамоу. Ҭаацәала шаҟа бзиа сыҟааз. Сыҷкәынцәа хҩык рыҳәсақәеи дареи, урҭ ран. Аха, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу иузааиго бзиоуп, Анцәа уиқәым-гәамҵын – ҳәа саб Мыстафа ҧсаҭа шкәакәа исеиҳәалоз, саргьы схы ансынраалеит. Баҳа ҿык анышә сықәзыҧсаша азәгьы дысзаанмыжьзакәа иаасымихит. – Игәалашәах закәу здырхуада, ахьҭа дакызшәа аҟәара ҳәа дааиҵасит. Зыҧсы зхыҵуа ауаҩы, аҵыхәтәаны иблақәа аахтны ихагылоу дшынарҿаҧшуа еиҧш, иблақәа аашаҟь-шаҟьан, аҧацха аҭзамцқәа днкыдҧшыла-аакыдҧшылеит. Нас илабашьа аҧынҵала ахәышҭаара дныеҳәасуа, аҧырҷқәа акакала реизгара далагеит. Ус зыҟаиҵоз ахьҭа дакызшәа ахьибаз акәхап. Пытраамҭак ус дтәан, ихы иқәыжь, илабашьа иеанҵаны. Нас иҧсы ааивиган, ихы инапаҿы иааган, дызҿыз ажәабжь анагзара иеыназикит. – Аурыс Аҟәа иалцаразы сыҷкәынцәа ахҩыкгьы абџьар кны еибашьуан. Аиҳабы Ҭлаҧшь ихьзын. Апҳәыс хазына диман, аха ахшара дырмоуцызт. Уи ишьҭанеиуаз Марыхә

дхаҵа ҭәҭәан, аангылашьа зыхьзыз издыруамызт. Иҧшәма Маршьан-ԥҳан. Аҵыс шыҧыруаз абла ҭызхуаз Маршьан Қьалышьбеи диҧхан. Хҩык аишьцәа лыман. Ишыхҩыкызгьы абџьар шьҭырхит. Аҟәа аныргоз руазәк дҭахагәышьеит, иаанхаз рани раби рыман ицеит Ҭыркәтәылаҟа. Урҭ анцоз иааит абра, ҳара ҳҿы. Урҭ раара акәхеит саргьы сқьаҧҭажәызтәыз. – Уи ахҵыс шыҟалаз игәалаиршәарц иҭахызшәа, дынкахәцуа, даатәеит. Иара ицәажәара дааҟәыҵны ихи иареи анеи-заанхалакь иҭагылазаашьа уадаҩохон. Аҵәы дахоушәа анаҳәааҳәра далагон, иҧсы ирлас-ирласны еизигон. Ишьапқәа уажәшьҭа ишиҭахыз ихамҵгылоз, аҭрысра иалагон, мҩа харак иқәларц рҭахызшәа. Убасҟан иара дҩагыларц иҭаххон, аха ихәда иқәжьыз агәырҩа хьамҭеи, иқәра неиҵыхи ааины иааиҿагылеит, аҵыхәтәантәи илшарақәа ааимхуа. Иаснагь ицназгоз ишьамхқәа, уажәы аҧдан рышьоушәа изеиҭамго иааиҵахеит. Иара иаснагь имаз ахақәхиҭра, иара уи ахақәиҭра ала зыҧсы ҭаз, афарԥьан наупыҵқьар иҧыххааса ишцо еиҧш, иҟәбаса ицахьан. – Аԥьал ааиаанза аҧсы цом, – иажәа дналагеит иара. – Ауаҩ иҧсы ихалара шымариам еиҧш ихыҵрагьы мариамзаап акәымзар, абас убахьоума, ҳазшаз Анцәа. Амыткәма шәасыршьыр сҭахым, аха сара соума аус злоу, милаҭк абри аҩыза амшмыхәла

рзыԥкамландаз. – Ихы ҩышьҭыхны Мсоусҭи Мадлеии днарҽаԥшит, урҭ рԥынтәи гәыграк иоурц иҭахызшәа. Аха, аамҭа мгакәа иажәа анагзара деиҭаналагеит. – Ажәытәзатәи Аԥсҳа иаамышьҭахь, абри амшын мыжда тәым ҭбак хылар зымуаз, Аԥсны аҕацәа еилазырзызоз, ҳажәлар еиқәирхап ҳәа зегь ҳабла ҭырхаха ҳазхәаԥшуаз Қьалашьбеи Чачба агха ду ԥаиҵеит. Аԥсуаа рхы Урыстәылаԥа имырхар акәын. Аурысқәа Кавказ ықәырхит, дадраа. Уаҕеимышхарахеит Аубыхқәеи, Ашаԥсыгқәцәеи, Ачарқьезқәеи рзы иԥалаз. Уи ахлымзаах ҳара ҳԥынзагь иаазеит. Иҭацәеит Абжьаԥәа, аԥсуаа рацәаҩзаны иахьынхоз. – Азә иааира дазыԥшызшәа ахышәахь ибла ҭаа днаԥшит иара, аха аҩны ахышә алашьцара ылатәан...

Игәы днҭаҕызы-ҕазит. Игәаҵәҽ еилашуаз мчра хәыҷык дақәгәыгуан азы, макьанаҵәԥа иееиҭомызт игәырҩа. Ҕызбжьны, игәаԥашәан, игәаҵа иааҭыҩит.

Дгьыли жәҩани зшаз Анцәа, сукәыхшоуп,
Иумырцәан ҳхәышҭаара, уара сукәыхшоуп.
Хәышҭаарада ҳазхәарҭоузеи, уара сукәыхшоуп,
Аԥсны нумыжьын хәышҭаарада,
Анцәа сукәыхшоуп.

Абарҭ ажәақәа рышьҭахь иԥсы еиҳа еивигеит Бабышь. «Иуҳәаз саҳаит, Аԥсны хәышҭаарада

ишԥансыжьуеи» – ҳәа Анцәа ибжьы иаҳазшәа игәалаԥара ааиҕьхан, иаԥхьа итәаз арԥарцәа бла хаала днарҽаԥшын иажәа инаиҵеит. – Анцәа шәиашьапкла, дадраа. Анцәа ида хәарҭа ҳамам ҳара. Аԥсны иаснагь ахы ахьчон, аха уажәы иазымхьчеит. Уԥсадгьылаҿ уаҵахан уҟазар еиҳа еҕьыуп, уагьаҵахан, уагьхҵәар аасҭа. – Ахҵәара ҳәа ажәа аниҳәа, иблақәа аацырцырын, иԥсы ҩеины ихәцәа иҩыҵагылеит. Иара убраҵәҟьа дхьашьшьуама уҳәартәы дааԥалеит. Мшыцәгьа ашьҭахь, ақәа злыкәкәаз аԥсҭҳәқәа ажәҩан иаҵаба ишцо еиԥш, инеихаҳаз алашьцара, хәыҷы-хәыҷ ихыҵра иалагеит. – Ажәеи ажәеи шеихысҳәаалоз сыҷкәын аиҵбы ихьз шәаҳәара аасхашҭит. Уи аубаԥьыр Ерцахә ихьзын. Ус ихьзызҵазгьы сара соуп. Смаԥа ҿасҳәо саныԥала инаркны сара ԥсҭазаарас исымаз, сыздҳәалаз Ерцахә акәын. Саб Ерцахә азбахә убри аԥара исеиҳәахьан, иара абрахьынтәи ишаҳҵәыхаразгьы, ашәақь шьҭысхуа саныԥала иареи сареи уахь амҩа ҳақәлеит. Раԥхьаза схы ҩышьҭхны санҩаҵаԥш, алу сақәгылан исыҵагьыжьызшәа сыхлахаҵ аагьежьит. Нас сышәуа саналага, ашьха шьамх ансыҵала, уахь скыдлеит. Усҟантәи аамҭаз, аиҳабацәа изларҳәоз ала, сара сахьхалаз азәгьы ишьапы ықәимыргылацызт. – Ԥьара шьҭабжьык иаҳазар акәхап, илымҳа нкыдҵан адәахьы дназыҩорит.

Иҟалап иара ишьҭыбжь иаҳазаргьы, мамзар игәы иқәәанаҭызаргьы. «Уа, аԥшәма уҟоума» – ҳәа шәышықәсала рашҭа иҭыԥуаз абжьы акәзаргьы. Ус бжьык имаҳаижьҭеи акыр ҵуеит. Иԥоны-игәара қьаԥҭахеижьҭеи игәы акәын ус иқәәызҭуазгьы. – Аурысҷәа Аҟәа ианааи, – иажәа дналагеит Бабышь, – сыҷкәынцәа ахԥыкгьы абԥьар шьҭырхит. Ҳқыҭа иаланхоз ахәыҷқәеи аҳәсеи аҽаԥа қыҭақәа рахь иԥхьаркит. Амшын изыхгылаз аурыс иҕбақәа идыршәуаз абзарбзан хқәа ҳқыҭа рбылуан. Имаҷԥым ауаа иашьыз. Сара абра сахымҵкәа сахын. Аурыс Аҟәа омак ихдмырҵит, далырцеит. Сыҷкәынцәа гьежьит. Сыԥҳәыс лҭацацәа лыман дааит аԥоныҟа. Ҳгәырҕьо хшыҟаз, иаҳзыҟалеит акаамеҭ. Дгьежьит аурыс. Аҟәа амацәаз иҭеикит. Убри ала избахеит Абжьаҟәаа ҳлахьынҵа. – Илаго азлагара азыхкыра анааны-кылалакь, алуқәа ҵысра рықәмкәа ишылеиқәаҳауа еиԥш, длеиқәаҳаит Бабышь. Нас хәыҷы-хәыҷла ихы инапаҽы иааго иажәа инациҵет. – Ҳқыҭа иаразнак иакәшеит аурысҷәа. Урҭ ҕәыруамызт акәымзар аҳәақәа излареиҕьыз. Убри аԥыза сымбакәа заанықҵ сыԥсыр ԥьанаҭ сымцози. Ҳазегь ҳааизырцеит ҵаҟа лбаа адәаҽы. Ажәакала, хымш ҳарҭеит. Хымш рыԥонықҵка ҳақәҵырц. Згәы ҧҵәахьаз ажәлар амшын ихыларц рызбеит. Аха сыҷкәын аиҵбы Ерцахә уи ихахьгьы иааимгеит.

– Сара Аԥсны саԥырҵуам, саб, – иҳәеит иара, убри ауха абра ҳазегь ҳҳы еилакны ҳаштәаз.

– Уабацо уара ухала? – игәы иныҵаххит сыҷкәын аиҳабы Ҭлаԥшь. – Ҳахьцо ҳазегь ҳаицҵоит. Ҳахьыԥсуагьы ҳаицыԥсып...

– Мап, – иҳәан ас дԥатҵьеит Ерцахә. – Аԥсны аԥсуаа зегьы аухҵәах. Иамузар, Шьха нхыҵка аҟабардақәа рахь сцап. Сцом сара Ҭыркәтәылаҟа...

– Нас уԥшәма лхала Ҭыркәтәылаҟа душьҭуама? – дҵааит, зхы зықәжьны итәаз агәбжьанытә Марыхә.

– Сара сахьцо дцоит ларгьы. Бееибыҭ, ишаанза ақыҭа ҳалҵроуп, – иҳәан, дԥагылан аееибыҭара далагеит.

– Саргьы аԥонаҭа саԥырҵуам, – сҳәеит сара. – Сызшьуа абра сишьааит.

– Сара ишԥаҟасҵо, нас, уажәшьҭа? – дааҕьаҵәыҕьаҵәит сыԥшәма агәаҟ. –Уара арыцҳа, абра ухала унсыжьру, мамзаргьы сыҷкәынцәа амшын ихысҵару, ԥ-мцак ирыбжьахаз сара...

Ҧытраамҭак ус дҟәызгаза дтәан. Ахәашабга, лара дахьтәаз дыԥсхьазаарын. Адырԥаены анышә даҳҭагәышьеит, ҟарыцәрыла. Адрхаены сыҷкәынцәа Ҭлаԥшьи Марыхәи рҭаацәа рыман агаҽахь ицеит. Ерцахәгьы иҧҳәыс диман абна днылалеит. Убри аахыс схала сынхоит абра.

«Уҷкәын абна илауҵаз дылга» – ҳәа иаснагь сышә илагылоуп аурысқәа. Аурысқәа раҵкьыс еицәоуп урҭ ирыдгылоу аҧсуаа. Аха, иҟоуҵарызеи, Анцәа иакәхап убарҭқәа знапы ианыу, ҳара ҳнапы акгьы аным. Абас гәаҟ-мыждала слахьынҵеи сареи аиқәҧара ҳаҿуп.

– Ҳара ҳаныгьежьуа абра ҳаадымгылакәа ҳцазом. Уажәазы уҵх аабзиахааит. Уаха Аҟәаҟа ҳалбаароуп, – иҳәан, Мадлеи Мсоусҭи иареи адәахьы индәылҵит.

Убасҟан Мадлеи иааигәалашәеит, ажәытәзатәи Данаҟаи, Мрашәа икаҧхоз лаб, изҕаб лҽанылшь ашьҭахь игәаҟ ашәа.

Уа, Мрашәа икаҧхоз, баб хәашабга, баб,
Бысзеилымкаакәа бҭасырхеит, баб
хәашабга, баб,
Быҧсҭазаара бымихит баб, хәашабга, баб,
Ихәҭам ҳәа иҟоузеи баб, хәашабга, баб,
Хьзыда-цәада сныиасып, баб хәашабга, баб,
Аҧсҭазаара зысҭахыузеи, баб хәашабга, баб,
Абри адунеиаҿ сзыҟоузеи, баб хәашабга, баб,
Бышҟа снеиуеит сбыдкыл, баб хәашабга, баб...

Убри ашьҭахь ибжьы неиҵыхны дыҳәҳәеит рҳәеит, «саҭашәымҵан, сашьцәа» – ҳәа. Нас хланҵы азыжь дазцазаап, абри адунеиахь уаҳа

ҿааҳәыра имоурц иҭахны. Аха убри аамҭаз иҵысызаап ацәқәырҧа. Урҭ убас еилашит, аимараа рыцҺ ҵлақәа зегь мҿыс иҟаҵаны азыжь аҵа амца еиқәырҵазшәа. Ацәқәырҧақәа иҵасны аҧаҽ дҿықәрыжьлеит Мрашәа икаҧхоз лаб. Еиҭа иҽалаижьит, аха еиҭа аҧаҽ дҿықәрыжьлеит. Нас оуп ианеиликаа иҧҳа илзиуыз арыцҳара азыҳәан дышлыдлымкылоз. Убасҟан еиҭа ибжьы иргазаап иара.

Ихәҭаз дақәбыршәеит баб хәашабга, сыҧҳа,
Брыцҳара сзымгааит баб хәашабга, сыҧҳа,
Схы ахьынахо сцоит, баб хәашабга, сыҧҳа,
Шәиҧхьыз сышьҭазааит, баб хәашабга, сыҧҳа...

Уинахыс азәгьы димбеит, инхарҭа, иҧсырҭа ҳәа. Ирҳәон шәышықәса рахьынтәи знык уи ибжьы раҳалон ашьхарахь, «баб хәашабга, баб» – ҳәа.

* * *

Мадлеии Мсоусҭи агаҿа иаваз амҽахь рҿынархеит. Ақалақь ҭацәын, аха ргәыреанызар акәын. Аурысқәа уахынла ишәаны абаа иҭыҵуамызт, аха ақалақь рнапаҿы иҟан. Басла азиас ианазааигәаха иаангылан иаазыҽрит, ацҳа рыхьчоу- ирмыхьчоу еилыркаарц.

– Уара абра угылаз, сара ацҳа сыԥшыхәуеит, – иҳәеит, ибжьы ныҵакны Мадлеи.

Мсоуҭ Мадлеи ихала дахьцо ааигәампҳакәа иаргьы ибжьы ныҵак даацәажәеит.

– Ҳара еибаҳҳәахьан ҳаицрыҵуам ҳәа, аха ус аныуҭахха ибзиоуп.

– Азәы ашьҭахьҟа дыҟазароуп ҳаибахьчарц азыҳәан. Иуадаӡу уск ҳҭамшәакәа умхысын. Иаҳзаԥсам аҟәаа ршьапы – рыԥәыргылара, иҳәан, Мадлеи иеыларҟәны, амӡа ааихҵәаны, Басла ахыҟә иенеиҵеит. Ақалақь еиԥылашьца иҟан. Ана-ара аӡонҟәа рҟны иаркыз алашарақәа рыда.

– Ацҳаҿ азәгьы дыҟазам, ҳдәыԥҵа, ирласны ҳаиасыроуп, иҳәеит– Мадлеи, дшааиҵәҟьаз. Иаарласны ацҳа иныкәсны, ҽырххыла амшын агаҿа инаваршәны рҿынархеит. Асқьала азааигәара ианнеи, амшын иацәыхарамкәа ӡобаны еихагылаз ӡонык инаҵагылеит.

– Абра дынхоит ҳара ҳашьак, – иҳәеит, Мадлеи, амшын ахь ихаз аԥенԥьыр ахь дыԥшуа. Уа алашара ҭааза иаркын. Ибжьы неиҵымхкәа инаиргеит. – Махаз уҟоума, Махаз.

Аӡоны еихагыла аԥенԥьер аартны даалагылеит маҭәа шкәакәала еилаҳәаз Махаз. Амзагь урҭ арлашарц аҭахызшәа, аԥҭа иаавҵыҵын аԥенԥьыр инылаԥхеит.

– Уарбану сыхьз зҳәо?

– Сара соуп, Мадлеи Аԥьрыцба Шьханыҟәа-иԥа.

– Ҳаи, уара абзиара збаша, – ҽааиҵит хыхь аԥенԥьыр аҟынтәи Махаз. – Ухала уҟоума?

– Мап, сӡоыза дсыцуп.

– Шәхал абрахь, – аԥенԥьыр нкыдиҵеит Махаз.

Махаз Аԥьрыцба шьҭамҭала д-Аимаратәын, аха дшыҷкәыназ нхара Аҟәаҟа диасит. Нас Урыстәыла аҵара иҵон, даналга Аҟәаҟа дгьежьит. Аурыс ир рҿы амаҵ иуан. Аԥсшәа ахьынтәи аурысшәахь еиҵеигон, мамзаргьы аурысшәа ахьынтәи аԥсшәахь, аурысқәа ақыҵақәа рахь ицаны аԥсуаа ианрацәажәоз бԥьар шьҭыхла ирҿамгыларц азыҳәан. Иара ихаҭагьы аурыс Аԥсныҟа иаара дадгылаӡын, ҳәара аҭахыума, еибашьрада. Ихахьгьы изаагомызт аҭыркәа Аԥсны иҟазаара. Иара динла дқьырсианын, аԥсылманра ибар ҟаломызт.

Ашә ииааиртыз ианыӡонала, Махаз иееилаи-ҳәахьан, алашарақәагьы аиркхьан. Иҭбааҭыцәза иҟаз ауада агәҭаны игылан ашьапы шәпақәа зҵаз стол гьежь дук. Уи иакәыршан игылаз аҟәардәқәа иара аԥшшәы рыман, ихьаԥшшәылан. Аҭзамц икыдыршәылаз ауарҳал ԥшшәы хкыла еилаԥсан. Ауарҳал иахьазеиҟараз агәҭаҿы икнаҳан аԥсуа шәақь. Уи илацәхыкны асамԥал зҿаз акьарахә. Амҳасҵа разныла ичаԥаны, ахьзы ақәырҵәан, аӡежьра ахыӡӡуа. Ҭаҟа, наҟ-ааҟ аганқәарҿ икыдын

аурыс шәакьқәа ҩба, урҭ рхаҿы аҳәачаԥа. Абарҭ зегьы алеиԥси рыбжьара илаԥш нахигеит Мсоусҭ. Иара абџьар бзиа излеибоз ала, ашәакь ихәда иахшьыз еиԥшымызт абра икыдыз..

Зықәрахь инеихьаз ауаҩы аамысташәа Махаз Аџьрыцба уахьихәаԥшуаз иумбарц залшомызт акы дшалаҟаз. Деилфаҷа деилаҳәан. Ижакьа аужьын, аха иҿачы акәымкәа, иацклаԥшны ирҟәадын. Ихцәы акәзар итцырҟәдаан иара иқәра ишатцанакуаз, иԥшзакәакәараза. Иблақәа ргәы иатцәан, абра ааигәа дызԥынхало амшын еиԥш. Ихы-иҿы ҟәышын, атцара змоу азәы шиакәыз аныԥшуан.

– Уԥсы ҭоума, уара абзиара иақәшәаша, – дааҕьыцәыҕьатцәит Махаз. –Аибашьра аамышьҭахь уахьагаз смаҳаит. Ҳаиашьара шԥаҟоу? Аимара сымҩеижьҭеи итцуазеи.

– Аимараа хар рымазам макьаназ...

– Избан макьаназ? – Мадлеи иажәа «макьаназ» игәамԥхакәа дцааит Махаз.

Мадлеи, даламлацәакәа иажәа ааиркьаҿырц итаххеит. Уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт, ишаанза Аҟәа иалтцыр акәын.

– Аимараа, – ихы ҩышьҭхны Махаз днеиҿаԥшит Мадлеи, – ираҳаит хәылҟьа-ҿылҟьаны аубыхқәа ртәыла ааныжьны Ҭырқәтәылаҟа ацара иаҿуп ҳәан.

– Аубыхқәа рымацара ракәындаз, – ихәдаԥьал хьамҭарак ныкәҳазшәа даацәажәеит Махаз. – Мраҭашәарахь инхо аԥсуаагь урҭ инарышьҭалеит.

– Ишԥа, аԥсуаагь ахцәара иалагама? – иаҳаз изымчҳакәа дахьтәаз дҩыцкьеит Мсоусҭ. – Ус анакәха, ҳақәзаара ааит уҳәар смаҳаи...

Ираҳаз ажәабжь иашьит арԥарцәа рҩыџьагьы. Аурысқәа аԥсуаа Аԥсны рыкәацара нап шадыркхьазгьы, абасцәкьа ихцәаны ацара иаламгацызт. Еиҭа гәыҕракәак рыман-ажәлар еибарцысны идәыкәларым ҳәан. Иагьа ус акәзаргьы, Мадлеи ихы инапаҿы иааган даацәажәеит.

– Аимараа ҳныхаԥааҩ Ажьгьери Аџьрыцба амҩа ҳақәитцеит Аубыхқәа ртәыла аҟынза ҳназаны, иҟоу еилкааны, излалшо ала ирласны ҳгьежьырц. Уи Анцәа итцеиҳәаз акоуп. Ҽеирак шыҟам ицәа иалашәан, дартәомызт, даргыломызт. Насгьы, исыдитцеит, Аҟәа уныдгылан, Махаз дыԥшааны унаиацәажәа ҳәа. Иҟатцәкьоу уи иуеиҳәоит иҳәеит. Нас «ибжьазыз ҳашьа Махаз» ҳәагьы нацитцеит.

– Иҟатцәкьоу шәасҳәар, шәгәы шәыхьыр ҳәа сшәоит. Аха ҳныхаԥааҩ ду ажәабжь изгатәызар, уи, Анцәа иҟынтә, илымҳа иаснагь аиаша шаҳауа еиш, сара сҟынтәи аиаша имаҳар, гәыбган ситар ҳәа сшәоит. Насгьы «ибжьазыз ҳашьа Махаз» – ҳәа ииҳәаз сашьуеит. Иашоуп, аимараз сызит, аха

Аԥсназы сызым. Исылшахьоу рацәоуп, иара убас исзыҟамҵазгьы. – Ихы гәыбԥан наҭан, ибла гәиаҵәа ҭбаақәа рыла днарыхәаԥшит иаԥхьа итәааз арԥарцәа. – Аурыс ҳәынҵқар иҳәаақәа ирҭбаауеит, – иажәа дналагеит Махаз. – Уи имоуп ҵыхәаԥҵәара змазам ар. Убарат ирыҟәнагахаша абџьаргьы. Шәанаауаз ижәбазар акәхап аибашьыга ҭбақәа шаҟа амшын изыхгылаз. – Дсоагылан аԥенџьыр дынкылаԥшны амшын агәы дынхыԥшылан, даахьаҳәны ус иҳәеит. – Аурыс ааанкылашьа имазам сыҷкәынцәа. Уи иабџьар аҵкьысгьы еицәоуп иҟазшьа. Аурыс имч ааанкылара аидгылара ду аҭахуп, дадраа. Сара ишәабжьызго убри оуп, иаԥсам Убых тәылаҟа амсоа ақәлара.

– Избан изаԥсам?! – дацралеит Мадлеи. – Ҳадгьылаҿ аныҟәара азин ҳамазами?

Мадлеи дзыцралаз ажәа ҧытраамҭак ақәҿимҭит Махаз. Иара изыҳәан даараза иуадасын, хақәиҭрада даеак ззымдыруаз арԥарцәа реилыркаара, зхақәиҭра зцәызыз Аԥсны аҭагылазаашьа шыҟаз. Зшьапы аҧкара иаҿыз аҵла ҳарак, акаҳара иалагаанза аҵыхәтәантәи аҳаракыра иахьынҳалан изазо ишгылоу еиԥш, изазон Аԥсынра. Махаз убартқәа зегьы дырзааԥшылон. Ибон заанкылара алымшоз шыхҭысыз.

– Кавказ ауахҭа ааит, сыҷкәынцәа, – иажәа наҟ ашьҭахьҟа инархарашәа дналагеит Махаз. – «Аџьма анынҵәаша тәысоала еибакуеит» – ҳәа баша иаурҳәах аԥсуаа. Шаҟа ҳаизымхәыцуа аҟара ҳкәадахоит. Аурыс шәиҿамгылан, зынзаск ҳақәзаар аҵкьыс, ҳшыҟазаалакь ҳадгьылаҿ ҳаҟазааит, ас аамҭа царым ҳәа сыҳәҳәо срылан ҳажәлар, аха сырзеилымкааит. Ус зҳәоз схала сауакәхыу, аха ҳамч мхеит. «Шәара ҳашәҭиит» ҳәа иаҳҿагылеит. «Аҳәеи ҳареи еицнхашьа ҳамам» рҳәеит. Нас рҵакыра рыман амшын ихылеит. Игәы ахаҳә нкыдҳалазшәа ибжьы наихәлашәеит Махаз. Азы иашьыз иԥсы азы иҭыргарц азы, дахьагаз нырцә- аарцә аԥасоаҿ итәааны, аҳаҭа ахы аартны, абырфын шаха ахи аҵыхәеи кны, «аԥсы» анҭалалакь ахәда шдырххо еиԥш, иԥсы изыламга-соамго ихәцәа ҵкааны иакит. Иԥсы иара иаснагь Аԥсны иахҭниҵоз, аха ихымсоаԥгашьа ззеилымкааз, Ҭырқәтәыла зеадызҳәалоз иԥсы иаҕраԥалеит. Уимоу, иашьа заҵә Аџьрыцба Алмахсыҭи иареи иԥсыр еибамҵәуа аҟынза инеибацеит.

Аԥсҳа Қьалашь Чачба Аԥсны Урыстәыла иадиҵарц аҳәара аныҟаиҵоз, уи ашәҟәаҿы иарбан, аԥсуа ҵеира аурыс ҵара дырҵаразы. Уи аурыс ҳәынҵқаргьы дақәшаҳаҭхеит, иагьазԥырҵәеит иасышықәса соажәасоык Москва, Петербург аҵараиурҭақәа рахь рдәықәҵара.

Махази Алмахсыҭи аҵаразы Петербургҟа

иандәықәрҵоз жәаа-жәаа шықәса ракәын ирхыҵуаз. Аишьцәа ԥшралеи сахьалеи излеиҽкааз ала, иахьнаргаз иргәаԥхеит. Насгьы ирыдыргалеит арратә усаз аҵара иҵаларц. Аха арԥарцәа мап ркит, ирҵахымхеит арратә ус. Ианырҽацәажәа, рыхшыҩ шҵарыз анеилыркаа, Алмахсыҭ игәаҳәара ала, азинхьчара аҵарахьы ихы дырхеит. Махаз аԥсабара ҵара дҵаларц шиҵахыз реиҳәеит. Аишьцәа аҵара бзиан ирҵон, аха ҩышқәса анҵы Алмахсыҭ илахь еиқәыло далагеит. Ихиҽы лашеи, ибла ԥшзақәеи рԥшшәы рцәызит. Аҵараҽ дхьысҳахеит. Иаартны иҳәомызт, аха ҩныҵқала агәамҵра даҽын. Уи гәеиҵеит иашьа Махаз. Уахык рхала ианааизынха иаахтны аицәажәара иалагеит.

– Уҟазшьа сгәаԥхом, Алмахсыҭ, – ҿааиҵит Махаз, Алмахсыҭ имаршә куа. – Иҟалаз аахтны иҳәа. Избан абас уезыуԥсахыз? Иахьа урҵаҩы снаган исеиҳәеит аҵара ушаҟәыҵыз Саргьы избоит акы ушаргәаҭеиуа. Иҳәа иҟалаз аахтны.

Алмахсыҭ ихы ларҟәны дтәан. Ижәҩахыр ласқәа уажәы ихьамҭаза акәын ишыҟаз. Ихгьы убас ихьамҭан, ихәдаԥьал иазаанымкыло. Ахра иалҟьаз ашьапаҽы дҟәыбаса дышцо еиԥша акәын дшыҟаз. Игәаҽы иитҵәахуаз цәыримгар шамуаз ибон уажәы. Иашьагьы дрыцҳаишьон, ихгьы рыцҳаишьон, аха изцәырҵыз ацәаымҭра дзаиааиуамызт.

– Иҟалап анҭ аҭыԥҳацәа ракәзар изхароу, ас уҟазшьа ԥсахра? – ҳәа лафла дналагеит Махаз.

Аиашаз Алмахсыҭ Петербургаа рызҭабцәа деимаркуан. Уи иаамысҭашәара, иԥшра-исахьа, аҳәса рышҟа имаз ахымҩаԥгашьа уҳәа зегь рыла деиқәшәан. Иара деимакны, дара-дара ргәы аннеибархозгьы ыҟан.

– Аҳәса рус акәзар, исыбыргәыз, – иҳәар акәхеит игәы иҵаз. – Еицәоу усуп, еицәоу…

– Еицәоу уи закәыузеи?

– Уаҩ имч зқәымхо аус.

– Умч ақәымхартә еиԥш иузыҟалазеи?

– Ауаҩ игәы мап аницәанаклакь еицәоу ус ыҟазам. Сара сгәы мап сцәакит.

– Иҟалазеи, Алмахсыҭ, иахьзеи угәы?

– Агәы амц аҳәазом сашьа. Амц зҳәо ауаҩ иоуп. Аха, саргьы амц сҳәар сҵахым. Убри аҟынтә иаахтны иуасҳәоит иҟалаз. Сцоит Аԥсныҟа...

– Изыхьзузеи сцоит Аԥсныҟа? – Махаз дахьтәаз дҩыҵҟьеит. – Ҩышықәса укәаԥза уҟан. Даҽеа ҩышықәса роуп иаҳзаанхаз. Нас ҳ-Аԥсадгьылахь ҳамцакәа, абра ҳаангылоума.

– Мап, – Алмахсыҭгьы дахьтәхаз дҩагылеит, – сара исзынхаз ашықәсҟәа абра ахгара сзычҳауам. Иаахтны аиаша уасҳәарц уҵахуп, ус анакәха, исзычҳауам аурысҟәа рыҩныҵқа аҟазаара. Иаҳа-иаҳа рцәымҭра скуеит. Аиашаз, аҵара ҳдырҵоит,

аха исзыхгом дара рхаҭақәа. Рыуаӷра, рхымӷаԥгашьа, рыкрыфашьа, рӷыжәшьа. Рыҳәсақәа ракәзар уанрыхәаԥшуа иԥшзоушәа иубоит, аха рыӡнтцқала гәамла иҭәуп. Маԥ, Махаз, ҳара аԥсуаа, ҳаазашьеи, аԥсҭазаарақ ҳҳы мӷаԥгашьеи зегьы ирҿагылоит арҭ рдунеихәыԥшышьа. Абарҭ рзакәанқәагьы ҳара ҳзы акы иаԥсаны иҟазам. Сара аԥсылманра еиҳа сазааигәахарц сҭахыуп. Урҭгьы уаҩоу иибаша роуп, аха аҳәа иузадкылом.

– Уара уӷашьеит сашьа, – ииҳәаша иҿашәомызт Махаз.

– Сӷашьазаргьы сгәы исанаҳәо ала снықәоит, Анцәа сатаиҵарым. Угәы иалымсын, сашьа, аха уара иулшарыу аҳәатра уҭаианы уахык аҵх ахгара? Сара исылшом, убри аҟынтә сцоит Аԥсныҟа, – иҳәан, адрӷаены иҿааибыҭан ӷызцәас имаз азәгьы бзиала ҳәа рамҳәазакәа Аԥсныҟа амӷа дықәлеит.

Алмахсыҭ шықәсыки бжаки Аҟәа дыҟан. Шамахамзар, азәгьы диацәажәомызт, ауаа рахьгьы днеиуамызт. Ихи иареи еизаанхан иахьыҟаз еиҳа еҕьишьон. Аха аурысҭәа рцәымҕра азыҳәан Петербургнтәи дшааз заҳаз аԥсыуак ибз ҟьашь аус аируит. Уи нахыс еиҳагьы длыԥшықәырҵеит аруаа. Иамузоушәа аниба, абџьар аашьҭхны абна дылалеит, ақәыцьма аапкы деиԥшха. Аурыс салдаҵцәа Басла ацҳа анырхьчоз аума, мамзаргьы Аҟәа абаа инҭыԥны мҿаагара ҳәа

абнахь ианцалаз оума, дынкылатәаны дреихсны ишьуан. Нас дахьца-дахьаа рымбо дынкылахәашон. Алмахсыҭ иҟаиҵоз иахҟьаны, аурысҭәа агәамҵра иалагеит. Ахара зхарамыз ырбаандаӷстәны агарнизонахь иргон. Абахҭа иҭаркуан, идырҳәацәон. Ашьҭахь иара иҵыхәала ауаа шдыргәаҟуаз аниба, «уажәшьҭа абра саангылара иаԥсам» – ҳәа уахык иашьа иҟны днеит.

– Уышә заркымзеи, уара уда иҟада? – ауада лашьцарақ ибжьы ааиргеит Алмахсыҭ.

Махаз данықагыла Алмахсыҭ ауада агәҭа дааихьан, ишәақь агәҭа кны, ԥьаԥҳаныла деибыҭан. Иаԥсуа маҟа изара ҭарпалан иҿаҳәаз иадкнаҳалан ишьапқәа рҟынза илазоз аҳәа. Иоупа ырқьақьан иҟәаҟәа икыдын. Махаз иашьа димбеижьҭеи хышықәса иреиҳан. Уажәы еиҳа доухазшәа ибеит. Ахәажәцәа иҟәнылеит. Петербург аҵара аниҵоз дҟатҟато иҟаз, мамзаргьы аҳәса ԥшзакәа дрыцны Нева аԥшаҳәаҿы данылаӷеиуаз деиԥшымызт уажәы. Уахгьы-еынгьы дмыцәазакәа, имаҟа ыртлан иарҭак дыламиазакәа, з-Ԥсадгьылаҿ итәымхаз ауаӷы дышҧаҟаларыз уаҳа?

– Дышҧоубо з-Ԥсадгьылаҿ итәымхаз ауаӷы?

Махаз ачҳара ихы инаҭан, иашьа дааихымццакцәакәа ус иҳәеит.

– Сара усазҵааузар, Алмахсыҭ, у-Ԥсадгьылаҿ

утәны уҟазар еиҳа еҕьуп, атәымԥьара уаҳны уҟазар аасҭа...

– Сара усазҵааузар, Махаз, атәра зехьыныԥьара итәроуп. Зыԥсадгьылаҿ ҭыԥ змам ауаҩы, атәымԥьара дыԥсыр еиҳа еиҕьыуп...

– Уи иаанагоузеи, «атәымԥьара дыԥсыр еиҳа еиҕьуп» ҳәа иуҳәаз?

– Сара сааит иуасҳәарц Ҭырқәтәылаҟа сышцо уаха.

Амшын цәқәырԥа ахы аԥаҩ иананаҟьалакь, абжьы иуада ишыҩнадыдуаз еиԥш, иашьа ибжьы иуада иныҩнадыдит. Уимоу, уи ацәқәырԥа иԥенԥьыр ихыҽеаны иуада иҩнатәазшәагь ибеит. Идысит имха-шьаха. Аԥьма ахәда анхыртҵәалакь аблақәа шааԥшуа еиԥш, иблақәа ааԥшуан Махаз, аха иаԥхьа игылаз иашьа дибомызт. Ус иаразнак ихшыҩи-имчи еицааит. Алмахсыҭ ииҳәаз цқьа имаҳазшәа днаиазҵааит.

– Слымҳа сажьама, мамзар?

– Мап, улымҳа уамжьазеит, сцоит Ҭырқәтәылаҟа.

– Ҳани ҳаби рнышәнҭреи сареи ҳаззынужьуада?

– Сара Аԥсынгьы аансыжьуеит, Махаз. Ара сара ԥсҭазаара соуран иҟазам.

– Аамҭа абас ицарым. Аурысҵәагьы ыкәзаап. Урҭ реиԥш иагьаҩгьы ыкәҵхьеит.

– Аурысҵәа ус аламала Аԥсны икәҵуа уаам. Урҭ

ааит акыр аамҭа. Аҳәа ақьышә татоуп, аха аԥьадацқәа ыҵанажәжәоит. Сҩызцәа сзыԥшыуп, амҩа ҳақәлоит, Кәыдры амшын иахьалало ашҟа.

– Уа Кәыдры амшын иахьалало иҟоузеи?

– Ҳазго аҭырқәа иҕба ҳзыԥшуп.

– Умцар ууам, нас?..

– Сымцар аурысҵәа ируам. Уҵх аабзиахааит, – иашьа дааигәдыҳәҳәалан ашәаҿ даннеи даахьаҳәын ус иҳәеит. – Махаз, мышкызны аурысҵәа закәу еилукаар, унеи Ҭырқәтәылаҟа, сара сахь. – Иаразнак ашә дындәылҟьан дцеит..

Махаз аихац иҭаку ақәыԥьма еиԥш ауада даҩнашаҵәеит, даҩнаҕазит. Аҭзамцқәа бганы иқәҳауазшәа ибон. Дзықәгылаз аҕәра иҵахыжәжәан ҵаҟа илеиуан. Амшынахь ихаз аԥенԥьыр днагәҭасны иааиртит. Ақәа кыдхаҽа иауан. Аԥҭақәа леины ҵаҟа ишьҭаз, дгьыли жәҩани еимардошәа еилаҳантон. Амшын цәқәырԥақәа еивасны еиҳа зылшо ҳәа аԥаҩ агәы кыдыржәон. Аԥенԥьыр наркны иԥсҭазаара дацәыбналошәа дшаҟьо ауада дныҩналеит. Аха ишьапы ныкәҟьан ауада агәҭа дынкаҳаит. Азныказ ибеит уаҳа дзымгылозшәа. Иԥсы ҭоу-иҭаму изеилкаауамызт, абрахь ибла ааԥшуан. Аиашьа иҵәызра – ибла шааԥшуаз, Аԥсадгьыл аҭахара – ибла шааԥшуаз. Аԥсуаа реидымгылара – ибла шааԥшуаз. Ибла шааԥшуаз, иибаз-иаҳаз афы заахаз аҵла еиԥш дҟәыбаса

дагеит. Убасҟан дҵәыуеит иара, илаҕырзқәа иҿыҵкьасо, ибжьы мыргазакәа. Дааҕазы-ҕызын, игәаҟ ашәагь ауада иныҳоныҳоит.

Уа, сашьа, амшын цәқәырпҵа схыуп
Аҟәа саныҟоугьы,
Уа, сашьа, амшын аҵа сжыуп Аҟәа сшыҟоугьы,
Уа, сашьа, амшын схырҵәҳәалеит
Аԥсны сшыҟоугьы,
Уа, сашьа, шьҭа исыздырам
сара сахьыҟоугьы...

Абри агәаҟ ашәа иҳәеит усҟан. Усҟан дгәаҟын иара, иашьагь гәаҟрыла амшын дышхылаз еиԥш. Уажәы ихы иқәыжьны исасцәа рҿаԥхьа дтәоуп дынкахәцуа, изқәылаз амҳоахь имышьҭыкәа иргьежьырц азыҳәан. Убри аамҭаз инеиқәырццакны ахысыбжьқәа геит. Рыхҳоыкгьы ргәырҽаннаҵеит.

– Ишәаҳама, – иҳәеит, ихы ҳоышьҭхны Махаз аԥенџьыр ашҟа илымҳа нкыдҵаны. – Абзамыҟәқәа, абаа кәтаҕьла иԥызеуа. Иагьа роуҳәаргьы, акгьы зхахьы имаамуа. Уаха ҳоынтәуп аурысҟәеи аԥсуааи еиҿахысуеижьҭеи. Анаџьалбеит, џьара ҧсҭбарак ҟамландаз. Дҳоагылан аԥенџьыр дынкылаԥшны ажәҳоан днаҵаԥшит.

Ажәҳоан агәы цқьан. Амза кьагәа шьарда зеҳоышьҭызххьаз, ашәахәа ҧсыҿқәа аԥенџьер иагәдыҧсалон. «Ишҧабзиоу аҭынчра» – ҳәа игәы дааҭацәажәеит иара. Нас арԥарцәа рахь даахьаҳәны ус наиҳәеит.

– Шәгьежьы Абжьуаа рахь. Ажәлар ирашәҳә, Аԥсны иагьа цәгьара ҟаларгьы рыҽдмырҵасааит. Иахымццакааит Аԥсынра. Знык иҭацәыз Аԥсадгьыл еиҭа ашьап ақәгылара шьарда иуадаҳохоит. Шәца шәышьҭахьҟа...

– Иуҳәаз ҳаҳаит, Махаз, аха ҳара ҳазқәылаз амҳоа наҳмыгзар, аныхаԥааҳо иҳанаижьыргьы, Анцәа иҳанаижьуам, убри аҟынтә амҳоа ҳақәлоит, – иҳәан, Мадлеи иҳоызеи иареи адәахьы индәылҵит.

Аҟәа алҵра ус ирзмариамхеит Мадлеии Мсоусҭи. Ана-ара ахысрақәа ицоз рыҽерыламгалакәа Абжьаҟәа ианхала, ишшара ишахьан.

– Избан ҳашьҭахьҟа ҳзааз? – дҵааит Мсоусҭ.

– Гәма ахахьы ҳаиасыроуп. Ҵаҟала цашьа ыҟам. Хәҵала мацара, – иҳәеит Мадлеи.

Бабышь инхарҵа иазымариашан ахәы ианхала ауп акаамеҭ ианналаԥш.

– Уаангыл, – иҳәеит аԥхьа инеиуаз Мсоусҭ, ишьҭанеиуаз Мадлеи иахь. –Иубоума Бабышь иашҭаҿ иҟоу...

Ҧшьҳоык аурысҟәа абџьар зкызи, ҧсуа маҭәала

еилаҳәаз азәи, харԥ заҵәы Бабышь рыгәҭа дгылан. Мадлеии Мсоусҭи абнара рыԥенаҭан, рыԥеқәа нҽаҳәаны, иахьынзалшоз ааигәа инеины, реааԥхьакны иаагылеит. Абԥьар зкыз аурысқәа руазәк, зхы пашза исаз, Бабышь днеиҽагылан днеиҽаҟааит.

– Иабаҟоу уҵкәынцәа, ҳара иаҳҽагылан еибашьуаз?

– Урҭ цеит Ҭырқәтәылаҟа. Шәыцәҵ шәҳәан, шәара ишәҳәаз нарыгзеит. – Иблақәа ашьа рхылара иаҽын Бабышь.

– Ҭырқәтәылаҟа ицаз ҳоыԥьа роуп, егьи аиҵбы дабаҟоу? – аҵәалаҵо даацәажәеит аԥсуа.

– Сыҳоны иҟам сара сзы изыз диҳоызоуп, иашьцәа ахьцоз дрыццазар акәхап.

– Амц уҳәоит, – ибжьы наирҷәҷәеит аԥсуа. – Уи иасыуаха Аҟәа далахысуа далоуп. Уҵкәын аиҵбы дцәырҵааназа абра ашҭа уқәыргылан уҳамазаауеит, акырцх аургьы, амра кацеиргьы, – дмақаруан аԥсуа. – Мап анакәха, абарҭ уҳонқәа амца нацраҵаны иаабылуеит.

– Сыҳонқәа ракәым, шәара Аԥсны зегь шәбылырц шәгәы иҭоуп, аха уи залшараны иҟазам.

Бабышь иажәақәа амца рыҵаҵан, иимҳәаз иҳәазшәа иацҵан, аурысцәа раҳәара даҽын аԥсуа. Хаҽыла еиқәаҵәаз, зарма лымҳа лҽакны иҽырҟәдааз, зԥынҵа акьатрацәра ҳәызбала

иқәцәааз, зарҷьа бла ҭыцҟьааз, аԥьар еиԥш еихданы ашәахыста зҽаз. Уи аԥсшәа ахьынтә аурысшәахь еиҭеигаанза, мамзаргьы аурысшәа ахьынтә аԥсшәахь, алақәа аибафара иалагаанза рхаԥыцқәа еихырԥьаԥьан, рыбҷақәа ырхәан, уажәы-уашьҭан рыхәцәақәа шеибакуа еиԥш дгылан. Иара изыҳәан иԥсыршьаган, ауаҳоы ауаҳоы даниргәаҟуаз. Аԥсуаа жәытәнатә аахыс ихәымгаршьоз тәитәыхк иакәын.

Бабышь ауаҳоы тәитәых иаԥхьа дахьгылаз игәы хынҳәуан. Иԥсҭазаара аҵыхәтәа анхиркәшоз, аԥсыуа ҿеик ибла дхымԥшылазакәа дахьыԥсуаз акәын гәҭыхас имаз. Иаԥхьа игылаз аԥсуа хәымга диҽаԥшырц иҭахымкәа иблақәа хыиҳоеит. Уажәшьҭа аԥсра иҿазирхион иара. Убри акәхап иабду Ебырҳам ашҭа дааҭалан, илабашьа аҿыҳо ҳәа иларсны, Бабышь иахь ихы нарханы ҽааиҭызшәа зибазгьы.

– Бабышь, Аԥсадгьыл уара ианутәым аԥсҭазаара аԥсам. Уаала ҳара ҳахь. Уа абри зегь ахьгәаҟуаз адунеи аасҭа еиҳа ҭынч ҳаҟоуп.

Бабышь аҭак ацымхәрас ихы ааирҵысит. «Ааи, иуҳәо иашоуп, зыхәда сыкәыртәан сзаазаз сабду. Ианаамҭаз уааит, ԥсыуак илаԥш сынҭаԥшны аԥсра шысҭахыз удыруазшәа. Аха иқьаҧҭахаз Аԥсынра ишԥаԥсыхәо сабду?»

Ебырҳам Бабышь игәы иҭыхоз иаҳазшәа,

илабашьа иарсыз аатҵхны, ишћа шьаҽақәак дааскьан, ус иҳәеит.

– Аҧсынра Анцәа иҳаиҭан, иара иагьҳамихит. Уажәшьҭа архынҳәра ҳара иҳалшом... Аамҭа аеаҧсахит, дад. Адунеи иагьаѡгьы ықәнагалахьеит, иагьаѡгьы ықәзаахьеит. Аҧсра аҽаҧхьа ауаѡытәыѡса мчы имазам. Ауаѡы иҧсы анҭоу ихы даиааироуп. Уара ухы уаиааироуп Бабышь. Абри адунеиаҽ уажәшьҭа азәгьы уиҭахны ућазам. Сара схала схы иҭашәаны смаазеит, саарышьҭит ҳаиашьара уахь ићоу зегьы. Урҭ игәарҭеит абри иаҳамбо аеаҵәа аҵаћа уара ушеиҭымхаз, ишқьаҧҭахаз уѡнра угәара, ишҭацәыз Аҧсынра.

Бабышь игәы аатрысит Ебырҳам нак днаскьошәа аниба. «Ҳаи, сныжьны дцома» – ҳәа ишћа днаҭрысит. Ебырҳам ибжьы гон, «арахь усышьҭал» – ҳәа. Уи ибжьы гацҧхьаза, Бабышь аарла еихигоз ишьаҽақәа рыла ҧхьаћа иҽынеихеит.

– Уабацо? – дыҳәҳәеит аурыс, ићамчы еиѡырҽа иѡышьҭхны.

– Сцоит, – иҳәеит Бабышь аарла. – Сцоит сара стәқәа ахьыћоу. Сшәыҳәоит саанышәмкылан. Уажәшьҭа абра аҧсҭазаара сзаҧсам, ицқьаз с-Ҧсадгьыл аҳәақәа ианырћьашь нахыс. Сцоит иаҳамбо аеҵәа ахьырбо ашћа. – Иқьышәқәа қәацқәацон, ишьамхқәа ћәарћәаруан, инапқәа

ҵысҵысуан, иблақәа ааҧшуан, аха иаҧхьаћа акгьы ибомызт.

– Уаангыл ҳәа уасҳәеит, уаангыл, – акгьы змаҳауаз, Бабышь илымҳа аҭаћаара даҽын аурыс.

– Аха Бабышь дцон гәынхәҵысҭала, игәашә ахьҽаз ашћа ихы рханы. Дцон иара итәала, зқьышықәсала аҧсуаа рыжәѡахыр еидкылан ишцоз еиҧш. Ишынхоз еиҧш, ишьҽиоз еиҧш, рыламыси руаѡреи еидкылан ишыћаз еиҧш. Иара ҧхьаћа иҧхьон игәы аус азыруаз ишьа, уи ашьа дара Аиқәсбақәа рышьҭамҭаҽ имћьашьзакәа иааргоз. Ишьапқәа шьҭшьуа дцон, адгьыл иаћәиҭхар иҭахымызшәа. Иҭахымызт, избанзар знык адгьыл ишьапы аћәиҭхар, уаҳа дзықәмгылар ҳәа дацәшәон. Адгьыл ада имамызт иара ҧсҭазаара. Дгьылын иара иҽы зырцәажәоз, ашәа ззиҳәоз.

– Уабацо, уаангыл акәымзар суеихсуеит...

Бабышь уи иаҳауамызт. Дцон ишьапқәа шьҭарҳәазо, Аиқәсба Ебырҳам дишьҭалан, адунеи аҧсҭазаара дацәыбналаны, ауаатәѡыса рыҧсқәа ҭынч иахьыћоу нырцәыћа. Адгьыл ихон, адунеи иаақәнагалахьоу ауаатәыѡса, илбаанадахьоу азымхозшәа дагәыҵаҳәҳәан дагарц. Аха макьаназ ишьапала дцон, анкьа ианиаамҭаз абжьаћәаа дуқәа раҧхьа дгылан хьызрацара ҳәа данцоз деиҧшха. Аха уажәы ихарахеит агәашә. Аҧсны ћьаћьа дузза ахи аҵыхәеи дрыбжьысуазшәа ибон

иара. Рапҳьаза адгьыл абзиабара аник иазиҳәаз ашәа акәымызт уажәы иазиҳәаз. Ибжьы аҭгара иҭаххеит, аха имамызт абжьы. Иара ииҳәоз, иара иаҳауан. Убасҟан игәы иаанагон иара ииҳәоз аԥсуаа зегьы ираҳауазшәа.

Уа, адгьыл ду, ауаа заазо, укәа сҭаршәуп,
Уа, адгьыл ду, ауаа зцәахуа, уаԥхьа скаршәуп,
Уа, адгьыл ду, закә гәаҟроузеи иудаабало,
Уа, адгьыл ду, закә ԥсҭазаароузеи иҳадыугалаз,
Уа, адгьыл ду, снеиуеит, судкыл, уаҳа сылшом,
Уа, адгьыл ду, сахьуԥырҵуа саҭоумҵан,
уаҳа сылшом...

– Уаангыл акәымзар, суеихсуеит, – дыҳәҳәеит аурыс.

Аха Бабышь даанымгылеит. Дхысит аурыс. Адунеи аагазҽеазит. Бабышь ибла ихыжьлаз аиқәара аахыҵит еимга-еимҵарак ала. Аҭаца илхаршәу акасы ԥшқа ианҳахалакь, лыбла ԥшзақәа шаацәыцыԥхо еиԥш, иааиҿалашеит Аԥсынра. Убасҟан ибжьы ҳҭицеит, «Аҳаҳаи, амарԥьа, аҳаҳаи ахацәа» – ҳәа. Нас днеикәаҵәишан адгьылахь иҿылеихеит.

Бабышь адгьылаҿ длеиаанза игеит ахысбжьқәа. Урҭ аԥшьҳоык аурысқәа еизҟьа инкаҳаит. Ирыцыз аԥсуа ахы иқәымшәазшәа аниба, срыцәцап иҳәан,

ааида дынхыԥан аҳәысҭа данҭаԥалоз, ихьзаз ахы ҿыцха аҳәынҵәа дныланажьит.

Мадлеии Мсоусҭи алеи-ԥси рыла Бабышь дахьказьыз инаихаххит. Иара иԥсы ахәанга ҭан. Иблақәа еиқәыԥсахьаз мчыла иаахтны днарыхәаԥшит, иаԥхьа ишьамхнышгылаз арԥарцәа. Ашьабара иаҿыз иқьышәқәа аапышәрччан, аарла иуаҳартә ус иҳәеит.

– Рацәа ианаамҭаз шәааит, арԥарцәа, – Бабышь иблақәа еиҳагьы иаахитит. Уи иԥсҭазаарақҿ иимбац ибарц иҭахызшәа ажәҳан дҳоаҵаԥшит. Аха иара дзышьҭаз иимбацыз аеҵәа изымԥшааит. Убасҟан иаацәыригеит аҵыхәтәантәи игәаҟ ашәа.

Уа, бзиала, Аԥсынтәыла, уаҳа суԥырхагам,
Гәнаҳак сыдзар, Анцәа ду, саҭаумҵан.
Уа бзиала, суаажәлар, азәы Аԥсны ууанхазар,
Урҭ акгьы рхарам, Анцәа иаҭоумҵан.
Уа, сгәы ҭынчуп сыдгьыл сахьамардо,
Сабацәа рыбаҳо, сыбаҳо ахьацрыԥсало.
Уа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу,
сыблақәа хыуҳазар,
Сыԥсгьы аҭып иқәҵа, хара здым срыцҳашьан.

Нас ԥыҵраамҭак ажәҳанахь лаԥшыла дааимдан, еиҳа ибжьы ааҭганы ҿааиҭит.

– Саашәыреи, сыҵкәынцәа, сызго дааит, – ицәеи-ижьи иара итәзамшәа иҽааиҵцихит.

Мадлеии Мсоусҭи аԥсы даарҽеины, даашьҭыхны аԥацха днықәнагалан дахьышьҭалоз ацәардаҕәы днықәҵан, аҭзамцаҿ икнахаз иоупа наиқәршәны адәахьы индәылҟьеит. Урҭ абра аангылашьа рымамызт. Ахысыбжь захаз аурыс ир уажәы-уашьҭан ииаир ҟалон. Иаразнак ахәы иҩхалан рыҩнқәа ирыххалан иҟаз шьоук рахь рыбжьы надыргеит. «Бабышь Аиқәсба дыршьит, алеи аҳәеи дырҿамҵакәа анышә дашәҭ» – ҳәа. Даргьы мраҭашәарахь рхы нарханы абна ренарҵеит...

* * *

Аҵх акыр инеихьан Мсоусҭи Мадлеии Бзыԥҭа ианынхыҟәгыла. Ари азы азбахә раҳахьан, аха ирымбацызт, ирыздырамызт ацәаҩа. Убри аҟынтә уа реааныркылеит, иҭамлакәа ашара иазыԥшырц. Хьаца ҵлак амҵан рыҽҟәа нҿаҳәаны, роупакәа нкаршәны, рабԥьарқәа аакны инатәеит. Аҵх ҭынчын, Бзыԥҭа ашьҭыбжь ада шьҭабжьы гомызт. Аҩыԥьагьы ҿымҭ-ԥсымшь аҵх иагәылатәан. Ус, Мадлеи аҵх аҭынчра еилеигар ҳәа дшәозшәа, ибжьы ныҵакзан ашәа аацәыригеит.

Уа, Асланбеи Ачачба ахаҵа ихаҵа,
Уа, згәы еиҭамԥоз Аслан ԥхьагыла.
Уа, аурыс ҳәақәа ирҿагылан еибашьуаз,
Уа, Асланбеи Ачачба ахаҵа.
Уа, Аԥсны ахақәиҭраз зхы иамеигзоз,
Аурыс ԥышә мыцқьа иҵыхәтәы ықәзхуаз,
Дали Ҵабали хаҵабжьыла иҭзырцәажәаауаз.
Бзыԥҭа ахахьы аҕа имҩа ԥызҵәауаз,
Уа, Асланбеи Ачачба ахаҵа.
Уа, ҳәыҳәи ҵыси махәы иқәзмыртәоз,
Аурыс ируаа рҭыԥ иқәызҵоз,
Аԥсны ахи аҵыхәеи зымца хәыҵлашоз,
Аҭырқәажә идгьылаҿ изыԥсырҭахаз,
Уа, Асланбеи Ачачба ахаҵа,
Уа, Асланбеи Ачачба рыцҳа...

Мадлеи иҽаанкылан абнара дныҵазырҩоит, иара ииҳәаз ашәа аҵлақәагь ираҳарц иҭахызшәа. Аха уахь ҭынчран, ԥьара шьҭабжьыкгьы гомыз.

– Абри ашәа ҳныхаԥаарҩ. Ажьгьери ду аимараа зегь иаҳирҵеит. Сара исҵахыуп уаргьы игәныукыларц, – иҳәан, иашәа инаиҵцеит Мадлеи.

Уа, Асланбеи Ачачба рыцҳа,
Ухала уакәзам, ҳаргьы ҳрыцҳахеит.
Хыда иқәхеит Аԥсынтәыла,
Аҳәақәа антәалеит, ҳара ҳамҩақәа.
Ашәшьы нархаҳаит ҳара ҳашьхақәа.

Уа, даеа Асланбеик данбагылауеи?
Уа, хақәитҭра мҩак ҳанбанылауеи?

Ашәа анынҵәа еиҳагьы иҭынчрахеит абнарақ. Аха иаалырҟьан аеқәа ашақә асра иалагеит. Аҩыцьагь ршәақьқәа аармазеины иааркит. Еилкаан аеқәа зыцәшәашаз ак шырбоз.

– Абра ааигәа азәыр уҟоума? – ибжьы наиргеит Мсоусҭ.

Аха уахьынтәи аҭак ҟамлеит. Пытраамҭак ацх лашьцара иалазрҩуа игылан аҩыцьагьы. Аеқәагьы уажәы-уажәы рыхқәа ҩышьҭхуа ашақә иасуан.

– Ҳара иаабоит абра ҳааигәара азәы ушыҟоу, – еиҭа ибжьы наиргеит Мсоусҭ. – Уцәырҵ, ҳаиҩызцәазааит, мамзар уаҳпырхагамхан. Ҳара абцьар зку уааун, аха азәгьы ҳаипырхагазам.

– Шәапсуааума шәара? – убрахьнтәи игеит быжьгәаҩак, аҳапшьа иҭыҩуазшәа.

– Ааи, ҳапсуааун, – аҭак нықаиҵеит Мсоусҭ.

– Шәабанзатәиқәоу?

– Абжьуаа рҟынтәқәоуп...

– Шәымҩа абахоу?

– Аубыхқәа рҟынза, – ибжьы наиргеит Мадлеи.

– Уахь цашьа шәымазам шәара, – ибжьы ашҳамра натацан даацәажәеит. – Иҟазам аубыхқәа. Урҭ ртәыла аҳәақәа ахылахьеит.

– Мап, ҳцароуп ҳапсы-ҳанха...

– Ааит, шәара аубацьырқәа, жәҩанахьтә шәылбаама, ишәымбазои ҳадгьыл шҳамырхыз, – ацх лашьцара дналағызит зыбжьы гоз.

– Уара убжьы злаҟоу ала, хьаала иҭәу уаҩуп, – ибжьы наиргеит Мадлеи. – Ацх лашьцара ҳалагылан наҟ-ааҟ иабанза еиқәҵаҳҭуеи. Уааи ҳашҟа, ацәгьара угәы иҭамзар.

– Ацәгьара иақәдыршәаз, ацәгьара игәы иҭазар ҟалоума. Схала соуп иҟоу, шәабцьарқәа шәларых. Хәлыбзиақәа!

– Бзиа убааит, – рҩыцьагьы еицҵакны аҭак наирҭеит.

Амза апҭақәа иаарылпхаз днадырбалеит иаарыдгылаз ауаҩы. Уи доуын, аха игын. Ипаца аужьын, игәы иқәпсо аҟынза. Иблақәа гәаҧла иҭәын. Деилаҳәан кәымзцәа маҭәала. Икын аҭыркә шәақь. Иааикәршан цьапҳаныла деибытан. Аҟама имҧаз разнын азы амза ашәахәеи иареи еицхыраан, икәалыкәацьон. Ақәа дацәызхьчашаз аупа кьаҿк ижәҩа иқәыршәын. Пытраамҭак зҿы дааиз ус дгылан дрыхәапшуан, нас ибжьы гәаҩала ҿааиҭит.

– Сара с-Учанбоуп, Мыстафа сыхьзуп.

– Сара с-Ацьырыцбоуп, Мадлеи сыхьзуп, сҩыза Ҩарданоуп, Мсоусҭ ҳәа иҧхьоит. Ҳахьынтәаауаз иаабақәаз ҳгәы иамыхәеит. Икьапҭахаз аҩнаҭақәа рацәоуп. Аха еилымшәаз ақытақәагьы ыҟоуп. Иудыруазеи зынзаск Апсны ҳанымзаар...

– Иудыруазеи ҳәа ауп саргьы адәы сшықәу. Сара соуп ихдырҵәаҵәҟьаз. Аурысҟәа сани саби ршьит. Саҳәшьа Ҭырқәтәылаҟа дзаны дыргеит. Аурыс ишьапы ахьықәгылаз адгьыл ашьац ҩоит. Саргьы уажәшьҭа уи адгьылахь гьажьышьа сымазам. Адгьылахь саныгьыжьуа адгьыл еиҩжәаны санарҵо оуп. Аха ус аламалагь сыҧсыргьы сҭахзам. Ааи, ааи, сымҧсыроуп сшьа кәапеила иҭыстаанза. Ус сыҟазам, ҧыҵҩыкгьы сыҧсы иасҭахьеит. – Мыстафа аҵәажәара дааҟәҵны наҟ хара алашьцара дналаҧшит. Акыр аамҭа агаҿахь дыҧшуан. Нас изызҩоруаз рахь даахьаҧшны иажәа инаициҵеит. – Анцәа сара сызшаз, саҧхьаҟа абри еиҧш аамҭа цәгьа сышҭагылоз идыуазшәа, ауаатәҩыса ирымамыз акы слахьынҵа иаҧишьит. Ҽынла еиҧшҵәҟьа избоит уахынлагьы. Сыгәра шәымгар ҟалоит, убас ауаҩы дҟалом ҳәа. Сабаҵәа абри атәыла иакәызхьоу ирымаҿуп, убас шакәу. Шәара абра шәанааи, ишәкыз абҧьар зеиҧшраз, ишәшәыз амаҭәа иаҧшшәыз, хаҭала шәара шәшыҷкәнҵәаз еилфаҷа избон.

– Иааигәаны акәу, хараны акәу ишыубо? – дцааит Мадлеи, иаҳаз агәра изымго.

– Сыбла ахьынзанаҧшуа, – Мадлеи изҵаара хырҩа намҭакәа дааҵәажәеит Мыстафа. – Абар, Бзыҧ азы амшын иахьалало аҟәара ҟәашза сыкәҧшуеит. Амшын цәкәырҧакәа еибаха-еибафара иаҿуп, иҭынчым, игәаҭеиуеит. Абар, аҟәара инацәыхаран иахьызхгылоу еиқәаҵәаза ҕбакы. Уи ҽынла иҟазамызт, уаха аҵх аҿалакны иаазар акәхап. Аҭырқәа ибираҟ аха-гылоуп. Зыҧсадгьыл иқәырцо шьоукы ирзыҧшуп, ҳәарада. Уахь аҧшра дааҟәҵны, иадара хьамҭак ихәда иқәжьызшәа, акыр аамҭа ихы иқәыжь дгылан. Аҧстазаара аидара хьамҭа даҵанаҵеит. Шықәсҟәак раҧхьа дласкәантраза иабацәа рыдгьыл дзықәгылаз, уажә иара адгьыл ааҳәны иара иқәҳазшәа акәын дшыҟаз. Еиҭа амшын агәахьы илаҧш наиршәын дааҕазыҕазит. Ҷьарак дзымгыло даашаҵәышаҵәит. Дызшьаҳауаз ҳәагәыжьқәак рыла дҿаҳәазшәа ихы ибон уажәы. Нас еиҳа иҿаарҭынчны аҵәажәара дналагеит. – Акрааҵуеит абас сгәы аартны сзаҵәажәаша срықәмшәеижьҭеи. Анцәа шәақәимыршәааит азаҵәра, аҭынхадара. Сара сагьзаҵәуп, сагьҭынхадоуп. Иацы сҭәы-сыҧха сыҟан. Иахьа сыблыуп, сыццышәуп. Аиашаҵәҟьа шәҭахызар, сара сыҧсхьеит, дадраа. Макьаназы сшьапқәа еихызго агәаҕ исымоу оуп. Убри агәаҕ сгәаҿы ианыцәа, сызжуа дсымамкәа абга аасыцрыхо бнак сылажьзаауеит. Иа, Анцәа, сыбжьы ҩеиҵыхны суаҵәажәоит. Агәаҕ мыцәартә еиҭа амч алшара сыҭ. Макьаназ сааныжь, иаҳамбо аецәа аҵаҟа.

– Ҳара ҳазлаухәараны иҟоузеи?— дҵааит Мадлеи.

– Сара уажәшьҭа азәгьы дсыхәараны сыҟазам – ибжьы тышак иҭыҵуазшәа иаагеит Мыстафа. – Сара схы сахәароуп. Анцәа исиҭаз амч схы иасырхәароуп. Сыжәлар ахызшьааз рҽаԥхьа саангыларанысыҟазам. Ауаатәыҵса мышкы зны ирбахра иҟоуп, аурысҟәа Кавказ амитә шазыруыз. Ԥыҭраамҭак ашьҭахь иаԥхьа игылаз арԥарцәа абас нареиҳәеит. – Шәаатәа, уажәшьҭа инашәасҳәап сара абас срыцҳара зыхҟьаз. Аҵыны сыҟамзаара ихы иархәаны, Ҭарба Ҳақыбеи, аамсҭа, абԥьар зкыз аурысҟәа иман аҵыны днеизаап. «Уажәыгь абра шәыҟоума, шәықәцроуп, абри адгьыл аурыс иаҳҭеит, аурыс ида абра даҽеазә дынхар ҟалазом» – ҳәа. Саб абрахьнтәи ԥьаргьы сцом аниҳәа, сангьы иаргьы инаргәыдҵан иршьит. Ҳаҵыны-ҳгәара нықәырццышәааит. Саҳәшьа дрыман ицеит. Ацәалашәара соуит ҳаҵыны ҽеик шыҟамлаз ала. Адырҵаҽены сааизар, сызлаԥшыз усгьы ишәасҳәеит. Деилыскааит аурысҟәа ираԥхьылан ҳашҭаҿ ацәгьара ҟазҵаз. Сани саби анышә иашәҭ ҳәа агәылацәа инараҳәан, сдәықәлеит Аҵарба дахьынхоз иҵыны ашҟа. Ҳақыбеи иани иаби иаҳәшьеи насыԥцаны абнахь иганы исҵәахит. Рыҷкәын ажәагьы иныскцеит, саҳәшьа дааигар, иара итәқәа шисҭо ала ҳәа. Ҵмш рышьҭахь

сгьыжьны аԥсҭа санҵеи, Ҳақыбеи иаб Дауҭ дсазҵааит.

– Ҳзыхурҟьоузеи, Рашьыҭ бзиа иԥа Мыстафа?

– Дыҟазам уара Рашьыҭ бзиа ҳәа зыхьз уҳәаз. Уи дишьит уԥа Ҳақыбеи. Иҵоны, игәара нықәиццышәааит. – Ихаанкылара ицәыуадаҵоын Мыстафа.

Убасҟан абна зегьы рыҵәаабжь ныҵгеит ани аԥҳаи. Ирзааигәазоу азәы дыԥсны раԥхьа дышьҭазшәа аҳәҳәара иаҿын.

– Дабаҟоу уан, уан жәымҭаеиқәаҵәа, уан? – лыҳәҳәара лыбжьы налыҵит Ҳақыбеи иан Минушьа.

– Сан лхаҵа дивоуп, быҷкәын ихымҭала...

– Уаҳәшьа дабаҟоу? – аҵәыуара иаҟәыҵны еиқәшәы игылаз рыԥҳа Сусана дҵааит?

– Саҳәшьа убра дишьызҭгьы ларгьы саргьы иаҳзеиҧьын, шәынтә, – иҳәеит Мыстафа ихы шьҭымхзакәа. Нас Сусана лахь дынхьаԥшын иажәа инаиҵцеит. – Ирҳәоит Ҭырқәтәылаҟа диҵиит ҳәа, сыгәнаҳа зықәшәаша.

Убасҟан игәыҭшьаагаха Минушьа лмыткәмабжь аккара иныҵыҵит.

Уа, амыждараз исыхшаз Ҳақыбеи Аҵарба,
Уани уаби анышә ишԥоуҭеи, Ҳақыбеи Аҵарба.
Уаҳәшьа заҵә илыԥсыхәоузеи,
Ҳақыбеи Аҵарба.

Иахьа рнахыс зыхьз рымҳәаша,
Ҳақыбеи Атцарба.
Ушҳамны адәы ушықәыз шпасзымдыри,
Уа, уара ажәымҭацәгьа, уаргьы
саргьы ҳзыӄоузеи,
Уа, Мыстафа ҳаѡоны
илаҳгәыдцан ҳзыумшьзеи?..

Уи лыҕызыҕзбжьы гәыҭшьаагаха аккара иҵыѡуан. Иқәарпссоз ақәа ацәықәбарқәа аҵлақәа рыбҕьқәа ирхьыкәкәаны икаҭәон. илаҕырзышаха. Уажәрааназа иҭынчза иӄаз аккара, амыткәма еипш иҵәаацәаауа апша абжьы ныҵѡоит.

Амаҭ шысхылҵуаз здыруазҭгьы сеысымшьуаз,
Ушҳамха адәы ушықәыз уан ишпалзымдыруаз...
Ааипҟьара амазамкәа, амшын ангәамҵуа ацәқәырпақәа реишьҭагылашьа иаѡызаха, апшатлакә амыткәма аман аккара иҵан.

– Ҳзааугазеи, Мыстафа, абрахь. Уа ҳаушьындаз, инаҳгәыдцан. Иҳахшаз амаҭ ишыӄаиҵаз еипш, – иҳәеит Мыстафа, Дауҭ иахь.

– Сара шәысшьырц акәзам абрахь шәзаазгаз, – ихы шьҭыхны Дауҭ диҽампшзакәа даацәажәеит, Мыстафа. – Шәыцкәын саҳәшьа дахьишьҭыз дыпшааны дааигаанза шәара абра шәыӄазаауеит. Анцәа саҭоумҵан, иӄасцаз азы, аха уаҳа псыхәа сымамызт.

– Дизымпшаар? – дцааит Сусана.

– Дизымпшаар, усҟан анцәа ишсаҭәеишьо ала сныҟәап... Еиҭа шәасҳәахуеит, сара шәысшьуам. Шәиазгоит аҽаѡа қыҭахь, истаху ҭаацәарак ахь. Уа амлеи ахьҭеи шәадыргом, машәыр шәмыхьырцаз ишәхылапшышагь шәыдсыргылоит. – иҳәан, уи ақыҭахь изгашаз рнапы инанҵаны, дылбааит Бзыпҵаҟа.

– Нас дузыпшаама зыпсы шҭаз зан амыткәма ззылҳәаз аамыста Ҳақыбеи, –имаршә куа дцааит Мадлеи.

– Азныказ иҽыпхьеикит, алапынҵа икылҟьаз иара. Аха, иани иаби иаҳәшьеи шызгаз аниаҳа, аурыскәа иман дааит сара сахьыҟаз анизысцҳа. Уа хәы ҳаракыран. Сара сахьгылаз аҟынтәи избарҭан сышҟа ихалоз. Уа мѡа заҵәык акәын иамаз. Ибжьы иргеит иара ҵаҟантәи.

– Еи, Мыстафа, умч сықәхарым. Иумбазои шаҟаѡ ар сыцу. Уаҳҽагыло уалагар, уахьыӄоу аҳаракыра амца аҳаркуеит. Уи аҵкьыс, улбаа абрахь, апстазаара уҭахызар. Сани, саби, саҳәшьеи уыргьыжьыр, упсы еиқәырханы Ҭыркәтәылаҟа ацара азин устоит.

– Уара утәқәа рыпсы ҭоуп, аха иабаҟоу сара стәқәа?

– Доусы ихәҭоу дақәшәоит, ус иапиҵеит Анцәа, – ҵаҟантәи ибжьы аагеит, ашҳам зҽыцакәкәоз,

Ҳақыбеи. – Уара нхаԥык уани уаби уаҳәшьеи ирыдукылоума сара стәқәа. Ирласны абрахь улбаа, атәитәых.

– Убасҟан исзымчҳаит, схаҵа сишьызҵгьы ԥьанаҵ сцон, ас сахьылаирҟәыз аасҵа. Иара дысшьыр, саҳәшьа назаза дысцәызуан. Иааигәа игылаз урыск ихы ԥеихысцҟьааит. Нас рызегьы аҵлақәа рерывакны, сара сахь ахысра иалагеит. Сара урҵ аҵак рысымҵеит, исҵахымызт исшьырц, аха ҭаха сырымҵеит. Даҽеа урыскгьы дласышьҭит. Нас даҽеа ԥыԥьаҟагьы имшьыкәа исхәит. Схы баша ишкамшәоз анырба, ахлаҧара рҽаҵан иԥоит. Урҵ дрышьҭалеит Ҳақыбеигьы. Убасҟан сыбжьы сыргеит, уаангыл акәымзар, уани уаби уаҳәшьеи сшьуеит ҳәа. Ахы иқәшәазшәа даагылеит иаргьы. Саргьы сыԥоны сылбааит ҵаҟа. Ҭлак сыҽенадкылан, уабԥьар шьҭаҵаны абрахь уааскьа ҳәа ҿыстит. Исҳәаз ҟаиҵеит иаразнак. Дааскьаны даагылеит. Азлагара ахәыла иаҵакнаҳау ацламҳәа, аҟьаԥҟьаԥ ианарҵысуа еиԥш, ицлымҳәа аҵысра иалагеит.

– Сзыумшьуазеи? – иҳәеит иара, аарла.

– Сгәы иахәаҵәҟьан усшьуан, уара ала, аха саҳәшьа дургьыжьаанза исычҳар акәхеит. Маԥ анакәха, сани саби ахьдәықәуҵаз идәыкәыстцар акәхоит уара утәқәагьы. Уара анышә уҵаргьы уԥшааны усшьуеит. Дабоугеи саҳәшьа?

– Ҭырқәтәыла дыҟоуп, – иҳәеит Ҳақыбеи, Мыстафа дшимшьуаз аниба иԥсы ааталаны.

– Амԥа уқәла Ҭырқәтәылаҟа. Мызкы ахыиаҵыхәеи ала саҳәшьа абра данықамла, усҟан сажәа сшахымԥо удыруазааит, ҳәа наиаҳәан снеиԥырҵит. Уи аахыс ԥ-мз инареиҳаны иҵуеит, арахь иара дынкылаз дцеит. Аиаша шәасҳәап, амца сыцралан абылра сҽуп. Схы ахьызгара сыздырам. Иаапкыз ақәыԥьма еиԥш оуп адәы сшықәу.

Уа, Аԥсынтәыла, иззыншәыжьуада аԥсуаа,
Ашьхақәа ахьгылаз аҳәҳәара иаҽзан.
Уа, ҳамч мхеит, ҳадгьыл ҳақәырцеит,
Игәаҟуаз аԥсуаа агаҽахь ицауан.
Уа, ацәқәырпа, гәнаҳа ҳамазар иаҳҳыухырц,
Уҵаҟа ҳаԥсы ҭынчхааит, ҳгала.
Инеиуан аԥсуаа рыԥсадгьыл ианызаарц,
Инеиуан р-Ԥсадгьыл иацәзырзуаз мԥала.

Иара аԥсабара ахаҵагьы, абас агәаҟ бжьы ахыԥуан уаха. Аамҵеи ауаатәыԥсеи еиҧацәаны иҟазҵаз, аҭагылазаашьа еиха-еиха аҽарцәгьон. Мыстафа дԥоагылан Бзыбҭа ахықәахь днаскьеит. Акыр аамҵа иара злаауаз ахь дыԥшуа дгылан.

– Баша имгеит абри азиас абжьы, – ибжьы наиргеит Мадлеии Мсоусҵи рышҟа Мыстафа. – Уаҵәтәи ашара ҽеимхоушәа санаҳәоит сгәы. Сахьынаԥшуа, Бзыԥҭа иахагылоу ашьхақәа,

ԥшшәы хьамҭак рнызбаалоит. Исаҳауеит аҕәиҭибжьқәа. Исаҳауеит ахысыбжьқәа, аеы кьыркьыр бжьқәа, аԥсра иаҿу. Сгәы абылуеит аѡнқәа ахьыбылуа ирхылҵуа амцаԥшь. Ахҵәара иаҿуп жәларык. Бзыԥҵа иавалан иаауеит ԥҵа еиқәаҵәак, ауаатәыѡса агәылаҳәан. Иҟоума адунеиаҿ даеа милаҭк, ҳара ҳзықәшәаз аѡыза иакәшәахьоу? – абарҭ ажәақәа аниҳәоз, згәы кыдзаахьоу, заԥхьаҟа ԥеиԥш змамкәа адәы иқәхаз диѡызан Мыстафа. Уи иибоз аасҵа ицәалашәара еиҳан. Ицәалашәара ианаҳәоз ала акәын иԥсы злаҭазгьы. Аха уи ацәалашәара иԥсгьы ҭнахуан...

– Бзыԥҵа иавалан иаауа ҳәа узҿу иаанагозеи, Мыстафа? – ас дҵааит Мсоусҭ.

Уи иоуз азҵаара аҭак аҟаҵара ацымхәрас амшын агаҿахьы днаԥшит, Мыстафа. Акыр аамҭа уахь дыԥшуа дгылан. Насоуп Мсоусҭ изҵаара аҭак аныҟаиҵа.

– Иа, Анцәа сиҳәоит уи амшын ихгылоу аҕба еиқәаҵәа агаҿахь ааиха аиуаанза изааҟәырыларц. Уи аҕба Бзып иавалан иаауа ирзыԥшуп. Нас аѡада дѡаԥшны дыҳәҳәома уҳәо ибжьы наиргеит. – Шәабацо шәара агәаҟҟәа, шәабацо?..Ашьхақәа иргәылсны, аԥста иҭаршәны иаауеит амшын ахь рхы рханы. Ааит, шәара агәаҟҟәа. Иаҳԥеиԥшыз шәаргьы саргьы агәаҟҟәа...

Уи нахыс уаҳа ибжьы имыргеит иара. Азныказ

аҵх лашьцара дналалан дцан, аха даагьыжьны иҭыԥаҿ днатәеит, ихы игәы инықәжьны. Иаразнак ацәа ихәда аахнаҵәеит, абри адунеиаҿ иԥсы ҭамызшәа. Алашьцара иалатәан Мадлеии Мсоусҭи. Аеқәа ракәзар иахьгылаз ашақә иасуамызт, ршьапқәагьы адгьыл ианырҟьомызт, Мыстафа дҿыхар ҳәа ишәозшәа. Иара дыштәаз дыцәан. Адгьыл днықәиан ацәараҵәҟьа Анцәа азин иимҭеит. Иԥсадгьылаҿ имаҟа ыртлан аԥсшьара иара изын ишәарҭахо ианалага инаркны дыштәаз дыцәон, ишәақь агәҭа кны дышныҵҟьара.

Ашьхақәа рахь ацәылашара иалагеит. Аԥсабара алашьцареи алашареи еимаркуа аибарххара иаҿын. Аха макьаназ алашьцара ахыҵырц аҭахымызт амшын агаҿа. Аԥҳәызба, ашкәакәа зшәу, амаҟа еиқәаҵәа анлымҭоу еиԥш, амшын агаҿа иаваршәны еиқәараза аԥстҳәақәа реиԥшьра неиуан. Ашара аиааира агеит уажәшьҭа. Ашәах адгьыл ишнықәбо еиԥш, алашьцарагь аҳауа иналаз ицеит. Убасҟан Мадлеи илаԥш иныҵашәеит Бзыԥҵа аз нырцә аѡада инахаран ишаауаз ҵѡа змамыз ауаа.

– Ари иаанагоузеи, Мсоусҭ?! – Мсоусҭ уахь дынхьарԥшуа ҿааиҵит Мадлеи.

– Иабацо абарҭ рееидкылан? – иибаз ԥьеишьеит Мсоусҭ.

Ацәа далҵит иаразнак Мыстафа. Уи ашырҳәа

азы ахықәахь иҿынеихеит, аха имч зқәымхоз ԥынгылак иоузшәа, аҳәынҵәа иакыз арахә еиԥш дахьгылаз аҕызра далагеит.

– Сара ишәасымҳәази иаауеит ҳәа. – Нас иахьынтәи ааигах здыруада, асыԥса анлеиуа абжьы шго еиԥш, дыҳәҳәеит ишилшоз. – Шәабацо шәыдгьыл кажьны шәара агәаҟқәа. Шәабацо, шәабацо, шәабацо… – Арахә зыхәда ԥырҟо аԥсы цаанза ишыҕызуа еиԥш аҕызра далагеит.

– Иабацо арҭ руардынқәа ҭаҳәаны, Мыстафа? – дҵааит Мадлеи.

– Абни аҕба еиқәаҵәа амшын изыхгылоу ашҟа.

– Ицоит, аха раанкылара ҟамлазои?

– Бзыԥҭа уеаԥыражьны иаанукылар аҳа, урҭ аанкылашьа рымам уажәшьҭа. – Нас ибжьы ҁышьҭхны деиҭаҳәҳәеит. – Шәабацо шәаргьы саргьы агәаҟқәа, шә-Ԥсадгьыл ааныжьны?!.

Аха Бзыԥҭа азы ықәҳа ишцо иаҁызаха, руардынқәа рҿыжуа, аҳәса рмыткәма ҳәо, ахацәа ргәы икыдсыло ицон...

– Иагьа ус акәзаргьы, ҳара ҳзыҳәан иламысым, урҭ ргәаҟра ҳҳы алаҳмырхәыр. Раанкылара напы аҳмыркыр, – иҳәан, Мсоусҭ иҿы днадгылан, амгәырхақәа рыррхара дналагеит.

– Анцәа иахьгьы иҵасым урҭ ҳархьымзакәа иоуҳажьыр, – Мадлеигьы иҿы ашҟа иҿынеихеит.

– Шәца, шәрацәажәа ишәзызҁоруазар, – уажәы

еиҳа иҿаарҭынчны даацәажәеит Мыстафа. – Убых тәылаҟа ҳцоит ҳәа шәаламган. Урҭ ықәзаахьеит, иццышәыртәхьеит, абри снапсыргәҵа иаҁызахахьеит. Шәгьыжьы Абжьыуаа рахь. Уа ирашәҳәа ҳара акаамеҭ шаҳзыҟалаз. Сара сцоит аурысҟәа рышьра, шәымш аабзиахааит, – иҳәан абнара иҿенеиҭеит.

Мадлеии Мсоусҭи рыҽҟәа инарықәтәан еиҳа иахьыманшәалаз аҭыԥ ааԥшааны, Бзыԥ азы инырын, ҿырххыла рҿынархеит.

Ацә дуқәа зҵаҳәаз ауардынқәа, дара рхатәы мыткәма рҳәозшәа, игәыҭшьаагаха аҿыжра иаҿын. Аҁынымаҭәақәа ирықәжьыз ахыхьан, зшьпы инанамгоз ахәыцқәеи аҭаҳмадцәеи ауардынқәа ирықәтәан. Аҳәса рмыткәма иацҵәуоз ахәыцқәа, рылаҕырз рҿыцкьасо, ирыхьызи, иахьырго рзымдыруа, рыԥсы ҿкаауа акәын ишыҟаз. Урҭ макьаназ ирзеилкаауамызт раԥхьаҟа рыԥсҭазаарақәы амҁа еиқәаҵәа ишангылаз. Иара Анцәа ихаҭагьы, шәымир ҟалом, аха шәыԥсҭазаара ҷышәхааит ҳәа рзиҳәазшәа, дара рыԥсадгьылаҿ иҭынхадахан, даҽеа Ԥсадгьылк ахь иахьҭынхадахашаз амҁа иқәын.

Мақьаҙоу ақыҭа, Аԥсны ақыҭақәа акы еиԥшымызт. Акы, Аԥсны иахагылоу ашьхақәа ирзааигәан. Даҽеакала иуҳәозар, аҁыҵра иҵакны, иҁаҳаракны иаман. Уахь, шамахамзар, анеирагь

мариамызт. Мҩа затцәык уахь инагаз, илакьылакьуан. Амҩа еихыртцәон арҩашқәа, аԥш зымтцәаз алуқәа реиԥш еибаха-еибафо, ишәах ԥсараха илеиуан. Харантәи уаныԥшлакь, аԥсаатәқәа аԥсатцлақәа рыцәқәакәарҿ зытра ҟазцаз еиԥшны акәын ишубоз Мақьазҭоу. Аха уа ухалар анапсаргәыцца ианушәа еихҳәа-еитцҳәа ауаа нхон. Мақьазҭоу ақыта чашәран, ауаагьы нхон рыԥсы рыланы. Рырахә, рышәахә рымҿаагарҭа – зегь рыла еиқәшәан. Ашьхагәара змамыз нхаҩык дыҟамызт. Рҭыԥҳацәа шамахамзар агәҿахь азәгьы иццомызт. Рарԥарцәа, ракәзар уахьынтәи ԥҳәыс даргомызт, рызегьы Мақьазҭоу иалазон. Инхон инҵуан рыԥсы ишаҭахыз, рхы иақәиҵны.

– Шәаангыл абра, – ибжьы нарықәиргеит аԥхьа игылан инеиуаз. – Ҳадгьыл имыждахаз даҽеазнык ҳаԥсы нықәаҳшьып.

Иҿыжуа инеиуаз ауардынқәеи, амыткәма зҳәоз аҳәсақәеи, згәы икыдсылоз аҭаҳмадцәеи, рызегьы еицәажәан иҟазшәа, иаразнак иаангылеит. Ажәҩан иалшәаз аетцәа ижжаза ишлеиуа ианҿыцәаауа еиԥш, даргьы абри адгьылаҿ аамҭала иҟазшәа амшын ишнахәлабгара итәан. Иара адгьыл ахаҭагьы, шәышықәсала изықәгьацоз, Анцәа ацәгьара рыбжьеиҳәазшәа, еиԥырымцыр ада ԥсыхәа ҟамлеит, аурыс ихҟьаны. Убасҟан ицәыртцит агәаҟ ашәа, агәаг ацны.

Ҳара ҳашрыцҳаутәыз еиԥш,
уаргьы урыцҳахааит, аурыс.
Ҳадгьылаҿ умгьацааит, ухтцәааит, аурыс.
Умҿиааит, узааит, ухырҭәҳәалааит, аурыс.
Ҳара ҳадгьылаҿ уԥсыроуп, ухәаԥсароуп, аурыс.
Ушьапсыргәыцца уцыблаароуп,
уццышәхароуп аурыс.
Ҳагәнаҳа узымгакәа ушәизааит, аурыс.

Агәаҟа ашәеи, алаҕырзи амыткәмеи, ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара иаснагь иацрымцуаз, Мақьазҭоуаагьы ирзааит азхыцра еиԥш, рышьҭахьҟа ахьаԥшха рмоукәа, иқәзәзәаа иаман ицеит.

Мадлеии Мсоусҵи, урҭ ианрыхьза иаразнак инҿыжәԥеит. Азныказ ишанханы иаанхеит, рыбла иабаз рызхамцо. Ихтцәаны ицоз, хәычгьы-дугьы инеибеиԥшны ашәы ршәын. Аҳәса ршьапы хтын, еимаа азәгьы ишьамызт. Ашьа рыбжьахьхьы иҟан, ашьанца иахагылан иахьаауаз. Алаҕырз иабылхьаз рхырҿқәа цәышза акәын ишыҟаз. Рыблақәа азы зҭабаз азыхь еиԥш ԥсҭазаарак рхымызт. Мақьазҭоуаа рыҳәса ԥшзақәа, ашьыжь амра ангыло еиԥш зхызҿы уаркалеиуаз, аарҩара иабылыз адгьыл еиԥш, рыхаара рҿабахьан. Рызегьы тәан рхы рыкәае. Урҭ азәгьы ихы ҩышьҭыхны ишьҭахьҟа дхьаԥшуамызт. Ирҭа-

хымызт ргәаҽы иԥсыз рышьхақәа инаргәыдыԥшылар. Аха уажәы рыламыси рыԥси ирыдҳәалан иааргоз р-Ԥсадгьыл аанрмыжьыр ада ԥсыхәа ҟамлеит. Иқәырцеит аурысҟәа Аԥсны аԥсуаа.

Зегьы реиҳа игәҭкьа-ԥсыҭкьаха иҟаз ахәычқәа ракәын. Мақьазҭоу ақыҭа дара рзыҳәан иԥьанаҭыз, абар уажәшьҭа хышықәса ҵуеит дара рзыҳәан иԥьаҳанымхеижьҭеи. Аурысҟәеи Мақьазҭоуааи аибашьра ианалага инаркны, урҭ рхырҿқәа аччаԥшь нықәба ицеит. Рыблақәа иаснагь агәыргьареи аԥсҭазаареи зхыҳәҳәылоз ныҵабеит, ашәалҟьамра ажәоан ацәаҟәа кыдзҭо шныҵабо еиԥш.

Еиҳаразак зҭагылазаашьа цәгьаз ахацәа ракәын. Дара-дара рылахь ҳеиҵыхны изеиҿаԥшуамызт. Аҵла амахә асы хьамҭа ақәҳан ианхнажәо еиԥш, рыжәоахырқәа кыдххаа акәын ишыҟаз. Мақьазҭоуаа рарԥарцәа ҕьесоқәа ахҭкьара иацназгоз, уажәы игылан ршьамхқәа рыҵаҟәало, аҵангәара иҭаркыз атҟәацәа иреиԥшха, рнапқәа ргәыдыԥсалан, хыхь ажәоан ҵаҟа адгьыл, ак рылымшазо, мшын нырцәҟа рхы рханы игылан. Урҭ зегьы ҳоныҵҟала ирҳәоз акакәын. «Ҳазҭамхазеи убасҟан ҳашьцәа анҭахоз.» – Уажәшьҭа изықәгәыҕуаз ҳәа акгьы ыҟамызт. Рқыҭа ааныжьны идәықәымлар ада ԥсыхәа аныҟамла, ранацәа, рабацәа, рыҳәса, рхәычқәа рмыхьчар ада ԥсыхәа

ҟамлеит. Рхы иоужьны, шәразҟы шәацца ҳәа амшын ирызхымҵеит.

Зҭагылазаашьа цәгьаз аҭаҳмадцәеи аҭакәажәцәеи ракәын. Аарҳәара иҭанарбаз акәараҷҷа еиԥш, рцәеи-ржьи еикәыршан. Ҽи лаҕырзи рзеиқәхуамызт. Аԥсны ҵәыуан ицарц рҭахымызт, аха иауамызт. Аԥсны ахьаа ацызхызгахьаз ауаа уажәы рычҳара убас икәадахеит, аҿааанкыларагьы рылмшо.

– Шәара шәызусҭцәада? – дҵааит злабашьа зҿанҵаны игылаз аҭаҳмада.

– Ҳабжьуатәқәоуп, – аҭак ныҟаиҵеит ираззцааз ишҟа дааскьан Мадлеи –Шәымҳәа абахоу?

– Ԥьаҳанымҟа...

– Шәабантәиаауеи, шәызусҭцәада? – дҵааит Мсоусҭ.

Аҭаҳмада азҵаара иоуыз игәы иҳәаҵаххит, аха аҭак иаразнак иҟаимҵеит. Иԥсы изеивымгоушәа аниба дахьгылаз днатәеит. Уажәы иҭагылазаашьа зеиԥшраз ала, иҿенеиҵыхны идгьыл днықәиан дыԥсыр иара изыҳәан иԥьанаҭын.

– Сара с-Кьычбоуп, Басиаҭ сыхьзуп, Кьыч Махьал-иԥа соуп. Ибыргәузеи Кьыч Махьал, Кьыч Лагәсҭан-иԥа. Уи и-Ԥсадгьылаҿ анышә дамоуп. Аха сара исыԥсыхәоузеи, алеи-аҳәеи сырфозар акәхап атәым дгьылаҿ.

– Нас уахь шәызцоузеи? Аарцәи-нырцәи

аҧшаҳәақәа рҽы аванҭцәара иаҽуп рҳәоит аҧсуаа. Аҕбақәа дара зҭоу амшынаҽ ианзаадырҟәрылогьы ыҟоуп. – Мадлеи аҕьаҭцәы-ҕьаҭцәра даҽын.

– Макьанагь иҟоуп аамҭа, шәышьҭахьҟа шәгьежьырц, – Мадлеи дааицхрааит Мсоусҭ. – Иагьа мыҟәмабара ҳҭагыларгьы, Аҧсынра ҳаҟазар еиҳа еҕьыуп, атәым дгьылаҽ аҧсҭазаара бзиа ҳамазар аасҭа. Хәыҷи дуи шәҭысны шәдәықәлартә ишәзыҟалазеи?

– Иаҳзыҟалаз уҳәама?,– ахы зықәшәаз агыгшәыг еиҧш дхәааит Басиаҭ. Убысҟан дызгашаз ахы иқәшәазшәа ѡныҭҟала деиҕрыблааит. Уи иҧсҭазаараҽ шаҟантә дбылхьааз, шаҟантә дыццышәхахьааз… Уажәы еиҳагьы деицәахеит. Аҭәыршқәа иҕрырҳәозшәа, мамзаргьы ҳәызбала икьатеиқәа еилырхуазшәа акәын иҭагылазаашьа шыҟаз. Нас ихы аарла иѡышьҭхны, иаҧхьа игылаз арҧарцәа днарҽаҧшны, ацәажәара дналагеит. – Иаҳзыҟалазеи уҳәама?

Иҟамзар ҟаларын адунеиаҽ даеаҷьара ҭыҧк, Мақьазҭоу иҭанхоз реиҧш аразҟы змаз. Зхы иақәиҭны ажәѡанаҽ иҧыруаз аҧсаатә иаѡызан. Адуи-амаҷи еимаркуамызт. Иаадрыхуаз еицырфон. Улахь уҷьымшь ыҟоуп ҳәа еибырмҳәацызт. Пату еиқәҭаны еицәажәон. Ауаѡы дладырҟәуамызт. Пату еиқәҭарала акәын дара рыҧсы шҭаз. Ашьҭахь убарҭ зегьы еилеигеит атәым иааиз.

Мақьазҭоу ақыҭа иааҭагылеит бҷьарла еиқәных аурыс ир. Ҳәара аҭахыума, урҭ уахь халашьа рымамызт азин рымамкәа. Мѡак ада даеа мѡак амамызт, иара уи амѡагьы лакьылакьуан. Мақьазҭоуаа рҟынтәи хаҭа еибагак агәашә, дара агәашә ҳәа иахьашьҭаз аҭшәараҽ даагылар инаишьҭуамызт. Аха ус иҟамлеит аусқәа. Ақыҭа зегьы еизеит ныҳәарҭас иахьрымаз, ахра ашьапаҽы ишьҭаз иҧшьоу адәаҽы. Мақьазҭоуаа рбыкь еиқәырццакны абжьы ангалакь, ицәоума, итәоума, игылоума аус руама, зегьы уахь идәықәлон. Даргьы, рабҷьар уҳәа, ихианы иҟан. Ҳаи рҳәар, рыжәѡахыр неидҭаны рҽынархон. Мақьазҭоуаа аибашьрақәа рацәаны ирықәшәахьан. Аҷьамцәа, нас аҭырқәцәа халарц иақәыркхьан. Аха рыр зегьы адынҭәалоушәа анырба, ихьамҭыр ауамызт.

– Шәгәы иамыхәаша ажәабжь шәасҳәоит, сашьцәа, сыуаажәлар, – ибжьы неиҭыхны иажәа дналагеит Кьычба Махьал. – Мақьазҭоу иааҭагылеит аурыс ир. Ҭаҟа лбаа арѡашқәа ахьеилало иаанкылан ирымоуп ҳаҷкәынцәа. Аҧшыхәцәа изларҳәо ала, бҷьарла еиқәшәоуп, хара излахысуа бжь-бзарбзанк рымоуп. Аха дара уа иаҧырмҭыр усҟан аусқәа уадаѡхоит. Убри аҟынтә, ацҳаражәҳәаѡцәа иаарышьҭыз абрахь иааианза сшәазҭаарц сҭахыуп, ҳамч ақәхоума

аурысқәа рыҧхьацара? – иажәа уа иаанкылан ижәлар днарылаҧшит Махьал ирҳәо еиликаарц.

Мақьазҭоуаа зықәшаҳаҭым аус азы, ацәажәара ацымхәрас азәгьы ҽиҭуамызт. Урҭ ҩныҧҟала акәын ишцәажәоз мап ҳәа. Рхырҽқәа ирныҧшуан ишақәшаҳаҭмыз.

– Шәеилыскааит, – иҳәеит ибжьы неиҭыхны Махьал. – Шәрыҧхьа ацҳаражәҳәаҩцәа, ирҳәо ҳаҳап.

Ажәлар ахьгылаз иаарыдгылеит Ӡеҧшь Марыхәи, зықәрахь инеихьаз аурыс ирмаҭәа зшәызи.

– Ҳашәзызруҩеит, – иҳәеит Махьал, уи аҟара имырхаацәакәа, иааиз рышҟа маҷк даахьаҳәшәа.

– Абзиара шәымазааит сашьцәа мақьазҭоуаа, – адырганҭыхәа адгьылаҽ иантәоу аҭыхәа шаҟьо еиҧш, ихы кәымпыл ихагылаз кәаткәато ацәажәара дналагеит Ӡеҧшь Марыхә. – Иҭуазеи шәсымбеижьҭеи шәыгәхьаазгеит, аха абрахь ахалара акыр зхыҭуа сшьамхқәа иаурылшахуа.

– Уара уабацәа рнышәынҭрақәа амаҕ иамгарц ҳара иаҳрыцқьоит макьаназ, – жәа хжәала даацәажәеит Махьал. – Уара уцеит, уцазеит. Ицази иҧсызи азәгьы дрыхьҭәуазом. Аха абыржәы аурыс абҵьар кны ҳабашьраз иааз узрыцу ҳауҳәар ҟамлари?

– Ишәасҳәоит ишәасҳәоит, – абри аҩыза

азҭаара шиоуаз идыруан азы заанаҭ иҽазыҟаҭан дыҟан Марыхә. – Иҟалаз убри ауп, Қьалашь Чачба данҭаха ашьҭахь, уи иҷкәын Сафарбеи Аҧсны Урыстәыла ианадиҭа инаркны, аурысқәа азин рымоуп иахьырҭахыу ишырҭахыу анеира. Аха уи аҩыза зыҟамлеит Аҧсынра.

– Изба изыҟамло? – изымчҳаит Марыхә ицәажәашьа Махьал.

– Избанзар, ухаҭкы Махьал, иахьнеилакгьы шәақь мцала ирҽагылоит.

– Шәақь мцала ирҽагылоит, даргьы шәақь мцала иааит азыҳәан, – аҕьеиҩ ааҭиргеит Махьал. – Уара Ӡеҧшь Марыхә Мамсыр-иҧа, иумбазои аурысқәа Аҧсны иазыруз. Улашәума, мамзаргьы удагәахама? Иумбазои ҳқыҭақәа шҭацәыз? Амшын агаҽа унавалар иубап ҧсыбаҩла ишыхҟьоу. Иааркьаҽны иҳаҳәа, ишәҭахыузеи ари аурыс ир маҭәа зшәуи уареи ҳара ҳҟны?

– Уи абри исыцу ишәеиҳәааит, – иҳәеит Марыхә аҧсышәала, нас ицыз урыс бызшәала изеиҭеигеит.

Аурыс уажәраанза ашьаҟа иадырсыз еиҧш игылаз, қәацара иқәзамкәа, ар драцәажәозшәа, уаҳа даҽакала ацәажәашьа иара издырамызт иажәақәа хыжәжәа-хыжәжәаны ҽаиҭит урыс бызшәала.

– Зегь раҧхьаза ҳара абра ҳзааз шәқыҭа ҳахьчарц ауп.

– Зҟынтә ишәыхьчода, Мақьазҭоу? – аурыс ииҳәаз дахлафаашәа даацәажәеит Махьал. – Ҳара шәышықәсала ҳхы ҳахьчон. Ҳабацәа бџьарла иҳақәлоз азәгьы дхармыжьлацызт, ҳаргьы дхаҳажьлараны ҳаҟазам.

– Ҳара шәҳахьчоит аҭырқәа иҟынтәи. Абрахьынтәи амшын агәы бзиан иубарҭоуп, Аҭырқәа иҭбақәа агаҽахь имааирц азыҳәан, ҳабзарбзанқәа абарҭ аҳаракырақәарҿ иҳаргыларуп. Аҧсны Урыстәыла иалалазар, аурысқәа ируалуп уи ахьчара.

– Аҧсуаа хырҵәаны оума ишышәхьчо? – урысбызшәала даацәажәеит Махьал.

– Иҳадгылаз аҧсуаа азәгьы иҭыҧ дахаҳамцеит, Анцәа иубоума. Иаҳҽагылаз роуп амшын ихылаз, – иҳәеит аурыс, Махьал урыс бызшәала дахьцәажәаз џьамшьазакәа. – Ҳара абра шәқыҭаҿ ҳхамлар ҟалазом. Шәара уи мап ацәышәкуа шәалагар, усҟан аибашьра ҟалар алшоит.

– Аибашьра шәалагаргьы, шәара абрахь шәызхараны шәыҟазам, – иҳәан, Махьал ижәлар рахь даахьаҳәны ус иҳәеит. – Ажәлар, абри аурыс излеиҳәо ала, дара абрахь ихаларц рҭахыуп шәақәшаҳаҭыума?

Ажәлар зегьы еицҽакны мап ҳәа рыбжьы дыргеит

– Сара схала абра акгьы сызбом, иуаҳаит

ажәлар рыбжьы. Мап ацәыркит шәара абрахь шәхалара.

Аурыс ихы иқәжь дгылан. Иҟалап иара уаҩык иаҳасаб ала аибашьра иҭахымзаргьы, аха ишьҭахьҟа иҟаз аимпериа ду иднаҵоз наимгзар ҟаломызт. Кавказ ҩаҵәк аанмыжькәа рнапаҿы иааргар акәын.

– Урацәажәа ууажәлар, Махьал, – ҩааиҭит реицәажәара лҵшәа ахьамоуз игәы иалсны Марыхә. – Сара суҳәоит, уеиҭарацәажәа...

– Угәы иалоума Марыхә иахьа аҧсуаа ҳазҭагылоу? – дҵааит Махьал, иадара хьамҭак ижәҩа иқәызшәа дахьгылаз.

– Уара угәы ишҧаанаго, Махьал, – иажәа аарҭынчны даацәажәеит Марыхә. – Сабацәа рнышәынҭрақәарз исуҭаз аеыҧныҳәа еилыскааит. Сара абра сышиз, еилаҳаз сыҩны-сгәара ишахагылатәу сзеилымкааура сауҟахыу, аха Аҧсынра зынзаск азыблара иамгарц азыҳәан ҳшынеибакәу Ҭырқәтәылаҟа ҳахымҵырц азыҳәан, абарҭ исҭахым ауаа сыҿрҧысшьит, ҧсыхәа ахьынзамоу еибашьрада, хҵәарада дареи ҳареи ҳаилибакаарц азыҳәан. Абри игылоу ауаҩы абыржәы дыҭынчушәа убоит, аха дандәықәлалакь аҳәа даҩызоуп, аангылашьа издырзом. Абасала, Кавказ зегьы дара ирықәмшаҳаҭхаз хшьаауа иаауеит. Уажәы ҳара иааины иааҳадгылеит. Дара

ирҭаху ҳақәшаҳаҭхар, нас мышкызны ак шпаҟамлари. Атәым дгьылахь ҳцоит нхара, аха ҳандырхару уа? Аԥсуара ҳзеиқәырхарыма аҭыркәа идгьылаҷ? Егьа агәаҟра ҳҭагыларгьы, ҳадгьылаҷ еиҳа ҳхы ҳахьчоит. Сара усазцааузар, сыԥонытҟа шьаҟәаҟәала иҭәуп. Сыбла иабо сгәы еиҟәнажәоит. Ԥсҭазаара ҳәа сыман адәы сықәзам. Арахь шәара, Аԥсны ԥсахны аурысҭәа срыдгылазшәа жәбоит, – иҳәан, ицыз аурыси иареи хланҵы илҭалан ицеит...

Рхы иахәеит азныказ Мақьазҭоуаа. Аурысҭәеи дареи еибашьит цаҟа аҭшәарақ. Махьал инапхгарала раԥхьатәи ажәыларақ ааԥык дара ртәқәа рыцәҭахазаргьы, ԥажәиԥшьԥык аурысҭәа ршьит. Иҭҟәаны иргеит зежәԥык. Иара убас рнапахьы иааргеит абзарбзанқәа хпеи ашәақьқәеи рацәаны. Убри нахыс аурысҭәа уахь иқәымлазеит. Атҟәацәа иргазгьы шықәсык ашьҭахь ирышьҭит. Ргәы рҭынчны анхара-анҵра иаҷын. Аха иамуит, Мақьазҭоу рымгар рымуит аурысҭәа. Хымз аибашьра иаҷын. Хара игылаз абзарбзанқәа рыла ихысны рқыҭа рбылуан. Мақьазҭоуаа рхада Кьычба Махьал иааигәа икаҳаз абзарбзан хы, иԥоызцәеи иареи цҟьашәҟьа иагеит. Уи нахыс аибашьцәа рымч шымхоз рбан, ргәы каҳауа иалагеит. Нас ақыҭа ааизан еилацәажәеит, абасгьы азышьҭырхит. Арԥарцәа еибашьуаз рыҳәсақәеи рыхшареи рыман Нхыҵҟа ачаркьезкәа рахь ицарц. Иаанхаз аурысҭәа рыҿерырҭарц. Убас иагьыҟарҵеит дара.

– Еех, сыҷкәынцәа, – игәы дынкыдсылеит Кьычба Басиаҭ. – Еицәоу умбакәа шырҳәо еиԥш, еицәоу ҳзыҟалеит, – уажәы иԥсы акит, дхәаеуа далагеит, аҳауа изымхозшәа. Нас ихы инапаҷы иааган ацәажәара дналагеит. – Аурысҭәа аибашьра иаҟәыҵит, аха еицәаз ҳзырызбеит. Ишәаҳҭоит рҳәеит хымз. Хымз рышьҭахь шәқыҭа ааныжьны шәыкәцроуп. Ишәҭахызар, Ҟәбинаҟа аурысҭәа шәрыланха. Мап анакәха, мшын гәыла Ҭыркәтәылаҟа. Ҳәашьа амам хымз рыԥонытҟала мақьазҭоуаа ирхыргаз. Иқәымцыр ада ԥсыхәа шыҟамыз анеилыркаа, ақыҭа амыткәма бжьы ахыԥсуа иалагеит. Ԥнаҵа цыԥхьаза аҳәсеи ахацәеи ирзахит ашәы. Ахацәа рпаҵақәа аурыжьит. Иԥсыз ԥьанаҭ ицеит ҳәа анышә иаҳҭеит. – Убысҟан, игәы ҭҟәацыртә даҕазыҕазит. Нас иԥхьарца иоупа илаҳәаз аагәылхны, ибжьы хьырвыр ала ашәа нациҳәеит, ахыц наҷшьуа.

Ҳаи, ҳаи Мақьазҭоуаа рыҷкәынцәа,
шәнеибац сымҳәеи,
Ҳаи, ҳаи аурыс ҳәа иқьышә
ҭаԥышәцәа сымҳәеи,
Ҳаи, ҳаи аԥсы мыцкьа

ҳадгьыл ишәмырҟьашьын сымҳәеи,
Ҳаи, ҳаи Мақьазҭоуаа рыҷкәынцәа сымҳәеи,
Ҳаи, ҳаи аԥсуаа нагакәа хьаҵра зқәым сымҳәеи,

Шәшьа икашәҭәаз ҳалагылан ҳақәҵит
ҳара агәаҟкәа,
Уа, Аԥсны уеиҭымхан
уззынҳажьуада агәаҟкәа...

Аԥхьарца ҵәаатәааууан, Кьычба Басиаҭ ибжьы еиԥш. Икәша-мыкәша игылаз, уи иашәа гәаҟ ргәы ҭнашьааууан. Аамҭа изҭанаргылаз ирышәнаҵаз ашәы еиқәаҵәа ршәыхшьа иақәымшәо. Аха зыԥсы ҭоу иаԥхьаҟа дыԥшуеит. Дара ирыман агәыҕра, иахьа иахыҵзаргьы, мышкы зны рышьҭахьҟа ихынҳәып ҳәа.Убри азы Баасиҭ иуаажәлар ргәы ирҕәҕәарц, иԥхьарца аҽшьы наҽишьит.

Ҳаи, ҳаи, Мақьазҭоуаа, ус шәгәы кашәмыжьын,
Ҳцом ҳара зынзаск, ҳ-Ԥсадгьыл ааныжьны,
Ҳашьхақәа, ҳаҭашәымҵан,
аамҭала ҳашәԥырҵыр,
Ҳаиҭагьыжьуеит ҳара, ҳаибган
амшын ҳазхыҵыр,
Ҳадгьыл чашәрақәа, аурыс ҳәа даныҵыр,
Ҳаи, ҳаи, Мақьазҭоу, иахьазы ҳаҭоумҵан,
Уҳахьчартә амч ҳмоуит, ҳадгьыл, ҳаҭоумҵан..

– Ҳақәҵра аааигәахо ианалага, аҭаҳмадцәа рабацәа анышә иахьамаз анеира иалагеит.Ҳәашьа сзаҭом убасҟан урҭ рхырҽқәа зеиԥшраз. Нас уахынла урҭ анышәынҭракәарҽ ҳаангылон. Уаха шааныза ҳмыцәазакәа иаҳцәԥсхьаз ҳрацәажәон. – Иԥсы ихәда инакын, Мадлеии Мсоусҭи днарҽаԥшит Басиаҭ, саныԥслакь сшәырееи иҳәозшәа. Даргьы рхы рыкәае игылан. Нас ихьаҵра иааҭигаз разныла ичаԥаз аҟама Мадлеи иахь инарханы ус иҳәеит. – Уара иусҭоит абри сабацәа рҟама. Амшын изхызлар аҵкьыс ԥсыуак инапаҽы иаанхааит.

Мадлеи Басиаҭ аҟама ааимхуа ус иҳәеит.

– Исҭоубоуп, схи сыԥси еиманаҵы, абри аҟама смаҟа ишадҳәалазаауа. Уа, Абжьыуаарҽ сахьнеиуа Аимара ақыҭаҽ ишыдсырбо. Ишрасҳәо абри аҟама аҭоурых.

Басиаҭ акыр аамҭа ихы иқәыжь дтәан. Иԥсыԥ лагәоагара даҟәыҵзар акәхап, қәацарак иқәмызт. Мадлеи ус игәы иаанагеит Басиаҭ аԥсра азыҳәан иееизигазшәа. Аха иара ихы оышьҭхны даанаԥшыааԥшын иажәа инаҵиҵеит.

– Хымз рыонытҟала акаамеҭ азыҟалеит Мақьазҭоу. Иԥсыз рыԥсхәра руит, зеызшьыз анышә дарҵеит. Аеыбзиақәа змаз иршьит. Рырахәрышәахә анырхит. Рыоны-ргәара амца оацраҵаны ирблит. Ҭырқәтәылаҟа амоа иқәлаз ҳееаибаркны абыржә ҳахьыжәбо ҳааины ҳаҟоуп. Нас даағызыҕызны иҳәеит абарҭ ажәақәа.

Уа, Нарҭ Сасрыԥҟәа имч шәымазааит
Амҩа иқәлаз Мақьазҭоуаа.
Уа, Анцәа илыԥха шәымазааит,
Амҩа иқәлаз Мақьазҭоуаа.

Мадлеи Мсоусҭи иареи анеиқәшәаз аахыс ичҳауа иааигоз аҽажәкра, уажәы еиҳагьы даргәамҵуа далагеит. Убасҟан имаԥа иадҳәалаз ахмаҷыр аамхны ибжьы наиргеит.

– Марҭа, абранза бааишь.

Ахш цәа лхьыкәкәа, ашәы илаҳәаз, лықәра аҵкьыс лоура еиҳаны, араса быца еиԥш дҟатҟато, лыбла ҭбаақәа ашәазызара рхыҳәҳәыла, лабду дааидыххылеит Марҭа.

– Акыр уҭахызма, бабаду?

– Сҽажәкит, азы сзаага, – ахмаҷыр лышԥа инаирххеит.

Марҭа лабду ахмыҷыр ааимылхаанза Мадлеи иааимпыҵԥаан ус иҳәеит.

– Сара иаазгоит.

Азы анижә иԥсы ааивигеит Басиаҭ. Ԥытраамҭак Марҭа дахьгылаз ашԥа дыԥшуан. Нас арԥарцәа рахь даахьаҳәын ус иҳәеит. – Абри лыла оуп сыԥсы злаҭоу сара. Сыҷкәын заҵә аибашьраҽ иҭахаз иԥҳа лоуп. Абар хымз ҵуеит аҵәыуара даҽужьҭеи. Илҭахгәышьам лқыҭа ахьаанлыжьуа, аха уаҳа ԥсыхәа ҳамам ларгьы-саргьы. Сара сыԥсыр лара

лхы абалго. Убри аҵкьыс ҳажәлантәқәа ахьцо ҳцагәышьоит. Сара сыԥсыр лара уа илхылаԥшуа ыԥоуп. Убри ауп, уаҳа даҽеа мҩа ҳаман ҳәа ҳаԥазам.

Азиас азааигәара анышә аныужлакь, азы ыҵхәраа ишаауа еиԥш, Марҭа лыбла ҭбаақәа алаҕырз ҩырхажжылеит. Ашьац ҿыц адгьыл иҩалшәаз, ԥшаспа хәыҷык ишарҵысуа еиԥш, лоуразоуроу аҵыспа далагеит. Лхаԥыц ԥшзақәа ҟәашкакараза, лхы-лҿы иаҵлашоз, аӷӷа ҳәа аихакшара иаҿын, аҵаа дылагылоушәа. Акы лҳәарц лҭахын, аха лҿы аихыхра лцәыуадаҩын. Лыԥсы ҩеины иҵагылеит лыхәцәа. Лшьамхқәа дырзаанымкылоушәа анылба, наскҭха ишьҭаз ахаҳә днықәтәеит, лхы лыкәае, уажәы-уашьҭан дшеиҵақьра.

Убарҭқәа збоз Мадлеи изымчҳаит, игәы иҭеикызгьы неиҳәеит, дацәымшәа.

– Дымцароуп аԥҳәызба Ҭырқәтәылаԥа...

Аҭаҳмада иааигәаны ихадыдызшәа ихы ҩышьҭикәыцәааит. Иблақәа ҭырхаха ахара зду еиԥш днаиҵаԥшит Мадлеи.

– Уҿы изҳәаз хьыла иҭәындаз, арԥыс. Саргьы убри оуп исҭахгәышьоу, аха исзызырҩуада.

– Уаангыл уара, умцан Ҭырқәтәылаԥа. Дрыцҳауп умаҭа, – иҩызаа Мадлеи иихәаз дадгылан даацәажәеит Мсоусҭ.

Убасҟан Марҭа лыԥсы ааивылган, дахьтәаз

дҩагылан, лабду ишҟа дааскьаны, аҧсҭазаараҽ акыр збахьоу реиҧш даацәажәеит.

– Уақәшаҳаҭха, абарҭ ауаа иҳадыргалаз, сабду. Иаҳзыҧшыда уа, Ҭырқәтәыла, ҳаҩны ыҟам, ҳгәара ыҟам. Сара срыцҳашьа. Ирыцҳашәшьа сықәлацәа, ишәымбо рызегь рхы рыкәаҽ иштәоу. Уара иуҳәо акраҭанакуеит.

– Избоит уҭагылазаашьа шыуадаҩыу, – имаршә куа даацәажәеит Мадлеи. – Зхы згәы ахдыршәаз ауаа рышьҭахьҟа рхьарҧшра уадаҩуп. Аха ачархьгьы ашьҭахьҟа игьыжьуеит. Аамҭа шәымоуп макьаназ, ишәзыҟалаз арыцҳара шәырееиртә еиҧш.

Мадлеи иажәақәа ахҽа еиҧш игәы иалаҟацон Басиаҭ, аха азхыҭра зҽазҭахьаз ауаҩы, дагар акәын акәымзар, инапы ҟьаны аҧаҩаҽ маҭәыкгьы иҧыхьашәомызт.

– Ҳарҭ уажәшьҭа ҳаанкылара уадаҩуп, сыҧшқа, – уаҳа изымҳәакәа ихы наикәаҽит.

Иҟоуп ажәҩан агәы аныцқьоугьы ианыдыдуа. Ауаа ргәынқьбжьы дыдраҭас Бзыҧҭа иавыҩуан. Аҳәса рмыткәмабжь ажәҩан ҭнаҧссон. Ҟәарҭда азаза илахаз акәҷарақәа реиҧш, ахәыҷқәа еибархьусууан. Убасҟан Бзыҧҭа аз нырцәнтәи игеит Рашьыҭ-иҧа Мысҭафа Учанба ибжьы.

– Шәабацо, шәаргьы саргьы агәаҟқәа, шәабацо?

– Бжьык слымҳа иҭасит, шәара акыр шәаҳама? – дҭааит Басиаҭ.

– Ааи, иҳаҳаит, – иҳәеит Мсоусҭ. – Аҧсны иаанхаз аҧсуаа зегьы ҳаҳәҳәалоит уахь шәымцан ҳәа..

– Иҳәҳәо зәыр даанхозар... Ҳара ҳцоит ҽааҳәыра ахьҳақәым. Шәымш аабзиахааит, – инапы ҩышьҭихит рнапқәа ааныикларц.

– Мап, ҳара ҳшәыцрыҭраны ҳаҟазам Аҧсны дгьылаҽ шәыҟанаҭ, – Мадлеи инапы Басиаҭ иимҭеит. – Ицозаалакгьы уара уаанхароуп, умаҭа лаҳаҭыр аҟынтә.

Бзыҧҭа азы ҷьара арахәыц шкәакәа еиҧш еиҭыхәхәа, нас даҽаҷьара илакьылакьуа ишцоз еиҧш, Мақьазҭоуаагьы уи аҧшаҳәа иаваланы ицон. Рыҧсадгьыл аанырмыжьыр ада ҧсыхәа змамыз, нцәагь дызмамыз аҧсуаа...

– Шәабацо, шәаргьы саргьы агәаҟқәа?, – игон Бзыҧ нырцәынтәи абжьы. Игон згәы ҧжәоз, зхала иаанхаз ауаҩы ибжьы.

Аҭх акыр инеихьан. Хыбрак ахәыҷқәа рхы ахьныҭыркышаз ҷьаргьы иҟамызт. Рызагьы амшын агаҽа аҟәара иқәҧсан. Инаскьаган изыхгылаз аҕба, дара згараны иҟаз, зны-зынла аҳәынҭәа иакыз арахә еиҧш иҕызуан. Лашарақәакгьы ҭааза агаҽа иаваршәыз аҧсҭҳәақәа ирыларбон. Ажәҩан агәы цқьан, ҧшакгьы асуамызт.

Аҟәара ҕәиҭибжьқәа игоз угәы ҭнашьаартә акәын ишыҟаз. Аҭх лашьца, аҟәарҭ амҭәыжәҩақәа акәҷарақәа ыҭакны иантәо еиҧш ирхатәан. Марҭа лабду иеидҭан, иоупа лыҭаршәны дкыдиаалан. Уи лжьы-лцәа дысхьан. Ашьра иргоз леиҧш акәын дшыҟаз. Уажәшьҭа зегьы лзеиҧшын. Ашьац ақәа змоукәа иҭҩаауаз даҩызан.

Мадлеии Мсоусҭи роупақәа рыҭаршәны, ршәақьқәа рнапы ианҭаны итәан, зеиҧш ҟамло акгьы ыҟам ҳәа, агәаеанызаара рыманы. Усҟантәи аамҭаз абрагьцәа зларацәаз ала, зынзаск зыламыс ызхьаз, абарҭ реиҧш агәаҟқәа ианрықәлозгьы ыҟан.

Аҕба аахәаазаан абжьы аргеит, уахык иадамзаргьы шәыжәҩан шәаҭаҧхьа, нас шәхысҭәҳәаларц шәсыман сдәықәлоит аҳәозшәа. Ауаатәыҩса аҟәара иқәжьыз рыҕәиҭира гәыҭшьааган. Мсоусҭи Мадлеии абри аҩыза акаамеҭ иалаҧшуеит ҳәа ргәы иаанагомызт. Ргәы ацымхәрас, ахаҳә ҭакнаҳазшәа акәын ишыҟаз. Аҧш аҧчаҭлаҽ ианырҭәаҭәо еиҧш рцәа иҭаҟәыбаса акәын ишыҟаз. Аҟәара ахи аҭыхәеи азныказ убас иааҭынчрахеит, амҩа иқәыз рызынтәык ҧсны ишьҭазшәа. Уи еиҳагьы рцәа инҭанарзызеит дара.

– Аеқәа акәадырқәа рықәаҳхып, изыхҳарҟьоузеи, – иҳәеит Мсоусҭ дҩагылан.

– Уажәраанзагьы ирықәаҳхыр акәын. Арҭ

агәаҟқәа уаҭәгьы амшын изхымлозар акәхап, – иҳәан, Мадлеи Мсоусҭ днаишьҭалеит.

Рҩыцьагьы ркәадырқәа рхы нықәҭаны рыҧсы ааиҭаркырц инықәион еиҧш, рывараҽ дааины даатәеит арҧыск.

– Хәлыбзиа, – ибжьы ныҭакны ҽааиҭит, иааиз арҧыс.

Мадлеии Мсоусҭи ашыр-сыр ҳәа иҩықәтәан арҧыс инеиҽаҧшит, аха алашьцара цқьа дырзалбаауамызт.

– Узусҭада? – дҭааит Мсоусҭ.

– С-Кәазбоуп, Шьаҳан сыхьзуп, – инеиқәырццакны ихьзи ижәлеи иҳәеит, Шьаҳан. Ҩажәа шықәса схыҭуеит. Сани-саби ҧсхьеит. Ирыбыргәузеи урҭ абри аҩыза ахлымзаах мбакәа иахьыҧсыз. Сашьа заҭә аибашьраҽ дыршьит. Абас ала, сеиҭымха сықәхеит адәы. Уи азмырхакәа, еиҭа атәрахьы амҩа сықәырҭеит.

– Нас иуҭахыузеи? – дҭааит Мадлеи.

– Исҭахым Ҭырқәтәылаҟа ацара.

– Убналарц уҭахызар ҳуцхраап, мамзар ҳара уҳацаала, – Мадлеи ииҭахыз убри акәын.

– Схала сакәзар, иагьараан сыбналахьазаарын. Аха ацраҳәа дсымоуп.

– Уи дарбану?

– Кьыч- ҧҳа Марҭа. Абни шәзацәажәоз аҭаҳмада иҧа иҧҳа.

– Лара илҳәо исаҳаз ала, Ҭыркәтәылаҟа ацара лҭахым.

–Убри оуп иҟалаз, – Мадлеи иажәа днапыххылеит Шьаҳан. – Илҭахзам уахь ацара. Лареи сареи ажәа еимаадахьеит, ҳапҳьа иааиуа ашықәсаз аҭаацәара ҳшалало ала, аха уанза ҳнармышьҭит акәымзар. Исыздырам уажәшьҭа иҟасцараны иҟоу.

–Уи мариоуп, – Шьаҳан игәы ааирыгәгәеит Мсоусҭ.– Ҳара шәҳарманшәалоит.

– Ишышәҳәаҵәкьо имариахом абри аус. Марҭа лабду лыда димазам. Убрахь амшын дыхҵаны иҧырҵра лцәуадаҳоуп. Арахь иара дымцар иуам. Убри аҟынтә, лара лхала дсыздәыкәҵауам, саргьы слыццар акәхоит. Шәсызиацәажәа, даангылааит иаргьы, иҧсы ҭанаҵы сара дныҟәзгоит.

– Угәы рҭынч, Шьаҳан, – иҳәеит Мсоусҭ. – Уара удгьыл уаҧырҵыртә иҟаҳҵом. Иамузар, лабдугьы ларгьы шәнеидкылан Абжьуаа рахь шәаагап. Аамҭа ас ицарым, шәхынҳәып мышкызны.

– Анцәа дышәзылаҧхалааит, шәыпсҭазаара ацыхәтәа аҟынза, – дгәыргьаҵәа дааҟалеит Шьаҳан. – Баша ирҳәома, «имҧысша аҧьма амахә азылаҟуеит» – ҳәа...

Мадлеии Мсоусҭи ашара иазыҧшны ацх лашьцара иналатәеит. Џьара бжьык гомызт, захьынџьара ҭынчран. Бзыҧ азы акәзар, аҧсы заны

ахаҳәқәа ирыҟәҵәраан инеиуан, ацыхәтәантәи з-Ҧсадгьылаҿ ицәаз ауаа арҿыхар ҳәа ишәозшәа. Аҕба акәзар, абжьы амыргеижьҭеи акрааҵуан. Хараза, амшыни-ажәоани ахьеивҵарсыу аҟынтәи рҿаархеит ҧҭа еиқәаҵәақәак. Уи ирласны излаауаз ала, ажәоан агәы ашәеиқәаҵәа аҵачаҧара иаҿын, Мақьазҭоуаа агәаҟҟәа ашәы рхьыссы Бзыпҵа иавалан ианаауаз еиҧшха.

– Анцәа срыцхашьа, сара схаан абри аҳоыза аҧҭа еиқәаҵәа сымбац, – дахьтәаз дҳоыҵкьеит Мсоусҭ. – Амшын зегьы ҭыҵны ажәоанахь ихалазшәа ауп ишыҟоу. Абри еиик иазҳәам, Мадлеи.

– Аееи абаҟоу, уара абзиа збаша, Мсоусҭ. Абарҭ ашәы еиқәаҵәа илаҳәоу агәаҟҟәа, ашәеиқәара мҳоа изынгылоу азмырхакәа, рыжәоангьы шәеиқәаҵәала иҷышәит, ҳазшаз Анцәа. Уаҳоы иимбац амшцәгьа ҟалараны иҟоуп. Амшын зегьы ҭҳәаны иаман ихалт абарҭ агәаҟҟәа рыдгьылаҿ еиқәароу қәала икәабаны амҳоа иқәнаҵарц.

Аҧшқа згәы рҭынчны агара игароу еиҧш акәын ишыцәаз ахҵәацәа. Макьаназ рыдгьыл иқәиан. Жәоангьы дара иртәын, аҧҭа еиқәаҵәа аҵажьын акәымзар. Урҭ аҧҭа еиқәаҵәақәа алаҳәа иаҳоызаха хәычы-хәычла ҵаҟа илеиуан. Аҧсуа ҧацхаҿ ахәблы алҳоақ ишашәуа еиҧш акәхеит ныркә-аарцә ирхагылаз аҳаракырақәа шеиқәарахаз. Иаалырҟьан убас имацәысит, ихысит, геи шьхеи

ирмаҳацыз аҩыза ала. Хәыҷи дуи ираҳаҭза ицәаз, еибархьусууа, еибарҳәҳәо инеилалеит. Убасҟан аҧҭақәа ааимаҩрны ақәаршаҩы алеира иалагеит. Хыҭакырҭа змамыз ауаа иҟарҭара иақәмшәо иааилахеит. Ажәҩан алу еиҧш рхалагара иаҽын. Аҧҭа еиқәаҭәақәа еиҳа-еиҳа ажәҩан иазааигәахо, аҭаҟа иҟаз ауаа хәаҽны иашьырц аҭахызшәа аҽырханажьит.

– Ҳаи, ҳаи, ахацәа, ахәыҷқәа шәыхьча, амацәыси-адыди рыбжьара ибжьы наиргеит Мадлеи. – Гәыҧ-гәыҧла шәееизган шәнеидгыл. Аупақәа ахәыҷқәа ирхашәырҧа. – Дыҳәҳәо рыкәшара даҽын.

Дара ахҭәацәа ирзыҟалаз рхаҽы ианааи, ақәа аанызкыло ҳәа ирымаз ауапақәеи, аҷьмацәақәеи, амшә цәақәеи ахәыҷқәа ирыкәдыршеит, агарақәа ирхадырҧеит. Аҭаҳмадцәеи аҭакәажәцәеи ауардынқәа ирыҭадыртәеит. Егьырҭ иаанхаз аҧсабара аҽаҧхьа мчы шрымамыз рбон аҟынтә, ирылшоз ҟарҭон. Шьоукы гәыҧ-гәыҧла рнапқәа еиқәыршаны игылеит.

– Аҳаҳаи, амарҷьа, аҧсабара иаратәы ҟанаҭоит, шәгәы кашәмыжьын, шәыҽшәырҕәҕәа, – ҳәа ҽыҭуа дрыкәҭәашон Мсоусҭ.

Аҧша асра еиҳагьы аҽарҕәҕәеит. Амшын агәы ихыҭуаз аҧшатлакәи, Бзыҧҭа аҧсҭа иҭҟьози ҳәаҭыхла иахьеилалоз агәҭа рықәшәеит дара. Аха

ауаҩытәыҩса иҧсы ҭанаҭы, иҧсҭазаараз ақәҧара дшаҽу еиҧш, аҧсабара иамхәаҽырц ақәҧара иаҽын Мақьазҭоуаа.

– Шәсыцхраа, – лыҭәаабжь геит ҧҳәызбак.

Уи абжьы ахьгаз инаҭрысны ианнеи, адгьылаҽ иееиҭыхны, игәы ҩарханы дышьҭан Басиаҭ. Азы илажьыз ихы ҩышьҭкәыцәаан дҭааит Мадлеи.

– Иҟалазеи, Марҭа?

– Исыздырам, ацәажәара даҟәыҭит...

Мадлеи иоупа ааишәыхны инаиқәиршәит. Иоуразоуроу амца ихҟьо дцон Басиаҭ. Акы иҳәарц иҭахын, аха дызцәажәомызт. Иажәымҭа еиқәаҭәахахьаз аҭх лашә иагәылаҳәан иаман.

– Азы, – иҳәеит иаалырҟьан, аха ашоура злаимаз ала, азы иуржәыр ҟаломызт.

Ажәҩан лагон, ақәа алеира иаҳа-иаҳа иацнаҭон. Адгьыл аҟынтәи аҩар ашьҭыҭра иаҽын. Бзыҧҭа ахаҳәқәа шеиҽанажьуаз ала ихышхыҭәа ишдәықәлаз ҩашьомызт. Уи игәы амырҭынчит Мсоусҭ.

– Ари азы ахыҭшьа сгәаҧхом. Абра ҟьаҟьароуп, абрахь аҽаанахар, абарҭ агәаҟқәқәа ирзыҟалаз еицәоу рзыҟалоит.

– Убри оуп саргьы сзызхәыцуа, аха уажәшьҭа иҟаҳҭараны иҟоузеи, ҭысышьа ҳамам, ҳахьцо аабом. Анцәа дзықәшәииз ауаа, Анцәа ирзааиго аабап.

Аха ашара ааигәахахьазу, мамзаргьы акры агзу, адырра уадаҩын. Хыхь иҟаз ҭаҟа ицон, ҭаҟа иҟаз хыхь ицон.

– Азы, – иҳәеит еиҧа Басиаҭ.

– Азы ишәҭ, азы, – дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит Марҧа.

– Ашоура змоу азы ижәыр ҟалазом, Марҧа, – иҳәан, Мадлеи инапсыргәыҵа ажәҩан инаҵакны, ианҭәалаз ацәыкәбарқәа рыла, амца зхылҟьоз Басиаҭ иқьышә ааирбаазеит.

Убасҟан аҧша иамыцҟьарц знапы еикәыршаны игылаз ахацәа рҟынтәи иаагеит гәаҟ ашәак.

Уа, раида, ҷьамыҕәа цәгьа зҧеиҧшыз аҧсуаа,
Ҳадгьыл кажьны ҳандәыцқәла, акыр
ҳаҧсоума аҧсуаа,
Уа, ҳахьнеиуа ҳазҭахыда, ҷьамыҕәа
цәгьаа аҧсуаа,
Уанзагь ҳнеиуа здырхуада, митә ианиаз аҧсуаа,
Уа раида, раида агәаҟцәгьа,
ихырҭәҳәалаз аҧсуаа,
Дгьылда, жәҩанда агәы иқәхаз аҧсуаа.

Ашара ааигәахо иалагеит. Иаха аахыс ҷьаҳаным иҭагылаз ауаа гәыҕрак иазыҧшын. Иара аҧсабара ацәгьеи абзиеи шеиҟароу еиҧш, аҧҭа еиқәаҵәақәа иахьца-иахьаа рымбазо ажәҩан инаҵаба ицеит. Амрагь, иаха ақәа иапҟаз

сабарыхәо аҳәозшәа, иццакны агылара иаҷын. Адгьыл ахылҩа-ҧсылҩа иахылҵыз, ақәаб дуқәа амца иахакнаҳаз анеилашуа еиҧш акәын ишҩеиуаз. Марҧа аупа илхарҧаз налхыхны еиҵыхны ҵаҟа инкалыршәеит. Амра шәахәақәа илҷаҧхаз лыҧсы аатарҵеит. Иҭахьшәашәаз лыгәгьы ааҟәандахеит. Дшәон, илҭахымызт амшын агаҷахь дыҧшырц. Уа ихгылаз аҕба еиқәаҵәа, дара згараны иҟаз дахәаҧшырц. Лхы ҩышьҭылхит ажәҩанахь, лыҧсҭазаарақҷ иаснагь дызҵаҧшуаз.

– Азы, – иҳәеиҭ Басиаҭ уажәрааназа иблақәа ихҩаз аахтны. – Азқәа ҭабама Аҧсны, сзыхшәырҟьоузеи?

– Азы изаага, – лаҧхьа игылаз ахмаҷыр аашьҭкәыцәаан Шьаҳан инаиларкит Марҧа.

Маҷк ихы ҩышьҭхны азы идыржәит Басиаҭ. Азы анылбааида, икьатеиқәа амца зҭагьыжьуаз иаразнак иааиқәтәеит. Уажәшьҭа дахьыҟаз издырамызт. Игәы аисбжьгьы иаҳауамызт. Иаҳа-иаҳа ихдырра ицәызуан. Иҧсы изеивгомызт. Агәаҟра даҷын, аҧсра агәашә дылагылан.

– Абри амшын ихыло уаҩым уажәшьҭа, иҳәеит, – ибжьы ныҵакны Мсоусҭ.

– Ус еиҳагьы ииашазар ҟалап, – аарла ибжьы ааиргеит Басиаҭ. – Сара аброуп анышә сахьарҭо. Аха илыҧсыхәоузеи Марҧа, илхылаҧшуада.

– Марҧа илхылаҧшуа длымоуп.

Басиаҭ илымҳақәа ааҭархеит. Ҩныҭҟала иеааизган, иблақәа ҩышьҭхны ихагылаз Мадлеи днеиҽаҧшны днаиазҭааит.

– Иуҳәаз иаанагоузеи? Илхылаҧшран иҟаз аҧсра саҽыуп. Дыҟоума ус Анцәа илыҧха зауша?

– Марҭеи Шьаҳани хынҳәуеит Мақьазҭоуҟа.

Анкьа ианиаамҭаз еиҧш, ҩныҭҟала дласкәантраза дааҟалеит Басиаҭ. Иҩныҭҟа ҧхарак нҭалеит, дызқәымгәыҷзоз ахьиаҳаз. Изаанхаз имч ааибыҭан даацәажәеит.

– О, иаҳамбо аеҭәа аҭаҟа ирыҭ аҧсҭазаара ауаатәыҩса, Анцәа, дыҟоума нас сҧа иҧҳа Марҭа дызмырзуа абри адгьылаҽ?

– Дыҟоуп. – Басиаҭ иаҳартә ибжьы ҩышьҭыхны иааиргеит Мадлеи – Иҟалап иара иаҳамбо аеҭәа акәзаргьы ауаатәыҩса еиқәырханы измоу. Ҳаргьы агәыҷра ҳазҭо.

Аҷба аҟәара иазааигәан ианаагыла, ахҭәацәа аееибыҭара иалагеит. Уажәшьҭа амыткәма рҳәомызт, рыгәгьы икыдсыломызт. Иахатәи ақәаршаҩы аҧҭақәа ишрымҭәаз еиҧш, даргьы рылаҷрзқәа рлакҭа иҭабахьан. Ргәы зыхшәаз Ҧсадгьылк иаҧырҭуазшәа рышьҭахьҟагьы ихьаҧшуамызт. Ахҭәара анакәха, ахҭәара иаҽын.

Кьычба Басиаҭ ҽырҭасра иқәзамкәа дышьҭан. Ҩныҭҟала иҷрыхоз ихьаа маҷк иааҭынчхеит. Ажәҩан даҭаҧшуан, аха ажәҩан ибомызт.

– Дгьылда ажәҩан зыуҭахыузеи, – даҟәндҟәындит иара.

– Акыр уҳәазма, бабаду?

– Дгьылда ажәҩан зыуҭахыузеи, сҳәеит...

– Уара удгьылгьы ыҟоуп, ужәҩангьы, – ибжьы неиҭыхны инаиргеит Мсоусҭ, ааигәа игылаз инараҳартә.

Аха Мақьазҭоуаа Мсоусҭ ииҳәаз раҳауамызт. Азәы иааникылар ҳәа ишәозшәа, рызегьы агаҽахь рҽынархеит, изхьымзо акы иахьзарц рҭахызшәа. Убасҟан игеит Бзыҧҭа нырцәынтәи абжьы, дара ирываҩны ицозшәа.

– Шәабацо шәаргьы саргьы агәаҟқәа, шәабацо шәабацо, шәабацо...

– Ицама?, – дҭааит Басиаҭ.

– Ицеит, бабаду, ицеит, – дааҷьаҭәыҷьаҭәит Марҭа.

Ҧыҭраамҭак ҽымҭ дышьҭан иара илацәа еиқәҧсаны. Иҧсы лагаҩагара уажәы-уашьҭан иаагылартә акәын ишыҟаз. Издыруадаз уи уажәы ҩныҭҟала иихәцуаз, аха адәахьала уахьихәаҧшуаз аҧсра иеазирхион.

– Бымшәан сыҧшқа Марҭа, – иҳәеит Басиаҭ ибжьы аарла иааҭганы. – Сыҧсы ҭазаауеит амра ҭашәаанза. Уи нахыс мраҭашәара саццоит. Бара рнапы банысҭоит абжьыуаа рыҷкәнцәеи, Шьаҳани. Сыжәҩа бнаҭатәеи, – данаақәдыртәа, ибҷа днаҭатәеит Марҭа. Иаргьы иблақәа аахтны агаҽахь днаҧшит. – Умш аабзиахааит, аиаша уҳәозар

уҧсаҭа бзиахааит ҳәа самҳәаазакәа ицаз сашьцәа уи аҕба еиқәаҵәа ишҭалоу збарц сҭахыуп. Иҧсы цон иаауан. Иаҳа-иаҳа имч кәадахон, аха ихы инапаҿы иааган, адунеи аҧырҵра шиҭахызгьы, амра аҭашәара аҟынза иҧсы анагара даҿын. Абриоуп изахьзу ақәзаара. Ижәбоума ишцо, рразҟы еиқәаҵәа иазааигәахарц. Шәара шәцара иаҵыхәтәантәихааит, аҧсуаа рыхҵәара. Уи нахыс уахь дымҧшит иара. Дыҧшзаргьы акгьы ибомызт, иблақәа изхымтуа иалагахьан. Иҧсҭазаара амҩа дызнысыз нҵәашьак амам ҳәа игәы ишаанагоз, аҵыхәтәантәи аҧаҩ даахықәгылеит. Уажәшьҭа аҧан аҧшаара иара иус аламызт, Анцәа иакәын изусыз.

«Ауаҩы ҧаҩкаҿ дыҟазароуп. Убри аҧаҩаҿгьы дыҧсыроуп. Ҩ-ҧаҩкарҿ аҧсҭазаара ҧсҭазаарам».– ҳәа иҳәалон аимараа рныхаҧааҩ Ажьгьери Аҧьрыцба. Аамҭа зыхәашь даман иандәықәла, и-Ҧсадгьыл аҧаҩаҿ аҧсра Анцәа иахьиаҭәеишьаз игәы абаауан Кьычба Басиаҭ.

– Уажәшьҭа саашәырҳәы ашьхарахь, – иблақәа шыхҩаз ибжьы ааиргеит Басиаҭ. Иблақәа анаахит, анкьа данычкәыназ еиҧш, Бзыҧ иахагылаз ашьхақәа ибла иаахгылеит. Урҭ ахрақәа ҷьара ицәцар ҳәа дшәозшәа, иаразнак иблақәа нархигеит. – Иа, Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп. – Иара итәала урҭ ашьхақәа рҟынза ибжьы

наҩуазшәа ибеит, аха аарла акәын ишиҳәоз. – Сышьхақәа, сышәзынхеит, сышьхақәа, – уажәы еиҳа иҧсыҽны ҽааиҵит иара. Аха алашара аҵкьыс иииааит алашьцара. Амрагьы дгьыли-жәҩани ахьеивҵарсыз инавашәеит. Иара макьаназ аҧсҭазаара ишьапы аҿаргылан, мраҭашәара аҽеаҭара иҭахымызт, аха ишааигәахазгьы ибон. Убри аҟынтә иҭаххеит аҭаацагарашәа иҳәарц. Макьазҭоуаа рҭаацагарашәа. Иагьцәыригеит иқәра иафахьаз ибжьҵаҕала.

Уари дада, даргеит Макьазҭоуаа рҭаца,
Ҳаит амарҧьа, шәгәырҕьа, шәацкәаша, дадраа,
Мрашәа дкаҧхоит, мзашәа
длашоит, Макьазҭоуаа рҭаца,
Ҳаи, ҳаи аҳаҳаира, еинышәкьа рҳәеит дадраа,
Уа, бахьыҩнало аҩнаҭа ырлаша,
Макьазҭоуаа рҭаца
Шьацәхатәрыла шәықәгьыжьаа,
аҳаҳаира дадраа,
Бымшхааит, бьҧиааит, Макьазҭоуаа рҭаца.

Ишанханы игылан ихәаҧшуан арҧарцәа. Иҧсымҭаз агәаҟ ашәа мҳәакәа аҭаацагарашәа ахьиҳәаз. Еиҵа иҧсҭазаара ахьиргьыжьыз, дахьиз, дахьаазаз аҭыҧ ашҟа аҧсра агәашә дшылагылазгьы, ҩныҵкала лашарак игәы иахьҭаирҧхаз.

– Ари Мақьазҭоуа ҳҭаацагарашәоуп, дадраа, – иаалырҟьан ацәажәара дналагеит Басиаҭ. – Ҳара ҳҭаацагарашәа даҽеа ҭаацагарашәак еиԥшзам. Ашәа анцәырыргоз, ахапа зҳәоз, аҭаца илықәнагахаша иара ихатәы жәақәа алеиҵон.

Аҳаҳаира, Мақьазҭоуаа, аҭаца дымшуп, рҳәеит,
Аҳаҳаира, аԥсуаа, аҭаца дыҷиаҵуп, рҳәеит.

– Шаҟантә ахапа сҳәахьааз сара, абыржәы ижәбо. – Нас иблақәа ҭырхаха Марҭа днаԥҷаԥшын, иажәа инациҵеит. – Уажәшьҭа Мақьазҭоу аҭацагарашәа зҳәо азәгьы даанымхеит. – Иаалырҟьан иоуит агәаҳәара ишьапы дықәгыларц, аха уи иара имч ақәхомызт. «Сшәыргыл» – иҳәеит иара. Иаразнак ижәҵахыр инаҵагылан ишьапы днықәдыргылеит. «Соушәыжь» – адҵа ныҟаиҵеит. Данааурыжь адгьыл иҵасызшәа даагазҽеазит, аха ихала иҽеанкылан убасгьы наиҳәеит. – Шәара ишәдыруазарц сҭахуп, ауаҵытәыҵса ишьапы адгьыл ианықәгылоу шаҟа дыҕәҕәоу. Нарҭаа дуқәа срывагылоушәа схы збоит абыржәы. Сара сыԥсҭазаара абра иаангылеит, дадраа. Убри зынзак иаангылаанза, сиҳәоит Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, Марҭеи Шьаҳани зықәлаз амҵақ ирманшәаларц. Амашәыр иацәыхьча, аԥсҭазаара ргәы аҳәо иҟаҵа.

Мақьазҭоу аҳәақәа ҭызаан, дара ашьагәыҵхо иҟаҵа. – Уаҳа мҳәакәа уа иҽеаникылеит иара. Ибон ишьамхқәа дшырзаанымкылоз. Иахьынза ибарҭаз Аԥсынра днықәԥшит. Уаҳа иблақәа хымҵазакәа, ишьамхқәа наиҵаҟәалан, иԥсы злаз идгьылаҷы иҽеааиҵихит.

Мадлеии Мсоусҭи, Марҭеи Шьаҳани ҳаракырақаҷ дыҵохагалан иоупа даалаҳәан анышәа днарҭеит. Иара убраҟа инҵәеит уи шәышықәса рыҵонытҵкалатәи игәаҟрақәа. Аамҭа иаратәы ҟанаҵоит, рыԥшьҵоыкгьы ццакуан доусы рымҵақәа рышҟа.

– Угәы коумыжьын, Шьаҳан, – ибжьы наиргеит Мсоусҭ. – Шьоук цеит, аха даҽеашьоук аанхеит. Аԥсны аԥсуа дагхан зыҟалом.

– Убри азоуп иара саргьы схы саиааины сзаангылаз. Аԥсны ҭамцәырц азыҳәан, – иҳәеит Шьаҳан, Мадлеии Мсоусҭи рыжәҵахыр ахьиоуыз игәы архаҵо. – Марҭа дсыман сцоит Мақьазҭоуҟа. Сабацәа рдоуҳа сыԥхьоит.

– Уи ҟалашьас иамоузеи, шәқыҵа аурысҷәа иааныркылахьеит.

– Мақьазҭоу дууп. Иҟоуп убри еиԥш аҭыԥқәа аурыс ишьапы ахьымназо.Уа ҳеыԥхьаҳкып аамҭала.

– Аамҭала ианбанза? – Шьаҳан иаԥшьигаз азы игәы ҭынчмызт Мадлеи.

– Аурыс уа дыззангылараны иҟоузеи. Ииҭахыз ҳара ҳақәцара акәын. Азын Мақьазҭоу асы ҒәҒәаны илеиуеит. Урҭ уа ҧсҭазаара ҳәа роураны иҟазам...

– Ааи, аха шәара шәабацо? Шәхы абаҧхьашәкуеи? Ҽынла шәылѡаҵә рбап, уахынла, шәымцабз, – Мсоусҭгьы игәы ҭынчымызт.

– Иҟоуп убри еиҧш аҭыҧқәа, ҳалѡаҵәи ҳамцабзи ахьырымбо. Уи аҭыҧ иахьзуп Аиныржьыѡ иҳаҧы. Хымз рыѡныҵҟала ҳқыҭа иқәынхоз ахҵәара ҽеаназыҟарҵоз, сара анхара саҽын. Ҳара ҳтәқәа азәгьы имырбакәа, аҳаҭа дуқәа рыла ашыла наган икнасҳаит. Аҳаҭа аҧсыҧ ҭамло ахы анҽоуҳәа акы ахьран иҟазам. Иара убас ашәхақәа рѡаны аҳаҭақәа хәба рызна убра инарывакнасҳаит. Ацәқәа хҧа шьны, акәац ҵааны, ирѡаны уа иҟасҵаз ашәымкьаҭ иныкәсҵеит. Ачуан, амҳабысҭақәа, аишәа, ачарҒә, архышьна, азы аагага абҟәылқәа, ажәак ала, аѡны иҳамаз ацәамаҭәеи, аиареи инадыркны уахь ииазгеит. Еиҳарак сызқәгәыҒуа, ацха ҧшны, насгьы ишцәалоу, жәабаҟа бҟәыл уа исызгылоуп. Абҵьари аҵьаҧҳани ракәзар, шаҟа уҭахыу. Ашьанҵа аихымца, ацәымса, амзаша зегь рыла, сеиқәшәоуп.

– Ааи, аха азы абауҧшаауеи? – дҵааит Мсоусҭ, иаҳауаз зегьы алакә еиҧш идкыло.

– Иара аҳаҧы аҵаҟа. Ѡажәа шьаҽа абахә уенадҵан улбаар, азыхь ҭоуп. Шәара шәҽы саҭамзааит, аха агарагь хагалан исҵәаххьеит...

– Иа, Анцәа сиҳәоит шәыҧсҭазаараҽ шәирманшәаларц. Мақьазҭоу шәара шәыла иҭҭәааит, – зықәрахь инеихьоу азәы еиҧш аныҳәара даҽын Мадлеи. Имаҟа иадҳәалаз аҟама аамхны Шьаҳан иахь инаирххеит. – Абри аҟама анышә иаҳҭаз ауаѡы исиҭеит иацы, усҭ.

– Абри аҟама уара уоуп изиҭаз. Ус анакәха, уара иныҟәугароуп.

– Абри аҟама Мақьазҭоуаа шәеиныр жьыѡ иҟаҵамҭоуп. Ус анакәха, уи аҭыҧахь игьыжьроуп.

Шьаҳан Мадлеи иикыз аҟама ааимхны ус иҳәеит.

– Сыҧсы ҭанаҵы сара исыцзаауеит абри аҟама.

– Шәықәла шәымѡа, – иҳәеит Мсоусҭ, урҭ рхала иахьцо иҭахзамкәа. – Иаарласны ихәлоит, шәааццакыроуп.

– Иагьа ашәарҭа ҳҭагылазаргьы, ҳ-Ҧсадгьылаҽ ҳаҟоуп. Зыҧсадгьылаҽ иҟоу ауаѡы имч ҒәҒәоуп. Сыҧсы ҭанаҵы шәысхашҭраны сыҟам. Аамҭа абас ицарым. Ажәа шәысҭоит мышкы зны шәбара сышнеиуа. Шәыҧсҭазаараҽ лыҧхала шәныҟәо Анцәа шәҟаиҵааит, – ааиҳәан азәазәала иааигәыдрҒәҒәалеит Шьаҳан. Марҭа лаҧхьа дѡагылан Мақьазҭоҟа идәықәлеит.

Убасҟан игеит Бзыҧ нырцәынтәи Мысҭафа Учанба Рашьыҭ-иҧа ибжьы.

– Аҳаҳаи, аҳаҳаи, шәымѡа хирхааит зышьҭахьҟа

игьыжьыз. Иаашәырццакыр шәыхәшҭаара ҽыцәаанза шәахьзоит.

Шьаҳани Марҭеи неиуан ршьаҽақәа ырццакуа. Урҭ уажәшьҭа рышьҭахьқа ихьаԥшуамызт. Ирҭахымызт амшын агәы ахыԥшылара. Рхы-рыԥсы зегьы ахьыӷказ ашьхарахь акәын, Мақьазҭоу ақыҭа ашқа. Еидыркылаз рыԥсҭазаара қәыԥш, амца зкыз р-Ԥсадгьыл иагәыларшәны инеиуан...

– Ԥсынҵры ԥшза шәақәиршәааит, ҳазшаз Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, – дааматанеит Мадлеи, Марҭеи Шьаҳани уаҳа имбо архәара ианнавала.

Мадлеии, Мсоусҭи аахьаҳәны амшын агәы инхыԥшылт. Иаргьы иаҳа-иаҳа ахәлара иациқәаҵәахон. Ацәқәырԥақәа ари абжьарак рхы шкыдырҟьоз еиԥш акәымкәа, имлашьуа агыгшәыг азхара анафалакь, ҭынч иштәоу еиԥш, Мақьазҭоуаа анахәлабга, ацәқәырԥақәа неиқәпсеит. Даргьы уаҳа уи амшынахь имԥшыкәа рымоахь идәықәлеит.

Ахымш рыены Мадлеи Мсоусҭи Мзымҭа азы инхықәгылеит. Азы хышхыҵәан илеиуан, аха ауардынқәа зықәсышаз ацҳа хын. Ацҳа дара злагылаз аганахь ала азәгьы дрымбеит. Аигәа-сигәагьы азәгьы дынхомызт. Арыҧьарахь ала, ашьхақәа рганахь, рылаԥш иныҵашәеит ана-ара алоаҵәқәа шоеиуаз. Уи ала иубон уа апсҭазаара

шыҟаз. Рыеқәа ргәы реанҵаны иҭацәыз ацҳа иныкәлеит. Иахьынаԥшуаз уи ацҳа нырцә азәгьы дырбомызт. Уажәада цҳа иқәмлацыз рыеқәа аԥаршеира ианалага иааеыжәҵны раҕәрақәа ирынкны рҽынархеит. Убасҟан нырцәтәи ахахьала ацҳа иаакәгылеит хоык абԥьар зкыз аурысҁәа.

– Шәызусҵәада? – урыс бызшәала ибжьы ааиргеит, раԥхьа игылан иаааиуз афицар.

– Ҳара аурыс бызшәа ҳаздырзом, – ибжьы наиргеит Мадлеи, ирыкәкны ашәақьқәа зкыз аурысқәа рхы моаԥгашьа ааигәамԥхакәа.

– Таташь, ирзеиҭага уашьцәа сара исҳәо, – Таташь иахь ибжьы наиргеит афицар.

– Шәызусҵәада ҳәа дҵааит, – иҳәеит Таташь, Мадлеии Мсоусҭи рыбла дхымԥшылакәа.

– Ҳара ҳаԥсуаауп, ҳ-Бжьуатәқәоуп, – иҳәеит, Мадлеи даниба нахыс игәамԥхаз Таташь ишқа.

– Абрахь шәабацо? – Дҵааит афицар.

– Ииҳәазеи, аурыс? – Дҵааит Мсоусҭ.

– Абрахь шәабацо иҳәеит.

– Иҳазиаҳә, аубыхқәа рҁынза ҳцоит ҳәа.

– Иҟазам аубыхқәа ҳәа сызраҳә, – иҳәеит афицар иаарымчны.

– Иабацеи иҟамкәа, аубыхқәа? – дҵааит Мадлеи.

– Урҭ цеит иахьырҭахыз, рыдгьыл аурысқәа иаҳҭәыуп, – афицар агәамҵра даҽын.

Ихлахаҵ аагьежьит Мадлеи. Аурысқәа рцәымҭра имаз азмырхакәа, иаҳаз ихы ихнахит. Афицар ицәажәашьа азаз еиҧш игәы иаланаҵон. Ақәаб ду амца иахакнаҳау анеилашуа еиҧш аилашра даҽын. Иарма махәҽа иахшьыз ашәақь игәы ашҟа даахеит. Аха уажәы еырҵасышьа имамызт. Иаҧхьа еиқәных игылаз рнаҩсгьы, дахьынаҧшуаз ибон, ацҳа ахы акәша-мыкәша ажрақәа жны ирҭатәаз аруаа ршәақьқәа абрахь ирханы.

– Исзеилымкааит, – Мадлеи иажәа днақәгәгәеит. – Иаанагоузеи аурысқәа иҳҭәыуп.?

– Абри адгьыл ҳара иаҳҭәуп, избанзар, ҳара ҳаибашьны иаагеит, – нас Таташь иахь дахьаҳәны усгьы нациҵеит. – Исҳәо акы агмырхакәа исызраҳәа. Ицааит рышьҭахьҟа ишеибгоу, мамзар... – иҳәан, даагьыжьны дцеит.

Мадлеии Мсоусҭи еишәыра-еиҵараха ацҳа агәҭа иқәгылан. Ак аҵкьыс, ак еицәаны изыниаз ахҭысқәа, дара рзы иҧьамыҷәа цәгьан иҟалеит. Кавказ шьагәыҵс иамаз аубыхқәа рышҟа асасцәа аннеиуаз, ирҧылан ирывагылан, аҟәҟәаҳәа ихысуа ртәылахь инарыҧхьон. Иара убас иагьынаскьаргон. Аха уажәы аубыхқәа рцымхәрас аурысқәа рҧылеит.

– Рацәа алахьынҵа цеит Кавказ, – иҳәеит Мсоусҭ.

Мсоусҭ иихәаз алаҽимҭит Мадлеи. Уажәы ихәда хәены дызмаз аурысқәа рҟынтә иаҳаз ажәақәа ракәын. Абрахь раҧхьаҟа цашьа рымамкәа, рышьҭахьҟагьы ак еилымкаазакәа ихынҳәыр иацәыҧхашьо, ируа-ирҳәо иақәмшәо иаанхеит.

– Ҳгьежьып, Мадлеи, – ҳәа ҿааиҭит Мадлеи ижәҩа днахьысшәа. Нас усгьы нациҵеит. – Иҟазам захь ҳцо аубыхқәа, аурыс ҳамҩа данангыла нахыс.

Гәырҩала иҭәыз иблақәа рыла Мсоусҭ днаихәаҧшит Мадлеи. Ихьанҭаза иқәжьыз ицәа-ижьы, аиҭагара ицәыуадаҩоны, иҽеы аҽы ианкны даахьаҳәны ацҳа днықәлеит.

– Арахә жьыхәҭала ишеиҽырхуа еиҧш, Кавказ аиҽыхра иаҽуп, аҳәақәа, – иқьышә днықәҟәындҟәындит Мадлеи.

Мзымҭа аҧшаҳәа илаваршәны, амшын агаҽа аҟынза, нырцә-аарцә бнараны илашьҭын. Џьарак-ҩыџьарак адәы шкәаҕьазақәа рҟны, ҭызҭыпк улаҧш иҵашәомызт. Наҟ, хараза, амшын агаҽа аганахь, аубыхқәа рыдгьыл иазымариашан, ҕбақәак зыхгылан. Аҩада ашьхақәа ршьапы ашҟа, аҧсҭазаара шыҟаз убартә иҟан. Наҟ инахаран ҩнқәакгьы рбон, лҩаҵәқәакгьы ҩеиуан. Убасҟан Мадлеи игәалашәеит, рныхаҧааҩ Ажьгьери еиҳәаз. Мзымҭа азиас, абыржәы дара ахьгылоу иазымариашан, аҩада ашьхарахь иахьаду ишыҟоу

қытак Тышаду ҳәа. Уа дшынхо, анкьатәи иҩыза Гәананба Ҳаидар ҳәа азәы. Ус анакәха, уажәшьҭа уи дымҧшаакәа цашьа имамызт. Рыҽқәа иҩареыжәлан уахь рҽыҩархеит.

– Абри ақыҭа иахьзузеи? – иаарҧылаз арҧыс диазцааит Мадлеи.

– Тышаду ахьзуп, – аҭак ҟаиҵеит арҧыс, иҽы ағәра наҽакуа.

– Нас абри ақыҭаҽ дынхома Гәананба Ҳаидар ҳәа ауаҩ бырг?

– Ааи дынхоит, – иҳәеит арҧыс.

– Нас уи иҩоны ҳурбар ҟамлари?

– Уи ҩоны ааигәоуп зынза. Абар, абни аҳаракыраҽ алҩаҵә зхылҵуа аҩоны ауп. Абри амҩала шәышиашоу агәашә шәнадгылоит.

– Аҧшәма уҟоума, аҧшәма? – Ибжьы наиргеит Мадлеи, агәашәаҽ ианнеи рыҽқәа рхы аанкыло. Аха уахьынтәи бжьы мгеит, ашҭагьы уаҩ дықәрымбааит.

– Абра азәгьы дыҟамзар ҟалап, – иҳәеит Мсоусҭ, азәгьы дахьцәырмҵыз ааҧьшьаны.

– Абри еиҧш анхараҽ уаҩ дахымзар ҟалашьа амоума, уара абзиара збаша, –Мадлеи иҽы ишьхәа нарбаны агәашә дназааигәаханы ҿааиҵит. – Аҧшәма уҟоума?

– Аҧшәма дыҟамкәа, иауазеи – алҩаҡ зхылҵуаз ағәеихаса аҟынтәи иаадәылҩоит абжьы. – Аҧшәма дыҟоуп, аха дзышәҧылом, абрахь шәыҩонал, абрахь.

Мадлеии Мсоусҭи рыҽқәа инареыжәҧан, агәашә аартны ашҭа ҭбаа инҭалеит. Аехарпарҭа раҕәрақәа нархаршәны, ағәеихаса аҩоны ашҟа рҽынархеит.

– Абрахь шәыҩонал, абрахь, – еиҭа уи абжьы геит аҩонытҵкантәи.

Мадлеии Мсоусҭи ахышә аартны ишыниҩоналатцәҟьаз, еицҽакны рыбжьы надыргеит.

– Уа мшыбзиақәа.

– Бзиа жәбеит, бзиала шәаабеит, – иҳәан, дахьтәаз дҩеихеит шьардаза зықәрахь инеихьаз ауаҩы, зкаба зыхәда аҟынза иҵарбаҟа еибаркыз, зеимааи зеимси еихагылаз, заҳәызба змаҟа чапа иадҳәалаз. – Саташәымҵан, – ибжьы нарықәиргеит иапхьа игылаз, аха агага еиҧш иибоз. – Сыблақәа умак ирбом, абри абжьарак сшьамхқәагьы сышьҭырхуам. Шәыбжьала шәысзымдырит, шәызусҭцәада?

– Ҳара харантәи иаауа уааруп, – иҳәеит Мадлеи, ибжьы ҩышьҭхны, зыбла иамбо, илымҳагь иаҳауам ҳәа даацәшәаны. – Ҳабжьуатәқәоуп...

– Иа, Анцәа, исаҳауа закәызеи! – абырг илабашьа иҽанҵаны агылара иҽазикит, аха ишьамхқәа дышьҭырмхит. – Шәсыцхраан сшьапы сықәшәыргыл. – Дцак еиҧш ибжьы наиргеит.

Мадлеии Мсоусҭи иаразнак ижәҳаҳыр инаҵагылан ишьапы днықәдыргылеит. Иаргьы знык ишьапы данықәгыла, ишыҟаиҵалац еиԥш, дгәашьан дадырсызшәа, иҽеааириашеит. – Ааит, сшьамхқәа, шәыҽшәырҕәҕәа, сышәмырԥхашьан Абжьыуаа дуқәа рҽаԥхьа. Анцәа, уара зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, исаҳәишь, исҭаама нас абжьыуаа? Сшәыртәа сысасцәа, шәаргьы сааигәа шәаатәа...

Мадлеии Мсоусҭи ижәҳаҳыр ишаҵагылаз, пату иқәҵан иҭыԥаҽ днадыртәеит. Даргьы нырцә ахәшҭаарахь иааиасны иаагылеит.

– Шәаԥсуа ламыс шәагымзааит, аха шәтәароуп, шәара шәсасцәоуп.

Абырг иажәа ҳбамтәкәа ахшьапқәа инарықәтәеит.

– Саҭамзааит, зыҳоны ҳаааиз шәзыжәлада? – дцааит Мсоусҭ.

– Ҳара ҳ-Гәананбақәоуп. Сара саб Рашьыҭ ихьзын. Уи иаб Кьаҭхәа, Кьаҭхәа иаб Маҳматқьари, Маҳматқьари иаб, аду ҳәа ҳзышьҭаз, Аԥыр ихьзын. Шәсызжьом, уи нахыс исгәалашәом ҳабацәа рыхьзқәа. Сара Ҳидар сыхьзуп. Ишшәасҳәахьоу еиԥш, Гәанан Рашьыҭ сиԥоуп. Сабиԥазаҵәын, аха ҳоыцьа ахацәарԥар Анцәа исаҭәеишьеит. Урҭгьы маншәалахеит, аҳәса ааргеит, ҳоыць-ҳоыцьа ахацәарԥар рымоуп. Уажәыҵәкьа иааиуеит, лбаа арха рашәара ицеит, шьыжьза. Саҭашәаымҵан, сара стәы самханагалацәеит. Ус оуп сшыҟоу сара, асас даныҫтаалакь, ҳәара аҭахыума, сыззымдыруа – раԥхьа сара схы-сҵыхәа иасҳәоит, насоуп санҵаауа. Ишәыхьзузеи, ишәыжәлоузеи, насгьы иарбан қыҭоу шәызланхо?

– Сара с-ҲҪарануп, Мсоусҭ сыхьзыуп, Наатәуп.

– Уара арԥыс? – Мадлеи иахь ихы наирхеит Ҳаидар.

– Мадлеи сыхьзыуп, с-Аԥьрыцбоуп, с-Аимаратәыуп...

– Ишԥа, Аимара уҳәама? – дыҳәҳәоума уҳәартәы ибжьы ҳаимпыҵҟьеит Ҳаидар. Илабашьа иҽыҳанҵаны агыларагьы иҽазикит. Ашәалҟьа мра еиԥш ихы-иҽы аалашеит. – Уара у-Еимаратәзар, Ажьгьери Аԥьрыцба дыумдырыр ҟаларым?

– Дышԥасымдыруеи, уи ҳныхаԥааҳ иоуп.

– Иа, Анцәа, иԥсыҭоума Ажьгьери Аԥьрыцба? – илабашьа ҳаиҵарсны ихала дгылеит иара.

– Иԥсы шԥаҭам, ацәашьы кны аимараа ҳаиныҳәоит.

– Сшәыртәа.

Еиҭа ижәҳа инаҵагылан, ашьшьыҳәа иҭыԥаҽ днадыртәеит. Даара ихараз акы игәалаиршәарц иҭахызшәа иблақәа ԥьара икыдхалан дыԥшуан. Амца шеиқәыз ааигәамԥхакәа, илабашьа аԥынҵала акәыстҕақәа ааирцыхцыхит. Иигәалашәарц ииҭахыз еихышәшәа иахьизымааиз

акәхап, даагәамҭуама уҳәартәы дааулыуашеит, дахьтәаз. Аха хәычы-хәычла ихы инапахьы иааго, игәалашәази, игәаламшәази зымҩа иианыжьны, исас деиҭанаиазҭааит, аҧахьа иаҳаз агәра изымгазшәа.

– Нас, уара излоуҳәо ала, иҧсы ҭаоуп Ажьгьери? Анцәа иҧьшьоуп, сыҧсаанза иҧсы ҭоуп ҳәа ахьсаҳаз Ажьгьери ахатца, Ажьгьери аҧыр. – Иқьышәқәа аарҩара еиҟәнажәжәаз адгьыл еиҧш иҟаз, игәаҟынтәи иаауаз ҧхарак нықәлеит. Аҩны лашьца ацәашьы аныҩнаҧхалакь ишаалашо еиҧш, еиқәарахахьаз изамҩақәа аалашеит. Илымҳа нкыдҭан адәахьы даазырҩит, шьҭабжьык ганы имаҳазар ҳәа дацәшәоушәа. Аха еиҭа ихәыцрақәа Ажьгьери Аҧьрыцба иахь аееизгара иалагеит. – Сара Ажьгьери ауаҩ ҧыр ҳәа сишьҭан. Схала аусакәхыз, ус иазҳәаз, уаа хәышәҩык ыҟан – Пытрак иеааанкылан, иқәсны иҧо еиҧш иеаархианы ацәажәара дналагеит. – Ажьгьери аҧыр ҳәа ихьзызҭаз Аҧсҳа Қьалашь Ачачба иоуп – Еиҭах ихәыцрақәа хараза инеиҭцихзар акәхап, иҧсы ааиҭеикырц даатгылеит. – Қьалашь ихьчаҩцәа хәышәҩык ҳаҟан. – Иаалырҟьан ацәажәара дналагеит иара. –Хәышәҩык, хәнызқьҩык ириааиуаз. Иаҭахханы рҽынархаргьы, аҭырқәа иҳәыншқарра аазырҳәуаз. Хәышәҩык аҧсуаа рҭеира, ҩажәа инаркны ҩажәихәба рҟынза зхыҵуаз. Аҧсны ахи-аҵыхәеи иалыҧшыхаан иаагаз. Хәышәҩы, – ибжьы ҩышьҭхны ажәа хәышәҩык инаҵеишьит иара. Иқәра имч канаҧсеит, аха ибжьы данычкәназ еиҧш акәын ишихаз. – Абар урҭ зегьы срылаҧшуашәа избоит абыржәы, азә иаҵкьыс азә деиґьны, адоумыжьхақәа. Иара итәала амца ацраҵаны дахьцәажәоз дааҧсазар акәхап, ихы ларҟәны даатәеит. Акыраамҭа ус дтәан, нас ихы ҩышьҭхны, цқьа иимбоз арпарцәа рахь днаҧшны ацәажәара дналагеит. – Убри аахыс акыр шықәсқәа шцахьоугьы, аибашьра иахҟьаны сыблақәа цәаарак ада шырымбоугьы, саҧхьа дгылан сихәаҧшуазшәа збоит Ажьгьери Аҧьрыцба. Адауаҧшь, ар рхы ҭызгоз, Нарҭ Сасрыҟәа дызбахьадаз, аха избахә зларҳәо ала, шьардаза еиҧшыз. Уи избахә шаҟа шәасҳәараны сыҟоузеи, уаха, уаҵәуха, уаҵәашьҭахь. Сара шәца сҳәаанза абри ашҭа шәҭыцыр ҟалазом. Абжьыуантәи аҧсыуак уажәшьҭа ибжьы саҳауеит ҳәа сыҟазамызт. Сынашана исанаҳәоз ҵабыргызаарын, Аҧьрыцба Ажьгьери иҧсы ҭоуп ҳәа. – Акыр аамҭа анашана ҳәа дзышьҭаз дагәылаҧшуа дтәан – Иареи сареи еибаҳҳәахьан, ҳаҧсаанза ҳаихаибамыршҭып ҳәан. Иаснагь сыҧсҭазаара дадҳәалан, иара уажәгьы дадҳәалоуп. Абрахь шәанхалоз шәылаҧш иҵамшәар ҟаларымызт ҳқьыҭа иахагылоу ахра ду.

Уи ажәоахырқәа ҟьаҟьаза, азара ҭгәыцәаа, убас акәын дшыҟаз Ажьгьери иареи сареи ҳанеиԥырҵуаз. Ԥшрала, сахьала ԥҳәыск длыхшеит узҳәарымызт. Анцәа инапала деибиҭазшәа акәын дшыҟаз, абахәаԥшь даоызаха.

Иажәа ааикылан хәыцрак иенеиҭеит. Акыр аамҭа илабашьа игәышԥы иҵаргылан ахәышҭаара дыҽҳәаԥшуан. Иааидшылаз акәстҭақәа анааиҽалаша, иаразнак ахәыцра даалнахын, ацәажәара дналагеит.

– Ԥхынгьы-зынгьы схәышҭаараҽы амца еиқәуп. Абри иснаҭо аԥхароуп саазго макьаназ. – Нас адәахьы илымҳа нкыдҵан даазыоорны ус иҳәеит. – Абар, сыҷкәынцәеи сҭацацәеи ааит, – ибжьы неиҵыхны адәахьы инаиргеит. – Аҳаҳаи, сҭацацәа, сыҷкәынцәа, абжьыуаа рҟынтәи асасцәа ҳҭоуп, шәаҵамхан.

Мадлеии Мсоусҭи адәахьы индәылҵит.

– Уа, бзиала шәаабеит, – иҳәеит, иашьеи иҭацеи иԥҳәыси раԥхьа игылан асасцәа иаарыдгылаз Гәанан Иаснаҭ Ҳаидар-иԥа.

Урҭ аԥсшәа еибыҳәара иаҽнаҵы, Ҳаидар ибжьы геит аоныҵҟантәи.

– Ҳасасцәа ишрыхәҭоу пату рықәшәҵароуп, уи сара сҳәара аҭахзам.

Уи акәхеит, аоны ашьҭахь еикәаҳҵа игылаз аԥсаса днарылаххны шьтәак ахәда аахиҵәеит

Еснаҭ еиҵбы Кәасҭа. Аҭацацәа ракәзар, еивагьыжьны ахәы дырхеит. Ргәылацәа аадыԥхьалан, ацх шьарда инаскьаган аишәа иахатәан, крыфо, еицәажәо, ҵәыцақәакгьы аанкыло. Ҳаидар ихәыцрақәа неиԥишьуан дахьтәаз. Имаҟа ихала иҽеиҳәо даныҟала инаркны,ахрақәа ирылыкәкәан илеиуа ароашқәа, зиасхан акаршәра ишаныло еиԥш,ихыигахьаз ахҭысқәа зегьы еицрыхәхәа ишҟа рҽаархеит. Аԥсҭазаараҽ акыр збахьаз, уи аҽаԥхьа зцәа зхыҵхьаз, иқәра дуахь даннеи, даргьы уажәшьҭан ҳаугәалашәара уахьымзар ҟалоит рхәозшәа, иааины иааидгылеит. Иҽара акәзар, игәи-ишьамхыи иҵԥраауа ауп аԥсҭазаара дшаланагалаз. Аанкылашьа змамыз иеы ахгьы даахомызт. Аха нас ауп ахҭыс ду зцыз амоа дананыс. Иагьзиҳәозгьы абас. «Қәрас иҟоу зегьы бзиоуп, ас ԥсҭазаара ацзар» – ҳәа.

Мадлеии Мсоусҭи рхы ахчы ишнылартцаҷкьаз инҭаҳәахаа ицәеит. Кәасҭа, Ҳаидар ичкәын аиҵбы, зҭыԥ иқәиҵахьаз асасцәа рыекәа, ириҭаз аҟашәа рфахьазар акәхарын, рышьҭабжь гомызт, даргьы шгылаз ицәахьазар акәхарын. Аԥсуараҽ еыла инеиз асас, иара иахаҭа еиԥш, иегьы иақәрҵон пату. Ашьыжьгьы асас дгылааназа, иахьҭакыз иаатганы, иҳәҳәаны ирыцқьаны аԥырцәқәа еилыхны ҽыц иԥон. Нас рааигәара азиас леиуазар,

иганы азыжьаҿ идырхьуан, аӊш арҭон, асас игәы иаахәартә иҟарҭон.

Аӊсуа дышҽыжәу иҽы аҟамчы ахыуҟьар, уаҕеимышхаран. Иара уисыр еиҳа еиҕьын, иҽы уасыр аасҭа. Аҽы аҟамчы ахҟьара аҭыхәала Аӊсны амашәыр дуқәа ҟалахьан. Ашьҭахь Ҳаидар Мадлеии Мсоусҭи излареиҳәаз ала,иара дақәшәахьазаарын амашәыр ду. Уи шыҟалазгьы убас акәзаап, Ҳаидар жәаха шықәса анихыҭ инаркны ихьз рҳәо иалагазаап. Иаб Рашьыҭ иакәзар, даараза пату зқәыз уаҩын Тышаду. Иажәа ӊшзан, ибз хәшәын, ихшыҩ ҭарын. Аӊсуаа ишырҳәо еиӊш, «акьатеи еиӊишьуан». Аиҕацәа дрыбжьацәажәар, уаҳа еиламкьакьо иҟаиҭон. Рашьыҭ Гәананба ауаа анеинирнаалоз иааигон валашьа змамыз аҿырӊштәқәа.

– Ауаҩытәыҩса иакәым, аҳаблаҿ еибабар зымуа ҩ-цәык, ашьыжь инаркны хәылбыҽханза урылацәаҕәар, ианоуужьлакь заҭа имеисра, рыхқәа неидыкшало ажәжәа ҳәа иҳәуа ақәаҭа иныҭалоит. Шәара, – ибжьы нарықәиргон аинаалараз зыҽзыркьаҳәуаз, – саҭашәымҭан ирымчны сахьшәацәажәо, аха рахәык аҭкьыс шәеиҕьымхар, усҟан шәқыҭаҿгьы пату шәықәым, шәызҭахыугьы шәхаҭгылом.

«Алацҳа ахаӊыц уҭамсыкәа ацҳара иаҟәҭуам» – ҳәа реиҳәалон иара. Аха уи еиӊш иҟаз ажәа

ӊьбара инаӊишьуан ргәы зырӊсаҳәашазгьы. «Шәара шәеиӊш иҟоу ар рхы ҭызгаша арӊарцәа шәеилибамкаакәа шәхы мҩаӊгара ӊхашьароуп» – ҳәа. Абасала зыхшыҩи зуаҩреи еицназгоз Рашьыҭ унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз уаҩын.

Рашьыҭ инхара-инҭыра зегьы ирыцкыз ауахьад анҭаны имаз ракәын. Уи иуахьад ирылихуаз аҽқәа абжьыуаа рҿгьы рыхьз-рыӊша гахьан. Инапы рыдкылан иаазон, дрыхзызаауа. Ӊьара царҭак иман, мамзаргьы еизарак ахь ианиӊхьоз акәымзар, иҽы уахьад дрылагылан уахгьы-ҽынгьы. Урҭ ныҟәзгашаз аҽыхьшьцәа бзиақәа шимазгьы, аҽҭарақәа лымкаала дырхылаӊшуан. Жәытә-натә аахыс дара рабацәа рҟынтәи излаиаҳахьаз ала, аӊь ацәа ахыхны, ақәабаҿ ижәны, иаҭыҭуаз азы аныхьшәашәалакь, аҽҭарақәа идиржәуан, ршьамхы арӊьбароит ҳәа. Убри акәын иагьзизырҳәоз,уи иҽыжәла здыруаз, «Рашьыҭ Гәананба иҽқәа ршьамхы афгьы ахьзом» – ҳәа.

Ҳаидар даныҩеидас инаркны иаб имаҟа дадҿаҳәалан диман. Аиҳаразак аҽқәа злеибжьоз иара ила акәын. Уи амархәацқәа убри аҟара дкарыжьхьан, амшә аҭла ахыцәқәа аҟынтәи ианыӊо ласхак, ласхак аҳәозаап, адгьылаҿ иахьлеиуа аласха еиӊш итатаза икаҳарц. Убас акәын Ҳаидаргьы адгьылаҿ длеиргьы, акгьы имыхьзазшәа дшыҩагылоз.

Ҳаидар Гәананба иҽеы, «алаԥш цәгьа илаԥш аҟәгоуп» рҳәон уи збоз зегьы. Еиҭахәашьа змамыз ала иԥшзан. Алахь асақә еиԥш ишкәакәан. Убас иҟоу аеқәа ишырзырҳәо еиԥш – иҷашьын. Аҭыхәа ауразоуроу ишкәакәан. Ашьапқәа ихьышын, убас ипан, уажәы-ушьҭан иатаԥыцәҭәап уҳәаратәы. Алымҳақәа паны иауын. Ркьатрацәқәа аахышкәакәоушәа акәын ишыҟаз. Азара убас ипан, ԥсардла иаахыуцәартә еиԥш. Абалышь кәадыр, Убых тәылантәи акәадыр ҟатацоы Баалоу Иадгьац лымкаала ирҟатан иааигеит иаб Рашьыҭ, иҷкәын аеқәа рахь ихы шкыдиҵоз аниба. Аеԥырхеи, атахәҵади, аҕәреи, ашькылқәеи ахьзы зқәырҭәаз разныла ичаԥан. Абалышь зныз акьахь, абаҩ шкәакәа иалхын. Ҳаидар иееиқәа аҕәра азмырхакәа анахәҭагьы аҽан. Уи ахы злацәгьаз ала, аҕәрала аанкылара цәгьахар, анахәҭа ихы иаирхәон. Ашьапы ичаԥон рқыҭаҿ иреиҕьыз ажьиҩы иҟны. Уи Ҳанашә ихьзын, иқәрахьгьы днеихьан, аха ибзиан аиха еиҵихуан, ирманшәалангьы изрыжәуан. Шамахамзар, Ҳанашә иичаԥоз аеы ашьапы, хаҳәи- шьанҵеи илазаргьы иатцшәараны иҟамызт, иатцхаанза.

Иаб Рашьыҭ еиԥш, дшыҷкәынзазгьы, ачҳара ду змаз уаҩын Ҳаидар. «Рашьыҭ иԥынҵа даакылҟьеит» – ҳәа акәын ишизырҳәоз иара дыздыруаз. «Анцәа уисасыуп» рҳәон иара

дызԥылоз. «Дааианза умнеиааит, уаб хазына икәал уҭагылан уцоит, инаугзааит убас хьымзҕы уқәымкәа» – ҳәа изызҳәоз рацәаҩзан. Аиашаз, иаргьы убасҵәҟьа акәын дшыҟаз. Изҳашьа, ихынкылашьа, ицәажәашьа, ҳаи, абри акы дсыуанда ҳәа изырҳәон. Аԥсуаарҿ ианакәзаалакгьы абиԥара патыу ақәын. Абиԥара бзиа акраҵанакуан ажәла азыҳәан. Убас инагаз ракәын Гәананба Рашьыҭ иабиԥара. Абиԥара бзиа дшатәыз ҩашьомызт иара, Ҳаидаргьы. Дара Гәананаа инемда-ааимдо ирҳәоз ажәабжь ала, Иардар ҳәа рашьак дыҟазаарын. Уаҩы ишимбац дыԥшзазаарын. «Уи хаҵала дубар оуп акәымзар, ҿык-бзык иазеиҭаҳәом дзеиԥшроу» – ҳәа рҳәалон иара ихааныз.

Иҟалахьазаарын убри еиԥш хҭыск, асазқәа русқәа рзыҳәан Англиа ианца, Лондон ианналала, ауаа зегь аангылан дара ирыхәаԥшуазаарын. «Изусҵҩада, мшәан, жәҩанахьтә илбаама» – ҳәа акәын ишеизҵаауаз. Уи моу, лордк иԥҳәыс лыԥсы маҷхазаап, Иардар данылба. Асазқәа мызкы уа иҟанаҵ, мазала дагьиеиҽырбазаап уи алорд иԥҳәыс. Англызцәа рҟынтә асазқәа зыҳәоз ацхыраара – абџьар, аԥрақәа злырхшаз аш уҳәа ирҭахқәаз зегьы роуртә ацхыраара, ҟалҵазаап. Насгьы, алорд хаҵак иаҳасаб ала, иԥсыҽра лхы иархәаны, ашотландцәа рҟынтәи абшьҭамҭала

ахьзы иарганы иҟаз, аҳәачаҧа дымҵаа-дымҧшаа иаакныхны, асазқәа Аҧсныҟа ианаауаз, аҕба ианҭалоз аамҭазы, ихьыҧсараха иҟаҵаз аҽыуардын дааҭыҵны, Иардар инаилыркызаап. Уаҳа ажәак лзымҳәазакәа, лылыҕырзқәа налҿашын, дааиҭаҟьан лҽыуардын днақәтәан дцазаап. Аха иара дхаҵамзи, даҧсыуамзи, иҟалаз иҩызцәа идимырбарц азы иҽиҟажазаап. Лара дахьцоз ашҟагь дымҧшызаап. Арахь игәы амца ҭагьыжьуазаарын, аха унапсыргәыҵа иҵахҩоу аҵыс наумпыҵҧраан иуцәцар иаҩызахеит абри ахҭыс. Абнаҿ аҧшза аакылҟьан нас ишныҵабо еиҧш, игәы ахәра нанҵаны дныҵабеит алорд иҧҳәыс, дызлаигәалашәашаз аҳәа ҭынха наиҭаны. Аха убарҭқәа зегь раҵкьысгьы, аус ҕәҕәа ахьизыҟалаз Санкт-Петербург дахьнеиз ауп. Уа зылаҧш дыҵашәаз аҳкәажә, дымшәа-дыҧхамшьа аурыс ҳәсақәа изларҟазшьаз ала, иаахтны деиҽырбеит. Ирҳәоит, ира иҟынтә лцәа лтәымкәа дҟалеит ҳәа. Уи нахыс уи азбахә азәгьы имҳәеит. Иаргьы иҧсы иман Аҧсныҟа дааит. Иара, Ҳаидаргьы Иардар еиҧш дуаҩы ҧшзазаарын даныҷкәыназ, дахьнеилакгьы аҳәса хәыҷқәа имфа-имжә ихәаҧшуазаарын. Шаҟа блахкы ҧшзала днаскьаргоз Анцәа иакәын издыруаз. Ҽнак Рашьыҭ иашьцәеи игәылацәеи даарыҧхьан ус реиҳәеит.

– Ҳаҭыр зқәу сгәылацәа, сашьцәа. Иҳаздырхиаз

ҳҳәы ҳнахатәаанза, ажәак шәыдызгаларц сҭахуп. Ишыжәбо еиҧш, сыҷкәын аҧсуа ҵасла аҧҳәыс аагарахь акыр игуп макьаназ, аха Анцәа ду иахь ахара схы иадҵо, иара шәаргьы саҭашәымҵарц заанаҵ сшәыҳәоит, шықәсы ҩажәижәохә, мамзаргьы ҩынҩажәанза ҳәа ҳара ҳҵас ишаҳәо ала ҳәа сыҧшыр, схаҭагьы уи сахьымзар ҟалоит. Убри аҟынтәи сара исеиҧшу нхаҩык, зхәы иаҭәҳәан изфо, Марышь-иҧа Мслы Барыцба иҧҳа заҵәы сыҷкәын дизысҳәарц сызбеит. Сара дызбахьеит лара, шәаргьы дыжәдыруазар акәхап, Анцәа дисасуп, уи жәаҳәара аҭахым. – Иааиҧхьаз зегьы хаҭа-хаҭала днарыхәаҧшын иажәа инациҵеит. – Шәара шәаҟара издыруада абри аус шырманшәалатәу. Макьаназ дыҷкәынцәоуп ҳәа дыҟәнымшьакәа, сареи ҳаламыси шәназхәцны, иахәҭоу ауаа алхны изышәышьҭ лаб. Анцәа имч ала, ҳаиқәшаҳаҭра ҟалозар, аҽҳәара аапҵәаны исылшо ала ачара зуеит.

Тышадуаа абри аҩыза уажәы ирбазма, жәытәнатә аахыс абзиа абзиа ахазҳауаз, адырҩаҽныҵәҟьа иақәнагахашаз ауаа барабарақәа налхны изырышьҭит Мслы Барыцба. Анцәа игәы иахәо ҟазҵо дагьирманшәалоит. Еиқәшәаз аҽны инаркны шықәсык ҳәа аҽҳәара арҭеит. Шықәсык аҩныҵҟа ала Гәындеи Ҳаидари еибабалон, қыҭак излатәыз ала, ацәгьареи

абзиарақәеи раан. Ауаа иахьырбоз инеидгылан имеицәажәозаргьы, рылаԥш хаа еихын. Аха ашьҭахь уи аҭыхәа ԥҵәеит акәымзар...

Тышадуаа еимҭыхра дук аеазыҟаҵара иаҳын. Ашьыжьымҭан Ҳаидар иҽеы иҳәҳәеит, ирыцкьеит, нас Мзымҭа илбааган икәабеит. Ирыхьны иҩохагалан аехырԥарҭаҿ иҿеиҳәеит. Уи гәазҭаз иаб Рашьыҭ, иҷкәын аимҭыхра ду ахь дышцоз шидыруазгьы, диазҵааит.

– Иахьа уабацо, Ҳаидар?

– Аимҭыхрахь...

– Угәуеаныз...

– Избан, саб, жәларык ахьнеиуа саргьы снеир акәзами?

Рашьыҭ иҷкәыни иареи реицәажәара иахьакәым ицәцар ҳәа дшәаны, иажәа ирбрит, иаха аахыс ицәалашәара дшаргәаҭеиуазгьы.

– Уеы ахы цәгьоуп, уи дахьынхо ҟәаԥаҿаԥоуп ҳәа ауп исҳәарц истахыз.

Ҳаидар иаб ицәажәашьаала еиликааит, аҭарчеи мҩаԥгара иалалара шиҭахымыз. Ҳаидар аамысташәала дызлаазаз ала, иаб игәы изырхьша ҟаҵашьа имамызт азы имаршә куа даацәажәеит.

– Иахьа аҭарчеи ныҟәызго срылалом, саб...

– Мап, мап, – иҷкәын игәы нирхар ҳәа дацәшәеит. – Уара ишыуҭаху. Иахәҭоуп ҳәа иуԥхьазозар, уалала. Уаҩәра мацарагь уақәымгәыҕын, анахәуҭагь аҿаҵа.

– Лаҳәа ԥьаргьы хьымзҕ снамыргац, – иҳәеит Ҳаидар иаб, иркәараҵан ииҳәоз еилкааны. – Иахьагьы иснаргарым. Уи аеы рацәа анабалакь, еиҳагьы аеарманшәалоит. Ус ауп ишыҟоу иара.

Лаҳәа акәзар, адгьыл инықәԥраан ажәҩанахь ишцара акәын ишгылаз. Алымҳа кьатрацәқәа неивга-ааивго, шьҭабжьык иазызрҩуа, агәыҟанны. Аԥхьатәи ашьапы аамсҭашәала адгьыл инықәкшо, аԥшәма иахь уажәы-уажәы ихьаԥшуан.

Ҳаидар акәаскьа дыҩохалан иҽеилаҳәан длалбааит. Икәымжәы еиқәаҵәа, икаба цәаԥшь, еимаа, еимсы, ираҙны ҟама, икьарахә ишьҭахь иавҵаз уҳәарыу, ауаҩы еиқәшәа, ауаҩы еибага – ахьшьыцба даҩызан.

Рашьыҭ зыԥсҭазаараҿ аԥышәара ду змаз, аиҳараҙак аԥсабара иадҳәалаз ауаҩы, зцәаныррei зыхҵыси еиқәшәоз, игәы ҭынчымызт уажәы. Насгьы, иаха ԥхыз иҷкәын икьарахә импыҵкьан икаҳазшәа ахьибаз даргәаҭеиуан. Рашьыҭ ианакәзаалакгьы иибоз аԥхыз еиҵеиҳәомызт. Уи аҳәара ҵасым ҳәа иԥхьазон. Иҷкәын лаԥшхаала днаихәаԥшны ҿааитит.

– Аҳаҳаи, Ҳаидар, иуаҭәам акы уеалоумгалан. Жәытәнатә аахыс аԥсуа дзырԥшзоз иахьихәҭам ихы ахьалаимгалоз акәын. Уи иаснагь иҵыԥ идыруан. «Ауаса иахьахәҭам иантәа абга ирфеит» – ҳәа ирҳәо баша иаурҳәахуа. Аԥсуа ихы

мҩаԥгашьа шыҟаз акәын иԥшзарагь шыҟаз. Знапы мызәзәакәа аишәа иахамтәоз амилаҭ, рхынкылашьа рыԥсҭазааран. Уара, Ҳаидар, убарҭкәа зегьы здыруа уаҩуп угәуеанызт. – Абарҭ ажәакәа Ҳаидар игәынкылан имеижьҭеи акырҵуан, иахьа имаҳаргьы ауртә иҟан. Аха аб еиҭеиҳәеит, ус иҳәарц шиҭахымзгьы.

– Иа, Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, – иҳәалон ҳәа рҳәалон Насоу Қәлыхә-иԥа Гәананба. – Аԥсуаа ахьынзаназаазо ажәҩахыр еидкылара рыгумырхан. Зыжәлар ззеилымкааз ауаа роуп иҭахо. Нарҭаа ԥсра зларыкәмыз ала, иахьагьы иҟазаарын, рыжәҩахыр рзеибыҭазҭгьы. Нарҭаа рашьеиҵбы Сасрыҟәа иатәарымбоз игәра ганы даарывадыргылазҭгьы, аха дара ашьыцра ихнахын, дахьҭадырхашаз акәын изышьҭаз. Арбаҕь иаҟәтәан ирԥылаз аҭакәажә аԥьныш рашьа дшыршшьаз разҳәаз еиҳа дырзааигәахеит, Сасрыҟәа ҕьеҩ иаасҭа.

Қәлыхә-иԥа Насоу Гәананба, Нарҭаа дара ирхаран рхы иазыруыз, Асазқәа дрылагылан баша иауиҳәахуаз. Уи акы дзааԥшылон…

– Аиҵашьыцра – милаҭ қәхыгоуп, – ибжьы неиҵыхны инаиргон Насоу, тышадуаа реизарақәарҿ, ажәа анирҭоз. Уи ажәа имҭакәа изивсуамызт, избанзар, ажәа ԥшза иҿан. Ауаа рҿахәы зҳәоз уаҩын. Дара рқыҭаҿ аума, мамзаргьы иара ишиҳәалоз «Саз тәыла ԥшзаҿ» аума. Иара Убых тәыла аҟынзагь аума, ԥьара ус дук аныҟалоз, рымч зқәымхоз акы анцәырҵлакь ауаа изырышьҭуан. Пату иқәҵан дадрыԥхьалон. Ҳәара аҭахума Насоу иахьабалакгьы дцомызт усеилыргара. Аҕьычра аҵыхәала аус анидыргалалакь, ихы ихнахуан иара. «Асазқәа рыбҕа ԥызҵәаз аҕьычра» иҳәалон. «Аҕьыч дуаҩзам, дышәԥылар аԥсшәа иашәымҳәан. Агәашә дҭашәмыжьлан, шәыҩныҟа днеиуеит ҳәа далагар. Кәапеик азы ишәмыркын, дҿажәкуазаргьы», – ҳәа цәымҕрыла дрыхцәажәон аҕьычцәа. Аиҳаразак иара еилиргоз, адгьыли, аԥҳәыси рҵыхәала ажәа еимазкуаз рус акәын. «Адгьыл пату ақәҵатәуп, уи ҳаԥсҭазаара ауп. Аԥҳәыс ишлыхәҭоу илзымныҟәаз, уи дхаҵазам, асазқәа рҿгьы ҭыԥ имамзароуп», – ҳәа иҳәалон иара. Аԥҳәыс ишакәым лгәы нзырхаз, дицәымшәа, дицәыԥхамшьа ицәа дҭицон. Аҭамзаара иирҳәон. Иамузакәа иҟалар ақыҭа аанимыжьыр адаԥсыхәа имамкәа дҭаиргылон. Насоу Гәананба зегь реиҳа дызқәзбоз, аԥҳәызба дақәшаҳаҭымкәа дымҵарсны лгара, мамзаргьы джьаны хаҵа лыҭира. «Саздәыла иҟамлароуп аԥҳәызба илҭахымкәа лымҵарсра. Илықәнагам лақәыршәара, уи шьаусуп. Ашьа ус ҳалазгало, хаҭала ашьа ус дақәшәароуп», – ҳәа иааҭыркьааны иреиҳәон ажәлар. Иара изыҳәан адгьыл

азҵаара азҵаарақәа зегьы иреиҳан. Адгьыл еимазкуаз рҽакәын амашәыр дуқәа ахьыҟалоз. Аҧсуаа лымкаала адгьыл иахыбаауан.Ҽаҵак адгьыл еимакны, рҽеишьа змам ахҭысқәа аныҟалалозгьы ыҟан. Аҧсуаа рзыҳәан ашьакаҭәара акрызҵазкуаз усын. «Ашьеи адгьыли акоуп, дадраа», иҳәалон иара, гәыҧҩык ааидтәалан адгьыл азҵаара ахьаацәырҵуаз. Адәныҟатәи аиҒацәа раҵкьыс еицәаны ианықәгылоз ыҟан аҩныҵҟатәи аҒацәа. «Аҧсыцәгьара ауаҩ аееи ахь дкылнагом, дадраа». Абас ала, иуаажәлар дрылабжьон Насоу Гәананба, зыхшыҩ зхаҽы иҟаз.

Иара Рашьыҭгьы, ацәыкәбар ҷьарак ишҭаҭәо еиҧш, иабацәа ркәал иҭаршәны иаауаз уаҩын. Абзиа ада ацәгьа ҟамҵара зшьа иаламыз, иара еиҧш иҷкәынгьы дыҟазарц иҭахын. Дагьыҟан Ҳаидар ус. Аазара алҵшәа мызит Рашьыҭ иҩнаҭаҽы.

Қьалашь Алоу иашҭа ажәлар қазықазуа иқәын. Аҽны амш бзиан, аха амра уи аҟара иҧхомызт. Аамҭа шьыбжьы агәы инхыҵуан. Аҭарчеи амҩаҧгараз аҽырхиара иаҽын. Аҽы ҭоуҒанқәа, асазқәа рарҧарцәа еиҽамсқәа зықәтәаз, аҽхарҧарҭақәарҽ акьыркьырра иалагахьан. Еизаз ажәлар неизҵа-ааизҵаауан, аҭарчеи зкәадыр иаҵадыршәуада ҳәа. Аҭарчеи зкәадыр иаҵадыршәран иҟаз Ҳасан Алоу, «алаапк

даҩызоуп» – ҳәа ззырҳәоз иакәын. Қәрала ҩажәижәабаҟа шықәса ихыҵуан, иааилан, имахәҽа ҒәҒәаны. Имч дақәгәыҒуан, ахамхаҧагьарагь иман. Дахьнеилакгьы иара итәы иаиргар акәын. Азәгьы иҭахымызт ихы илаигаларц. Насгьы алоуаа злаамысҭцәаз ала, уа иаанымҽаскәа, ҭауадаагь иаарывасыр цәгьа ирбомызт. Убри аҵыхәала аидысларақәагь ҟалахьан, аха ауаа ҟәышқәа ныбжьалан иааныркылон. Лоуаа рцәаҩа ҷыда иныҧшит Ҳасан Алоу. Уи иаб БадыҒә сара соуп ҳәа адәы иқәыз, дахьнеилакгьы иара лымкаала пату зқәырҵар зҭахыз, иқәрымҵоушәа ибаргьы, уҟьанчҟьан ҟазҵоз, иҷкәынгьы иҧынҵа даакылҟьазшәа акәын ихы шымҩаҧигоз. Иахьатәи аимҭыхра ду аҽгьы, Алоу Қьалашь зкәадыр аҭарчеи аҵаиршәуаз иара иакәын. Аха уи заанаҵ азәгьы еимҳәацызт.

Аимҭыхра ду аамҭа ааиаанза жәамшҟа шагыз, Қьалашь имаҵауҩы дишьҭит Ҳасан ишҟа, дааирцаз. Дахьнеиз аби-аҧеи аҩны иҟан, дыззаазгьы нареиҳәеит, амаҵуаҩы.

БадыҒә гызмал аҽхарззала иаразнак идырит, имаҵауҩы дзааишьҭыз, ишьамхы еиқәыршәны аҟәардә ҳарак аҽы дахьтәаз. Иара иаснагь аҟәардә ҳарак аҽакәын дахьтәалоз. Шаҟа ҳаракны дтәоз аҟара игәы иаанагон – иаргьы дҳаракызшәа. Уимоу, уахынла дахьышьҭалоз ҩ-хчык ихы

иатцеиҵон. «Аҟәардә лаҟә иқәтәои, ахч ҟьаԥс зхы иатцазҵои, анхацәа роуп» – ҳәа иҳәалон иара. Уажәы дзықәтәоу аҟәардә, ашҭаҿ аратцла ашәшьыраҿ иҵагылаз, ҳаҕеиҵа, даҽеазә дшықәтәо ибар, амитә дақәиршәон. Убри аҟынтә уи здыруаз ақәтәара акәым ааигәагьы инеиуамызт.

– Қьалашь Алоу дааиааит ҳәа сзааицҳаит, – иҳәеит Ҳасан, иаб дахьтәаз днеины.

– Аҭарчеи аныҟәгара удиҵозар мап умкын, – иҳәеит Бадыҕә, иҷкәын иахь ихы шьҭымхзакәа. – Ҳара ҳ-Сазтәылан, уара уакәмкәа, уи аҭарчеи ныҟәзгараны иҟада! Насгьы азәыр духьзараны иҟоума, уеы ашьамхы злаԥьбароу ала.

– Ажәа усҭоит, саб,аҭарчеи скәадыр иатцадыршәуазар, азәгьы дшысхьымзо ала...

Абас ала, аби аԥеи реибарехәарақәа ирыхҟьаны, амашәырқәа ҟалараны иахыԥахьан. Заб иԥынҵа икылшәаз Ҳасан, акырынтә аимҭыхрақәа рҿы икәадыр аҭарчеи атцадыршәқәахьан. Иашоуп, уи иҽы, шамахамзар, ҽы захьзомызт, аха ихьзарц иалагозгьы – икьарахә ҭкәыцәаан шәысшьуеит сааигәа шәааир ҳәа дрықәҳәҳәон. Даргьы, ҭарчеик азыҳәан ихҵәар рҭахымызт аҟынтә, наҟ ицрыҵуан. Рқыҭаҿ еимҭыхрак аҽены, ишьҭаз дихьзошәа аниба, иҽы деихсны ишьит. Иаҕьны инеиуаз аҽы ахы анақәшәа иаразнак ашьамхқәа натцаҟәалеит. Иақәтәаз арԥыс

дахҟьаны аԥхьаҟа дцеит. Ибылгьо инеиуаз аҽы акәадыр амаха игәы иҩыҵасын иԥсы ааихнахит. Уи арԥыс иуа-иҭынха азныказ редырцәгьеит, аха Бадыҕә иҿаԥхьа акгьы рыламшоша анырба рыҽааныркылеит. «Ҽыки нхаҩыки ҭахазар митә ҟалама», иҳәеит Бадыҕә. Иҷкәынгьы уи нахыс еиҳагьы иҭра дыҭҟьеит. Сара соуп ҳәа Сазтәыла далан.

– Иарбанзаалакь иаауԥынгыло аказы ухьамҵын, сыҷкәын, – еснагь ииҳәалоз еиҵа иҳәахит Бадыҕә. – Иуҿагылоу ауаҩы дышьҭагәатәуп. Имузозар, ихәда иаҕрагылатәуп. Иииааиуа иоуп иаснагь ииашоу, исҳәаз уаҳама?

– Уи саҳаижьҭеи акраатцуеит, саб, – иаб ииҳәоз иаснагь зҽакәзыршәоз Ҳасан игәахы еибакуа далагеит даазқәылаз. – Иииааиуа дышиашоу, уи иҟаиҵо дшақәиҭу еилыскаахьеит. – Иаб иҿаԥхьа еиҳа-еиҳа аеырхатцара даҿын. – Иатцахо дзатцахо назаза дацахаларц азоуп. Аиааира згаз ихы дақәиҭызароуп иаснагь, аиааира игаларц. Саргьы убас снеилоит, Анцәа иахьынзасатәеишьо...

– Анцәа ҳәа азәгьы дыҟазам, Ҳасан, – уажәрааназа сыҷкәын ҳәа ииҳәоз ацымхәрас, Ҳасан ҳәа ахьиҳәаз игәы иаахәан, ҩагылан дтәаамаауа, абри адунеи зегь шатәыс иара ирҭазшәа, арбаҕь еиԥш игәышԥы ркьакьан ашҭа днықәлеит. Уи издырамызт усҟан, иагьидырырц иҭахымызт,

иҷкәын инапала дышҭаирхоз. «Анцәа дыҟазам» – ҳәа ззиҳәоз ихы дшасуаз. Алоу Бадыҕә еиҧш иҟаз ауаа хҧарақәа, «сара сыда азәгьы дыҟамзааит абри адгьылаҽ» – ҳәа агәаанагара змази, уи агәаанагара еиҧш зхы мҩаҧызгози ирыхҟьаны, аҧсуа жәлар шаҟа амыҟәмабара иақәшәахьааз. Аҧсуаа рыҧсҭазаараҽ ираҕаз хҧа ыҟан. Адәныҟатәии, аҩныҵҟатәии аҕацәа инарҷыдан, абзамыҟәрагьы. «Абзамыҟәра аҵкьыс аҟәышра анзымиааилакь, аҟәышра бзамыҟәрахоит». – ҳәа реиҳәалон ҳәа рҳәоит иахьагьы тышадыуаа Иардар Гәананба.

... Аха абзамыҟәра, абзамыҟәра анавагылалакь, ахҧатәи абзамыҟәра урҭ ианрыцлалакь, аҧсаҵла ду ашьапы иавҵиааз аҧса ҟата хышьҭхра аиуа аҳа, аҟәышрагьы хышьҭхра азыҟаҵараны иҟазам. Убри иахҟьаны шәышықәсала Аҧсны, алымшәзахәа злапаз аҵла еиҧш иҵкааны иаанхоит...

Ашьжьымҭан иеыхәа иҵҧраауа, Алоу Қьалашь иашҭа дынҭалеит Ҳасан. Аиаша уҳәозар, Ҳасан иеы иацназгоз даеа еык аҧшаара уадаҩын Сазтәыла. Ибзиан иазыҟаҵан. Ақьар ада ашьацгьы аҽарҵомызт. Ҩыҷьа аеыхьчацәа иара иазкын. Акраҽазҵози, изыҳәҳәози, изкәабози. Тышаду ақыҭа зегьы еицгәарҭахьан, уи иақәыз акәадыр аҩыза шамахамзар, азәгьы ишимамыз. Иаб Бадыҕә аҧсаса рацәа ахҭынҵаны, иааигеит Убыхтәылантә.

Абалышь аубых ҳәсақәа рнапала идырҵәыз ашьтәацәа иалхын. Иара Кавказ ахьынзаназаазоз зегьы раасҭа, аубыхқәа асахҭан бзиан идырҵәуан. Дамасктәи иааргоз асахҭанқәа иреицәазамызт. Ацәа арахә ишаахырхлакҵәҟьа, ахәа цаҳә-цаҳәуа иагәылаҧсан, мчыбжьык ишьҭарҵон. Нас уи ацәа азы хьшәашәаҽ илаган ирызәзәон. Ахәгьы ақәҵуан цырак ақәмкәа. Ацәақәа ахьырзәзәоз азааигәара ақәаб дуқәа рыла агәараҳәа ишуаз азы изаарыжьлон. Аха ақәабаҽ уи аҟара иҭадырхомызт. Нас иахьиашарҭоу ҭыҧкаҽ ашьацраҽ еиҵыхны инышьҭарҵон. Уахыки-енаки ианышьҭарҵалакь ашьҭахь, раса фырхьынҵәла иаасуа ирыпҟон. Еиҭа азы хьшәашәаҽ изәзәаны, иара азыҳәа иҟаҵаз аҕәы еидсала еиҵыхны иқәырҵон. Атыҩша гәзаны ихны иақәрыҧсон. Иара убра иақәыршьуан, заанаҵ ихианы ирымаз аҷь рацәа, апарпыл алаҵан. Уи ашьҭахь иақәршьуан амзаша, ацәа еиднакыларц. Убас, акакала еиқәҵо, мызкы иахьыхьшәашәараз ишьҭарҵон, хыхь иадара хьамҭак ақәҵаны. Аҵыхәтәаны ачархь еиҧш еиҽаргылан идыргьыжьуаз ақдқәа ирыбжьго рырҵәра иалагон. Ибзиан ианҵәлакь, дара ирҭахыз аҧшшәы арҭон. Аиҳарак аиқәаҵәа, ма ацәаҧшь, мамзаргьы ашкәакәа. Убас ала ирҵәыз ацәа иалхын Ҳасан ибалышь. Егьырҭ зегьы акәадыр иақәнагахаша, аҕәра, аҵахәҵад, аеҧырха, ашькыл

уҳәа рызегьы разны ҟәнала ичаԥан. Деилаҳәан иара иаснагь улаԥш ааидхалартә еиԥш. Иҟама амхасҵа инаркны аҵыхәа аҟынза ахьырзы ақәырҵәан. Имаҟа иабду иаб ихаанахыс инеимда-ааимдо иааргоз акакәын. Ахылԥарч ихеиҵомыт Ҳасан, урҵ ахылԥарчқәа рацәаны ишимазгьы. Ихцәы оужьын ихәда иныкәԥсо. Ус еиҳа дарԥшзон. Хаҵала дагьуаҩыԥшзан, амчгьы иман. Убарҵқәа ракәын ихашәа хы измырбоз.

Ашҵа дахьынҵалаз дынеыжәԥан, иаҧәра аҽехырԥарҵа инахаршәны, аҩны иаадәылҵыз Қьалашь иахь иаарццакны иҽынеихеит. Қьалашь дахьаадәылҵыз дааҵгылан илабашьа игәы иныҵакшәа ишҟа иааиуаз Ҳасан дизыԥшуан. Бадыҧәи Қьалашьи абиԥарак ишаҵанакуазгьы, Қьалашь Бадыҧә иаасҵа акырза даамысташәан. Саɜтәылагьы пату зқәыз уаҩын. Иажәа аҵакы аман. Аԥша иҽанагало зҳәоз уаҩымызт. Итәашьа, игылашьа, иеыжәлашьа, зегь рыла деиқәшәа дыҟан данычкәыназ инаркны. Ауаҩы аҷәгьара дақәшәаргьы иҵахымызт. Заалымдарыла аҷәгьара иақәшәаз иус ааиреиааназа дацрыҵуамызт. Аха изамуит ауаа абзиара иақәиршәарц дышрышьҭаз, хаҵала аҷәгьара даниеит. Мшыцәгьан шьҭахь, иҷкәын ныҟәарантәи дшаауаз, Мзымҵа дахьынҵалаз иҽгьы иаргьы агеит. Саɜтәыла зшьамхы инанагоз мызкы азы дахьагаз иларкны амшын

аҟынза акьатқәа ҭшьуа аԥшаара иаҽын аха дрымбеит. Аԥьабаа збаз, иԥшаауаз ааизиган ус реиҳәеит Қьалашь.

– Сыҷкәын Анцәа дсиҵан, Анцәа дысцәигеит. Деиҵасоурц сыҟазҵгьы, мызкы аахыс шәахьеимдоз дыжәбарын. Аха иамуит. Дыццакцәеит, азы дацлабит. Уажәшьҭа иҵәыуара ҟасҵоит, шәаҟәыҵ аԥшаара.

Уи аахыс ицеит шықәсык. Дыԥсит Қьалашь иԥҳәысгьы, лыҷкәын иҵахара лызхымгакәа. Иаснагь зееиҵыхны иҟаз Қьалашь деилаҳаит, дҩеит дканзеит, иаалырҟьан здацқәа ҩаз аԥь ҭла еиԥш. Дыԥсаанза иагьақәикит, имал иҷкәын инаиқәҵан, аимҭыхра ду ҟаиҵарц.

– Уҩнал абрахь аҩныҟа, – иҳәеит Қьалашь, Ҳасан данааидгыла.

Қьалашь имаҵурҵа ҭбаа ду, ахьатә ҕәеихасала иҟаҵаз аҟны акәын шьҭалартас иахьимаз. Қьалашь дшәарыцаҩымызт, аха ашәарыцаҩцәа ҳамҭас изааргоз амшә цәакәеи, ашәарах цәакәеи рыла ихҟьан иара дахьышьҭалоз аганахь. Ацәардаҕәы, иара дзықәиаз, шәарах цәала ихҟьан. Ихчниҵоз ачгьы цыҕцәан излыхыз. Акы заҵәык икьакьаза иҟаз амарҵақ акәын.

– Ауаҩы ихы зны-зынла акьакьа иқәиҵаларуп, – иҳәалон Қьалашь. – Ахч тата мацара иқәу ахы, ишху ухашҭыргьы ҟалоит. Ахы шхыу зхашҭыз

ауаҩы иакәым инарҟаҵоит. Аиашьараҿ ахы зхагылам рацәаҩхар ажәла арԥхашьоит. Ажәлаҿ ихыдоу рхыԥхьазара шаҟа иазҳауа аҟара, амилаҭ ахьымзҭ днаргоит. Зҳәатәы еиқәымшәаз амилаҭ роуп зықәзаарагьы ааигәахо. Ҳара, асазқәа жәытәнатә аахыс зхы зхагылаз жәларын. Ҳхатәы ҳара иҳазбон. Анцәа ду имчала ҳтәылагьы ҳахьчон. Аха уажә ҳаазқәылаз исгәамԥхақәо збо салагеит. Ҳажәлар ирыцәтәымыз, ршьа иаламыз шьҭырхыргьы цәгьа ирбом. Ахамакәачра, дадраа хышьҭыхразам, газароуп. Агазара шәҟәыблаауп асазқәа. Убри аҟынтә, шәызлыцыз шәабацәа закәытә уаази, ирхыргахьази, р-Ԥсадгьыл шеиқәдырхази шәназыԥшны шәҵеира ырманшәалан амҩа инықәшәҵа. Амҩа ианым ауаҩы асакарақҿ зыжәҩа ҭҟьаз дыҩызоуп. Убри аҟынтә, ҳара мҩас иҳамоу мҩа заҵәык оуп. Ҳаԥсадгьыл Аԥсны ашҟа ҳназго амҩа.

Абас ала, зыуаажәлар ргәы ҭго, абзиарахь ихьарԥшуа, амилаҭ реилымшәара дахзызааууи аҟаз Алоу Қьалашь, асду анаулакь, аҵлақәа рымахәқәа ҟәыбаса ишаго еиԥш, ичкәын иҵахара дҟәыбаса дагеит...

– Утәа, Ҳасан.

– Мап, сгылаз, уҿаԥхьа сышԥатәо!

Аиашаз, Ҳасан иакәым, акырза еиҳабугьы Қьалашь идтәаломызт. Аиҳабы иҿаԥхьа, аиҵбы

ибжьы рдыуны дцәажәо аҧсуара иатәымызт. Ԥҵәара зқәым абырфын рахәыц еиԥш, шәышықәсала раҧсуареи рыламыси иргәылган иааргоз, иацгьы, иахьагы, уаҵәгьы иахзызааууан.

– Ауаатәыҩса еидызҳәало аламыс, ԥышәмҵәан, дадраа, сашьцәа асазқәа. Иԥҵәан еиԥыршьуа зегьы бжатоуп. Еиқәҳәалоу акәзар, уигьы мышкызны иԥытлоит. Убри аҟынтә, шәеиҷаҳала ҳаламыс аазго адоуҳа, – абарҭ ажәақәа Ҳасан инаиқәырԥшшәа иҳәеит Қьалашь, асазқәа зегьы инарызкны.

Доуҳала акәын иара иԥсы злаҭазгьы. Ихы шьҭыхны, ибга еиҵыхны данныҟәозгьы, идоуҳа акәын длазгаҩазгозгьы. Ихәшәыз ибз ала, доуҳала ауаа еиԥишьуан, дара ауаагьы, «Қьалашь акьатеи еиԥызшьуа» – ҳәа баша иауизырҳәахуаз. Ашацәа реиԥш, аизара дуқәа рҿы, икәымжәы, икаба, ихҭарԥа, еимаа, еимсы – шкәкәа маҭәала иҿеилеиҳәон. Ажәлар дызбозгьы уи ргәы шьҭнахуан. Анцәа иҟынтәи цҳаражәҳәара дылбаазшәа ауаа рацәажәара дналагон.

– Анцәа ҳазшаз исирдырит, шәара дшәыхзызааууа дшышәхылаԥшуа. Шәхы хәыцк алымшәо, аҧсҭазаара бзиа шәымазарц шиҭаху. Адгьылаҿ иҟоу ауаа, –илымҳа ажәҩанахь инкыдцашәа, иажәа инаҵицеит. – Анцәа ду дзыргәааз ихы ишьит ауп иаанаго. Анцәа

дхазымҭо, ихгьы агәра игом. Зхы агәра зымгаз ауаҩы иҟам диҩызоуп. – Абасала ижәлар Анцәа иахь ихьаирҧшуан Қьалашь Алоу.

– Уажәшьҭа сара сыҧсҭазаара башоуп, – ихы ҩышьҭхны Ҳасан днеиҿаҧшит Қьалашь. – Сыҧхәыс лыҷкәын иҭахара лхы ақәылҭеит, амла лҽарганы. Схала сықәхеит – ишыубо агәы. Сахьынаҧшуа дызбоит нарцәыҟа сызгарц ииаз аҧсцәаҳа, дцәырҟьь-цәырасуа. Ус анакәха, уи сыҩны дыҩналаанза сыҷкәын еимҭыхра ҟасҭарц сҭахуп. – Илацәакәа неиқәҧсаны ихи иареи еизынхарц иҭахызшәа днатәеит. – Уара, Ҳасан сызуҧхьаз убри ауп, – иажәа дналагеит еиҭа. – Даара схәыцит, ҧханагьлакь сҳәеит, аха уара уҿы саангылеит. Акы, уарҧыс ҕьеиҩуп, иҩбахазгьы, уҿы, шамахамзар еык захьзараны иҟам. Аиаша уасҳәап, аҭарчеи зҵасыршәуа аҿы иахьзаны иаҵаҧыржәар сҭахым. – Ҳасан днеиҿаҧшит, ииҳәаз шидикылаз еиликаарац азыҳәан. Аха Ҳасан дгылан ҿымҭ-ҧсымшь, Қьалашь идигалаз аус игәы иаахәаны. Уи анагзара дазхианы.

– Уара ишыуҭаху ҳашьа ду, – иҳәеит Ҳасан, иапхьаҟа маҷк даахырхәашәа. – Анцәа ду уара иаснагь зышҟа ҳурҧшуа имаҿуп, сеы иахьзо еы шыҟам сазтәыла, – иаби иареи ишырцәаҩаз еиҧш даҽехәеит Ҳасан.

Қьалашь Ҳасан икәадыр аҭарчеи шаҵаиршәуаз,

иаргьы еы ихьымзакәа ашҭа дышҭалоз ала инеиқәшаҳаҭхан инеиҧырҵит. Ҳасан ихылпа аҵыс ҭаҳәуа, дахьынзанаҧшуаз адгьылақәа абнақәа зегьы иара итәызшәа ихы бо дышнеиуаз, Гәында Барыц-ҧҳа азаҿы дылбааны амаҭәақәа шылызәзәоз ибеит. Убасҟан ауп ихы ианас, дагьанигәалашәа Ҳаидар Гәананба, Гәында дҳәаны дышизтәаз. Урҭ ианакәзаалакгьы еизыуаамызт. Ианааидыххылақәахьазгьы ыҟан, аха амашәыр ду ахь икылымсыцызт.

– Мышкызны азәыр ибз аҵыхәала аҭахара иқәшәозар, Бадыҕә-иҧа Ҳасан иқәшәоит, – иҳәеит Ҳаидар, Ҳасан днеиҿагылан. Иара дларҟәны дахьихцәажәаз аҵыхәала еизаракаҿ.

Ҳасан Алоу иаҳаз ажәа дараапкит. Икьарахә ахь инапы наҭрысит, аха Ҳаидар уи ишҟа дхьам-ҧшзакәа изқәа еирхан дгылазшәа аниба, иааицәымҕхан иҽааникылар ада ҧсыхәа имоуит. Игәеиҭеит Ҳаидар ус аламала уназдыслоз шиакәмыз. «Уабанзазцо, иусырбап сара, Ҳасан сакәзар» – ҳәа игәы ашьаҟәаҟәа иҭажьыз иаҳа-иаҳа иазҳауан. Иҵегь иацнаҵеит Ҳаидар Гәында диҳәеит ҳәа аниаҳа. Иаргьы иҩызак ила ллымҳа иҭишьхьан дшигәаҧхоз. Аха лара зынзаскгьы лхахьы иаалымгеит, убасгьы изылцхаит. «Дызшаз дисасуп, иқәнагахаша диҧшааит, сара нхаҩ ҭыҧхак исзиуазеи, уаҳа абри ауыс даламцәажәааит» – ҳәа.

Гәында изылыцҳаз ажәақәа еиҳагьы дараапкит Ҳасан. Илыхәҭамыз ажәалагь дналыхцәажәеит.

– Еицәоугьы сықәнагоит нхаҩ ҭыпҳак схы ахьлыдыскылаз. Уи даҽеакалагь сназхәыцып. Сара снапы дыҵымцыкәа хаҵа дышцо сымбари.

Уажәы дахьибаз дманшәалахеит ҳәа иҧхьазеит азныказ. Данырҳәаз аахыс дибар иҭахын, аха длықәшәомызт. Жәытәнатә аахыс аҧсуаа ҵасны излааргоз ала,аҭаацәара, ауа, аҭынха ирдыруа, еиқәшаҳаҭрыла аҧҳәызба данырҳәалакь инаркны, еизароума, чароума, ҧсхәроума – ҧьаргьы днеиуамызт. Лыбжьы нҵганы хаҵак диацәажәомызт. Лҽеыҧхьакны дыҟан дызтәу рахь амҩа дықәлаанза.

Ҳасан иҽеы дынҽыжәҵын аҿы ианкны Гәында данылзааигәаха ауп дангәалҭа. Иаразнак азәзәара дааҟәыҵын, амаҭәақәа агәблаа инанҵаны, аҩныҟа дцарац аҧаҩ дыҩхалеит.

– Мшыбзиа –иҳәан, лымҩа днаҧгылеит Ҳасан.

– Сымҩа уаҧымгылан...

– Избан, насгьы исыхьзеи.?

– Иузынасыцҳахьеит иуыхьыз...

– Сара уи схахьы иаасымгазеит.

– Ухахьы акгьы ааугом азоуп, абас ухпараза узыҟоу.

– Ишсыхәҭам ала бысмацәажәан, Гәында. Сара саҧсуоуп, с-сазуп.

– Уи агәра сызгом сара.

– Ишҧа, уажәыгь агәра бзымгазаҵи сара сшаамыҫта нагоу!?.

– Убригь агәра сызгом.

– Бара беилагеит, аҧҳәызба!

– Ҳауа еилагоу, хыхь иқәтәоу Анцәа иоуп избарҭоу...

– Нас, бара бгәанала, Ҳаидар Гәананба иоума, еиҳа иламсыу, иаҳа иуаҩоу, иагьсазу сара саасҭа?

– Ааи, Ҳаидар Гәананба, дагьаҧсуоуп, дагьсазуп, дагьхаҵоуп, дагьаамыҫташәоуп уара уаасҭа.

– О, Анцәа, – ибжьы наимпыҵҟьеит Ҳасан – дабатәи аамыҫташәоу, анхаҩ нанамга!

– Убри анхаҩ нанамга ҳәа узҿу, уара ухы иаҭәоушьо аҩыза, иара ихы иаҭәеишьом. Иҳәаны итәоу аҧҳәызба уара уеиҧш длацәажәом. Лацәажәара акәым, лааигәагьы днеиуам.

– Сгәы сыбмырхьын, Гәында, – еиҵа ибжьы ҩышьҭихит Ҳасан. – Бара ибдыруама сара сызусҭоу?

– Издыруеит азоуп абасгьы сызуацәажәо. Ухамхаҧагьара уара уоуп иланырҟәуа.

– Сара ажәа бнысҵеит, уиала цәгьарас иҟасҵазеи?

– Ажәа иснуҵаз азы иҭабуп, уара аамыҫтак сара сҟынза ухы ахьааугаз. Сара уи аҭак ҟасҵеит ҧсуаҵасла. Убри инахырҳәҳәан иуҳәазгьы саҳаит.

Алоуаа шәуаа бзиақәа сыман суҳәоит, сымԥа уаҳа уанымгыларц, усҧырхагамхарц...

Ҳасан дгылан деихашәы-еиҵашәы. Имаѣка ҽеиҳәо дааѣалеижьҭеи, иаазара иацназгоз ахақәиҵра, иара иаснагь дызцаҽырбоз, ашьҭахь имшымыхәлан изыѣалаз, уажәазы дахькылнагоз издырамызт. Ихы дахьазымиааиуаз иахѣьаны, ацҳа ҵәыры иҟәгылоу диԥызан. Иара ҧынгылакаҽ нгылашьа ззымдыруаз, аҧынгылақәа зегьы сыриааироуп ҳәа зхы зшьоз, уажәы даанымгылар ада ҧсыхәа имоуит. Имч зқәымхоз аус даҽахеит иахьа. Иуахәаны иҵахазшәа изеиҭамгеит ишьапқәа. Ажәак лышьҭеиҳәарц иҵаххеит, аха иҽы изеихымхит. Убасѣан гәаѓла игәы ҭәит. Агәаѓ еиқәаҵәа...

* * *

Аҧьар еизахьаз Қьалашь Алоу иашҭа ҭбаа ду иазкуамызт. Аԥны ашьҭахьѣа наѣ ақәаҵара иныҵагалан, аишәа дуқәа еиҧшьны, еизаз рхәы еиқәшәааны игылан. Ацәацқьа иалхыз ацәашьы шәпа дуқәа, агәыраԥа иѣаз дара еилыркаазшәа, абылра иахьаҽыз, рылаѓырзқәа рҽыҵкьаса аишәақәа ирықәтәон. Илаҳа-лаҳауа ақәаҵа иҵачын урҭ ирхылҵуаз афԥы. Жәытәнатә аахыс излаҧыз ала, аҧсуаарҽ, мамзаргьы дара асазқәарҽ, аҧсхәраҽы арыжәтә ржәуамызт. Уи арыжәтә зыҧсахуаз ҳәа иѣаз ацхазԥа акәын. Тышаду мацара ауакәыхыз, иар сазтәыла зегьы шьхымзала ихѣьан. Рыԥнқәарҽы ашьхагәара ирымаз анаԥсгьы, ирацәан рыбнақәарҽгьы ашьха зҭаз аҵлақәа. Асазқәа рыԥныҵкала ахныѣәгара бзиа ирымаз анаԥсгьы, дара ртәылаҽ ирымҧыхьамшәоз, аҧьыка, ахы, ахәшә, ацәаматәа, атәым тәылақәа рѣынтәи излааргоз аиҳаразак ацхала акәын. Аҧь уалыр дуқәа, дара рнапала иѣарҵоз, саранҧьла ирҭәны, ауардынқәа ирықәыргылан агаҽахь икылыргон. Уантәи иҧбақәа ирықәҵаны, Ҭыркәтәыла, Шьамтәыла, Англиа уҳәа ҭира иргон. Ацха анаԥысгьы, ирҭиша рыман сазқәа. Аиҳаразак англызцәа ажьҵаа аархәон. Асазқәа ажьҵаа лымкаала ихааны иѣарҵон. Ибзиан арԥашьа иақәшәон. Амца аҵадырсуан, хаа-хаа. Англыз аҧбақәа, Сазтәыла амшын аҽыкәан, мызла ианзыхгылоз ыѣан. Ҳәара, аҭахума, асазқәа ачеиҧьыка ду змаз уаан. Англызцәа рыԥныѣақәа инарыҧхьон, рчеиҧьика рҽарҵон. Амшынуаа иргәаҧхаз ажьҵаа лондонаагь иргәаҧхо асенатор аѣны ишьҭырхит ақәҵара, Аҧсни Англиеи рыбжьара ибжьаҵазарц ахәааҳхәтра азыҳәан. Абас акыр шықәса, англызцәеи аҧсуааи ирыбжьаз аҧба иаҧырхагахеит аҭырқәцәеи аурысқәеи, Аҧсны еимаркуа ианалага инаркны.

Асазқәа рхазы иҟарҵоз ацхазѡа ахьатә уалырқәа ирҭарҵәон. Аиҳаразак ацхазѡа ҟазҵоз аҳәса ракәын. Урҭ уи цқьаны иркуан, иацклаҧшны иҟарҵон. Иахьатәи аимҭыхразы, мчыбжьык аахыс иҟәашу асараҧь еилыхны, иршны ацхазѡа ҟазҵоз, Саэтәыла ачыс бзиан изкуаз ҳәа иршьоз Алоу-ҧҳа Ҟаимыҭхан лакәын. Цәгьароума, бзиароума, ачыс Ҟаимыҭхан лнапы ахымгакәа ҟалашьа амамызт. «Алоу-ҧҳа Ҟаимыҭхан илкуа ачыс уаҭәҳәаан иумфар, Анцәа гәбҕан уиҭоит», – ҳәа рҳәон асазқәа, аишәа ианахатәоз.

– Аҧсуа чыс Анцәагьы ичысуп, – лажәа дналагон ачыс ҟазҵоз аҳәса рыгәҭа днатәаны Ҟаимыҭхан. – Аиҳарак иззысҳәо, шәара хаҵа имцац аҳәса хәычқәа шәзоуп. Анцәа ичысхәы напы цқьала ишәкыроуп. Сара иззысҳәо анапы ҟьашьра акәым. Ачыс бзиа укырц азыҳәан, ухы инаркны ушьапаҟынза уцқьазароуп. Зхы пату ақәзымҵо аҧҳәыс ачысахь дымнеироуп. Еидҳәалазароуп аҧсуа иламыси ачыси. Аламыс амилаҭ зегьы еицырхьчароуп. Ишәмаҳахьеи, ажәытә зны, ҳара ҳ-Тышаду ҧҳәыс иҽеимкәа зхы мѡаҧызгоз, ашьха зыхь лнапы ахьҭылшьыз иҭабеит ҳәа. Иара абри ачысгьы напы цқьала иҟоумҵар, иагьа ахаа ауҭаргьы иашахоит.

Алоу-ҧҳа Ҟаимыҭхан лажәа ҟәышқәа гәнызкылоз ракәын аҳәса ҟәышқәа ҳәа

изышьҭазгьы. Дара асазқәагь уи иалаҽхәон. «Ишәиуп амилаҭ аҳәса бзиақәа змам» – ҳәа рҳәалон даргьы инеимда-ааимдо. Асаз ҧҳәыс знапы мцқьа ашьха зыхь изааазшьылаз, изаазлшьылаз азыхь шҭабаз иахьа уажәраанзагьы ирхашҭуамызт асазқәа, уи аахыс акыр шықәсқәа шцахьазгьы. Уи зырхамышҭуаз рхы аларыбжьарц азыҳәан акәын.

Икәымжәы, икаба, ихҭарпа, ихы инаркны ишьапы аҟынза маҭәа еиқәаҵәала деилаҳәан Бадығә-ипа Ҳасан Алоу. Хәыц еиқәаҵәа зламыз иҽеыхәа уалыуашон иахьгылаз. Уи иадыруан уажәы-уашьҭан аѡра шақәшәоз. Ауаа рацәаны ианабалакь агәаҽеаннаҵон. Икьыркьыруа аҕәра ахара иалагон. Убасҵәҟьа Ҳасангьы игәиҽеанитҵеит, Ҳаидар иҽеиқәа цыѡцыѡ дақәтәан ашҭа данааҭала. Ҳаидар иҽеы Лаҳәа адгьыл ажьы ахьыр ҳәа ишәозшәа, азшьапык нышьҭанакшеит шуҳәо, иѡышьҭкәыцәаан егьи нышьҭакшо, аҭыҧҳа ҧшза деихышәашәа даныкәашо еиҧш, ҷьарак иаузгылахуаз, икәаша-кәашон. Ҳаидар ашҭа данҭала иҽеазқәаҿ омак даанымхакәа, дынҽеыжәпан, иҽеы аҕәра ианкны даагылеит.

– Баша умааит иахьа абра, – игәы дынҭаҕазит деишәыра-еиҵараха Ҳасан. – Уааит, аха ушцо ауп аус злоу...

Ҳаидар ихахьгьы-игәахьгьы иҟамызт ажәлар

еизаз иара изыҳәан азәы гәынамзарак имоуп ҳәа. Иара иҧкәынра ишаҵанакуаз ала, насгьы аамысташәала дызлаазази, абзиара амҩаҧгара акәын иаснагь ихы иҵаз. Аха уажәазы илахь еиқәын. Иахьа зеимҭыхраҿ дааизи иареи еиҩызцәан. Пату еиқәырҧон, патулагьы дныҡәар иҵахын, аха «уара ишыуҭаху уҧсҭазаара мҩаҧысуам аҽазәы ихҡьаны» –ҳәа, асазқәа реиҳабцәа ус еилыргараҿ рхы неилакны ишырҳәалоз еиҧшҵәҟьа иҡалеит Рашьыҭ-иҧа Ҳаидар Гәананба иусқәа. Уи ишҡа днеит Ҳасан Алоу.

– Уара аҧсхәра уарҳәан азы уаазар акәхап?

– Уи шҧа? – иааҷьеишьеит Ҳаидар. – Аҧсхәра рамҳәазакәа инеиуама шәара шәахь?!.

Хаала излеидымҵшаз ажәақәа рыла ахы адыркит аҩыцьагь. Урҭ реицәажәара ашәарҭа ду шаҵаз азәгьы изгәамҭеит. Ҩыцьа аҩызцәа қытак иатәу ус еидгылан еицәажәоит ҳәа агәааанагара роуит, рыкәша-мыкәша игылаз.

– Аҧсхәра уаҳәазар абна быстак ахьыруа унеи, зык-мҿык рзааугап, – Ҳасан игәы иҵеикит, иара иаҵкьыс еиҵбыз Ҳаидар дыршәаны аҭарчеи имҩаҧыргараны иҡаз аҿы деыжәымларц азыҳәан. Уи иҽы ҽык ахьзоит ҳәа дшыҡамызгьы, Ҳаидар даниба, ҩныҵкала игәы еиҭапеит.

– Сара усзеилкаауам, – иҳәеит Ҳаидар, иахьынзаалшоз ихы инапаҿы иааго. – Иҡалазеи абас уажәақәа ырмчны усацәажәаратә. Иузызузеи цәгьарас, иҳәа иаахтны узыниазеи митәыс?

– Сара сакәым, аха уара уоуп амитә иаииараны иҡоу...

Ҳаидар, амахә зшьапы ықәҡьоу еиҧш, днеилыууаа дцеит. Икьарахә имаҡа иахьавҵаз ашҡа инапы наҭрысит, аха еиҭа даҽазнык ҳәа иҽааникылеит. Иҭахымхеит азыблара далаларц.

– Ишсоуҳәара Ҳасан, иарбан абри сара сзыниараны ҳәа иушьо?

– Уара уаҧхьаҡа узыниараны иҡоу, ухы иавубап, уламыс иамазааит.

– Угәы иаанамгазои иахурҡьацәеит ҳәа, Ҳасан? – амца зцоу ақәаб хәыҷы- хәыҷ ишшуа еиҧш ашра далагеит Ҳаидар. – Иаанагоузеи иуҳәо? Сзыниараны иҡоузеи аҧхьаҡа? Иарбан ламысу узлацәажәо?

– Уара, аламыс умазҭгьы, сара исҭахыз аҧҳәызба, ауаа бжьаҵаны, лгәы-лҿы амырҳәакәа дуҳәеит.

– Абар, изакәызеи ҳәа сыҡан уара узыршуаз!

– Сышра акәым, сыҭҡәацыргьы ҡалоит.

– Уҭҡәац уҭахызар, ухгьы аҭзамц ианҡьа. Сара мчыла азәгьы дсымыҳәазеит. Зны ҳаиқәшаҳаҭхеит, ашьҭахь ауп саб ауаа анишьҭ.

– Еиҭа анашьҭра уқәшәоит ажәа илуҭаз мап

шацәукуа ала, – иаҳа-иаҳа ашҳам иҽыцра иаҽын Ҳасан. Иаргьы макьаназ аҧсҭазаара ду уаҩцас иаламгылацыз, иарбан мчроу абас ала ихы мҩаҧигартә дҟазцаз? «Ақәыцьма иагьа иуаазаргьы аблақәа абнаҟа иҧшуеит» – ҳәа шырҳәо еиҧш, Ҳасан иаб ишҟа дцеит цәаҩалеи уаҩымрылеи.

– Сара инасышьҭуеи, инасмышьҭуеи уара суазымтцааит, – игәы иаҳа-иаҳа аибакра иаҽын Ҳаидар. Аҩны ашҭа дҭыцны данцоз иаб «угәуеаныз» – ҳәа еиҳәаз ааигәалашәеит уажәы. Нас еиҭа иеаанкыло, иахьынзаалшо реицәажәара хиеырц иеыназикит. – Ҳасан, абра ҳахьгылоу иаҭыҧым абас ацәажәара. Ҳеаанаҳкылап. Ауаагьы рлымҳа кыдрцо иалагахьеит ҳара ҳашҟа. Зыҧсхәы руа иареи сареи ҳаиҩызцәа бзиақәан. Иареи уареи шәеишьцәоуп, шәеижәлантәуп. Ҳаиҧырцып уажәы, убри иҧсы аҳаҭыр азы. Мап анакәха сара сыхиоуп. Абыржәыцәкьа сеыжәлоит, снеиуеит уара иахьыуҳәо аҭыҧаҿ.

Ҳаидар иажәақәа Ҳасан игәы азаз еиҧш иаланаҵон, аха иеааникылеит.Ибон иаҧхьа игылаз аламала ихьаҵуаз шиакәмыз.

– Сара иахьыстахыу аҭыҧахь уажәшьҭан ахь иахаагап, – Ҳаидар дымкаҟазакәа дшылбааидара дгылан Ҳасан. – Уажәы абра аус сымоуп. Аҭарчеи скәадыр иаҵадыршәуеит. Заанаҵ иуасҳәоит, сеыжәлоит ҳәа уаламган. Мап анакәха, иудыруазааит уҧстазаара ушалысхуа...

Ҳаидар еиликааит иҟаз закәыз. Гәында Барыцҧҳа лаасҭагьы, аҭарчеи аҵаҧжәара дшацәшәоз Ҳасан.

– Сеыжәлоит сагьуазцаауам, – иҳәан дҩаҧан иеы дҩақәтәан аҭарчеи зеазыказцоз рышҟа иҿынеихеит Ҳаидар.

– Ухы иавба иухьраны иҟоу, – Ҳаидар инаишьҭеиҳәеит Ҳасан.

Аншьан ахькәаз акәасҟьа аҟынтәи аҭарчеи иман даадәылҵит Қьалашь.Уи ихиҿы еиқәаран, инапкәа ирынҵаны иикыз аҭарчеи шеиқәараз еиҧш. Ажәлар еилагылаз наскьа-ааскьан амҩа ирҭеит. Ашҭа агәҭаны даннеи дааҭгылан, хацәеи- ҳәсеи днарылаҧшны, анкьа иаииаамҭаз еиҧш, ибжьы ҩҭганы даацәажәеит.

– Дадраа, сашьцәа, сыуа, сҭынха. Агәаҟра санақәшәаз сызцәыуаз, шәааит иахьа сеиҭашәцәыуарц. Сыҷкәын аҵыхәтәантәи игәалашәара шәхы алашәырхәырц. Абри нахыс абзарақәарз шәныҟәалааит. Сара сыҧстазаара зегьы сыҷкәын дызгаз азыхәашь иаман ицеит. Агаҿахь ицо азиас ашьтахьҟа иурхынҳәыр аҳа, сара сыҷкәынгьы рхынҳәышьа имам. Ишыжәдыруа еиҧш, иҧсыбаҩгьы смоуит. Абри ауп изыхьзугьы, аҵәаншьапы аҵхра. Аха абла ахьҭоу алаҕырз аауеит. Зыҧсы ҭоу аҧхьаҟа дыҧшуеит. Макьаназ сыҧсы ҭоуп, аха уигь харахарым, саныҧслакь,

сыѡнашә ыҵарҟаца иамкырц азыҳәан, сыҷкәын иҭахаз ицымхәрас дықәсыргылоит, сыѡны-сгәара инапы ианысҵоит, сыҧсыргьы анышә саиҭап, – иажәа уа иаанкыланы, инапқәа ирныз аҭарчеи акраамҭа дахәаҧшуа дгылан. Изызрѡуаз иҷкәын ихаҭарнакс иқәиргылода ҳәа иҧшын. Қьалашь иҷкәын ибла даахгылеит. Деихатыруа, аиҳабы иаҧхьа имиасуаз, дламыс мацараха. Иара Қьалашь идырреи иуаѡреи, ажәлар рҽы инагареи, имидап ҳәа дзықәгәыҕуаз, ашәы дызхәаҧшуаз дналаз дцеит. Ихы ѡышьҭхны днаҵаҧшит ажәѡан. Аизара дуқәа раан, ажәѡан дѡаҵаҧшуан Анцәа диҧшаауазшәа, блала деимдо. Нас ажәлар днарылаҧшны хрыжь-хрыжь ацәажәара дналагон, Анцәа иакәын иазҳәоз ииҳәоз ажәақәа. Анцәеи иареи аибадырра рыман гәаныла. Аха иҷкәын дҭахеижьҭеи урҭ агәреибамгара рыбжьалан еиҟәнаҭхеит. Қьалашь игәаҵаҽ инхеит гәыҕрак, иҧҵәаз иҧсҭазаара аиҧшьра азыҳәан. Иахьа изааз ауаа днарылаҧшны ибжьы наиргеит. – Бадыҕә-иҧа Алоу Ҳасан, уааскьа сара сахь.

Ҳасан Алоу иҽы аҽы ианкны, ажәлар игылаз даарылсны, Қьалашь изымариашан даагылеит, еиҳәаран иҟаз шидыруазгьы игәы хыҭхыҭуа.

– Сыҷкәын Мамсыр изнымҵыз инаҵҵан инуҵааит. Амашәыр уацәыхьчазааит, ауаѡра уазааигәахааит. Анцәа дхоуҵар, ҳәарада,

дуцхраауеит. Ууаажәлар пату рықәуҵар иуықәырҵап, лыҧхагьы наурҭап. Асазқәа рҵеира уаҧсахааит. Уҧсадгьыл Аҧсны ахьзгьы-ахьымзҕгьы уламыс иацзааит. Ажәлар бзиа, иахьа сашҭа иқәгылоу, сыжәбоит, исҳәогьы шәаҳауеит. Иахьарнахыс сыѡны, сгәара, сыдгьылқәеи, сқәаҵареи, сырахәи, суахьади исҭоит сыҷкәын ицымхәрас иҟасҵо Алоу Ҳасан. Абри аҭарчеигьы икәадыр иаҵасыршәуеит, – иҳәан, аҭарчеи Ҳасан инаииркит.

Алоу Қьалашь ииҳәаз згәы иахәаз рацәаѡхеит. Аиҳаразак Тышаду иатәымыз ауаа. Иназхәаҧшыз арҧысгьы дыргәаҧхеит. Аха дыздыруаз, иҟазшьа закәыз, ихымѡаҧгашьа збахьаз, аиҳаразак Тышадуаа иргәамҧхеит. Даараза иаарцәымыҕхеит, аҭарчеи икәадыр иахьаҵадыршәыз...

Акәадыр аҭарчеи анаҵадыршә, иҽы дѡақәтәан, аҽцәа ҽыжәлан иахьгылаз рышҟа иҽынеихеит Ҳасан. Аҭарчеи иалахәыз азар аҳәара иалагахьан. Аҽқәа ракәзар, аҕәрақәа ирыхо иҧашашон ишныҵҟьара. Ҳасан иблақәа днарцәыҵаҧшны Ҳаидар ишҟа днаҧшит. Уи дгылан ашьшьыҳәа, иҽы акәзар, аҕәра иахомызт, иагьыҧаршеиуамызт, аныҵҟьарагьы аҽазнакуамызт. Зны-зынла ахы ѡышьҭнакәыцәаауан, инаҧшы-ааҧшуан, иаақәыр-қәыруан. Ҳаидар иакәзар, иҽырҭынчшәа дгылан, аха ѡныҵҟала деилашуан. Даргәаҭеиуан датәамбакәа

Ҳасан дахьцәажәаз. Еиҳагьы игәы иаланаҭон, Гәында лыхьз ахьиҳәаз. Иҧсҭазаара ҿагыларада иаауаз, аҧықәслара аиуит иахьа,аха уаҳа даҽа мѡак ыҟамызт. Убасҟан дѡаҧан иҽы дѡақәтәеит.

– Уҽыжәлеит, аха уҧсразы уҽыжәлеит, – игәы дынҭыҷазит Ҳасан. – Иахьа акәхоит Гәында лразҟы анаҳазбо уаргьы-саргьы.

Аҽцәа азар ҳәо еилагылан иаартыз агәашә инҭыҵны рҿынархеит. Адгьылаҿ итәоу аҧсаатә анѡышьҭҧраауа еиҧш, Ҳасан иҽы ѡарылууаан, Мзымҭа азиас шыҟаз ахлаҷьара дылҭахәаша дцеит. Уи инаишьҭалеит рызегьы. Ҳаидар иҽы ишьхәа анаирба, иѡарылҟьан Ҳасан дызлацаз амѡа дынхылеит

Ҳасан дкәараҭо аккара дыҵалан днеиуан. Ишьҭаз аҽцәа ракәзар, макьаназ иааигәарагьы иҟамызт. Уи аккара днылҟьан Мзымҭа аҧшаҳәа инаваиршәит. Убасҟан ауп иангәеиҭа Ҳаидар изааигәахара дшаҿыз. Иара Ҳаидаргьы макьана азыҳәан иҽы аҷәра аҿеикуан, ахы иоуижьуамызт, Ҳасан иҵегьы днаскьар иҭахын. Ҳасан ишьҭахь иавҵаз кьарахә иаҧхьаҟа ишиеигаз ибеит Ҳаидар. Иаргьы икьарахә иаразнак иаҧхьаҟа ииеигеит. Аѡыҷьагы рыҧсҭазаара ашәарҭа инҭагылеит. Макьаназы дара шьҭкәыцәаан иназгоз рҽы ҷьбарақәа ракәын.

– Усыхьза агәы умазар, уара ала аҧынҵа

икылҟьаз, – игәы дҭаҳәҳәеит Ҳасан, иаҳа-иаҳа изааигәахоз Ҳаидар иахь днаҧшны.

– Уабҷьар уанаха ухы ухысыцҟьаауеит, суеигзараны сыҟазам, – иҟалаша идыруазшәа заанаҵ иҽазыҟаҵара далагахьан Ҳаидар.

Мзымҭа аҧшаҳәа дызныз, иҽааҟәҭхан, аҳаракырахь иҿыѡеихеит Ҳасан. Аҧынҵа хәахәа ҳәа изышьҭаз ахәы дѡаҿыкәшан, Қьалашь инхарҭахь сҿыѡасхоит ҳәа игәы ишҭаз, данаахьаҧш, ааигәаза дааихьан Ҳаидар.

– Уаламкьысын аҭарчеи, – ихы-иҿы еиқәараха дыҳәҳәеит Ҳасан.

– Аҭарчеи уҵаҧызжәарц ауп сагьзухьзаз...

– Уи уахьысгзом сара, – Ҳасан иҳәҳәабжь иналыѡит ихысыбжь.

Ҳаидар изкыз ахы иҽы ахы иҭашәеит. Лаҳәа ааҷызын, ахы иқәгылан икәмпылуа аҿынанахеит. Ҳаидаргьы адгьылаҿ длеиаанза дхысит. Уи акәхеит, Ҳасангьы иҽы днахыууааит. Ҳаидар алиҧсыи рыла иҽы ибла нахигеит, аха уи ашьапқәа рыххо аҽеиҵыхра иаҿын. Ҳасан ихагьыжьуаз иҽы дыҧан дѡақәтәан, ишьхәа нарбаны, Убых тәылаҟа ихы наирхеит Ҳаидар Гәананба...

– Шәара излашәҳәо ала раҧхьа ихысыз Ҳасан иоуп, – ишьамхқәа дрызнымкыло ҿааиҭит Қьалашь. – Ус анакәха, Алоуаа зегьы ҳирҧхашьеит Ҳасан. Иахьа иишьырц ииҭахыз, Рашьыҭ-иҧа

Ҳаидар Гәананба иакәымызт. Сара сыҷкәын иоуп иишьыз. Ааи, ааи, дадраа. Сыҷкәын дишьит, саргьы ахьымзҭ сиргеит. – Нас ихьамҭахаз ихы ҩышьҭхны, иааиԥхьаз ажәлар днарылаԥшит. Даргьы гылан рхы рыкәаҿ, ирҳәара-ирура иақәымшәо, ауаҩ нага, иаснагь дара рзыҳәан абзиа ҟазҵоз, деилаҟәыбаса раԥхьа дахьгылаз ргәы дрыцҳанашьон. Аха иҟалаз рееитәын, иагьирееит, иԥсҭазаарақ зегьы ширееиуаз еиԥш. – Абра шәыҟоуп Алоуаа ҳаибаркыра зегьы. – Иажәа дналагеит иара. – Сара схы здыруа сааҟалеижьҭеи, шәара шәзыҳәан абзиара акәын исҭахыз. Шәшьапы нкыдҟьар уа сгылан, шәхы шәыхьыр ахәшә сашьҭан. Иҭабуп ҳәа шәасҳәоит иахьа уажәраанзагьы пату сыкәҵан шәаԥхьа сыргылан сахьаажәгоз. Иахьагьы исҭахуп сара исҳәо шәазыҩорц. – Иажәа ааникылеит ԥытраамҭак, дызҵаз аиадара иқәгәгәазан дамырцәажәоушәа. Амра шыԥхозгьы, икәша-мыкәша алашьцара иалагахьан. Иҷкәын ицымхәрас иҩныигәара знапы ианиҵаз Ҳасангьы аԥсыха иимҭеит. Иҟалаз ацәгьара еиҭа ацәгьара ахылымҵырц азыҳәан, аҵыхәтәаны Қьалашь иҟәышра ихы иаирхәеит абыржәгьы. – Ауаҩшьра иҟалаз шыҟалаз ала уи арԥыс акгьы ихарам, – иажәа инаиҵеит Қьалашь. – Аԥхьа дхысит ҳара ҳтәы, дихьзоушәа аниба. Аҿы рыцҳа ахы иҭашәаз

иаанакылеит акәымзар, Ҳасан дшықәу еиԥш дыҟәлон Ҳаидаргьы. Сара сшәазҵаауеит, иззы? Аҭарчеи зымҩаԥырго иахьзаз иаҵаԥижәарц ауп. Нас жәытәнатә аахыс ҳабацәа имҩаԥыргоз, аҭарчеи назгоз ирыхьзоз зегьы ршьуазма. Убри аҟынтә, Рашьыҵ-иԥа Ҳаидар, ҳара ҳганахь ала ихы хәыцкгьы алымшәароуп. Сара уажәшьҭа хара изымнеиуа соуп. Сыԥсыр сызҵәуаша сҳәахьагьы нашәыгзоит, – иҳәан, ихы-игәы ақәмаҷха, ишьамхқәа иҵаҟәало аҩныҟа иҿынеихеит.

Уи ашьҭахь иҵит шықәсык. Зыԥсы мцацыз Қьалашь ихала аҩны дахын. Иҩны-игәара ирахә ирхылаԥшуаз хәҩык, амаҵ зуаз, азәы ида егьырҵ рхы иақәиҵитәит. Уажәшьҭа иҿҳәара шааигәахаз ибон. Аԥсҭазаарақ аԥышәа ду змаз ауаҩы, имбо дауҟахыз, хьзыԥшала адәы дшықәыз, иажәымҭа шыцәгьахаз. Уахык аҵх лашьца дагәылаҳәан, дызмыцәо ииарҭа дуарґьеиуа дшылаз, илацәа анааҭаа, ԥхыз ибеит, иҷкәын ашә аартны дааҩналазшәа.

– Аа, сыҷкәын, уан лхы лсеит, азы уагеит рымҳәази?

– Саган, аха самҵит, ушычмазаҩыз ансаҳа, – ибжьы аагеит алашьцара иҿалакны Қьалашь иҷкәын Мамсыр.

– Нас Мзымҭа ас узамҵызҵгьы, шықәсык аахыс узымаазеи, сышгәаҟуаз умбазози?

– Азы иагаз иаҟара игәаҟуада, саб.

– Сыԥсы ҭоуп, аха саргьы азы сагеит, Мамсыр.

– Шаҟа иуадаԝу удыруама, аз иагаз изыҳәан аԝныҟа агьыжьра. Мзымҭа ашьҭахьҟа ишымгьыжьуа еиԥш, саргьы гьажьышьа сымазам уажәшьҭа. Аанкылашьа змам азы иаԝызоуп сара сыԥсҭазаара. Сыкәуп сахьзымназо амԝа, амԝа нҵәашьа змам.

– Убжьы саҳауеит, аха ухаҭа узбом. Ма ацәашьы ауркындаз, алашьцара ҳалахеит уаргьы-саргьы.

– Азы зхьысыз алашара изаркуам, саб.

– Нас исыԥсыхәоузеи шьҭа сара. Ҷеида, лашарада адәы сыкәзаарыма?

– Анцәа иаҳзааиго зегь бзиоуп ҳәа умҳәалози. Уара ушьҭоуп адгьыл хьшәашәаҿ. Уаҳа аԥхарагь убараны уҟазам.

– Ус анакәха, ууаины сышьҭых, Мамсыр...

– Уи сылшазом, саб, смахәҿакәа канзахьеит. Сара уажәшьҭа сызлауцхрааува ҳәа акымзарак ыҟазам. Уаргьы саргьы азы ҳабжьоуп...

Қьалашь ацәа дзалҵуамызт, дгәаҟуан. Иҷкәын ибжьы алашьцара иалалан иаҳа- иаҳа инаскьон. Имч неизыркәкәаны дыҳәҳәеит ишилшоз.

– Уабацо, сыҷкәын, уабацо?

– Мзымҭа ацҳа хҵатәуп, саб.

– Мзымҭ ацҳа хҵатәуп уҳәама?

– Ааи, Мзымҭа ацҳа хызҭгьы сара азы сагазомызт.

– Нас ихызҵода уи азду, ацҳа?.

– Уара саб, уара...

«Уарааа» ҳәа инеиҵыхны абжьы игаз даанарԥшит Қьалашь. Ибла ҭырхаха атҳ лашьцара дналаԥшит. Иааикәршаны ашәы еиқәаҵәа дылаҳәан дышьҭарҵазшәа еиқәараза иҟан. Аԥхыз иибаз шлабҿабамыз анеиликаа, ихы днахашәиааит. Аԥхзы илҵыз идыхьшәашәалан, аҵаа ҭоубыҭ дҭоушәа акәын дшышьҭаз. Ахәшҭаарахьы днаԥшит, аха амца ыцәахьан. Адәахьы ҭынчран. Ҩышыкәса раахыс ԥхыз иимбацыз иҷкәын, иԥсымҭа дахьахҭыгәлаз баша иҟамлазеит.

– Уи акы даргәаҭеиуеит азоуп дзааз, – ихы дацәажәон Қьалашь. – Уааит, аха сымгакәа узцазеи, сыҷкәын? Схала сзаанужьзеи абри анышә хьшәашәаҿ? – Игәы иҭыхоз, ихы зқәикраз акгьы изыԥшаауамызт. Азыхь цқьа анапы ҟьашь анҭыршьлакь ишҭабо еиԥш, ихшыԝ ду аҭабара иаҿын. Гәаныла иҳәон еиԥш, иагьабеиҭахыз ахшыԝ уажәшьҭа. Ихьтәы аамҭа азхыҵра еиԥш иниасны ицеит. Ихала иаанхара ҷьамыҷәа цәганы ишизыҟалаз аҵкьыс, еицәахеит уахатәи атҳ. Изеизыкәкәоит зегьы. Иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи амшқәа рееиқәҳәалара иалагеит. Абырфын шаха еилашәар, аилыхшьа амоуп, аха аԥсҭазаара анеилашәалакь еилыхшьа аиуам. Иԥсҭазаара

еилашәеит Қьалашь Алоу. Амра лаҟәны, дгьылижәҩани ахьеивҵарсу ианазааигәахалакь, ацыԥхьқәа шыԥсыехо иаҩызахеит, иԥсы лазгаҩазгоз ишьа-ида. Урҭ рыԥсыера иахҟьаны, игәгьы ахьшәашәара иаҿын. Агәы ауп зегь злазо, зегь еилызкаауа. Аха уажәы инапқәа дырҩахеит аԥсра аҿаԥхьа.

Ажәытә асазқәа ауаҩ бзиа анышә данарҭоз, рыбжьы ныҵцакзан, еилаҧызшәа иагьцәажәарамкәа, иагьшәамкәа, абас рҳәон.

Уа, рарира гәышьа, ари мыткәмоуп
иҳамҳәар ауам,
Анцәа уҳаиҵан, Анцәа уигеит, ҳамч
абра ихауам.
Уажәа хаақәеи, ухшыҩҟәыши, абра
иианыжьны уцеит.
Ушьҭахь иаанхаз ҳаузыразуп, уцәа-ужьы
уман уцеит.

Убри ашьҭахь, аиҳабцәа аҳаҵгәын иаакәшан иаагылан, напыла анышә ҭаԥсара иалагон. Асазқәа анышәнҵра баҳала иржуан, аха напыла анышә ҭарыԥсон. Убас еиҳа иԥсаԥоуп ҳәа иршьон.

Қьалашь ахәыштаара шыцәаз аниба, илзаан ацара иаҿыз имч ааизганы дыҳәҳәеит.

– Амца еиқәышәҵа, уара, амца...

Амаҵуҩы аиарҭа дҩылҟьеит. Аҵыхәтәантәи амшқәа рзы уи иҿеилыхны даушьҭалахуаз, дшаманшәалаз ала иаха иҿаиҳәаз аԥырҵқәа шапшапуа ахәа иаалеиган, иааидкылан амзаша нарықәҵан даннаҭәҳәа, амца еишьылза иҩархылҟьеит. Қьалашь ибла иаахыӷӷалаз алашара игәы аарԥхеит. Иқәҭәаз аԥхзы хьшәа-шәагьы илабара иналагеит. Зыԥсы ҭоу, иԥсы ҭанаҵы, ак шиҭахыу здыруа, Анцәа ду имч ала, Қьалашь дахьиаз дҩагылан амца игәышԥы наҭан дныҳҳәатәеит. Амаҵуҩы еилҟьа иоупа ижәҩа инҭаирԥеит. Убасҟан еиҳагьы дыԥхеит Қьалашь. Ихәышҭаара шаҟа дарԥхоз аҟара имчгьы ҭалон. Аурҭ адгьылаҿ ишьҭанаҵаз, ашьац амра шәахәа анақәԥхалакь, акакала рҿшеиҵырхуа еиԥш, имахашьаха рееиҵыхра иалагеит. Нас, имаҵуҩы ихы наиқәкны ус иҳәеит.

– Ишаашаз аҿы аакәадырны уыҩеыжәла, ақыҵа унарылалан, хар змам ҳәа сара исшьо, урҭ зуслцәоу уаргьы иудыруеит, уаҵәы шьыбжьон абра иаартә исзыҟаҵа. Духоумыршҭын Гәанан Рашьыҵ.

Ашьыбжьышьҭахь Қьалашь иашҭаҿ еизеит дзыԥхьаз ауаа, азә дагымкәа. Урҭ дрылан Гәананба Рашьыҵгьы.

– Ҳаҵыр зқәу Тышадуаа, – иажәа дналагеит Қьалашь. – Шәеиҵа сыргәамҵит, аха иахьеи нас даҿеазныки роуп аԥьабаа анышәсырбо. Иахьа

сыҷкәын изҵаараз, нас сара анышә санашәҭо, – имч иҵегь иааизигеит Қьалашь. Иреиҳәашаз усгьы заанаҵ ихәцны иман, убри аҟынтә аамҭа мгакәа иажәа инаҧишьит. – Иацауха сыҷкәын ҧхыз дызбеит. Алашьцара цқьа дсзалкаауамызт, аха ибжьы еилыкка исаҳахуан. Данцоз ус ибжьы насықәиргеит. «Мзымҭа ацҳа хҵатәуп акәымзар, ҳауаажәлар зегьы уи изаанҵәалоит» – ҳәа. Уи баша имҳәеит дадраа. Мзымҭа ауардын зқәысша ацҳа хызҭгьы, сыҷкәын азы дагауамызт. Аха Анцәа убас лахьынҵас ииҭеит, сара дыстәымызт, дагьсцәигеит. Убри аҟынтә, абас ала исызбеит, сашьцәа, сыуаажәлар, шәхыҵкы. Сыҩны, сгәара, сырахә, смазара ҭины иаҭныҵуа ала ацҳа хышәҵа. Убри аиҿкаара унапы ианысҵоит Гәананба Рашьыҭ. Аусуцәа урхылаҧшны ирықәнаго рыҭ. Аҧсцәа ргәаатәым, ирҳәо нагзатәуп. Ҳара абзацәа иаҳамбо дара ианырбо ыҟоуп...

Уи ашьҭахь иҵит шықәсыки бжаки. Қьалашь аиарҭа иҿеиҭеит. Дҩыҵагәгәаргьы мрак дыцәтәалон, иҧсы ҭан макьана азыҳәан. Есымчыбжьа Мзымҭа ацҳа ахҵара иахьаҿыз аҟынтәи ажәабжь изааигон, уи напхгара азҭоз Гәананба Рашьыҭ.

– Шәысмеигзан Рашьыҭ, ацҳа иаҭаху азыҳәан. Ацҳа хышәҵаанза сымҧсыр, ауардын снақәҵан сганы исшәырба. Нырцәыҟа сыҷкәыни сареи ҳаҧсы

еиқәшәараны иҟазар, иасҳәап дзыҳәаз шынасыгзаз.

Игәы каҳан абри адунеи дықәзар шиҭахымызгьы, зхала зеызшьуаз пату изиқәмызт Қьалашь. Зхала зеызшьуаз иҵәыуарагь инеиуамызт аҧсуаа. Инеизгьы диҵәуомызт. «Аҧсуаа усгьы ҳашьра иаҿуп, арахь ҳаргьы ҳхала ҳеаҳшьуеит» – ҳәа иҳәалон Қьалашь Алоу, азәы иеишьит ҳәа иаҳар. Уажәы дзызхәыцуаз Мзымҭа азиас акәын. Бзиа иибоз азиас, иҷкәынра зегьы зыдҳәалаз, аха ашьҭахь иҧсҭазаара зегьы зманы ицаз. Иблақәа хара ирбомызт, аха илымҳақәа ҵарын. Иҩны аҟынтәи Мзымҭа азиас аҟынза зқьы шьаҿа шыбжьазгьы, азы аҧша анаҵалалакь, абжьы абранза иааҩуан. Мзымҭа абжьы аниаҳалакь амшцәгьа иатәуп иҳәалон иара. Адырҩаҿны ма адырхаҿны ақәа кыдҵәан алеира иалагон. Абасала, мшыцәгьан аҧхьа Мзымҭа ашьҭабжь шиаҳауазгьы, мамзаргьы жәлар реизараҿ аусқәа збаны иашҭа данҭалоз акәзу, шьха нхыҵҟа ныҟәара дцаны даныхнҳәуаз акәызу, – иаамҭақәа зегьы агәырҕьареи ацәгьареи еиҧшьуа даауан, аҧсра аҧаҩ дынхықәгылаанза.

Мзымҭа ацҳа хҵаны иалгеит. Ажәлар нырцәаарцә ацҳа ахқәа рҿы еизаны иаагылеит. Ацҳа иаақәыргалеит ауардын, ашаха анҧалан, агәабан татақәа анҵаны, жәҩангәашәҧхьаратә дылбаа-

зшәа маҭәа шкәакәала деилаҳәаны Қьалашь Алоу дзынтәалаз. Уи ахчқәа иваҵаны ауардын дантәалан. Жәлар ирзеиҩьу ажәабжьк аниаҳалакь деихаччо дшыҟалоз еиҧш акәын иахьагьы дшыҟаз. Ацҳаҿ наҟ-ааҟ игылаз ауаа рызегьы еихырхәон. Иаргьы иҧсыхахьаз инапқәа ҩышьҭихуан.

– Абри ауп исылшаз, дадраа. Уажәшьҭарнахыс Мзымҭа азәгьы дагазом, – иблақәа ҩыышьҭхны ажәҩан дҩаҵаҧшын, уахьынтәи ак иаҳарц иҭахызшәа даазырҩоит. Уи иаҳарц иитахызгы Анцәа ибжьы акәын. Иара Анцәа иҵеиҳәоз ала акәын ажәларгьы дышрацәажәоз. Иҵегь иажәа инациҵарц иҭаххеит, аха иҿы аихыхра илымшо даанхеит. Ицәалашәара инардырит, иҧсҭазаара иапырҵра шааигәахаз. Иара иаснагь дызиаауаз, иҳаракны иикыз, ихы уажәшьҭа имч ақәымхо аҟынза днанагеит.

– Ауардын саншәыриаал, – аарла ибжьы ааиргеит Қьалашь. – Ирласны адгьылахь снажәга. Ҳабацәа сыҧхьоушәа саҳауеит.

Амра ашәахәақәа шиашоу адгьыл агәы иқәҧхауан. Ауардын алыра асапын зҵшьым еиҧш, адунеи дугьы аҿҿа ахго алыра иахагьыжьуан, Қьалашь дзықәҵаны инаргоз ауардын иаҩызаха. Иаргьы ихшыҩи игәынхәҵыстеи еиҧшьны дзызхәцуаз акакәын, абри адунеиаҿ иҟазаара аҭахыу-иаҭахыму ҳәа. Ауаҩытәыҩса иҧсҭазаара

еиқәызҳәало аҧсра ааины ианааидгылалакь, дызнысыз имҩа днаныҧшылоит, гәаныла. Иагьеихишьалоит хаҭала икапан заҟараз, уи инақәырццакны иуаҩорагьы. Иара уаҩорала иаснагь икапан дун. Аҧсуара злеиқәдырхо уаҩорала ауп ҳәа злеишьоз ала, ауаҩора зегьы раҧхьа иргылон.

«Ауаҩора ахьыҟоу Аҧсадгьылгьы ҟалоит, аҧсуарагьы ҟалоит,аҧсадгьыли аҧсуареи анеиқәхалакь, аҧсуагь деиқәырхахоит» – ҳәа иҳәалон иара ажәлар реизара дуқәарҿ.

Қьалашь аҧсҭазаараҿ аҧышәа ду змаз, адунеи дшақәламхоз здыруаз, иҽазыҟаиҵон аҧсра азааигәахара. Абар, уи аҧсрагьы изааигәазан ианааидгыла, иаргьы иҽазыҟаҵан дызлаҟаз ала, иҽаазириашеит. Амшын цәқәырҧа иху аҕба, аҧрақәа аҧша ҭачны аҧхьаҟа ишаго еиҧш, иаргьы аҧсра ашҟа дагон нырха дук амамкәа. Нырха дук амамызт, избанзар, иара Қьалашь Алоу нарха змамыз амҩа данысхьан. Имҩа дызнысыз аҧхьаҟа инаҧшьны ибон.

Амра аҭашәара иаҿын. Ажәҩангьы иаҳа-иаҳа аҽыларҟәуа, иҧсы шҭоу аҭоубыҭ дҭарҵоушәа ааихагылеит. Ажәҩан шаҟа изааигәахоз аҟара, иаргьы дазааигәахон, ажәҩан, иара иаснагь ихы шьҭыхны дызҵаҧшуаз, Анцәа имҩа дызқәыз здикылоз, «дгьыли-жәҩани ирымаҿуп» – ҳәа дыззыкәуаз, уаҳа дзаҵамҧшуа дахьаҧырҵуаз, игәы

ацанза џьара ихьшәашәаза инҭалеит. Уи ус изыќалаз аԥсра дацәшәаны ауакәхыу, иахьыгәхьааигоз акәын. Ихы идыруа дааќалеижьҭеи имҩаԥигоз иҵас дахьаԥырҵуаз. Ашацкыра датцагылан ажәҩан дамҵаматанеиуан есымша.

– Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу. Уара жәҩан хьыҵәцара зыҩну изгәароу, улыԥха угәыԥха ҳаҭ, сара абри адгьыл цқьа ашацкыраз сыцқьаза сшыќагылоу еиԥш, уаргьы улаԥш цқьа ауаатәыҩса иҳагумырхан. Уара ужәҩан ашҵа шаќа ицқьоу аќара, адгьылгьы ахаҽы цқьахоит. Ауаатәыҩсагь рразќы маншәалахоит. Иа, Анцәа...

Уи иасышьажь, ашацкыра датцагылан ажәҩан иатцаныҳәара ааигәалашәеит уажәы. Ибон даеа шьыжьык дышзатцамгылоз. Иааигәазаны иааиҽагылаз аԥсра аҳәаақәа аркьаҽра иаҽын. Уажәшьҭа ишиҭахыз адгьыл дзыќагыломызт, аха дызҵаԥшуаз ажәҩани иареи еицәажәар иҭаххеит. Қьалашь иаснагь усзбарак ахь амҩа даннықәлоз, еиґьыу ала избарц азы жәазҵаарак ықәыргылан зҵаарак аналихуаз еиԥш, уажәгьы ихы дазҵаауа далагеит, абри адунеи ааныжьны, даеа дунеикахь дахьцо, ажәҩан аќынтәи иаснагь бжьык игәы ишыќәҩҩуаз еиԥш, уажәгьы игәы иныќәҩоит ажәҩан абжьы.

«Акыр уҳәарц уҭахыума сара сахь?» – ажәҩан аќынтәи игеит ажәҩан абжьы.

– Уара, уќынтә исҭахыу ҵыхәаԥҵәара амазам, ажәҩан, – адгьыл аќынтәи ибжьы наиргеит Қьалашь Алоу.

«Сара сзыҩруеит, иаснагь сшыузызҩруа еиԥш», – ажәҩан абжьы хаа игәы иныќәҩҩоит Қьалашь.

Уара, уҳаракыра ала акәын сара сыԥсы златаз, ажәҩан, – ажәҩан иблақәа ааихмырсыґьзакәа датцаԥшуа иқьышәқәа аатцасит Қьалашь. – Уара шаќа уҳаракыз аќара саргьы сҳаракхон, ажәҩан. – Еиҵа ибжьы наиргеит иара итәала Қьалашь. – Уара уҵа шаќа ицқьахоз аќара, саргьы сыцқьахон, ажәҩан. Уара ушҵа шаќа аԥхара атцалоз аќара, саргьы сгәы аԥхара ҭалон, ажәҩан. Уара исуҭоз аԥхара акәын сыуаажәларгьы ирысҵоз, ажәҩан...

«Уи аќара сыумырехәацәан» – ажәҩан абжьы ќәымшәышәза иааиаҳаит Қьалашь. – «Уара ишуҳәоцәќьагьы сыќам, зны-зынлагь сыҵа хьшәашәалоит. Сара сќынтәи асыҵҳәеи акырцхи леилоит. Сара исыхќьаны агәаќрақәагь шәанҭагылоу ыќоуп». Уара иаҳзыууа зегьы бзиоуп, ажәҩан. Уара иаҳзаауго ԥсҭазааројп. – Ауаҩытәыҩса амра шырҭаху еиԥш, аҷыхьгьы рҭахыуп. Уара уцаќа еиқәатцәала иантқьоугьы салаԥшны узбоит сара. Сара сзыҳәан абыржәы ушызбо еиԥш укеикеиуа уцқьоуп. Абри адгьыл ду аҽгьы шьацк смырќьацит сара. Дгьыли-жәҩани ишәыхәҭаз ныќәган сцоит уажәшьҭа. Ашацәа

исырҭаз ақәра ааины иаасыдгылеит.– Гәын-хәҵысҭала ажәҩан ахь даазыҩорит иара, аха уахьынтәи аҭак анимаҳа, еиҭа ибжьы наиргеит. – Исҳәаз умаҳазеи, ажәҩан?

« Исаҳаит, иуҳәаз зегьы саҳаит, аха сгәы иалоу ыҟоуп даараза».

– Угәы иалоузеи сара сҟынтә?

– Уахьсыцәцо...

– Уара иухарагәышьоузеи, сара убас лахьынҵас Анцәа исиҭазар...

«Сара исҭахын назаза уҟазарац уара».

– Назаза иҟоу адгьыли ажәҩани роуп. Ауаатәыҩса аҩнахуеит, рхаҭарнакцәа ықәргыло. Ус анакәха ,ҳара ауаатәыҩса назаза ҳаҟоуп.

«Анцәа дызхылаҧшуа шәара ауаатәҩса, – ажәҩан абжьы геит инахаран. «Сеигәырҭьоит саргьы шәара назаза шәахьыҟоу».

– Сара саамышьҭахь узеигәырҭьаша назаза уақәшәалааит, уара, назаза иҟоу ажәҩан. Сара сузыразуп. – Ажәҩан абжьы шынаскьаз еиҧш, иаргьы ибжьы иаҳа- иаҳа ихәлашәара иалагеит. – Абзиараз назаза, ажәҩан ду, иаснагь схы шьҭыхны сызҵаҧшуаз. Абзиараз...– Қьалашь ицәаажәара ацымхәрас иқьышәқәа ракәын иҵысуаз, аҵыхәтәаны абзиараз аниҳәоз. Убри алагьы ажәҩан ду уаҳа даҵамҧшуа иҧсы ааихыҵит.

Ухраҭ бзиахааит. Уҵкәыни уареи нарцәы

шәыҧсы еиқәшәааит. Уҵкәын ицҳа ушықәыз уҧсҭазаара уалҵит. Уи ҷьанаҭка узго ацҳа ауп, Қьалашь Алоу, – иҳәан Қьалашь иблақәа аахиҩеит Гәананба Рашьыҵ.

Саɜтәыла зегьы еизаны, рхы-ргәы далхны, иҧҳәыс лыварақҽ дыржит Қьалашь Алоу. Уи нахыс уи агәарҧақҽ ҧсаатә бжьымзар уаҳа бжьы ҭымҩит. Иавсуаз аангылан, еималахьаз ашҭахь инаҧшны ус рҳәон. «Қьалашь иҵкәын Мзымҭа данагоз ацҳа хызҵгьы, абри аҩнаҭа қьапҭажәхомызт». – ҳәа.

* * *

Ауха даузыцәахуаз Ҳаидар Гәананба. Ихы иҭагьыжьуа иҭаз Аҧьрыцба Ажьгьери иакәын. Иҟаларын аамҭа рацәа злацахьаз ала, уи аҟара ирлас-ырласны дигәаламшәалозҵгьы, иацы иҭааз, абжьыуаа рыҵкәынцәа Мадлеии Мсоусҭии ракәымзар. Аамҭа иара атәы ҟанаҵон. Шәышықәса инархысхьаз Ҳаидар ишьапқәа ракәмызҵгьы макьаназ дыҕәҕәан. Аҵх ашарахь ианынеиха, ауп илацәа анааҭаа. Убысҟан ҧхыз дибеит Ажьгьери. Дҟәашɜа, аныхаҧааҩ, иныха дадгылан аныҳәара даҽыхын. Иара Ҳаидаргьы иҩыза акыр шықәса иимбацыз, Анцәа дахьимҵаныҳәоз диҧырхагахар иҭахымкәа, иаразнак ажәлар рыжәпара иеналакны даагылахит.

– Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҧа сакәыхшоу, – ибжьы наиргахит Ажьгьери. –Сҳоыза бзиа, сҳоыза ҕьеиҳо Гәананба Ҳаидар, ишьҭамҭа ырҭбаа. Иҧсы ҭагәышьамзар, саргьы уи аҟара хара инеиуа сакәым, уа, нырцәы ҳаҧсы еиқәыршәа.

– Уа, иуҳәо закәузеи, Ажьгьери, абра сахьыҟоу умбазои, уара абзиара иаииаша, – ҳәа Ҳаидар дыҳәҳәахзаап. Убасҟан аҳоыцьагь ахьгылаз иҷкәынцәахахын, ианраамҭаз Аҟәа абааҷы, аурысҟәа ирҷагылан ианеибашьуаз еиҧш иаагәыдибаҳәҳәалеит. Уи нахыс уаҳа еибырҳәаз ҳәа акгьы игәаламшәо ацәа далҭзаап. Иҳоыза бзиа ҧхыз дахьибаз игәы иаахәеит, аха ас ирласны ацәа дахьалҭыз игәы ааинархьит. Ашхырцәаҕь аҭра унапы ҭыушьыр, иҭыппы ишужәло еиҧш, ижәлара иаҷын игәалашәарақәа. Егьырҭ ихәыцрақәа наҟ иныҧхьацан , уажәы ихаҷы иааиз Ҳасан Алоу данишьыз ашьҭахь ихҭысыз акәын.

Ишшара ианааша игылеит Мадлеии Мсоусҭи. Урҭ раҧхьа игылахьаз Ҳаидар иҷкәынцәеи иҭацацәеи рысасцәа рхәы дырхиахьан.

– Уа, шьыжьбзиақәа, – рҳәеит еихык-еиҵыкны, Ҳаидар дахьтәаз ианааҳонала асасцәа.

Ҳаидар ишьапхьаа ааихашҭны, илабашьа ҳаиҵарсны дҳоагылеит.

– Шәара ижәдыруама сара санықәыназ еиҧш сгыларатә амч сызҭаз, – иҳәеит Ҳаидар, икаҷхьаз

ихы-иҷы ааихалашан, ддыртәарцаз инеихьыс-еиҧысыз исасцәа днарҧыҳолан. – Ажьгьери ду имч ауп сара иахьанза саазго. Уи ихаҵара, уи игәеисра ауп. Сара срықәшәахьеит ахацәа ҕьеиҳоқәа рацәаҳоны. – Дааҭгылеит урҭ зегьы азәазәала рхы-рҷқәа игәалаиршәозшәа. Уи зназы дцеит хараза, нас хәыҷы- хәыҷла дааскьо, ахра иаҷоу ашәарыцаҳо, илабашьа аҧынҵа ашьанҵа арҷҷо ҧхьаҟа данцо еиҧш, иҷаҧхьа Ажьгьери данаангыла, ацәажәара дналагеит. – Ажьгьери иҳоыза ахаҵа синымиеит. Уи ахацәа рхацәа захьзыз иакәын. Аҧсҳа Қьалашь Ачачба ихьчаҳоцәа хәышәҳоык раҧхьа дгылан. Қьалашь иҷкәын Асланбеи диарҕьажәҳоан. – Иаразнак ицәажәара ааҷахиҵәан, ҷымҭ-ҧсымшь даагылеит, илабашьа иеанҵаны, ԥьара азә иаара дазыҧшызшәа. Нас исасцәа ихы нарықәкны ҷааиҵит. – Ауаҳоытәыҳоса ишьҭихххьоу аиадара ԥьарак еиқәҵазҭгьы, ишаанагахара иҟоу храк иаҟарахон. – Ашьшьыхәа илабашьа иеанҵаны днатәан еиҵа иажәа инаҧишьит. – Санычкәыназ инаркны сыпсҭазаара скыдҟьо саман ицон. Иҟаларын уи азхыҵра сзалымҵыргьы Ажьгьери Аԥырыцба иакәмызҭгьы. Азы иаго инапы иҟьар имҧыхьашәо амахә ҧсеиқәрхаган ишизыҟало еиҧш, дыпсеиқәырхагахеит сара сзы Ажьгьери. Сыпсҭазаарақҷ назаза схы-сгәаҷы иаанхаз ауаҳоы. Азқәа зегьы ршьапы аҳаракырахь ишыҵыҵуа еиҧш,

иаргьы саргьы ҳаиқәшәара шыҟалаз убас ауп, – иҳәан, ԥытҧрак днкахәыцын, инеиҧцыхыз иажәабжь исасцәа рзеиҧаҳәара дналагеит Ҳаидар. – Уажәнатә ишәасҳәоит, иахьеи-уаҧәи шәшысмышьҧуа ала. Абарҧ ахымш рыԥонытҧҟа акәым, хымз ҳаидтәалазаргьы – ишәасҳәаша сымоуп. – Инарҧаулазан даахәыцит иара. Амца ҿыцәаазшәа ибазар акәхап, илабашьа аԥынҧала дныеҳәасит. Нас ихы ԥышьҧхны ибжьы адәахьы инараҳартә ҿааиҧит. – Амца шәырҕәҕәа, амарԥьа, амца. – Уахгьы-еынгьы иҿымцәаауаз ихәшҧаара, агәгәаҳәа амца еиқәын. Уи еишьылза иахылҧуаз амцабзқәа иналибааит Гәында лхылҿы, нас уи иахҟьаз ахҧысыи. – Ихы сиршьит уи аубаԥьыр, ауаԥ ԥагьа, ауаԥ хжәа, ԥсыуа ҷасла ааза ра згыз. – Иажәа дналагеит Ҳаидар. – Абра аангылашьас исымааз, сцеит Убыхтәылаҟа, издыруаз Барчан Ахлоу ҳәа азәы иҟны. Убри аҽены азы аԥсы ҭан, асырз алеира иаҿын. Сара сзықәшәаз еиԥш акы уақәымшәакәа, азы аҭалара уадаԥын. Сеы абаҟахыз, Ҳасан ишьхьан, иара сиеихсны данкаҳа, иҽеы сԥаԥан сԥақәтәан иаразнак азы сынҧалеит. – Нас дааиԥхьхәыцаан исасцәа днарҿаԥшит, иреиҳәоз ажәабжь шрыдыркыло еиликаарц иҭахызшәа – Ажәеи ажәеи еихысҳәаалоит, аха исыҷеишьыз сеы Лаҳәа аԥыза уи ашьҭахь ԥьаргьы испыхьамшәеит. Аԥсҳа Қьалашьбеи Ачачба иҟноума, мамзаргьы

Асланбеи ҳивагылан аурысҟәа ԥажәа шықәса ҳанрабашьуаз аума, абри аҟара ҽеы шысыԥсаххьазгь ԥьаргьы сақәымшәацызт убри аԥыза. Ҳасан иаадәықәиҭаз ахы иара иақәымшәакәа сара исықәшәаазҭгьы ԥьанаҭ сцон. – Иҽеы Лаҳәа азбахә аниҳәоз иблақәа гәҿыҷрак рхылон. Ихиҿы иԥсахуан, иқьышәқәа аҷысра иалагон. Аҳауагьы изхомызт. Ишьапқәа хтны аԥырҕы дылагылоушәа, иҷыблаауа иалагон. Аԥхзы хьшәашәа иқәнаҭәон. Нас уи аԥсахуан ижәлоз ашоура. – Изышәцәыззарызеи, сысасцәа дахьқәа, – ихы ԥышьҧхны днарҿаԥшит Мадлеии Мсоусҧи, ихьанҭахахьаз илацәақәа днырцәыҷаԥшны. – «Аҽеы ауаԥы ишьа алоуп» – ҳәа баша ирымҳәазеит. Убри аахыс акыр шықәсқәа шцахьоугьы, схы-сгәы иҭыҷуам убри сеы мыжда Лаҳәа. – Нас иҽеы азҷаара уаҳа иҽамҭакәа, иреиҳәараны иҟаз ажәабжь ахь диасит. – Мзымҭа сшынҭалазҷҟьа сынзаакәкәалеит, аха иаразнак саман иԥалҷәарааит, Ҳасан иҽеы, сақәтәарцгьы сҭахымызт, аха уаҳа ԥсыхәа смоуит, ишшәасҳәахьоу еиԥш. Азы аҕьышьа злаҟаз ала, сышиашаз ныркә аԥанахь саузцахуаз, саман акыр иласкьеит, аха уеизгьы-уеизгьы хара самгакәа сызхыҷит. Иаразнак сышьхәа нарбаны абна сеасҭеит. Сагьынаскьеит шьарда. Аубыхқәа рыдгьыл ибзиан издыруан, аха ауыха абна сахьылаԥхьаз ианакәзаалакгьы

смааицызт. Сыкәша-мыкәша захьынҷьара иҷьран. Икаҳар ҳәа ишәозшәа, рымахә дуқәа рееилшьны, ҳара абра ҳашьагәыҭуп рҳәошәа игылан. Сеы сааигәа инҽаҳәаны, сеынеиҭцыхны адгьыл ҧха снықәеит. Аҭх акыр инеихьан. Иҭынчза ишгылаз, аеы аашәазызан, ашақә асра иалагеит. Саргьы иаразнак скьарахә смаѣа иаавҭҧаан сѡагылеит. Аҕәра иашьҭуамызт акәымзар, ахы ахьынахо абна иласны ицаргьы ѣалон. Иаразнак сааиҭамхазакәа анахәҭа саамҭасны искит. Сара сеы рыцҳа акәзар акы иамусын. Уи ацәаѡа аѣазшьа ишазнеитәу здыруан. Аха абри уажә аакьыскьа сзықәтәаз, алеишәа, ишаанкылатәу уҳәа иалыздыраагәышьоз. Изыулакгьы ахәда снапы акәршан, аҷь ашьапы иадгәалан иааныскылеит. Ахы шьҭыхны иахьыҧшуаз ала еилыскааит, изыцәшәаз шгыгшәыгыз. – Деиҭанкахәыцит иара. Иѣаларын ибла ихгылазҭгьы уи абна лашьца дахьылаз аҭыҧ. Аха уи аѣара аамҭа мгакәа деиҭаналагеит ацәажәара. – Убри ауха инаркны, иахьа уажәраанзагьы сгәы ҭынчны сѣамлац сара. Сшыҷкәынзаз ауаѡы игәрамгара исоуыз сагьзалымҭит. Схы аҭкьысгьы с-Ҧсадгьыл ахьаа насыҕрыхо, аҧсҭҳәа еиқәаҭәа ианаламацәысуа, ианаладыдуа еиҧш, аамҭақәа исхызгаз зегьы саламацәысуа ауп сшаауа. Аха, убри сыҧсҭазаара абжеиҳарак змаздаз, акырынтә сҭахараны

сеиқәзырхоз Аҷьрыцба Ажьгьери итәы нашәасҳәашт. Ус аламала еиҭоуҳәо ажәабжьым, аамҭагьы аҭахуп. Убри аамҭа аанҭәаанза шәаргьы абра шәыѣазароуп, шәышьҭахьѣа иагьа шәыццакуазаргьы. – Урҭ мыццакыртә еиҧш дахьрацәажәоз игәы иахәон иара. Аз иаго, аҧаѡ иалаҳәҳәо адацқәа данырхьанҳалалакь, уи аҭыхәтәантәи игәыҕрақәа шракәу еиҧш, иаргьы иҧсҭазаара аҧаѡ ихықәгылан иѣаз, дахьынҳалан дкәалкәало. Ахыц иакын иҧсы. Раҧхьа дызшаз ашацәа, аҧсы ихазҭаз, уи нахыс уҧсҭазаараҽ Анцәа дыухылаҧшааит ҳәа адунеи дықәызҭаз, «уажәшьҭа иаамҭоуп абри адунеи уахьынзақәыз, уҧсы ахьымҧсуа даеа дунеик ахь уаагоит» ҳәа изааз. Аҧсуараҽ, ауаѡы цқьа, ауаѡ бзиа, нырцәыѣа имѡа данықәырҭо аены, ихцәажәоз иажәа абас далагон. «Уҧсы сакәыхшоуп, иҳәон иара. Абри адунеиаҽ ҧсыцқьала, напы цқьала, шьапымшла ухы мѡаҧугон. Уздыруа узбахә заҳахьоу иузыразым ҳәа азәгьы дыѣамызт. Ҷьанаҭ тәарҭас Анцәа иуиҭааит» ҳәа. Ҳаидар ихәблы иқәтәаз, ашацәа, дызгарцаз, иааз, убас акәын агәаанагара шрымазгьы. Уеизгьы-уеизгьы дара мааргьы иара ихала дқәаҷуа ҷьанаҭ дцартә амѡа ылиххьан, абри адунеиаҽ. Насгьы шәышықәса раҧхьа аҧсы ихазҭаз ааины ахәблы ишықәтәазгьы идыруан. Аха иара уи игәы рҭынчны даҧылон, аурысқәа иаҳәа ҭыхны даныр-

ҿагылаз, игәы рҭынчны иаҧхьаҟа шьаҿак шыҟаиҭоз еиҧш. «Уаҳәа аҧынҭа уаҕа игәышҧы иазааигәахарц уҭахызар, умахәҿа неиҭыхны ҧхьаҟа шьаҿак ҟаҭа» ҳәа иҳәалон Ҳаидар Гәананба. Убри аҩыза аҧҟара дықәмныҟәозҭгьы, иҧсҭазаараҿ шаҟа аҳәа иҿаркхьаз, шәыҧсык ихазаргьы, ҧсык изаанхомызт Ҳаидар. «Ауаҩы Анцәа изишаз аҧҟара еилеимгароуп. Зыҧҟара еилазымгаз ауаҩы, шамахамзар машәыр, ихьраны дыҟазам» – ҳәа иҳәалон ауаҩ ҟәыш, Ҳаидар иаб Рашьыҭ.

Аамҭа иаратәы ҟанаҭоит. Амшын аҟәара иқәнажьыз ақды уа аанхашьа амазам. Еиҭа ацәқәырҧа анҩышьҭыҭлакь, иаман даҿаҷьара иганы иқәнажьуеит. Убас ауп аҧсҭазаарагь ауаҩы ишизнауа. Агара еиҧш дарҟәараҟәанҿоит. Аҧаҩ дҿықәнажьлоит, нас деиҭа аашьҭнахуеит...

– Ашацәа рхәыҭаччабжь ааигәазаны исаҳауеит, – ацәажәара дналагеит Ҳаидар. – Абра ҳҳаҟынҭәҟьа ахәыблы иқәтәоуп. Урҭ ааины абра иқәтәоижьҭеи акыр ҭуеит. Саргьы уажәшьҭа уи аҟара исыргәамҭыр сҭахзам. Иабанза сырҧшуеи, исыцәгәааргьы ҟалоит. Дара рами, мшәан, зны аҧсы схазҭаз. – Даахлафаауама уҳәартә иқьышә ааҧшзахеит, нас иажәа еиҭа дналагеит. – Уи ауха соузыцәахуаз, ишаашаз иаразнак амҩа сықәлеит, Барчан Ахлоу иахь. Уи дынхон Убыхтәыла, мраҭашәарахьтәи аганахь ала. Уанзагьы шьарда

набжьан. Дахьынхоз снеихьан сара. Сҩызцәа срыцны Убыхтәыла ныҟәара ҳаныҟаз иара иҟны ҳамҩахыҭит. Даара бзиа иҟаз уаҩын. Пату зқәыз азә иакәын. Уаҩ оук, ихы-иҿы ааҧшзаны, иҧынҭа агәы ылган. Иблақәа ахьшь аблақәа реиҧш еилаарцыруа. Раҧхьа данызба сылаҧш зықәшәаз ижәҩахырқәа роуп. Урҭ абахә иалаҧҟоушәа иҟьаҟьаза акәын ишыҟаз. Изара ҭҕәыцәаа илашьҭын, арҩаш зҭакьасоу аҩхаа еиҧш. Қәралагьы ҩынҩажәижәохә дреиҳамызт. Исхашҭран сыҟазам ибжьы ансықәирга, «афырхаҭа уара» – ҳәа, ҧсышәала иааҭырҟьаны иҳәеит иара. Уи шыҟалазгьы убас ауп. Аубыхқәеи ҳареи ҿырхәмаршьала ҳаиҧшым. Урҭ аҿы ахы иоужьны аушәақә идырҩуеит. Насгьы ҳара ҳаиҧш, знык амҩа нарбаны, иркәарны, ирҿарҧан, нас ашҭа ахыи аҭыхәеи иныбжьагылан, ирхәмарны, аҟамчы ахьмырскәа, аҭыхәа амырҟьакәа, иқәырчаразаан, ахәда мырҭәикәа, аргьыжьра уи аҟара иаманшәалам дара. Аиҳаразак аҿы ахы ахьдырхо, аандоума, гәашәума инагәыдырҭоит. Иҧан изахымҧакәа, мамзаргьы гәышҧыла иазымцҟьар, уи аҟара ихьымзҕым дара рзы. Ҳара аҧсуаа ҳҿы, уҿы ахы ахьурхо узымдыркәа, хаха идәықәзҭаз, уи еиҧш иҟоу ауаҩы аҿы дақәтәазам, дахшьуп ауп иаанаго. – Ицәажәара аанкылан дынкахәыцит Ҳаидар. Ибла иаахгылеит Лаҳәа. – Лаҳәа

снақәтәан аеқәа ахьдырхәмаруаз снеит саргьы, – иажәа дналагеит Ҳаидар. – Санынеыжәла инаркны, аҭыԥҳа ԥшза аԥьаррҽы даннеилакь, лыԥшзара ԥшзара наԥшьуа, лхы шьҭыхны ишылку еиԥш, Лаҳәагьы ауааи, аеқәеи рыжәпара анаба, ахәда ҭҳәаны, ашьапы каламқәа неилаԥсо, аеырԥара иалагеит. Убри аены изласымбац ала аеыҟанаҵеит иара. Ашҭа иқәгылаз зегьы сара сахь акәын иахьыԥшуаз. Аубыхқәа аеы бзиақәа рымбацқәа иауыҟахыз, аха рызегь сеы рылаԥш надхалеит. Иара мыждагь еырба-еырбо, икәашакәашо, знык амҩа насырбеит. Нас исырхәмарит. Алар иқәгылоушәа ишьҭаианы, хынтә наҟ-ааҟ ицаны иааит. Аҵыхәагь амҟьеит, ахгьы шьҭнамкәцәааит. Аубыхқәа ҳара аԥсуаа ҳаиԥш акәзам раанда шхыркаауа, ргәашәгьы шҽарҵо. Урҭ уаҩ дызхымԥшыртә иҳараркуеит. Сара уи ашҭа санынҵала нахысгьы игәасҭахьан. Анцәа иакәхап схы иҭазыршәаз уи агәашә ахыԥара. Ҩынтә сцаны, ахынтә раан, Лаҳәа ахы саамыхазакәа агәашәахь идәықәсҵеит. Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу, изакәытә шьамхыузеи иарҵасыз Лаҳәа. Сара сыԥсҭазаарақҽ знык аҳаракырахь сҧыруашәа анызба убасҟан ауп. Иашан сагьԥырыҵәҟьеит. Ԥсаатәк сақәтәоушәа иакьымсзакәа агәашә инахыуааит, Лаҳәа мыжда. Амшә аҵла ахыцәқәа аҟынтәи ианыԥо, «ласха-ласха» – ҳәа аҳәоит,

иахьынкаԥо аласхеиԥш иласхарц азыҳәан. Убри еиԥш агәашә инахыуааи иахьынкаԥазгьы ашьац мырҟьацзакәа ишьҭыуаа аҿынанахеит. Ауаа ашҭа иқәгылаз еицҽакны иахьыҳәҳәаз рышьҭабжь саҳауан. Ҽхәаԥхьыз сыҵо рнапы еинырҟьон, ашҭа санынҵала.

– Афырхаҵа, уара, – сеахәда дааҵаххит Барчан Ахлоу, ҳазҭаз аԥшәма. Избара акәым, иагьсмаҳацызт абри аҩыза. Уара уеы иаҳамбо амҵәыжәҩақәа амоуп, мамзаргьы абри адгьылаҿ иаҳзымдыруа мчык алоуп...

Убри ашьҭахь ицеит шықәсык, Ҳаидар Гәананба Барчан Ахлоу деиҵаиднагалеит.

– Амҩа сахьыкәыз исхәыцуаз акы акәын, сидикыларушь Барчан Ахлоу ҳәа, –иажәа дналагеит Ҳаидар. – Иагьа умҳәан, сыҷкәынамзи, исызҭадаз уи аҟара аԥышәа. Насгьы шьац мырҟьацзакәа аазара зауыз ауаҩы, иабасҭахыз ацәгьара абла аҭаԥшра. Уҷкәынра еиқәымшәарц ианалаго, уажәрагьы ҭагәҭасуеит. Аха Анцәа иҧьшьарала, сара с-Ԥсадгьыл аҿаԥхьа исуалу насыгзеит. Аурыс сиҿагылан сеибашьит, аҭырқәагь снаидсылеит. Сибраҟагьы схырҵеит. Аха «аҧьма имҩсыша амаҵә азылаҟәуеит» – ҳәа, абри схәышҭаараҿгьы саанагеит сыҧсы сыманы. Убарҵқәа зегьы, уажәшьҭан. Цас иҟасҵоушәа, сажәа ажәа нахҳәалара шәгәы ԥнаҵәазар ҳәа сшәоит, аха

зегьы неиԥынкылаауа исымҳәар, инагзахома сажәабжь. – Дааиԥхьхәыцаан, илабашьа игәышԥы иҵаргылан дахьтәаз, дааҳәацымацын иҽаарман-шәалан аҵәажәара дналагеит. – Аубыхҟәа ауаҩышьразы ирыднагало ахара идзар дрыдыркылазом. Уи иазҵаауеит, дҭырҵаауеит. Сыԥсы еиқәсырхоит ҳәа амц иҳәар, дыргьыжьны иишьыз иҭынхацәа дрырҵоит. Уи здыруан сара, насгьы амц зысҳәагәышьоз. Иҟалаз шыҟалаз аахтны исҳәар акәын.

Ианааилахәлоз Ҳаидар днадгылеит Барчан Ахлоу игәашә, шықәсык аԥхьа дызхыԥаз. Агәашә аҩныҵҟала иаркын, адәахьала аартышьа амамызт. Убри аҟынтә ибжьы наиргеит:

– Аԥшәма уҟоума, аԥшәма?

Раԥхьа ишуа зҽаазхаз алақәа хаҵабжьык нарықәцәкьеит. Иаразнак ашра иааҟәыҵит алақәагьы. Урҭ ус ала ибжьазар акәхарын. Ҳаидар, алақәа ирықәцәкьаз, агәашәахь ааиха имҭакәа, еиҭа ибжьы наиргеит.

– Заанаҵ аҭамзаара шьҭасҵоит, аԥшәма уҟазар...

– Аԥшәма дыҟамкәа, иауазеи, – уахьынтәи игеит Барчан Ахлоу ибжьы, аубыхи аҧсшәеи неилаҵаны.

Рашьыҵ иԥа Ҳаидар идырит, «афырхаҵа уара» – ҳәа иазҳәаз аԥшәма Ахлоу ибжьы шакәыз. Иаразнак дынеыжәԥан даагылеит, агәашә

анбаатуеи ҳәа дыхианы. Алеи-ԥси ала агәашәгьы ҟьаҟьаза иаатит.

– Сара ссазуп, Саэтәылантәи саауеит.

– Бзиала уаабеит, уахьынтәиаалакгьы, – иҳәеит Ахлоу, уажәы аҧсышәала ицқьаны, – Узгылоузеи, ашҭа уҭал.

– Сара ауаҩы дышьны саауеит...

– Ишԥа, ауаҩы дышьны? – иаҳаз ааԥьшьаны, дахьгылаз аҭыԥаҿ дадырсызшәа даанхеит Ахлоу. – Нас иуҭахыузеи сара сҟынтә?

– Аҿеыԥхьакра.

– Аҿеыԥхьакра? Еиҭа иааԥьшьаны, арԥыс макьаназ алашьцара иамҵәахыцыз ишҟа шьаҿак ааҟаицан, диазҵааит. – Уара иудыруама, ауаҩышьразы ҳара аубыхқәа ҵасс иҳамоу, аҿеыԥхьакраз данааУа?

– Издыруеит азоуп хықәкыла уара уҿы сагьзааз. Ушәшьыра сыҵоукып, сеилыукаап ҳәа.

– Сара уанеилыскааУа, сышәшьыра уаныҵаскуа, ауаҩышьраҿы акгьы ухарамзароуп...

– Акы схаразҭгьы ушҟа саазомызт. Сара издыруеит Аубыхқәа шәҵас.

– Дызхыушьаазеи?

Ҳаидар еиҭеиҳәеит ахҭыс шыҟалаз. Иажәа усгьы нациҵеит.

– Иуасҳәаз иашамкәа мцык уҵазгалозар, усҟан аубых ҷкәынцәа сҧах снарыҭан Саэтәылаҟа сушьҭырц улшоит.

– Угәра шызгогьы, уҧысшәоит, – уажәы еиҳа иеаарҭынчны даацәажәеит Ахлоу. – Уаҭәыҭәҟьа Саҙтәылаҟа, шәара шәқыҭахь дсышьҭуеит, уанааи уаҕәра умызхыз саҳәшьаҧа Марқәан Наѡеи. Уи ажәабжь сзааигап, иҟалаз шыҟалаз еилкааны.

– Иҧшааит аҭарчеи иалаз ауаа. Урҭ иарҳәап аиаша. Днеиааит иара Қьалашь Алоу зыҷкәын еимҭыхра ҟазҭоз иҟынгьы. Дразҭааит иааиҧыло. Сара сишьыр еиҳа еиҕьын, сеы ишьыр аасҭа...

Ахлоу еиликааит, иааиз арҧыс ицәажәашьала, акгьы шихарамыз. Аха, иагьа ус иҟазаргьы, аиашаҭәҟьа еиликаар акәын. Абри азҭаара ихала избар ҟаломызт, дызлатәаз ауаа дызрывсуамызт. Игәы иҭаикит ишаашалакь, иаҳәшьаҧа Марқәан Наѡеи амѡа дықәиҭарц.

Наѡеи шықәсыла ѡажәихәба дреиҳамызт. Доумызт, аха дагькьаҽымызт. Илан, дыҕәҕәан. Дара абыхқәа изларҳәоз ала, Убыхтәыла ахьынзаназаазоз ақәҧараҽ дҧелуанын. Иқәра зықәраз азәгьы илымшеит ижәѡахыр адгьыл арбара. Уиумоу, Исҭамбулгьы дыргахьазаарын. Ижәѡа дықәирҟацеит аҭырқәцәа гәадыурас ирымаз ақәҧаѡ ду, Баирам Баирам-оҕәли ҳәа изышьҭаз. Аха зегь раҭкьыс иеыззикуаз, игьиқәманшәалахоз – аеықәтәареи ашәарыцареи ракәын. Данеыжәыу аеы даласоуп ҳәа изырҳәон. Иеқәа ак аҭкьыс ак еиҕьын. Иагьа имѡа харазаргьы, ааҧсара

рықәмызт. Инаҭирҟьаргьы, ахы даамыхар, иаангылараны иҟамызт. Аиҳаразак аеқәа рыҧшшәтәы дацклаҧшуан. Иалихуазгьы аеызқәа ракәын. Урҭ уахгьы-еынгьы иҭаргылан акрыр-ҽеиҭон. Шамахамзар, ашьац аҽы ирҳәуамызт, ашьац аза рымгәа еиҭнахуеит ҳәа. Убарҭ зегьы дрыцклаҧшны, иҳәҳәа-изәзәа иҭаргылан иман. Иара убас акәын ашәарыцарагь дацклаҧшны ашьха дышныҟәоз. Ахраҽ дахьнеиуаз, шамахамзар, даеазә ишьапы изаҽаргыломызт. Ахра иазнеира адагьы, икашәомызт ихымҭагьы.

Ахлоу иаҳәшьа еиҭбы, ахшароура данахыҧсаа, иҧҳәысгьы иаргьы аҧшқа дрыман аѡныҟа дааргеит. Дара усгьы ахшара дрымамызт. Ахәыҷ иаб Марқәан Базлоу шықәсык аҧхьа ахраҽ дҭахахьан. Ахлоу иаҳәшьаҧа диаазеит ауаѡреи, ахаҭареи аламыси игымкәа.

Ҳаидар, иара излаиҟазшьаз ала, иажәа неиқәҳәало-ааиқәҳәало, дагәыланахалан ацәажәара даҽын. Амш бзиан, ажәѡан агәы цқьан. Тышаду ақыҭа иалаҧхоз амра шәахәақәа ҳажәбо рҳәозшәа, ашьхеи ҧсабареи ирыхьзаны, итәҕәыр-ҧсо, амжәа иақәу ажьымжәақәа реиҧш, амахәқәа ирхьнҳалан. Абжьыуаа, рҟынтәи Саҙтәыланза иаанза ахлымзаахқәа ишрылаҧшызгьы, Аҵьрыцба Мадлеии Ѡардан Мсоусҭи ргәалаҟара бзиан, рыҧсгьы ршьеит. Уи анаѡсгьы, иагьыма-

ншәалахеит иахьымҩахытцыз аԥшәма иҟны. Аныхаԥааҩ Ажьгьери идҭагьы наӡеит. Акызаҭәык изыргәаҭеиуаз, шаҟа ирласны рышьҭахьҟа амҩа иқәлоз акәын, аха ашьацҳәа иакыз иимҩызахеит. Ауаҩ быргисас дкылареи иажәеи изахыԥомызт. Ажьгьери игәхьаагара дара ирхигар иҭахын.

– Абыржәы шәара сахьшәыдтәалоу, – иажәа дналагеит Ҳаидар, – Ажьгьери сидтәалоушәа збоит. Знымзар-зынгьы ухахьы уԥьамшь ыҟоуп ҳәа еибаҳамҳәацызт. Хҭак еицҭаҳаршәуан. Иаснагь ҳажәҩахыр еидын. Иагьа мыҟәмабара ҳҭашәаргьы, хыԥәкыс иҳамаз акакәын, ҳаԥсадгьыл аҿаԥхьа ҳаԥхамшьарц, ҳара-ҳара ҳаибахьчарц. – Еиҭа илабашьа аԥынҵа ахәшҭаара шыҟоу аҿынаирхеит. Уи аҟара дыеҳәамсцәакәа иахәыцишьшьаан еиҭа иажәа дналагеит. – Ажьгьери ду избахә макьаназ акырҧәа шәасҳәараны сыҟоуп. Уажәазы аубыхҧәа рахь сышцаз инацсҵап. – Иаарласны дааиԥхьхәыцаан, иаарласынгьы иажәа дналагеит. – Барчан Ахлоу игәашә санҭала нахыс, алеи-ԥси рыбжьара абарҭ ишәасҳәаз ажәаҧәа анеибаҳҳәа ашьҭахь, адәы ҳаҧәхацәазшәа ибазар акәхап, ус иҳәеит.

– Ууаи абрахь, аҩныҟа, бзиала уаабеит.

– Саргьы сыԥсы ааивызгеит, бзиала уаабеит аниҳәа. Иԥшәма ԥҳәыс лакәзар, аҩны ашә аалыртхьан. Сахьыҩналаз, аҩны аҭзамцҧәа лашон.

Ана-ара ацәа цәашьҧәа кыдын. Урҭ ирхылҵуаз алашареи афҩы хааи иахьагьы сыбла ихгылоуп, спынҵа иҭасуеит. Ҳшыныҩналатцәҟьаз, лымкаала даасҿаԥшны, дҵааит.

– Уара сабаудыруаз, лымкаала сара сҟны уаартә еиԥш?

– Сара сааихьан шәара шәҿы, – сҳәеит иаразнак сҩагылан, еиҳабык иҿаԥхьа сахьтәазгьы схы гәыбҕан наҭо.

– Умгылан, утәа, уажәашьҭа ҳаиҟароушәа ҳаицәажәар акәхеит, – иҳәан, еиҭа лымкаала даасҿаԥшит, иҵегь сҭиҵаарц иҭахызшәа. Нас иажәа инаиҵеит. – Даба, исгәаларшәеи уара сара сҟны уаныҟаз?

– Уи шыҟәсык аԥхьа ауп, – сҳәеит сара иаарласны, усҟан иҟасҵаз игәаласыршәар акы исыхәап ҳәа. – Сара соуп усҟан абри агәашә исзаауртыз иахыԥаз...

– Афырхаҵа ҳәа засҳәаз уоума уара?!. – Дахьтәаз дҩыԥкьеит Ахлоу. – Цәалашәаракгьы симҭеит, Анцәа ҳазшаз, сикәыхшоуп. Дабазбахьоу ҳәа схы сазҵаауан. Утәа, утәа, ушԥагылоу, утәа. – Аԥшәма ԥҳәыс лахь ихы нарханы ҿааиҭит, – ҳҳәы рхиа, амҩа иԥнашәаз арԥыс даапсаны дыҟоуп.

– Аҵх акыр инеиаанза ҳтәан иаргьы саргьы. Аишәа фатәыла ишҭәызгьы, сгәы акгьы агомызт. Крыфашьас исымааз, иагьа умҳәан, ауаҩы

дышьны... Насгьы, саб хьаас дсыман. Сара исыхҟьаны машәыр изыруыр ҟалон, хара имхәыцуа шьоукы.

– Ишаашаз Саҙтәылаҟа ддәықәсҭоит Наѡеи, – иҳәеит Ахлоу, аишәа ахаҿы дахьтәаз. – Иагьа угәра згаргьы, Анцәа иҿаҧхьеи, сыуаажәлар аубыхқәа рҿаҧхьеи сыцқьазароуп. Жәытәнатә аахыс ҳарҭ, аубыхқәа убас ҭасс иҳамоуп, ҳзымжьаз абаа дҭоушәа дҳахьчоит.

– Убри здыруан азоуп хықәкыла ушҟа сзааз, – ишиасҳәахьазгьы, еиҭа иасҳәеит сара. Сыҧсгьы ааивызгеит. Иара уи гәеиҭеит. Изызгәамҭозгьы иоума, ашьҭахь ауп ианеилыскаа, «ахәыц еиҟәзыршәоз» – ҳәа ишишьҭаз, аубыхқәа зегьы.

Барчан Ахлоуи иареи раҧхьа ианеиқәшәаз аахыс ицахьаз ашықәсқәа зларацәаз ала, ихашҭхьаз игәалаиршәарц иҭаххазар акәхап, ацәажәара дааҟәыҭны, ашәахь ихы нарханы адәахьы аҧшра далагеит. Уи иблақәа хара ишырымбозгьы, илаҧш ахьнҙаназоз иибоз анаѡысгьы иимбоз дашьҭан. Нас, агәалашәарақәа ишҟа иааскьаго, ацәажәара дналагеит. – Убри аҟара сааҧса- скараха сшыҟазгьы, ауыха сызмыцәеит. Ашамҭаз сылацәа анааҭаа, ҧхыҙла саб Рашьыҭ даасхагылахит. «Иҟауҭазеи, сыҷкәын сышҧаушьи»? – иҳәахит. Сара ажәа заҭәык оуп иасҳәаз – акгьы схарам – ҳәа. «Ишухарам

здыруеит, аха думшьыр акәын, иагьа дееимзаргьы, дуаѡымзи,» – иҳәеит иара. Ацәа саналҭ, амра акәаскьа иѡнаҧхахьан. Иаразнак сеааилаҳәан адәахьы сындәылҭит. Марқәан Наѡеи иҿы кәадырны, ашҭа агәҭа дықәгылан. Саргьы снеит иара иахь. Ахлоугьы амаҭурҭа даадәылҭны дааҳадгылеит. – Уинахыс еибырҳәаз ихашҭызшәа, дынкахәыцит Ҳаидар. Аха анкахәыцра уи аҟара дадымхалакәа ацәажәара дналагеит.

– Ухиоума Наѡеи?– иҳәеит Ахлоу дшҳаадгылаҭәҟьаз.

– Сыхиоуп, – аҭак ныҟаиҭеит Наѡеигьы, иаснагь мѡа хара данықәлоз ишиҳәалоз еиҧш.

Наѡеи ныҟәара дцалон. Шамахамзар, Бзыҧи Абжьыуааи рҟны дахьымнеицыз қыҭак ыҟамызт. Дал, Ҭабал – итәарҭан, игыларҭан. Шьха нхыҭ ачарқьазқәа рҟынгьы аѡызцәа бзиақәа иман. Жәытәнатә аахыс убыхқәа шьҭамҭала иааргоз аҕәҕәара, ахаҭара, агәымшәара рызегь илан иара...

– Амѡа ақәлара уеазурхиазар, – дҭак аҳасаб ала ацәажәара даҿын Ахлоу, – уцоит ушиашоу Саҙтәылаҟа. Аҧсуа асас диҭаар, узаазеи ҳәа диазҭаауам. Ус аҙәы дуазҭааргьы, сныҟәаѡуп, Бзыҧнтәи саауеит ҳәа нараҳәа. Раҧхьаҙа зыҷкәын дҭахаз Лоуаарҿ унеи. Аҭыхәтәаны иаб иахь уныдгыл. Азныказ узусҭоу иамҳәакәа уиазҭаа ауаѡшьра шыҟалаз. Ауаа иуарҳәои, иаб ииҳәои

еидкыл. Ачкәын акгьы шихарам анеилукаа, иаҳәа иаахтны, Ҳаидар дышшәарҭам. Дзыхьчо аҩнаҭаҿы дшыҡоу. Амала иарбан ҩнаҭоу, насгьы зҿы дыҡоу иоумҳәан. Уца, мҩабзиа уқәлааит, мчыбжьык ахыатцыхәала сузыԥшуп.

Наҩеи, ахьышәҭҳәа иҿы дҩакәтәан, агәашә дынҭкьаны дцеит. Ҳаидар деиҵаҳәгәа дгылан, игәы иҭаз, ииҭахыҵәкьаз имҩа иқәлаз ауаҩы иаҳәаха иоуаанза дахьцаз. Ихы аиқәырхара дашьҭоушәа иахьыҡалаз, гәыбҕан ихы еиҭон. Изҳәаны итәаз Гәында Барыц-ԥҳа, иаҳацәа дырзааныжьны дахьааз амца ицранаҵон. Аха игәы нызкылоз, ижәлар рҵасҟәа ракәын. Жәытәнатә аахыс, Анцәа ду имчала, ус ахы мҩаԥгара иакәиҭымызт. Насгьы асазкәа рызегьы неидгылан, дәыԥшзак аҿы инеины ҭоуба рухьан, ауаҩы ихарамкәа, ахара дақәшәан, ацәгьара изырҡаҵаз иара шиакәхо ахара иакәдыршәо ҳәа...

– Наҩеи дгьыжьаанза угәы рҭынчны уҟаз абра, сара соҿы, – иҳәан, агәашә аиркырц иҿынеихеит Ахлоу.

Ҩымш рыла Наҩеи днеит Сазтәыла. Уахыкҩаха дахьыԥхьаз дара Алоуаа рыҩнаҭақәа рҟынгьы, ажәеи-ажәеи шеихырҳәалоз, иҟоузеи шәқыҭаҿ цәгьарас- бзиарас ҳәа днаразцааууа еиликааит, Рашьыҭ-иԥа Ҳаидар Гәананба акгьы ихаразамкәа амашәыр дшақәшәаз. Аазара бзиа

шимаз, иаб ишьҭамҭагьы Сазтәыла унеишьууаишь ҳәа шрарҳәоз. Иара Ҳаидаргьы, урҭ ркәал дышҭагылаз, дахьаацәыругалакгьы «ҳаи абри, Анцәа дисасуп» – ҳәа шизырҳәоз. Насгьы, апҳәыс дҳәаны дышизтәаз, аха акгьы дшахьымзаз. Ауаҩра ҳәа акгьы зламыз ауаҩы иҵыхәала, Ҳасан Алоу дшыԥсхьазгьы, тышадуаа шиқәзбаз...

Игәы ирҭынчит Марқәан Наҩеи. Ианшьа Барчан Ахлоу ажәабжь бзиа ахьизнеигоз игәы шьҭнахуан. Иара дзаазаз ианшьа Ахлоу, забацәа рҵас еиԥмырҟьазакәа иаазгоз уаҩын. Барчанаа рыламыс еиԥш, рчеиҷьыкагь дуын. «Аламыси ачеиҷьыкеи еиҟәыҵхашьа рымам, урҭ еицызароуп» – ҳәа иҳәалон ҳәа рҳәалон Барчанаа рабдук, Мазлоу, зыхьзыз. Рабдуцәа рабду, Барчан Мазлоу ачеиҷьыка иахҟьаны амашәыр ҟазцахьаз, инаиркны иахьа уажәраанза аишәа инахатәаны рхәы рнапы анадыркуаз убас, рҳәон: «Уа, Анцәа, улыԥха ҳаҵ, Барчан Мазлоу ачеиҷьыка ду змаз, ихаразамкәа ашьа ицәкаҭәаз, ҳара иҳҟәыблазааит» – ҳәа. Нас, акрыфо ишнеиуаз, усгьы нацырҵон. «Харада ауаҩы ахара дақәзыршәо, хара Анцәа игимырхааит» – ҳәа.

Барчан Мазлоу ачеиҷьыка иахҟьаны, ашьакаҭәара шыҟаиҵазгьы убас ауп. Иара имаҟа ҿеиҳәо даныҟала инаркны, иабацәа иныҟәыргоз аҵасҟәа илаҿит, адамра инҭеигааланзагьы

еилеимгеит. Иҩоны иааины ачиеҷьыка ымфакәа ицаз диқәшаҳаҭымызт. Ихааныз ирхааныз, урҭгьы ирхааныз, излеиҭарҳәоз ала, иара уаҩы ԥшзак иакәзаарын. Ицәаԥшшәы иақәнагоз акәымжәыхәа ишәиҭозаарын. Хҭырԥа шкәакәазаарын иҟәаҟәа икыдиршәылоз. Ашәаԥыцьаԥ ашәыб анақәҳауа еиԥш, дҟәашза данышла, аныҟәара бзиа ишибозгьы, даҟәыҵны аҩоны даангылеит. Иашҭа агәҭа иқәгылаз ахьаца ашәшьыраҷ дантәалоз, ажәҩанахьтә ԥаимбарк даазшәа акәын дшыҟаз. Дахьынхоз иазааигәаны, Убыхтәыла ладеи ҩадеи еимаздоз амҩа ииасуан. Абри ахьаца аҵаҟа аҟынтәи ибарҭан, урҭ ашьха дуқәа ршьапқәа зҵәахуаз, ахәы хыргьыжьаа ҳәа изышьҭаз аҳаракыра. Уи ахыргьыжьаара убас иԥшзан, аҟаза инапы иҵихызшәа. Ана-ара иаҷагылаз аҵлақәа, рызегьы иалыԥшыхааз шәаԥыцьаԥқәан. Иара Анцәа ихаҭа, уааи, шәаԥыцьаԥи зшаз инапала еиҭеиҳазшәа, хәба-фба шьапы аԥьқәа ҷьара еилагылан. Даҽа жәаба-жәохә ахьацақәа даҽеаԥьара иаҷагылан. Ахәхыргьыжь аҧхәызба ҟаза иқәылҵазшәа иԥшзан. Урҭ аҵлақәа инарҷагьыжь-аарҷагьыжьуа, зны хәдаҟала ирчхнысуа, нас ҵаҟала ирыҵасуа, ашаха ахы кны ианыуҟьалакь, аҵыхәа шылакьылакьуа еиԥш, илакьы-лакьуа илбаауаз амҩа, зны ҵаҟа иумбо илҭалон, нас аԥсыз азы ишҩалҵәырааруа еиԥш

иҩохаҵәрылан, ишиашоу иҩоны ахәданза иааиуан. Уи аҩоны ахәда инықәсны, еиҳа иларҟәны ишьҭаз адәы агәҭа ааҩшаны, нас иахьибарҭамыз ахлаҷьара илҭахәаша ицон. Амра ангылоз акәзааит, мамзаргьы шьыбжьон агәазы, ахьаца аҵаҟа ашәшьыра кашьшьы акәын ишыҟаз. «Абра Анцәа иҭыԥын, аха сыҟәра анааи исаҭәеишьеит абра стәаларц азыҳәан» – ҳәа ихәалон Мазлоу. Нас убасгьы нацҵон. «Анцәа дажәзом. Уи иаснагь иуаҩбжараҷ дыҟоуп. Убри азоуп ихшыҩгьы зыцқьоу. Ихшыҩ цқьоуп азоуп ауаа рахьгьы дзылымбаауа. «Ауаа ушьцылацәар иахьухәҭам акахьы укылргоит» – ҳәа. Иагьа ус акәзаргьы, чеиҷьыкала зыԥсҭазаара мҩаԥысыз, ишҭаҷгьы баша дтәазамызт. Аҩоны аҩонытҟа иҟаз ачеиҷьыка азымхазшәа ибазар акәхап, адәахьгьы идәылигеит. «Амҩасҩы, харантәи амҩа иқәу, игәы кыдбоит, дҷажәкуеит» – ҳәа иҳәалон иара. Убри азакәхап ашьыжь инаркны уаха ахәлара иааимнахаанза, ачхәар ажьҵаа зны ианыԥсалан, аирыз азна аҩы адыргылан, ахмаҷыр ахаршәны, дыԥшны дызтәазгьы. Иара данычқәыназ ихаз абжьы, ишизырҳәоз еиԥш, «бжьшьхак ирхыҩуаз», ашьҭахь иқәра ааицыԥхьаза иаҳа-иаҳа ихәлабоз, хара изгомызт азы, ишьанҵа шәақь ахьаца ашьапаҷы икыдыргылан иман. Мҩасҩык ибжьы имаҳакәа иниаҟьан зҷыназхаз диххысаауан.

Амҩасҩы дхьаҧшыр ишҟа диҧхьон. Хмаҷырк азна аҩы иржәны, жьҭаак днарцҳан, дныҳәа-ныҧхьан амҩа дықәиҭон.

Ҽнак, имҩасуаз ҽцәақәак ибжьы рықәиргеит, аха ианырмаҳа дрыххысаан, ишҟа иргьыжьит. Урҭ ашҭа ишынҭалаҭәҟьаз, иааҽыжәҭны, еиҳа иреиҭбыз раҕәрақәа наиркны, ишҟа рҽаархеит. Иара Мазлоугьы илабашьа иҽыҩанҭан дҩагылан, убас нареиҳәеит:

– Сыбжьы сыргеит, аха ишәмаҳаит. Шәгәы иалымсын, сахьшәыххысааз. Счеиҷьыка шәнамыцҳакәа шәсышьҭуам. Сара убас ҭасс исымоуп. Бзиала шәаабеит!

Аҧшәма иҭас ргәаҧхеит амҩасыҩцәа. Ршьапы ишықәгылаз иааныркылеит ахмаҷыр ала аҩы неимда-ааимдо.Ажьҭааи ачхәари инарыцҳаит.Нас иоупа икаршәыз акәша- мыкәша инартәаны ажәытә ажәабжьк нареиҳәеит.

– Амҩасҩы иххысаара, ҳара, Аубыхқәа ҳтәала ииашам, – ҭынч-ҭынч ацәажәара дналагеит Барчан Мазлоу. – Аха узыххысааya дзеиҧшроу ауп аус злоу. Анкьа сыбжьы хара инеиҩуан. Ауаҩы иқәра, ихаҭа дшаго еиҧш, ибжьгьы агоит. Счеиҷьыка шәамырҟьашьыкәа шәсзымышьҭит. Сыбжьы сыргеит, аха ианшәмаҳа сшәыххысааит, еиҭа аҭамзаара шьҭасҭоит. – Иаҧхьа игылаз аишәа еицарса иқәгылаз ачхәари, уи иҭаҧсаз ажьҭааи

днарыхәаҧшит. Убасҟан иара ҩныҭҟала игәы ааҭгәырҕьааит, иаснагь иуаҩра зырҧшзауаз ачеиҷьыка дахьазааигәаз. Аҭла адацқәа рыла ишгыло еиҧш, дгылан иаргьы, иаубыхреи, ичеиҷьыкеи, иламыси рымч ала. Ихы идыруа адгьыл даақәгылеижьҭеи, ира итәада атәым дашьҭамлацызт. Ари ибзиазан идыруан, иара итәы шаҟа дарҧшзоз аҟара, атәым дшазмырҧшзоз. Убри аҟынтә идгьыл иҩалшәоз ашьац инаркны, ишьхақәа раҳаракыра аҟынза, амаалықьцәа зхьыкәкәоз, иуаҩреи, иҧсҭазаареи и-Ҧсадгьыл аҧшзара иазикуан. – Убри аҟынтә, – иажәа дналагеит иара. – Сыбла ҭаа шьыжьы инаркны хәылбыҽханза сыззыҧшу асас имҩасуа иоуп. Уи Анцәа дисасуп, Анцәа дысзааигоит. Аха сихымхысаакәа наиқәҽаҭны ашҭа иҭалаз асас сара сзы акыр даҧсоуп. Инеиҳангьы пату иқәҭатәуп. Ишихәҭоугьы иацәажәатәуп. – Иажәақәа лымкаала днарыцклаҧшырц иҽааникылеит Мазлоу. Уи ацәажәара данааҟәыҭлакь, илакыҭақәа ҟәмшәышәза иҟалон. Ахрақәа ирыбжьатәоу азыжь иаҭәа еиҧшхон, иблақәа. Убарҭ ибла иаҭәа ҭыҧхаақәа рыла исасцәа днарыхәаҧшны, иажәа дналагеит. – Уаҕеимышхара, иахьа сашҭа азә дҭамлакәа иаанхар. Уи аҩыза шамаха иҟалом, аха ус аныҟала, уаха шаанза смыцәазакәа иаасыршоит. Убри акәхап изыхҟьазгьы уажәы

ишәзеиҭасҳәараны иҟоу ажәабжьгьы. Зчеиҵьыка знапы иқәыргылан иҧшыз агәашәаҿ амашәыр зимпыҵҟьазгьы. – Иԥеаанкылан уи ажәабжь дназхәыцыит, данқәыҧшыз иаҳаз, насгьы иҟалаз иашоуп ҳәа ззиҧхьазоз. – Сара абри ажәабжь саҳаит сабду иҟынтә. Ажәытә зны ҳара ҳажәла иатәыз азәы, иқәрахь даннеи, абри сара сеиҧш ачеҵьыка иман агәашә азааигәара ашәшьыра дыҵатәазаарын. Ииасны ицоз ибжьы нарыкәиргон, имҩахганы акы инаирцҳауан, хмаҷырла аҩы надиржәуан. Усҟан ашәақь абаҟахыз, иианым-гылакәа ицоз ихыци ихҿеи ала дрыххысаа-уазаарын. Ирҳәоит, уи ихҿа ҳауа ианалалалакь, дыдрак аҟара абжьы гон ҳәа. Уи заҳазгьы дхьамҧшыр ҟаломызт. Нас дымҩахыҵыр акәхон. Анцәа ду илыҧха иман дшаауаз, аҵыхәтәаны деилеигарц иакәикит. Уи шыҟа-лаҵәҟьазгьы убас акәзаап. Ԥнак ашәшьырақь афатәқәа иваргылан дыштәаз, ус, шамахамзар ацәа иееиҭомызт, аха ихы ахьныкәиҵаз,ҧхызла ибеит, зыкәрахь инеихьаз ауаҩы, дааихагылан ус еиҳәахит. «Уара абзиара ауаа рзы иҟасҵоит ҳәа ушашьҭоу, аҷәгьарагь уакәшәараны уҟоуп. Усҟан уара ухала ухы узҿыхраны уҟазам, сара иуасҳәо ҟоумҵар» – ҳәа иҳәазаап иара. «Уаалаган аҵәатәы шьаҟа иҩахьоу абра уахьтәоу уварақь иарс. Убри ацәгьара аныҟоуҵо ашьҭахь иара шәҭыр, усҟан Анцәеи

ауааи рҿаҧхьа хара удлан ҳәа изыҟалом, иҟауҵаз иашан аҟоуҵеит ҳәа уп иаанаго. Аха аҵәатәы шьаҟа мышәҭыр, усҟан агәнаҳа уара иузаанхоит». – «Иҟасҵараны иҟоузеи цәгьарас»? – ҳәа аҳәаха иоуааназа уи ауаҩ дныҵаба дцеит. Данааҧш иаразнак аҵәатәы ҵәҩан ааида иахьаларсыз иаалхны дахьтәалоз иварақь иаирсит. – Мазлоу иажәа еиҳа иркьаҿы ишиҳәара ҳәа дназхәыцны ацәажәара дналагеит. – Ԥнак амра шыҩагылаҵәҟьаз акацеира иалагазаап. Шьыбжьышьҭахьынзагь мҩасҩык дмиасит, игәашә шыҟаз. Иаргьы даараза дгәамҵзаап. Ус днаҧшызар, изларҳәаз ала, хара ибозаарын, амҩа ианыршәлан еырххыла азәы иҿааихазаап. Ибжьы ҩынтә-хынтә инаиргеит, уаангыл ҳәа. «Уаха сымам» – ҳәа аҭак иаҳазаап амҩасҩы иҟынтә. Убасҟан ҧхыз иибаз игәалашәеит. Инеихыкны ахҿа дәықәиҵеит, дыдраҵас абжьы го. Аха уи ауаҩ даанымгылеит. Убасҟан ажәҩан ахь ибжьы ҩаиргеит. «Саҭоумҵан, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, Анцәа» – ҳәа. Нас ауп ахҿа ирбаны иандәықәиҵа. Амҩасҩогьы иԥы днахаҩрны днкаҳаит. Аҵәатәы шьаҟа ашҟа даахьаҧшзар ибыбышза ишәҭхьан. Ашьҭах излеиликааз ала, уи ауаҩ, еырххыла ицоз ҩ-гәнаҳак дрыҵазаарын. Актәи агәнаҳа, уи ачеиҵьыка ахьидимкылаз. Аҩбатәи-ҧҳәызбак мазала хаҵа дцозаарын, ацәгьа иҳәарцаз акәзаарын дзыр-ццакуаз, – иҳәан иажәа даалгеит Мазлоу.

Аха убри аҩыза ахҭыс иара Мазлоугьы дақәшәараны дыҟазаарын. Мышәхәыц ихәцуаз, ахшыҩ ду змаз, иара иҳәалозаарын, азы ахьышьҭрахь ишыгьежьуа еиҧш, ауаатәҩса ирхыргьахьоу ахҭысқәа ниасит шырҳәо, иааҳәны даҽа шьоукы ирхыргар акәхоит ҳәа. Ажәытәзатәи ажәабжь иаҳахьаз аҩыза иаргьы изыҟалазаап. Иашоуп, уи аҵәатәы ҵәҩан аимырсит, иаирсыргьы ашәҭ ҿало здырхуадаз, аха данынаҧш еырххыла даауан азәы. Иаразнак ишәақь аакыдхны даагылеит. Аеыуаҩ агәашә иазымариашан данааи, ибжьы наиргеит Мазлоу, «Уеы ахы уаах, ашҭа уааҭалан счеиҧыка агьама ба» – ҳәа. Аха аеыуаҩ имаҳазшәа даанымгылазакәа дцон. Убасҟан диххысааит, аха деиҭаанымгылеит. Нас ирбаны данхыс иеы дахҟьаны длеит. Ашьҭахь ауаа анеигәныҩ, дзусҭаз, дзырццакуаз анеилыркаа, «ҧьаҳаным дцааит» рҳәаазаап. Имаҟа ҿеиҳәо даақалеижьҭеи, цәгьарамзар бзиа имуцзаарын. Уажәгьы дзхыццакуаз, цәгьарак ҟаиҵарцаз амҩа дықәзаарын. Мазлоугьы убри ала игәы ирҭынчит. Данынаҧш илаҧш иныҵашәеит рыҩны ашьҭахь игылаз атама быбышза ишышәҭыз. «Акы ахьырҳәо акы ҟоуп» – ааигәахәит иара...

Убас еиҧшцәҟьа диашан Гәананба Ҳаидаргьы, ауаҩшьра иҟаиҵаз аҿаҧхьа. Уи ииашара ахьеиликааз игәы иахәан дыҟан Маркәан Наҩеи. Иныҟәара башамхеит. Ишьҭахьҟа инеигашаз ажәабжь бзиагьы еиликааит. Нас имҩа ирхеит Ҳаидар иаб ишҟа.

Аены амш шоуран, аха амра шьыбжьы агәы илхыҵны ианылҭала, иаҳа-иаҳа ашоура хеуа иалагеит. Ашьхақәа рҟынтәи зҿаазхаз аҧша хьшәашәа, амшын анҭынчу ацәқәырпҵа ссақәа еиқәыцьоуҳараха агәы ианхыҧсалоу еиҧш, аҳауа ҟәандара еихыршәшәо ахьшәашәара рыбжьалан иаауан. Абарҭ амшқәа рзы ашоура иҟалаз иахҟьаны, зееикәазырҳәыз абыҧқәа, аҧшқа зҭаҷкәым раҵәан изку, инацәкьара хәычқәа анеиҵихуа еиҧш, абыҧқәагьы реиҵыхра иалагеит. Амра ашыра зеацәыхьчо, абна зеаҭан илаз арахәқәагьы аацәырҵит адәқәа рахь. Аҧсаатәқәа ракәзар, кәли-ҷли ҳәа рашәаҳәабжь аҵлақәа иаарылаҩит. Аҳәарақәа ашәшьырақәа реыҵакны, рҵыхәа пақәа рыла амҵ рыҟәцо, ицәыс-жьысуаз, уажәы ашҭақәа рҿы ашьац тата рхаҧыцқәа рыларҧаны, аҳәра иаҿын. Ақыҭаҿ, жәытәнатә аахыс еиҧш, аҧсҭазаара цон. Аха уи аҧсҭазаара зегьы еиҧшны ирымамызт акәмзар. Аамҭа бзиала иаснагь цашьа шыҟам еиҧш, аамҭа цәгьалагь иаснагь цашьа зыҟалом. Ацәгеи абзиеи еиҿагылоу рыгәҭа ашыра дыбжьагылан Гәананба Рашьыҭ. Иҷкәын амашәыр дақәшәеижьҭеи, чаҧьак иҿахьы иаамгазакәа, аҩны ддәылмҵкәа, дгәырҩон.

Иԥҳәыс лакәзар, убри аҽены инаркны аиарҭа дахьнылаиаз уаҳагьы лшьапы дзықәмгылеит. Иаҳа-иаҳа лымч каԥсо, лхала азы лзымжәуа аҟынза днеины дыҟан. Зны-зынлагьы инеиҵыхны амыткәма лҳәон. Абас ала дыгәжәажәо иҩоны дшыҩоназ, хәылбыҽхан Марқәан Наҩоеи агәашә днадгылан, ибжьы наиргеит:

– Аԥшәма, уҟазар уаадәылҵыр сҭахын.

– Ааи, сыҟоуп, аха сыҟамзар еиҳа еиҧьын, – иҳәан даадәылҵит Рашьыҭ.

Наҩоеи дынеыжәԥан, иҽы аҽы ианкны, агәашә аартны, ашҭа дынҭалеит. Иаҧәра аҽехырԥараҭа инахаршәны, абарҵа иааҵыҵыз Рашьыҭ днаидгылан ҿааиҭит:

– Хәлыбзиа.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит, – ҿааиҭит Рашьыҭгьы, деиҵаҧәгәа. – Дад, уцәажәашьала уара уоубыхыуп.

– Ааи, соубыхыуп, Убыхтәылантәи саауеит.

– Ҳлеип аҩоныҟа, абра адәаҽы ҳазгылоузеи, – цәалашәарак иоуит Рашьыҭ. – Уаазгазеи сара сҟны, цәгьароума, бзиароума?

Наҩоеи аҵыхәтәантәи ажәакәа имаҳазшәа еиҩоижьит. Рашьыҭ днаишьҭалан дныҩоналеит аҩоны. Нас Рашьыҭ ихы наиқәкны ҿааиҭит:

– Сара издыруеит уара узықәшәаз зегьы. Ҳара ҳада ҳцәажәара захәауа аҩоны зәыр дыҟоума?

– Мап, – иҳәеит Рашьыҭ, нас ихашҭыз акеиԥш иааигәалашәан, усгьы нациҵеит. – Сыԥшәма лхы дамыхәо дышьҭоуп, агәаҟра иаҳзыҟалаз аҵыхәала.

– Абар, ҩымшҵуеит абри шәқыҵаҽ сыҟоуижьҭеи, – Марқәан Наҩоеи иажәақәа разаны, дрыцклаԥшны ацәажәара дналагеит. – Сара шәқыҵаҽ азәыроы сызларазҵааз ала еилыскааит уҵкәын Ҳаидар Гәананба ахара шидым.

Наҩоеи Рашьыҭи рыбжьара аҭынчра иааҟалаз, жәашықәсала аамҭа цазшәа рбеит аҩоыцьагьы. Рашьыҭ иаҳаз ажәа аҟынтәи ииҳәо дақәмшәо даанхеит. Аиҳаразак ауаҩоы дзацәажәоз игәҭакы, ииҭахыу издырамызт. Ачҳара ихы инаҭан, исас ииҳәарызеишь ҳәа днеизыԥшит. Аха Наҩоеи дзызхәыцуаз здырхуадаз, ԥсуа ҵасла акгьы ззеилымкаауа уаҩоуп ҳәа изимҳәарц азы, ҿааиҭит Рашьыҭ.

– Ишԥаихарам ауаҩоы дишьызар!

– Ауаҩоы дызхыушьаауа уп аус злоу, – Рашьыҭ ииҳәаз дааԥыҩолеит Наҩоеи.– Сара сааит Саҙтәыла, уҵкәын ахара иду-идму еилыскаарц.

– Ҵаара ԥхашьарам, сысас, уара узашьҭоузеи абри аус? Насгьы, иуҭахузеи еилыукаарц?

– Сара аиаша аилкаара сыдуп.

– Аиаша еилыукаарц удызҵада?– игәы ҩаиҵасын дахьтәаз дҩагыларц иҭаххеит, аха

ишьамхқәа дырзышьтымхит. – Сатоумтцан, арпыс абас сахьуазтцаауа, аха сеилкаа, стагылазаашьа цәгьоуп...

– Уҧкәын иус еилызкаарц зтаху, аубыхқәа патыу зқәыртцо Барчан Ахлоу иоуп

– Ааи, Барчан Ахлоу, Сазтәыла еицырдыруа, иҧкалаз ахтыс иара иҧкынза иназгада?

– Уҧкәын Ҳаидар...

– Уажә дабаҧоу иара?

– Ахлоу иҩоны. Насгьы Анцәа ду сеиқәиршәеит, ажәабжь бзиа саншьа изызгарц. Иахьарнахыс уҧкәын дыхьчоуп, ихгьы хәыц алшәараны иҧказам. Саргьы сзатцәын, аиашьагьы дсоуит...

Азлагара зыхкыра праҳәала ианааныркылалакь алуқәа шылеиқәаҳауа еипш, длеиқәаҳаит Рашьыт. Иаргьы ибон иҧкәын хара дук шидмыз, аха ус ихы мҩапигон, псуа тасла, уаҳа псыхәа ыҧамызт. Алоуаа рганахь ала, азхытцра кәапеик азы ацутәалар еипш,ацәгьара иацхраауазгьы ҧалақәеит. Рыҧкәын итахаз ихара аарымгеит рхахьы. Алоу Қьалашь иажәақәа здызымкылаз, ргәы иаанагоз акәын изышьтаз. Ауаа ҧәышқәа ахьмаҧхаз игәы иалан Алоу.

– Дадраа, сашьцәа Алоуаа, – игәышпы цәзырҳәхьаз илабашьа наитцаргәан, иажәа дналагон Алоу. – Апстазаара иснарбоу аума, мамзаргьы ауаатәыҩса реахьырпсахыз оума, ауаа

ҧәышқәа ҳцәыхарахо иалагеит. Ауаа ҧәышқәа зцәызуа амилат,здацқәа зытҩааз атцла иаҩызахоит. Ҳашнеи-шнеиуа ҳара алоуаа ҳҳагахар ҳаздҿарҳәало ҳмоуа ҳҧалоит. Убри аҧынтә, сашьцәа, сыуаажәлар аҧәышра пату ақәшәтцала... – ҳәа иҳәалон, дыпсаанза, Қьалашь Алоу.

– Сынхацәеит, абри амчабжь ала сгьежьырц сыдитцеит саншьа Ахлоу – иҳәеит Наҩеи, агылара иҿазкуа. – Ишудыруа еипш, сымҩа хароуп.

– Иагьа умҩа харазаргьы, иагьа уццакуазаргьы, абзиа ҧатцара уаналага инаугзароуп. – Иажәа уа иаанкылан дынкахәыцит Рашьыт. – Сыҧкәын ауаҩы дахьишьыз атцкьыс еицәоу сзыҧалеит, дад. – Ииҳәо иалтцрызеишь ҳәа игәы тыпсаауа Наҩеи днеиҿапшит. – Апҳәыс дҳәаны дизтәоуп. Сара соуп изхароу, убригь. Дшыҧкәыноу азә дааигар деитцасаазап сымҳәази. Барыц Мслы иптҳа Гәында хазына, уажәшьта аладагь дыҧамкәа, аҩадагь дыҧамкәа дықәҳархеит. Лабгьы мап икуазар акәхап, уажәшьта. Изыура исҳәара сақәымшәо адәы сықәхеит...

– Ианбақәшәыршәеи аеҳәара?

– Ҽаҩратагалан, рапхьатәи амчабжьазы.

– Уигьы омак бжьам, абри азцаара ус ишымариамызгьы, – Наҩеи игәы ааиртынчит. – Уҧкәыни утацеи рус сара исызбоит.

– Уи шпа?

– Лаб иԥны сцоит. Сажәа ахы ахьцо еилыркааушәа збар, иаахтны срацәажәоит, иарбанзаалакь гәыԥбарак рмоурц азыхәан.

– Сгәы иаанагом урзеилкаарым ҳәа, – игәы дынҭагәыргьааит Рашьыҭ. – Урҭ уаа нагакәоуп, абиԥаралагьы, шьҭамҭалагьы.

– Сгәы иаанагоит даргьы саргьы ҳаилибакааны ҳаицәажәап ҳәа, – Рашьыҭ игәы ирҭынчыр иҭахын Наԥеи.

Амра шәахәақәа згәыдыԥхалаз акәаскьа абарҵа дгәаҭеиуа дыҵан Рашьыҭ. Зынгьы иԥхәыс дахьышьҭаз ашҟа дныԥналан, ибжьы наиргон. «Бымшәан сҳәеит бара аԥхәыс, ишыдыдуа қәа ауам». Иԥхәыс лыҷазыҷазбжьгьы угәы ҭнашьаартә иааԥуан. Нас еиҭа Рашьыҭ ибжьы гахуан. «Сара ибасҳәеит уи иԥсы ҭоуп ҳәа. Дшәарҭам дахьыҟоу». «Иуазҳәада?» убри заҵәык ажәаны иаҳаит Наԥеи дахьгылаз. «Уи дызбаз исеиҳәеит. Иаҳцәыԥсхьоу ирымаҷуп, бшысымжьо». Нас еиҭа абарҵахь дындәылҵит. Ашҭа днықәлеит, ахи-аҵыхәеи ишәозшәа.

– Иа, Анцәа, саҭоумҵан, – инапқәа ажәԥанахь иԥышьҭхны, хәыц еиқәаҵәа злам ауаса шкәакәа иаԥхьа иргылан ииашьара иныхәоушәа, дааматанеит. – Иубоит, иуаҳауеит сзықәшәаз. Суҳәоит, сыҧкәын дырманшәал, аб изыҳәан ас ахьысҳәо ԥхашьарамзар.

«Ԥхашьаразам», – Анцәа ибжьы акәушәа, ибжьы аагеит Наԥеи. «Уара уҧкәын Анцәагьы ауаагьы деиқәҳархароуп».

Гәананба Рашьыҭ иаҳа-иаҳа дазааигәахон, иара ицәтәымыз, ицәыхарахаз, аха иаалырҟьан иашҭа иааҭаххыз ԥсҭазаарак. Уи, аубых Наԥеи Марқәан иԥсҭазаара акәын.

– Сҭаца лызҵаара узызбар, ауаса шкәакәа хәыц еиқәаҵәа злам кәырбанс исықәсҵоит, – иҳәеит Рашьыҭ.

– Анцәа иоуп ҳара ҳазтәу. Сгәы иаанагоит уи сирманшәалап ҳәа. Сара уажәшьҭа сышиашоу дара рахь сцоит. Иҟоу аиаша расҳәап. Акахьы ҳашԥакылеибамгари, – Рашьыҭ игәы изырҭынчуазар ҳәа даҷын Наԥеи.

– Угәра рымгар ишԥаҟахҵо?

– Ԥсыхәа змам акгьы ыҟам. Хаала ххәап, иамур, ауаа нагакәа адаагалап. Иамузар, дымҵарсны даагап, лара лгәы убас аҭахызар.

Амра шьарда иԥаскьахьан, Наԥеи Мсалы Барыцба иашҭа данҭала.Иибахьаз асазқәа рашҭақәа иреиԥшмызт абри ашҭа. Ауарҳал иаҵәа ашҭа иқәыршәызшәа акәын ашьац иаҵәҟаҟараза ишыҟаз. Ашҭа агәҭа иқәгылан, зынгьы-ԥхынгьы зыбгьы камԥсоз ашымҳа ду. Ашьапаҷы наҟ-ааҟ еиҷаԥшуа атәарҭақәа ҟаҵан. Агәашә армарахьтә аганахь ала, аԥсуаа зегьы рҟны ишыҟарҵо еиԥш,

аехарпарта гылан. Наоеи агәашә дшынталатҷәҟьаз азныказ иеы ахы даахан дааҭгылеит. Иаразнак ашҭа-агәара блала иааимидеит. Аехарпарта ашҟа днеины дааеыжәҭны, иаҭәра нахаршәны, ашымҳа ашьапахьы иҿынеихеит. Аоны ашьҭахь иаавҭит, амшә асахьа змаз, иара амшәгьы иаҟараз ла хәдышк. Иара ишҟа ишааиуазгьы, иара днеины аҟәардәаҿ днатәеит. Алагьы иааигәараҭәҟьа имнеикәа иаангылан ашра иаҿын, агыгшәыг аиқәара иланацалазшәа.

– Наҟ уца, мшәан, наҟ уца.

– Мшыбзиақәа, – иҳәеит Наоеи, апҳәызба данааидгыла.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит, – лҳәеит ларгьы, лгәылеҥцаны.

Ҳаидар ауаоы дишьижьҭеи, аоны азәгьы даныҟам, шамахамзар, адәахьы ддәылҭуамызт. Ҿи-лаҭырзи еиқәылхуамызт. Лан, лаб, лыуа, лҭынха зегьы лыдеизалан илыдтәалан. Лгәы дырҭәҭәон, аха лара иҟалҭара, илура дақәымшәо дыҟан. Илбон уажәшьҭа аҭаацагарашәа ҳәо Гәананаа рашҭа дышзымҭалоз. Аха лара лыгәгьы лыпсгьы Гәананаа рашҭаҿ акәын иахьыҟаз. Ҭаца касыла иҭыбрҟа лыхцәы ҿаҳәаны,ашацкыра дацгылан ашҭа пссаны, аоны еилырганы, иаалыхәҭоу зегьы ҟаҭаны Гәананаа дшыргәапҳаша акәын дзызхәцуаз. Убас дхәыцыртә еипш

аазара лыман лара. «Барыцаа рҭыпҳацәа зыоны иоананагалаз абысҭа рфеит» – ҳәа рҳәон Сазтәыла.

Шәышықәсала иааргоз ақьабз бзиақәа зыбзоураз аҭаацәа реиқәшәара акәын. «Уи ҭаацәала деиқәшәоуп» – ззырҳәоз, разҟы змаз уаоын. Игәашәгьы ҭбаан, ионгьы ашә аатын. Еиқәын имца еснагь. Ихьыруа чуан уа иахакнаҳан. Ибҭа ҭәҭәан, аҿа иман. Уа бзиала уаабеит ҳәа имаҿа рҷаҷан асас дипылон. Убарҭқәа зегь изырҟаҭоз, ашьа бзиа иалҭыз, аазара шьахә зауаз апсуа пҳәызба лакәын. Апсуа пҳәызба дырҳәарц шьханхыҭынтәи иаауан, мшын нырцәаагьы леиеырбон. Аха апсаатә апацәа хнахырц акәтаҭьқәа ахьхнаҭо иапырҭны хара ишымцо еипш, апсуаа рҭыпҳацәа, шамахамзар, иапсуам ирҭомызт, харагьы ирышьҭуамызт. Уи иаанагоз, ирҭахымызт ршьа аҟьашьра, насгьы реыпсаҟьара. Шәышықәсала апшатлакә ирыласуаз иззамыцҟьазгьы, рееидыҷьгәалан, рнапы еикәыршаны иахьаауаз акәын.

Ауаатәыоса оныҭҟала шаҟа рееидыркыло аҟара, реибаркыра ҭәҭәахоит. Рыпсҭазаарагьы даеакала иахәапшуа иалагоит. «Зхатә ус ззымзбаз, даеазәы иуыс збашьас имоузеи», – ҳәа рҳәалоит апсуаа. Насгьы, «ухатәы збаны збара уцала», –ҳәа ззырҳәогьы, уара уманшәалазар, даеазәгьы

дурманшәалоит оуп иаанаго. Асазқәарҿ убысҵәкьа иманшәалаз, зхатәы збаны збара ицоз, згәы цқьаз, знапы цқьаз, зхы цқьаз жәлан Барыцаа. Иашоуп, рыжәла хыԥхьазарала имаҷыԥын, аха «ахьгьы хәычыуп, аха шәкы ицоит» – ҳәа ззырҳәоз ракәын. Шьҭрала дара аамыстцәан, аха анхаҵарахьы рхы кыдырҵон. «Ҳара ҳанхаҵоцәоуп» – рҳәалон дара. «Нхаҵ ихә ҕба иҭам» – ҳәагьы нацырҵон. Мсалы Барыцба иакәзар, Тышаду ақыҭаҿ акәым, иара Сазтәыла инагаз уаҵоын. Ицқьоу хәыцран иаснагь ихы-игәы иҭаз. «Жәабжь бзиак наҳаҳәан ҳгәы ааҿеыхеишь» – ҳәа наиарҳәалон Тышадуаа, цьара ианааидтәалалакь. Иара, Мслагьы, имаҷа ҿаиҳәо дааҟалеижьҭеи, дманшәалан даауан. Шамахамзар, иуадаҵыз уск дақәымшәацызт. Ицәыԥсхьаз иани-иаби налаҵан, рықәрахь инеины акәын рыԥстазаара ишалҵуаз. Аҭаацәара бзиагьы аԥиҵеит. Игәы иалан ԥҳак лыда уаҳа хшара дахьимамыз. Аха, асазқәа ишырҳәало еиԥш, «Анцәа дыумыргәаан, иуаҭәаишьаз ҟәныумшьан» – ҳәа игәы дыргәгәон. Иҟәныушьоз лакәызма Гәындагьы. Знык ауаа рахь данынкылшәа инаркны, иаразнак лыхьз-лыԥша цеит. Лгылашьа, лтәашьа, лцәажәашьа – абнаҳәыҳә даҵоызан. Ашьац ахыцәқәа дықәгылоушәа акәын илныҟәашьазгьы.

Наҵеи игәеиҭеит лара дышшәаз. Иааиз ауаҵы,

илзымдыруаз илымбацыз, насгьы аԥсшәа хәанчаны изҳәоз, гәырамгарҭас дахьихәаԥшуаз.

– Сара ишәарҭоу уаҵоым, – иҳәеит Наҵеи, иаԥхьа игылаз аԥҳәызба, еинаала ԥшза лышҟа шьаҿақәак ааҟаҵан. – Иҟада аҵоны, бара быда?

– Азәгьы, – лҳәеит Гәында, уажәы еиҳа лҿаарҭынчны, абри ауаҵ ихымҵоаԥгашьала дышшәарҭамыз гәаҭаны. – Сан лашьцәа рҟынза дцеит, уаха дауеит. Саб дынҭыҵит, дааиуеит иаарласны.

– Сара баб иаара сазыԥшуеит.

– Уааи аҵоныҟа, абра адәы уқәгылоума убранза.

– Аԥҳәызба лхала аҵоны данахыу уахь аҵоналара ҳара ҳтәала иҵасым.

– Саҭамзааит, ҳара ҳәа узҿыда?

– Сара саубыхыуп, Убыхтәылантәи саауеит.

– Саргьы убас сгәы иаанагеит. Аҵоныҟа уааироуп. Ҳара ҳҵас ала иԥхашьароуп асас ашҭа дықәыргылан иацәажәара. – Насгьы даахлафшәа инацылҵеит. – Убых дуззак адәаҿы уштәоу азә дааҳҳтыгәлар, аҵәы ҳахарҵап.

Наҵеи игәеиҭеит лхылҿы шыччозгьы лылахь шеиқәыз. Иаргьы иҭахын иаарласны иаацәыригарц дызззааз. Убри аҟынтә деилылмкаар ҳәа дышшәозгьы аус напы аиркит.

– Сара избоит былахь шеиқәу. Иагьыздыруеит бзыкәшәаз аусгьы.

– Сара сзықәшәаз Саɜтәыла зегьы ирдыруеит, аха Убыхтәыла иназгазеи абри аус? – иааиз асас ииҳәаз ааԥьшьаны даацәажәеит Гәында.

– Сара ажәабжь бзиа бзаазгеит. Бареи Анцәеи шәымч еицхыраар акахьы ҟкылсуеит.

Даауалыуашеит Гәында. Илҳәо лҷамшәо даанхеит. Дзыцәшәоз рацәан. Иашоуп, Ҳасан Алоу дҭахеит, аха дызшьыз дизҳәаны дахьтәаз азыҳәан, Ҳаидар игәаҭ лара илхыргар ҟалон. Уажәазы лхы зқәылкра ҳәа акгьы лыздырамызт. Илыҵахжәаз ацҳа лқәыԥшра аҷышә нахьнашьит. Еиҳагьы дашьуан лани лаби рҷымҭра. Абри ахҭыс аақалеижьҭеи аҳоны хәыԥхак рылармгалацызт. Дара ракәым, уала ҭынхалагьы рхы рыцәжь итәан. Зны заҵәык лаб ихы налыцәкны ус иҳәеит. «Бгәы кабмыжьын, сыԥҳа, асҵәҟьа аамҭа царым. Анцәа иоуп знапы ҳану. Анцәа иузааиго уанааларуп, уаҳа ԥсыхәа ыҟам». Лаб ииҳәаз еиҳагьы дашьит лара. Аҵхцәа дмыцәазакәа илхылгон. Дыгәжәажәон. Анцәа диҳәон – цхыраарак лыиҵарц азыҳәан.

– Иҟалоит бара сыгәра бымгар, – аус ахь диасит Наҳоеи. – Аха сара ажәабжь бзиа бзаазгеит. – Иҭааанкылан аԥҳәызба илҳәаришь ҳәа днаҷҷаԥшит. Аха лара дгылан, ашьабысҵа акы ианацәшәо аҳора аҭааназнархио деиԥшха, исаҳарызеишь ҳәа лгәы ҭыцны ицо. Иара уи игәы

иахәеит, дагьрыцҳаишьеит, лыблақәа лаҕырзыла иҵҵәааазшәа аниба. – Бара бҳәаны бзызтәаз Гәананба Ҳаидар ауаҳоы данишь ашьҭахь, днеит Убыхтәыла, ҳара ҳашҭаҷ.

– Уи шԥа?! – ааҷҷыцҟьеит Гәында, лшьапы ацҳа ҵәыры инықәҟьазшәа, дааилыуа.

– Анцәа саҭаиҵарым уи дахьыҟоу ақыҭа ахьз ахьбасымҳәо, бареи сареи ҳаилибакаанза.

– Нас уи иԥсы ҭоуп ҳәа соуҳәарц аума иуҭаху?

– Ааи, уи иԥсы ҭоуп, аҕьараҳәагь дыҟоуп...

Дыдран шьҭахь, аԥҵақәа иркылышәшәа ашәаалҟьа шәахәа адгьылахь ишлеиуа еиԥш, лыблақәа ирхыз алаҕырзқәа инарылҟьаз лаԥшы шәахәак, лаԥхьаҟа лыԥсҭазаара аарлашеит. Анцәа инаирҳәы-ааирҳәуа, аамҭа дныбжьагылеит, аиқәаҵәеи ашкәакәеи деимаркуа. Убасҟан илбеит лара лара шлакәыз. Аиқәаҵәеи ашкәакәеи абжьамԥсразы ақәԥара шаҭахыз. Аԥсыҷера акгьы ишылмыхәоз. Нас дҵааит :

– Ауаҳоы дишьызар аҕьара ҳәа дызлаҟалазеи?

– Убриоуп саргьы Саɜтәылантә сааны сзыҟоугьы, – иҳәеит Наҳоеи, уажәшьҭа иус дазааигәахо даналага, игәы аарҵынчны. – Аубыхқәа ҳҵас ала, ауаҳоы дысшьит ҳәа ҳара ҳҷы инеиз, дызхишьааз аилкаара ҳашьҭалоит. Иишьыз ихаразар, ашьра ҟазҵаз дҳадаҳкылоит. Ихы хәыцк алшәар ҟалазом. Ихәҭамкәа дишьызар, ҳтәыла далаҳҵоит. Ма ацәгьара ззиуыз драҳҭоит.

Гәында ашәара шоура налыжәлеит еиҭа. Иахьатәи амш аҳауа шыбзиазгьы, амра каххаа ишыҧхозгьы, лыҧсы лзеиѡгомызт. Лгәы ҭыҵны ишцозгьы, игәыҕьны диазҵааит.

– Нас, иҧеиҧшузеи ауаѡы дышьны шәара шәҽы инеиз, Гәананба Ҳаидар? –дзызҳәаны дтәаз ихьз аҳәара азин шлымамызгьы, иналыхаз амч илнамырҳәар амуит.

– Анцәа Ҳаидар дирманшәалеит...

Ашьац дзықәгылаз лыҵѡаартә еиҧш, лхы инаркны лшьапаҟынза амца налыжәлеит. Гәында лыҧсҭазаараҽ абри аѡыза мцашоурак лыжәланы иҟамлацызт. Иашоуп, иҵегь данеиҵаз ланшьцәа рҟынтәи лан длыцны ишаауаз, амш цәгьа рыхьзеит. Убри еиҧш амшцәгьа лан лхаангьы илымбацызт. Аамҭалагьы ҽаѡра ҭагалара инахысхьан. Уи аҽны амра шыҧхозгьы, алаҳәа амҵәыжәѡақәа реиҧш,аҧҭа еиқәаҵәақәа нархаҳан, амацәыс ҵыры-ҵыруа, аккара иныҵалан, иааигәазаны ирхадыдуа иналагеит. Аҧҳал хышәҭызшәа аҽыланахеит ақәа. Гәында лан, дышҽазгьы, аҧышәа змаз ҧҳәысын. Ааигәа-сигәа уаѡ дынхомызт аҟынтә, адәы агәҭа иқәгылаз ахьаца инаҵагылеит. Жәытәнатә аахыс аҧсабара иазааигәаз ауаа, излагәарҭахьаз ала, ахьаца амацәыс асуамызт. Анцәа иан д-Хьациа-ҧҳан ҳәа рҳәалон. Уи лдыруан Гәында лангьы. Абри еиҧш

амшцәгьа анырхырга ашьҭахь, хымш ааҵуаны Гәында ашоура налыжәлеит. Ҧсуа ҵасла иаардыруаз ахәшәқәа ҟарҵеит, аха акгьы лмыхәеит. Иаҳа-иаҳа лҭагылазаашьа цәгьахо иалагеит. Насоуп аҧшѡ иахь данца Мсалы. Аҧшѡы излеиҳәаз ала, азҕаб ахьҭа илылалаз аҵкьысгьы, алаҧш лкит. Убри аҟынтә, хәыц еиқәаҵәа злам ауаса уман, Гәында ауардын днанҵаны, хынтә уи адәы шәакәша, нас уи ахьаца ашьапаҽы шәааины ауаса шәшьы ҳәа. Зны ахаҭа арбо, нас агәаҵәа ҳәа. Аҧшѡы еиҳәаз наигзеит Мсалы Барыцба. Ицәқәа еснагь еиқәыршәаны имаз, ауардын инаҵа-ҳәан,ацәарҭа нанҵаны, Гәында днариалан, хәыц еиқәаҵәа злам ауаса иуасақәа иаарылхны, иашьцәа, убас игәылацәа иман адәаҽы дцеит. Убри аҽны аамҭала ахьшәашәарахь ишнеи-хьазгьы, ухы кылнаҵәартә амра кацеиуан. Мсалы ицызи иареи шнеиҵәҟьаз аныҳәара иалагеит. Урҭ абри аѡыза аныҳәара уажәада ирымбацкәа иауыҟахыз, рабацәа рҟынтәи иааргоз усын. Иныҳәо адәы ианакәшоз, зны ицәажәоушәа, нас иашәаны рыбжьы еиқәыршәаны ирҳәон. «Уа, Анцәа ду ҳазшаз, иҳақәиҭу, иулшо рацәоуп» – ҳәа. Нас Мсалы ибжьы нарылѡуан. «Дсаҭәашьа ужәѡан аҵаҟа ашоура иҭашәаз» –ҳәа.

– Амин, – рҳәон ицыз зегьы, неилаҕызны.

– Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшо, – еиҭа

ибжьы наиргон Мсалы. – Уаалзылаԥхан, сызҭаб лхьышьҭрахь дыргьыжь. Еиҭа суҳәоит, улыԥха-угәыԥха лыҭа.

– Амин, – игон абжьқәа.

Зҽеиҵыхны ауардын ианиалаз Гәында, уажәраанза илызхымтуаз лыблақәа аахтны ажәҩан дҩаҵаԥшит. Амра ашәахәақәа лыбла агәы инхибаҳәалеит, ианба хылтуеи ҳәа илзыԥшызшәа. Лымч икаԥсахьаз, мчык ҩаҵасын, лҽеариашан ауардын днантәалеит.

– Анцәа уара уда гәыҕырҭа ҳамам. Уара уоуп зегь зымчу, – аҕыу ааилдыргеит, Гәында ауардын дшҩантәалаз анырба, илышьҭалан инеиуаз...

Ааԥын ашәаԥыцьаԥ абҕьы ҟато, агаҽа аҟынтәи ашьхарахь ишҩеиуа еиԥш, иҵәышза иҟаз лзамҩақәа аҭыԥхаара иалагеит Гәында. Иҭабахьаз азыхь анеиҵырхлакь, аҵан азы адгьыл иалхәраан ишҩеиуа еиԥш, ашьа зықәбахьаз лкьышәқәагь ааҟаԥшьхеит. Арыҕьарахь дгьежьит Гәында. Уи усҟан, аха уажәы дахьгылоу...

– Ааи, – иҳәеит Наҩеи, Гәында лхылҽы амца шоура ықәлан дшыбылуаз аниба. – Анцәа дирманшәалеит Ҳаидар. Сара шәара шәахь снықәара, баргьы Ҳаидаргьы шәзыҳәан мҩамшны иҟалеит. Елыскааит ауаҩшьра иҟалаз иара ишихарам. Шәара шәҟны еиԥш, ҳара ҳҟынгьы ирҳәоит абри ажәаԥҟа. «Аҵәгьара зуа, аҵәгьара дақәшәоит» – ҳәа. Наҩеи иажәа уа ииаанкылан, илеиҳәаран иҟаз ахь диасаанза, иблақәа днырцәыҵаԥшны Гәында дналыхәаԥшит, илеиҳәаз шлыдылкылаз еиликаарц. Лара илура-илҳәара дақәымшәо дгылан. «Анаҵьалбеит скаҳауама» лҳәеит гәаныла, лара. Лхы лнапаҽы иаалгарц лҭаххеит, аха илызхәыцуамызт. Убарҭқәа зегьы гәеиҭон Наҩеи.

– Сара абрахь амҩа сыкәзҵаз Убыхтәыла, зуаҩреи зыламыси зҟәышреи рзы пату ду зқәу саншьа Барчан Ахлоу, ажәабжь изназго инаԥшьны, иара изҟоит, Ҳаидар изыҳәан аус бзиа… – Уажәы еиҳа иҿеаарҭынчны иажәа инациҵеит Наҩеи. – Ҳаидар ихцәы хәыцк налымшәо дҳахьчоит. Убри аҟынтә иара дыҟазаауеит Убыхтәыла. – Нас лара днаҷҽаԥшны, аусахь диасит. – Иҟалап бара сыгәра бымгаргьы, аха иҟоу аиаша оуп ибасҳәо. Сара издыруеит бҳәаны быштәоу. Ҳаидар уи саҳәаха иоуаанза абрахь сдәыкәлеит, аха иани иаби сырҭан. Иаб иҷкәын иаасҵа,бара боуп гәырҩас имоу. Сара уа снеира рыԥсы ҭанаҵеит...

Азын, уахынла иаалырҟьан асы анаулакь, ашьжьымҭан ашәыб рхьышьшьы ашәаԥыцьаԥ шгыло еиԥш, лшоура налылабан, деиқәшәит иаразнак Гәында. Лзамҩақәа, уажәраанза амца шоура иҵнаблаауаз, аҵаа иаҵашәыз адгьыл еиԥш еиқәыхьшәашәа акәын ишыҟаз. Аха убарҭқәа дыриааины, лхы лнапаҽы аагара даҽын.

– Сара еилыскааит уара узааз. – дышқәыпҵшзазгьы аҧсҭазаара шьарда изныркьаз азә леиҧш даацәажәеит лара. Насгьы аҧсуа ҭасла уи аҟара ишыманшәаламзгьы, иаахтны илҳәар акәын лгәы иҭаз. – Ажәа исҭаз хьаҳәа-ҧаҳәа ақәымзароуп. Ҳазланхо ҳқьыҭа Тышаду зегьы ирдыруа, аҧсуара ишаҵанакуа ала, ажәа ахьысҳәаз сыҟоуп, хьаҵра сықәны сыҟазам. Амала сани-саби сыда азәгьы дрымам, абри ахҭыс ааҟалеижьҭеи рхы кны итәоуп. Макьаназ ирҳәара-ирура иақәымшәо ауп ишыҟоу. Исыздырам абарҭ амшқәа рыԥныҵқа исыдыргалараны иҟоу. Убри аҟынтә, уанаах, саб уиацәажәа. Абар иаргьы дауеит. Сара шәхәы аасырхиап, – лҳәан, икыдҽаҳәалоу ашьабысҭа аноурыжьлакь, инкаҧа-чаҧан ишныҵқьо еиҧш, ашҭа аԥҵәара дадымхалакәа, аҧацха дныԥ-напҟеит.

Наԥеи лаҧшыла Гәында днаскьаган, агәашә иааҭалаз Мсалы ишҟа дынхьаҧшит. Қәрала зыуаԥбжара иахысхьаз Мсалы, ааигәа акәым, харантәгьы иубарҭан, уи ҧшралеи сахьалеи дшеиқәшәаз. Аукы, пакы, деиқәаны, ҧша ҧсыҽек аасыр зееидыҧсалан изызҳауа аҧсаҵла ҟата ахыцәқәа, нхыыр-аахытыруа еиҧш, дынхытыраахытыруа акәын дшаауаз. «Абри иԥыза ауаԥы, абри леиҧш аҧҳа ҧшза дихылымҵыр ҟалозма» – ҳәа игәы иаанагеит Наԥеи дахьгылаз. Мсалы дааскьацыҧхьаза, ауаԥытәԥса ԥныҵқалагьы

дәныҟалагьы дызлабеиоу ауаԥра ааскьеигон. Уи ихиҿы хааза акәын ишыҟаз, иҧсҭазаара хааза ишымԥаҧигоз еиҧш. Иаснагь асас дызгымыз, ачеиҧьыка змоу аԥнаҵаҿы, ашҭа иааҭало иҿаҧхьа, аҧшәма ихы мԥаҧгашьа еицырдыруа усын асазқәа рҟны. «Асас бжьнасыҧк ицуп, данцо акоуп ииго, егьырҭ афба аҧшәма изынижьуеит» – ҳәа аҧсуаарҿ ирҳәоз иацныҟәон абри ақыҭагьы. «Асас гәык ала дыздызмкылаз аҧшәма, бжь-насыҧк рахьынтә насыҧкгьы изынхом» – ҳәа рҳәалон Саатәыла. Убри аҧҟара зеақәыршәан иҟаз иакәын Мсалагьы. «Счеиҧьыка агьама мбакәа сыԥны иавсыз сыгәнаҳа иқәшәааит» иҳәалон иара.

– Бзиала уаабеит, бзиала уаабеит, – зныкаҿ даанымгылакәа, ԥнтәгьы иҳәеит Мсалы, иара дыҟамкәа иашҭа асас дахьҭалаз аахьымзҕшьаны.

– Бзиа убааит, Мсалы Барыцба, – аҧшәма ихьзиижәлеи ууанза еиликаахьаз неидкылан иҳәар, дыззнеиз аусаз еиҳа дарманшәалап ҳәа неигәахәны, иаҧхьаҟа шьаҿақәак нықаиҵеит Наԥеи.

– Ԥынтәгьы-хынтәгьы бзиала уаабеит, – Наԥеи инапы рыҕәҕәаны иааникылеит Мсалы. – Излазбо ала, сысас уоубыхыуп?

– Ааи, соубыхыуп. Убыхтәыла еицырдыруа Барчан Ахлоу иаҳәшьаҧа соуп. Иара сагьыиаазеит. Исыжәлоуп Марқәан. Исыхьзуп Наԥеи.

– Исаҳахьеит Барчан Ахлоу ихьз. Аҩныҟа ҳлашьҭы.

– Аҩныҟа ҳлеиааныза саауацәажәар саҭахуп Мсалы, – иҳәан, аҵла ашьапаҿы атәарҭа ахьыҟаз ашҟа иҿынеихеит, дмыццакзакәа. Нас даахьаҳәын иажәа инациҵеит. – Сара сааит уара уҿы, хыкәкыла. Абар уажәшьҭа ԥшьымш ҵуеит шәкыҭаҿ сыҟоуижьҭеи.

Наҩеи Мсалы еиҳәеит ианшьа дыззаишьҭыз. Иара дааиааныза иԥҳа дышлацәажәахьаз. Нас Мсалы иахь даахьаҳәны иажәа инациҵеит.

–Ҳара ҳцас ала иԥшзам, шәара, лани лаби шәыҟазамкәа, иҳәаны итәоу шәыԥҳа сахьлацәажәаз. Сара уи ахҭыс иҟаз ласҳәеит. Акгьы лыдсымҵеит иҟаҵатәу ҳәа. Шәара шәеиқәышаҳаҭханы ишәызбо усхоит. Сара сыламыс ишаҵанакуа сныкәеит.

– Уи збоит, – иҳәеит Мсалы. – Уламыси, ууаҩреи ухьз-уԥшеи еснагь еицызааит. Сара, сыуа, сҭынха иҳахәҭамыз ҳақәшәеит. Сызґаб мҩабжара дынхеит. Иҟаҳҵара-иааура ҳақәымшәо ҳанхеит. Изыуцәыззарызеи, Гәананба Рашьыҭ еиԥш, ҳаргьы аґа дҳауит. – Ацәажәара ицәыуадаҩын Мсалы.

– Алоуаа сара избаз, сзацәажәаз, Ҳаидар гәыбґан ирҵом. Рыцкәын ихароугьы рдыруеит. Аха ус ґак дизцәырҵыргьы дрымԥыхьашәаран иҟазам. Ҳаидар ииашара сара иашьас сҟанаҵеит...

– Анцәа иоуп уажәшьҭа знапы ҳану, – ажәҩанахь инапқәа ҩышьҭихит Мсалы. – Ҳара ҳажәлаҿ аԥҳәызба дзыхшаз дырмазҵаакәа хаҵа дцараны дыҟазам. Ус ҟазҵазгьы агәнаҳа ду дақәшәар ҟалоит. Убри аҩыза дақәшәеит, ажәытәза ҳара ҳажәла иахылҵыз ԥҳәызбак. Уи дзыхшаз лани, лаби, Анцәеи ахьлыргәааз иахҟьаны амашәыр ду ҟалеит.

Барыц Ҳалыл ҳәа уаҩ нагак, ԥҳа заҵәык диман. Уи ихаԥыц дкылакны диаазеит. Шәарах быҩолашала дирчон. Дҭыԥҳапхан, арԥарцәа леиҿарбо ианалага, ишҟа даалыԥхьан ус леиҳәеит:

– Сыԥҳа, Анцәеи ауааи рҿаԥхьа исуалу аҟаҵара саҿуп. Аԥхьаҟагьы исымоу исыхзу бара боуп изтәу. – Араса быца еиԥш дҟатҟато дыҵәрышкәаза иаԥхьа игылаз иԥҳа дналҿаԥшит. – Аҵеи дсымам, ачара ззызуша. Сыуа, сҭынха, сыжәла, злаасыдызгало бара заҵәык боуп. Жәлары бырбо-браҳауа хаҵа банысмышьҭ, уи нахыс сашҭа ҭацәит оуп иаанаго. Убри бхы назышьҭны, бани сареи ҳарманшәал. Ҳара ҳбырԥшзар, баргьы Анцәа бирԥшзап. Ани аби рҳақ зшәаз бара бакәхап. Анцәа иахь бнапы набырхар, иаргьы бара бышҟа инапы аҿааирхап. Нас инапы ажәҩанахь иҩышьҭхны, уи ала Анцәа дизааигәахарц иҵахызшәа дааматанеит. – Иа, сара сшамкәа сызшаз, Анцәа ду, уара, дырманшәал сыԥҳа, лареи ҳареи ишаҳҵаху...

Анцәа иҽаԥхьа иматанеиуаз Барыцба Ҳалыл,аҩыстаа иҭәа рхны амца ацреиҵоит ҳәа, иԥьабаақәа зегьы абашахара иаҿызаарын. Лаб иажәақәа лаҳарц ацымхәрас лара дзызхәцуаз зынзаск даҽеакызаарын. Иахьылылала здыр-хуада,лда иҭаз ашьа,асыԥса иатыҵуа азы еиԥш ихьшәашәан. Абзиа лазҳәо рахь лхы кыдлҵарц лҭахзамызт. «Абга иагьа иуаазаргьы, аблақәа абнаҟа иԥшуеит» – ҳәа ззырҳәоз лакәхеит. Лхгьы-лыгәгьы лыблақәагь абнахь иԥшуан, Барыц-ԥҳа Салима. Нас лхы иааҭашәаз ҟалҵеит. Саз тәыла еицырдыруаз арԥыск, дҳәаны дызызтәаз, ичара ауха, ууанза ажәа зылҭахьаз арԥыск дыбналан диццеит. Убри нахыс Ҳалыл иԥҳәыси иареи рашҭа иҭымҵзаап. Ашәы рышәҵаны, рхы рыкәаҽе, рхәшҭаара иеҳәатәан.

– Ауаа рҿы сызцәырмҵуа сҟалҵеит сыԥҳа, – ҳәа реиҳәон, азәык-ҩыԥьак идышшыларц иааиуаз. – Амаҳагьа еиԥш сқыҵа салахеит. Анцәа угәра згом уажәшьҭа. Абзиа ҟазҵоз, пату узиқәмҵеит. Абас ала игәы дкыдсыло иашҭа дҭан Ҳалыл.

Ҳалыл Барыцба иуаҩреи иҟәышреи иалаехәоз, раԥхьа дгыламкәа ԥьара имнеиуаз, иԥҳа лҵыхәала ишьапы данықәкьа, рызегь наҟ рҿы надырҳәеит. Убри нахыс, баша уаҩык иакәызшәа ихәаԥшуа иалагеит. Қәра дук шимамызгьы дҟәашза дышлеит. Салима лан даныԥсы даармышьҭит. «Зҭаацәа зшьыз» – ҳәа ахьз налхырҵеит. Лхы иҵалан дызгаз уи ашьха уаҩ, зқыҵаҿ пату змамыз, иԥшра ада уаҳа акгьы далабзан дыҟамызт. Салима лхала аулакәхыз, аҳәса иааигахьаз. Рхы дҭалан, ижьаны, нас дара-дара неинҟьаны, иара днарыбжьыҵны дцон. Иҳәсақәа рҟынтә Салима дыфҩыкын. Лара уи анеилылкаа нахыс еиҳагьы лгәы лымҟьеит. Данааига ашьҭахь хымз анаатҷ, ҩымш-хымш ныбжьаҵо, аҩныҟа дмаауа далагеит. Данааиуазгьы аҭызшәа лылихуан. Зны иҟама дахаларын, зныхгьы иаҳәызба. Убри нахыс Салима лыԥсҭазаара цәгьахо иалагеит.Анцәа дышлықәшәииз лабҿаба илбон. Лхаҵа аҩныҟа аара даҟәыҵит. Лхала аҩны даахалеит. Еиҳа-еиҳа лгәы еилаԥсо далагеит. Нас оуп ацәгьа оурахь лхы анлырха.

Ҷхыбжьонк Салима илаҳаит лхаҵа ишьапы-шьҭабжь, ларгьы иаразнак лгәылҽеанылҵеит. Ашә шьапыла дасны дааҩналеит Салима лхаҵа, ишьапы дзықәмгыло арыжәтә ыжәны дыҟан.У бысҟантәи аамҭаз асазқәа ртәыла еиԥш, Аԥсны ахьынзаназаазоз арыжәтә рҽадырцаломызт. Сасык иаҳаҭыр азы ҷәыцак ааныркыларгьы иахдырҟьомызт. Пату еиқәҵаны имҩаԥыргон. Аҩы иашьны икаҳабҕало ирбаз, насгьы еиқәырццакны уи иалагаз, амаҳагьа еиԥш ихәаԥшуан. Салима лхаҵагь аҩыжәра ахьахҵеикыз гәыхшәарҭас дҟарҵеит иуа, иҭынха.

Мақьҭеи ашә шьапыла дасны дшааҩна-лаҵәҟьаз абгыз еиҧш дхәааит:

– Сеы ашьапышьҭабжь анбаҳа, бзысҧымлазеи агәашәаҽ?

Ихьамҭаза лхахәда иқәжьыз лхы ҩшьҭхны, иара диҽамҧшкәа ҽаалҭит иааҧсахьаз лыбжьала.

– Уи аамҭа цеит уажәшьҭа...

– Ишҧа? – деиҭаҳәҳәеит Мақьҭеи, ишьапы хтны ахәшҭаара аҧырҕы дылаҧалазшәа, атрым-трым дышьҭыҧо.

Салима лзыҳәан зегьы акакәын. Аҧҭа хылахьан лыжәҩан. Убасҟан инаиалҳәеит дызхымҧашаз аус.

– Уареи сареи акгьы ҳзеилам уажәшьҭа...

– Уи уажәраанза ибдырыр акәын.

– Уара уиашоуп, издырыр акәын, Анцәа иҽаҧхьа агха ҟасҵеит. Сани саби рыхәда ҧысҟеит, снапала. Сангьы дахыҧсааит. Сара уажәшьҭа акыр саҧсоума, схала адунеи сықәхеит, слахьынҵа сеижьаны.

– Бца баб иахь, уи макьана иҧсы ҭоуп...

– Уара иудыруеит саб иҩныҟа сшынаи-мышьҭуа.

– Нас заб ииҭахым сара бзысҭахыузеи?

– Уара иуҭаху ҳәа иҟада абри адунеиаҽ?

– Ҽыц исгәаҧхаз аҧҳәыс, уи дызгоит абри амчабжь ала.

Салима ларҕьа напала агәабан иаҵаз аиха

аарыҕәҕәаны иаалкит.Мақьҭеи амца исыз дарҧсасины ахырҟәысра даҽын, уажәы-уашьҭан дшьеҳәаҳара.

– Анцәа уицәымшәазои? – аиха ахьаҵаз иааҵхны ирманшәалан иаалывалҵеит.

– Анцәагь дыҟам, уаҩгьы дыҟам, – аарла иҽы еилго даацәажәеит Мақьҭеи. – Иҟоу аҧҳәыс лоуп, иҽыцу аҧҳәыс, кьыс змам. Уи дсыҧшааит, иманшәалан. Бара, сеы рыцқьан, ахәы аҭан иҭакы. Уаҳа бзыҧсоу ҳәа иҟои. Ашьыжьымҭан абра бсымбан акәмзар, сеиха цҳафыр ала бхы агәҭа еиҟәызжәоит.

– Сцоит сца, – уажәы еиҳа лгәы аалырҭынчит. – Уаҵәы ашьжьымҭанзагь сыҧшзом, уахаҵәҟьагьы сцоит.

– Уа биашоуп, уажәраанза бцазҭгьы, уажәы абра дышьқьыруа дыҩнагылазаарын, бзиа избаз аҧҳәызба, – нас дналықәхәааит, – Бца, быццакы, абыржәыҵәҟьа бдәылҵ.

Аҧсаатә зымҵәыжәҩақәа еиҵыхны ажәҩан иалоу, ахы анақәшәалакь азныказ аҩада иҩышьҭууаауеит, аха нас икәкәаза ҵаҟа ишылҭало еиҧш, лыҧсҭазаара ҵаҟа илҭалеит Салима. Убасҟан дныҩнаҵәааит.

– Сыгәнаҳа узымгааит, ууаҩыз ҷьшьа, зыгәра згаз.

Амцабз зҽалашан иаацырцырыз аиха аҽы, ихы

агәҭатцәҟьа аасҩнашеит. Убри акәхеит, Макьҭеигьы ажәак изымҳәакәа ахәышҭаара дныеҳәаҳаит. Лыҧсы ааиҩылгеит Салима. Убасҟан илызбеит аҩнгьы лбылырц. Ахәышҭаара дныеҳәасын, кәыстҭак аашьҭхны аҩны дындәылҟьан, аисыр иналалыршьшьит. Аҩны ахьыбылуаз алашара акырза днаскьанагеит. Лара дцон, ашьхарахь лхы рханы...

Уи иахааныз инадыркны, иахьа уажәраанзагы ирҳәоит, ахрақәа рахь лыбжьы галон ҳәа. Ауаа рҟынтәи иаҳауаз амҩа дықәнатцеит лаб хәашабгагьы. Уахь данцоз азәгьы имбазаап. Ашьҭахь, ихааныз ирҳәон, изарҳәаз ишеиҭарҳәоз ала, ашьхақәа рахь дцаны, ахрақәа дзырҿалаз агәаҟра азы акәхеит. Уи нахыс уи иҧсҭазаара шыҟалаз азәгьы издырамызт. Избанзар, уи агәаҟ уахьынтәи дымгьажьит. Убасҟан ашьха шәарыцара иаҿыз изларҳәоз ала, мышқәак иҧҳәи иареи рыбжьқәа раҳауазаарын.

– Саб, сара акгьы схарам, – лыбжьы гозаарын, ахрақәа ирҿыҩны.

– Еилыскааит акгьы шыбхарам, сыҧҳа, баангыл уа, бара бҟны снеиаанза, – иара деихон уахь, аха лара уа дыҟамызт. Ҭацәыран, хра кнаҳан илашьҭын. Иаакәыршан аҧта еиқәатцәақәа хыжьлан. Убасҟан игахуан лыбжьы, ишьҭахьҟа, ахрақәа ршьапы атцлашәыра ашҟа.

– Саб, суцәшәоит, аангылашьа сымазам...

Алашьцара еиҧш ихатәаз аҧта еиқәара далаҳәҳәон иаргьы.

– Бысцәымшәан, сыҧҳа!

Аҧша ахыкәалаа еиҧш ишәышәуан, ахра иахьаҿаз. Агыгшәыг еиҧш иууаз аҧшатлакә, иагәылҩуа иҧҳа лыцәаабжь иаҳауан. Игон еихсыҕьра зқәымыз агәаҟра иахылцуаз агәырҩашьҭыбжь. Ҷаҟа лбаа, ма хыхь игон, еибаҧшааууаз, аха еиқәшәашьа змамыз аби аҧҳаи рыбжьы.

– Саб!

– Сыҧҳа!

– Акгьы схарам, сеилышәкаа...

– Беилыскаауеит, сыҧҳа...

– Сымч зқәымхаз ауп иҟасцаз убасҟан...

– Убригь еилыскаауеит, Салима...

– Сымч зқәымхаз ауп иҟасцаз, атцыхәтәангьы...

– Уа биашоуп, Салима...

– Уааигәа снеир сҭахуп, аха сшәоит...

– Бымшәан сыҧҳа. Баала аҩныҟа, ақьаҧҭа ҳахылап.

– О, мап. Ахьымзҕ зсыргаз аҩнаҭахьы схынҳәраны сыҟазам уажәшьҭа, – уи нахыс лыбжьы аҧша иаццеит, наҟ хараза.

Убри нахыс иара Ҳалыл ихаҭагьы азәгьы димбеит. Дыбжьазит назаза. Убри нахыс Барыцаа рҭыҧҳацәа Анцәа иахь аҭоуба шьҭарҵеит, рани

раби ирмазҵаакәа хаҵа ишымцо ҳәа. Убри аахыс ашәышықәсҟәа шцахьоугьы, Барыцаа ахьааидтәало ражәа иалаҵан ирҳәоит. «Зҵаацәа ирзымхәыцкәа, зхы иааҵашәо ҟазҵо аҵыңҳа, Салима Анцәа дшахьирхәз еиңш, дахьирхәааит» – ҳәа. Убри азоуп Мсалы иңҳа Гәында лҳәара, насгьы аҳҳәара аңҵәара иуа-иҵынха задигалазгьы.

– Иуҳәаз саҳаит, аубых, сашьа Марҟәан Наҩеи, – иңсы ааивиган Наҩеи ишҟа ҿааиҵит Мсалы. – Еилаҳкаап сыңҳа илоуҳәаз иахылҳәаауа.

– Ашәара зхыз лыблақәа ишызбоз аңсҭазаара нархылеит, – иҳәеит Наҩеи, дыззааиз аус аҵыхәтәахьы акылгара дахыццакуа. – Иасҳәарызеи Ҳаидар Гәананба, сахьнеиуа?

– Анцәа ибоит, сыңҳа лымҩа сақәныҳәахьеит. Агәананбақәа ирысҭаз ажәа мап ацәыскраны сыҟазам. Аха схаҿы исзаагом, ишңаҟало урҭ раңхьаҟатәи рыңсҭазаара?

– Убарҭқәа зегьы ирманшәалоит саншьа Барчан Ахлоу, – иҳәеит, Мсалы иҟынтәи иаҳаз игәы аардуны Наҩеи. Анцәа ду адгьылаҿ дзыққәгәыгуа уаҩуп Ахлоу. Аиаша иашьҭоу ауаҩы иашала дизныкәоит. Аиашоуп, иара иҿы амч змоу. Уара умаҳәгьы диашоуп. Зны-зынла аиашаз ашьа анкаҵәоугьы ыҟоуп. Ус анакәха, сырманшәал. Саншьа иҿы Ҳаидар Гәананба изыҳәан аиаша шназго еиңш, изҳәан итәоу лзыҳәангьы иназгароуп аиаша.

– Уи азы лара ҳлазҵаап, – иҳәеит Мсалы, иңҳа ажәа илҭихьаз мап шацәылмкуаз агәра ганы.

Убасҟан Гәында амаҷурҭа даадәылҵны лаби Наҩеии ахьгылаз ашҟа лҿаалхеит. Лгәы ҭыҵны ицон, лшьамхқәа дырзаанкыломызт. Рааигәаҵәкьа дмааикәа, насҭха лҿааанкылан, ҿыц адгьыл иҩалшәаз ашьац еиңш лыбжьы ҧшқала ҿаалҭит:

– Шәхәы хиоуп, шәааи аҩныҟа.

Гәында уажәы еиҳа длашон. Зқьыла амра иахылҵуаз ашәахәақәа, адгьылаҿ икаңхоз акы дацылбаазшәа акәын дшыҟаз. Лара дызбоз ауаҩы, ибла иагьа иааңсазаргьы, аңсы амшьар ҟаломызт. Убри азакәхап лаб Мсалыгьы аусура аҟынтәи дкараха агәашә данааҵалоз, ибжь зиргозгьы.

– Сыңсыршьага, баасҵылишь ахырҵәыршла быманы.

Лара, Гәындагьы, аеыҩ аҵкьарҭаҿ ианнарго, аҭәра иахо аеырхианы ишгыло еиңш, лаб ибжьы шаалаҳаҵәкьаз, ачаҟәала ахарҵәыршла лыман днеиңыххылон. Иаргьы иңҳа данааиҿалашалакь, аңша неихасны иааихнакәцәаазшәа, иааңсара неихкьаны, ажәҩан агәы иаҵәа дҩаҵаңшны, ачаҟәа ҩышьҭхны ус иҳәон.

– Иа, Анцәа, суҳәоит, ишкәакәахааит абри ачаҟәа иҵоу ахырҵәыршла еиңш, быңсҭазаареи, быңсынҵри.

Гәында лаб иажәақәа амҵәыжәҩа лнаҭон.

Дназыԥшуан инахараз, аха лышҟа хәыҷы-хәыҷла иааиуаз ԥсҭазаара шкәакәак, иасышьхалбаан, Мсалы ирахә анылбааицоз, ирхаԥраауа ирыцаауаз аԥсаатә шкәакәа, рдәынак иаҟараз. Уи аԥсаатә закәыз шанашәа акәын ишыҟаз. Мсалы ирахә ашьха ианкаицоз, ацәҳәыра аҟынза ирхаԥыруа ирхан. Нас шьхаҳәын, ирахәгьы иаргьы уа иҟанаҵ, иахьца- иахьаа рымбо иныҵабон. Ирахә еизганы дышьхыҵырц иҿанылеихоз, амҵәыжәоа шкәакәаҟәа агәыҵа иҵакшо, иҷырҷыруа, ирахәи иареи ирхаԥыруа. иаарыцрымшәакәа ионы даaиаанза ицны, аонашҵаҿ игылоу ашымҳа иналатәон. Гәында уи аԥсаатә шкәакәа лылаԥш ахын. Шьыжьла ажәоан иналапҟа ицон, аха ианаауаз лбомызт. Уи анаалакь, ларгьы днаҵахххны ус лҳәон.

– Уҟоума, сыԥсаатәшкәакәа, сыԥсҭазаара ашкәакәара аԥызшьуа?

Иара усҟан иааҳәацымацуан. «Сыҟоуп, сагьшышкәакәоу саанхоит» – ҳәа аҳәозшәа. Гәында лзыҳәан уи аԥсаатә шкәакәа ԥсҭазааран. Лара аԥхьаҟа лыԥсҭазаара шыҟалашаз еиԥшьуа данхәыцуаз, лгәыҕракәа зегьы здылҳәалоз, шьхацан лаб ирахә ашьха ирыццоз, шьхалбаан ирыцылбаауаз, ацыс шкәакәа акәын. Гәында лымкаала игәалҭеит, данырҳәа аены уи аԥсаатә шкәакәа иҟанаҵоз. Абжьы неиҵыхзан иҷырҷыруа,

аоны-агәара иахыԥраауан. Нас адгьылаҿ инышьҭасшәа, ҵәоынҵәыҟа ицаны амахә иныкәтәон. Гәында лҭаацәа, лыуа- лҭынха лынасыԥ ишакәгәырҕьоз еиԥш акәын, аԥсаатә шкәакәагьы шгәырҕьоз. «Абри ԥсаатә шаноуп, Анцәа иҟынтә иааз акоуп», – ҳәа рҳәон, азбахә заҳахьаз, избахьаз. Аха уи аԥсаатә иахьцаз-иахьааз азәгьы имбеит, Гәананба Ҳаидар ауаоы данишь инаркны. Аԥсаатә абжьазра, илыхьыз аҵкьыс еицәаны илзыҟалеит Гәында. Шьыжьы инаркны ахәлара иаалымнахаанза, лыбла ҭраа ажәоан даҵаԥшуан. Ашымҳа ашьапаҿы дгылан дматанеиуан.

– Анцәа уда гәыҕырҭа сымам, Анцәа...

– Бара ибырхиаз ахәы мап ацәаҳкуам, аха, – иҳәеит, иԥҳа шәхәы хиоуп аныльҳәа дахлафаашәа Мсалы. – Ҳасас уи даҳзалакзом. Шьтәак аашьны, сгәылацәагь ааидызгалап уаха.

– Иҭабуп, – иҳәеит Наоеигьы, даахлафаашәа. – иаҵахым ашьтәа ашьра. Гәында илырхиаз ахәы еиҳа исызгьамахоит.

– Уара аонаҵа иаҳфо иалаҳкзо уаоым. Усас дуны уаҳҭоуп. Сабацәа рҵас еилазгар, урҭ ахьыҟоу ҷьанаҵ снарышьҭуам. – Аамҭа игарц иҭахызшәа, ҭынч-ҭынч иажәаҟәа ныхҵа-аахҵо ацәажәара даҿын Мсалы. Насгьы ибон, иара усгьы акәын ишахәҭаз, Наоеи дыззаааз аҭыԥ иҟәымҵакәа, ачаҕьа напы шаимыркуаз.

– Шәареи ҳареи ҳцасала иԥхашьарагәышьоуп, аб дахьгылоу аԥҳа лхатцацара алацәажәара. Аха уажәы аҭагылазаашьа злаќоу ала, уаҳа ԥсыхәа ыќам. Абра уареи сареи ҳада азәы ибжьагалара аҭахым. Сызлаццакуа ала, лан даанза ҳәагьы сызыԥшуа сыќазам. Ажәабжь изназгароуп, саазышьтыз ауаҩы. Узҭаб лхатцацара иамаз аҿҳәара ҳаркьаҿроуп. Аамҭа уаҳа ачҳауам. Уажәы еибаҳҳәароуп лгаразы ҳанаауа аамҭа.

Мсалы иԥҳа лышќа днаԥшит. Лара дгылан лееиқәпса, лхылҿы аҭынчра ықәын, лыблақәагьы аԥсҭазаара рхыҳәҳәыла. «Соужь, саб, испеиԥшу слахьынцахьы» – ҳәа рҳәозшәа. Убасҟан Мсалы еиликааит Гәында лажәа дшахымпоз. Уи игәы ааҭнаган, Наҩеи иахь даахьаҳәны, иаргьы дызхымпашаз ажәа неиҳәеит.

– Ауаҩы иԥсҭазаарае зегьы дрықәгәыҵуазароуп. Анцәа изааиго зегьы иҿазыќатцан даԥылозароуп. Абыржәоуп аеырҭәҭәара анаҭаху, сыԥҳа. Зтәылаҿ иќам, ауадаҩорақәа ирҭашәаз ауаҩы иҩызара былшозар, сара еиҭа Анцәа сиҳәоит, бманшәалахарц азыҳәан.

Наҩеии Мсали азыԥшын Гәында лажәа. Лара лакәзар, амза аҭәымҭа ианасакьаҳәамҭо, ашьхақәа иҩарывцны ажәҩан агәахьы ишхало еиԥш, лхышьтыхра далагеит. Ажәҩан агәыцқьа лыбла ихыччалаз илнарбеит, наќ хараза, аха иара амра шәахәа адгьылахь ишаауа еиԥш, иласны иаауаз аԥсаатә шкәакәа. Убасҟан лыбжьы ԥшқа ҵарыхәцәаза дцәааит Гәында.

– Саб, ихынҳәит аԥсаатә, шкәакәа ҳашќа, Ус анакәха, арыҵьарахь ҳаиҭагьыжьуеит...

Ашьабыста хәычы зшьамхқәа иҩышьтырхыз, адгьылаҿ иныќәо иахьыќалаз еигәырҵьан ишҩышьтыԥо еиԥш, Гәында дҩышьтыпан, лышьтахьќа днеиҭаԥан, дыҩоит. Иќалап лара дыԥхашьазар, мамзаргьы дгәрҭацәазар, аха дцон дышьтхысаа, мцәыжәҩада дԥыруашәа. Дцон лыпсҭазаара ахьлыпхьаз ашќа. Лапхьаќа имшын цәқәырԥан, имра шәахәан илзыќалаз ашќа...

* * *

Ҳаидар иԥсы ааиҭеикит, инеиҵыхны ажәабжь ҳәара дызҿыз аќынтә. Мадлеии, Мсоусҭи уи изызрҩуаз, аамҭа рыцәцар ҳәа ишәозшәа, инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшын, Мсоусҭ еиҳа дзлеиҳабыз ала, Ҳаидар днаиазҵааит.

– Уи нахыс иќалаз ҳауҳәозар акәхап?

– Ишәасҳәоит, ишәасҳәа, – иажәабжь исасцәа ргәы мҿыҵькәа иахьазызыҩруаз игәы иаахәан инациҵеит. – Сыпшәмеи сареи ҳахҭыс акәым, Ажьгьери Аԥырыцбеи сареи ҳахҭысгьы шәасҳәоит.

Иахьа усгьы шәысышьҭуам. Уаҵәтәи амш Анцәа ишҳаҭәеишьо ала ҳныҟәап. – Нас ибжьы ҩеиҵыхны адәахьы инаиргеит. – Сыҧкәынцәа, сҭацацәа, ҳасасцәа амла ихцәамкааит.

- Акәац ажәра иаҿуп, абысҭа ууп, – иҳәеит ашә дшаақоналаҵәҟьаз, Ҳаидар иҧа Еснаҭ. – Акәтҟәа зуп, ҳгәлацәа ааит. Уажәшьҭа анапызәзәара ҳалагоит.

Еснаҭ, Ҳаидар-иҧа аиҳаб иакәын. Уи уаҩылеи, ҟазшьалеи деиҧәшәан. Иаб иаасҭа дкьаҿын, аха дахьынзаҟаз деиҿкаан. Ақыҭаҿгьы ихьз ацымхәрас, «еиҧәшәоу ауаҩы» – ҳәа акәын ишишьҭаз. Аҿыбзиақәа дрышьҭан, иааихәон, иҵиуан. Иара дзыҟәтәаз аҿы Саҙтәыла иреиҧьзар акәын. Ҽаахәара Убыхтәыла дахьцаз оуп, ԥҳәызба ссирк дахьибаз. Рҩыцьагь еигәаԥхеибашьеит, аха лаагара ус аламала имариамхеит. Уи шыҟалазгьы убас оуп

Аубыхқәа ртәылаҿ, ҭагаланшьҭахь аҿырҩра ду ҟарҵон. Иныҳәон, аҿа-маҿа иҵаргалаз, абзиарақәаз ирфарц азыҳәан. Хәычи-дуи, изылшоз, зшьапы инанагоз, уи аизараҿ инеиуан. Ажәлар анеизалакь ашьҭахь, аубыхқәа иреиҳабыз дрыдныҳәалон, иаадрыхыз ачарақәарҿ ирфаларц азыҳәан. Ажәи аҿеи еиқәырҵәарц. Аҭаацагарашәа Убыхтәыла иахыҩларц. Нас, досу зызкыз, ирықәманшәалахоз амҩаԥгара иалагон. Шьоукы аушәақә иқәҵан аҿқәа дырҩуан. Бҕарҵахьы еиқәԥон, аҿар. Ахаҳә дырԥон, аҵәыргыла иахыԥон. Арԥарцәеи аҭыԥҳацәеи, ашәшьыра дуқәа рыҵаҟаҿ еикәша еицыкәашон. Зны ныҳәа дукаҿ днеит Гәананба Еснаҭ, ихала. Ҳәара аҭахыума, абри аҟара ажәлар ахьеизаз, насгьы дара убыхқәа рнаҩсгьы иааԥхьаз асасцәа уҳәа, Ҳаидар-иҧа Еснаҭ, шамаха азәгьы илаԥш дыҵамшәеит. Иибоз игәы иахәауа, иҷеы дааҿыжәцны, насҵха дгылан, ашҵаҿ имҩаԥысуа дахәаԥшуан. Урҭ дрыламлакәа иҷааанкылан дшыҟаз, уахь дымнеир ҟамлеит. Иҷееиқәа ццышә, азныказ уахьынагәыдыԥшылоз ублаҿ имааиуашәа ишыҟазгьы, аҿқәа рааигәара ианнеилакь, аҿышьҭнахуан, аҟара ацлон. Ашақә иасуа, икьыркьыруа. аҕәра ахара иалагон. Азхыҵра ааныукылар аҳа, знык ишны иандәықәла, аанкылашьа амамызт. Убри аҟынтә, аҕәра анаҩысгьы анахәҵа аҿан. Убри анахәҵала акәын, аанкылашьа анамоулакь, излааникылозгьы Еснаҭ. Акәадыр иақәыз егьырҭ аԥсуа кәадырқәа ишреиԥшызгьы, ихьамҵан. Акьахь злеибыҵаз, Мысратәи иабду иааигаз аслан абаҩ ала акәын. Ҳәара аҭахума, усҟан аԥсуаа аслан ахаҵа рымбацызт, аха пату ақәын, аиҳаразак акәадыр амахеи, аҟама амҳасҵеи рзыҳәан. Аслан аԥсы шҵаз избаз Рашьыҵ, изаҟараз, рааигәа-сигәа игылаз аҵлақәа инарыдкылан, иаанык҃әоз адгьыл ҭареуа

ишцоз,ақьырсҭа жәаҩык ирзышьҭымхуа аҧынҵа хәхәа ду накәыршан ишагауаз иҳәон Тышадыуаа уи харҵа- ихарымҵа, дара Шьамтәыла ицаны иаурбахуаз, игәра рга-ирымга рыхқәа дырҵысуан, ишиқәшаҳаҭу ала. Еиҳагьы иҧьаршьеит иааигаз аслан абыҩ иалхны акьахь аныǩаиҵа. Дамаск иааихәаз ацәа иалхны абалышь анизах. Дара, асазқәагьы асахҭан бзиан ишдырҵәуазгьы, Дамасктәи ацәа ааидыҧьгәалан улымҳа иҵауҵартә акәын ишыǩаз.

Рашьыҭ Гәананба Шьамтәылаǩа ицара ус башамаша иǩамлазеит. Рашьыҭ иаб иашьа иҧак, усҟан ауаҩ ҕьычрақәа иǩаз иахǩьаны, жәеиза шықәса зхыҵуаз ҷкәынак дызит. Дызҕьычыз дишьҭит раҧхьа Ҭырқәтәыла. Акыр шықәсқәа рышьҭахь, иара Шәлиман ҳәа хьзыс изырҵаз, ашьҭахь иара излеиҵеиҳәаз ала, жәаа шықәса анихыҵ, зҿы дыǩаз аҭырқәа диимҭеит хәдула, Шьамтәылантәи иҵааз ҭуҧьар дук. Уи уа дахьнеигаз ар дрылеиҵеит. Ихьзгьы бзиан иааирҧшит, Шьамтәыла акәым, Рабтәыла зегьы ихьз-иҧша геит. Акыр шықәса ар рмаҵаураҿы дыǩан. Аинрал ичын аǩынзагь дхалеит. Нас дцеит тәанчара, нхарҭасгьы ақалақь Дамаск алихит. Зыхьзи зыжәлеи рыҧсаххьаз Шәлиман,ашьҭахь Абу-Бакар Али ихамышҭит, иагьа аамҭацәгьа дырҵысзаргьы, иагьа ихы ихадыршҭызаргьы, дшаҧсуаз. Иаснагь

игәы иҵиҳәаауан, «сара Гәананба Хьрыҧс Аҧснытәи, Тышаду ақыҵа, Мзымҭа азиас ахыҷәаҿ инхоз» – ҳәа. Ашьҭахь Шьамтәылантә Кавказǩа иаауа шьоук рыла иааицҳаит, ижәла Гәананаа рышьҭамҭа азәыр дынханы дыǩазар, дыҧсаанза дахьыǩоу Дамаск изаар,ианцо быжьгәыжьк ирзышьҭымхуа амал шриҵо ҳәа. Гәананаа абри аҩыза адырра анроу,иалырхит иаҳа иҵәҵәаз, иǩәышыз, ачҳарагь змаз рыҷкәынцәа хәҩык. Урҭ дрылан Рашьыҭгьы. Ирзымдыруаз амҩа, ирымбацыз атәылахь ацара ус имараимызт. Убри аǩынтә аҽы ҕәҵәақәа алырхит. Даҽа хә-еык нарываркит. Урҭ инарықәырҵеит, усҟантәи аамҭаз аҧсуа мҩа харак данықәлоз ишьҭихуаз амҩаныфа. Меигзарахда ацха мгьал, ачаҩыр, аҳаҭақәа рыла. Ашәырҩа, аҵаа бзиа аҭан, ацха, ажьҵаа. Уа ицан иаахьаз изларарҳәаз ала, ҵла ахьықәгылазам аҧслымз сакарақәа ирхысыр акәын. Џьарамзар џьаргьы урҭ асакарақәарҿ азы ыҵыҵуамызт аǩынтә, аҳаҭа дуқәа рыла азы шьҭырхыр акәын, дареи рыҽқәеи рзыҳәан. Иара убас мегзарахда ишьҭырхит, ахи, ахәшәи, ашәақьқәеи, ҩба-ҩба акьарахәқәеи. Мызки ҩажәихҧа мши амҩа уадаҩ ишыҟоызгьы, Дамаск инеит, Гәананаа рыҷкәынцәа, Рашьыҭ дназлаз. Ҿык-бзык иазымҳәаша ажәабжьи, ҵҩа змам амали рыманы, ҧшьымз рышьҭахь игьежьит, Гәананаа рыҷкәынцәа. Урҭ

амҩан изыниази, изынԥази, ма уа ирбази ираҳази, ашьха зыхь кәапеила иагьа иҭыутаргьы, нҵәашьа шақәым еиԥш акәын, урҭ арԥарцәа ражәабжьгьы нҵәашьа шақәмыз. Аха, иибаз, иаҳаз акгьы изеԥшымхеит Рашьыҭ, уа дзықәшәаз аҩыза. Иҟалазгьы убриауп. Ҽнак изҭааз Дамасктәи рашьа иаҳҭынра днықатцын ақалақь далалан дышнеиуаз, Рашьыҭ, ацәа ԥшшәхкыс иҟоу зегьы ахьырҭиуаз дәқьанк ашә днылагылеит. Иаразнак илаԥш шаҟьо даанхеит. Саҙтәыла асахҭан дырҵәуан, аха абри аҩызатцәкьа имбацызт. Иара дшанханы урҭ асахҭанқәа дышрыхәаԥшуаз, адәқьан ашьҭахьтәи ашә ала дааҩналеит ԥҳәызба еиқәа ссирк, лзара еихатыруа, лыхцәы еиқәатцәаны, лыблақәа еиқәаны, лыцьымшь жәпақәа, зҭәымҭахь имнеиц амзеиԥш иҵарффаны. Амра ца даблызшәа лхылҷы азааиқәаран, лқьышәқәа аҙаҙа зқәыҳәҳәу ашьац еиԥш иаацәаакны, уи ахыхь ахәша рықәылшьызшәа ицырцыруа, узгылоузеи, уааи, урыцҳа лҳәозшәа. Азыжь атцаа зыхшәылаз еырҵысра ақәу аҳа, Рашьыҭгьы дшанханы дналыхәаԥшит. Ларгьы дзышьҭаз, аха дызқәымгәыҕзоз ааԓәагылазшәа, илзаанымкылаз лыбжьы налымпыцҟьеит, «машьшьалаҳ» – ҳәа. Гәаракаҷ еицыраазаз, аха нас еихнагаз, еибамбацыз реиԥш рыблақәа неилатцәеит. Лара длымбацызт иара иҩыза ауаҩы ԥшза. Еиҳаразак лыблақәа зыдхалаз

ишәыз иаԥсуа маҭәа акәын. Рашьыҭ иакәзар асаҙ ҭыԥҳацәа ибла ихгылаз азәы длеиԥшымызт, лара. Бызшәала ишзеилибым-кауазгьы, ҩнықҟала еилибакааит. Рыблақәа еизааигәахо, рыԥсы неилатцәеит.

– Рашьыҭ, – иҳәеит иара, игәы инапы надкылан.

– Гәулизар, – лҳәеит ларгьы лгәыԥҳәы ҟәамшәышәқәа лцәаматәа иалыԥхоз, лнапы нарықәтцаны.

Рашьыҭ, Дамаск дыҟанатц иасышьыжь днеиуан Гәулизар лыдәқьанаҷ. Ажәҩан иатцаԥшуа атцх акырҙа инаскьаргон, ақалақь иналган дәҳәыԥшк аҷы итәаны. Лара лтәала дизышәаҳәон, дтцәыры-тцәыруа иаԥхьа дкәашон. Нас ихәда лҷынахшьны, лылаҕырзқәа икәа иҵалыԥсон. Иара инапы ҭәҭәақәа рыла дааигәыдыҳәҳәалан, ашьац иатцәа днылеитцон. Иара иитахыз аказы мап ицәылымкит лара. Адгьыл аҟынтәи ахәыч ишәара лнапы шьҭыхны илырбон, атцеи дсыхшар уара ухьз ихьзысцоит ҳәа аанаго. Аамҭа кьаҷла рыԥстазаара еидҳәалан, аха нас еиԥырымцыр амуит…

Рашьыҭ акыр шықәса дихашҭуамызт Гәулизар. «Аа, Гәулизар, бара бабаҟоу, саргьы сабаҟоу» ҳәа иҳәалон.

Аубыхқәа еыла атцәыргыла ахыԥара иаҷын, аха жәаԥынгылак иҟаз, акгьы камыршәзакәа иахыԥаз ҳәа азәгьы дҟамлеит. Убартқәа збоз Еснаҭ днеит

убрахь. Иеы аеқәа ианырзааигәаха, азыжьаҽ изасоушәа ахәда ҭҳәаны аҧашашара иалагеит. Еснаҭ аҧынгылақәа рышҟа иеы агәеанҵаны иноуижьит. Али-аҧси рыбжьара аҧынгылақәа рыжәабагьы кьыск рмоузакәа днархыҧеит. Убасҟан ауп еикәша адәы иқәгылаз зегьы данеицгәарҭа. Иеы даaеыжәҵны данааҭгыла оуп дангәеиҭа, иара иаҵкьыс еиҵбыз ҧҳәызбак иааигәа дааины дышихәаҧшуаз. Уи акәхеит, урҭ еилибакааит. Мызқәак рышьҭахь, лара мазала лҭаацәа ирамҳәазакәа, Еснаҭ диццеит...

Асасцәеи аҧшәмацәеи мыццакрада рхәы иахатәан. Ирҧырхагамхартә ҵәыцақәакгьы ааныркылон. Аха урҭ иааныркылахьаз аҵәцақәа ирхаданы Ҳаидар иааникылеит ҵәыцак.

– Дадраа, сысасцәа дуқәа, Абжьыуаа рыҷкәынцәа. Лымкаала дысныҳәарц сҭахуп, сҩыза, сарҕьажәҩа, Аҷьрыцба Ажьгьери, – уа иеаанкылан иҵегь ихәыцрақәа днарыхеит аҧхьаҟа. – Амилаҭ милаҭхазом, еиқәзырхо, изырҧшзо аҵеи данрымам. Ҳара, аҧсуаа жәлар ҳахьынзаназаазо, – ажәлар реизараҽ дцәажәоушәа ибжьы ҩҭигеит иара, – Анцәа иҳаҭәашьан иҳаиҭаз адгьылаҽ Ажьгьери иҩыза синымиац сара. Иуаажәлар рзы дгәазырҳаган, аҕацәа рзы дгәыҭҟьаган. Мзымҭа ахы ахьыҵаҵуа, ирҩашхан абахә аҟынтәи иахьыҧо иааныукылар аҳа, аанкылашьа имамызт, аҕа

иҽаҧхьа. Ламысла дҭәын, арыцҳашьара илан. Доуҳала адәы иқәыз уаҩын. Ҧсуаран уахгьыеынгьы игәы иҭаз. Шаҟантә Аҧсны ахақәиҭраз аҧсра абла дҭаҧшхьааз. Иаргьы саргьы шаҟантә ҳаибахьчахьааз аҧсра аҽаҧхьа. – Нас иаҵәца маҷк иҩышьҭыхшәа, иҳәарц ииҭахыз акы игәалаиршәарц иҭахызшәа, ихәыцрақәа реиҧшьра даҽын. – Аҧсҳа Қьалашь Ачачба лымкаала бзиа дибон иара. – Уажәы еиҳа ибжьы длахашәа, ацәажәара дналагеит Ҳаидар. – Ихьчаҩцәа хәышәҩык хылаҧшыс дрыман. Иара иоуп саргьы уахь сназгаз. Аха уи уажәшьҭантәи ажәабжьуп. Уажәы дысныҳәоит акыр шықәсқәа раахыс исымбац, зыҧсы ҭоуп ҳәангьы сыҟамыз Ажьгьери. Аҧсны ахьчараз ҳамч мхакәа иареи сареи ҳаиҧырҵижьҭеи, ҳаиқәымшәац. Аха шәара шәаараала ҳаимажәдеит иахьа. Исызиашәҳә аҩны, шәаннеилакь, уаргьы-саргьы еилаҳҭәаз ҳшьа, ҳаҧсы ҭанаҵы ишыҟоу иаанхароуп ҳәа. – Иаҵәца хыжәны инықәыргылан, усгьы неиҳәеит. – Шәара шәнеидтәалан шәычча-шәыхәмар, Ҳара ҳаицәажәара ашьыбжьышьҭахь инацаҳҵап, – иҳәан ашәахь иҽынеихеит, адәахьы ддәылҵырц. Нас ддәылҵаанза дахьаҳәын, усгьы нациҵеит. – Ажьгьери сареи ҳажәабжь нҵәара ақәзам, дадраа, Аҧсны аҭоурых нцәара ақәу аҳа. Ех, сыҷкәынцәа, убарҭ зегьы ақьаад исзанҵозҭгьы, усҟан егьаҩы

еилыркаарын Аԥсны иахҭнагахьаҵәҟьоу. Сара абри зшәасҳәо, шәаргьы шьоукы ирзеиҭашәҳәаларц ауп. Убас еиҭаҳәарыла ҳҭоурых ҳнахароуп, шьарда, мышкы зны ҳхатә ҩырак ҳауааназа. – Иажәа уа иааҿахиҵәеит, амҩа дшаныз дызмышьҭышаз баагәарак днадгылазшәа. Ааи, уи баагәаран Ҳаидар еиԥш ауаа ҟәышкәа рзыҳәан. Ибаагәаран, избанзар, шәышықәсала иааргоз аҭоурых змырзуаз, еимырдоз ажәа акәын...

Аԥсуаа жәытәнатә аахыс жәытә ажәабжьқәа реиҭаҳәара азыҳәан агәырҵҟәыл змаз милаҭын. Убри ала иудыруеит Нарҭаа ирызкыу ажәабжьқәа, Абрыскьыл уҳәа Аԥсназы акыр иаԥсоу аҳәамҭақәа, имырзкәа инеимда-ааимдо изааргоз. «Ажәабжь зҳәо изызрҩуагьы имазароуп» – ҳәа иҳәалон Ҳаидар иаб Рашьыҭ. Убасгьы нациҵон. «Ажәабжьҳәаҩы, ажәабжь аҳәашьа дақәшәозароуп. Изаҳауа даҽеаԥьара еиҭасҳәандаз ҳәа агәаҳәара иуҭозароуп. Иара убри азоуп аԥсуаарҿ изырҳәо иҿаԥыц ҭәҭәоуп, ибз хаауп, иԥшзаны ацәажәашьа дақәшәоит» –ҳәа. Баша ирҳәозма аԥсуаа рзыҳәан, «ҵарада ахшыҩ рымоуп» – ҳәа.

Ҳаидар ацәардаҕәы дахьнықәиаз иаразнак дыцәеит. Абар, иара ҩажәа шықәса ҵуан, ацәардаҕәи иареи еиԥырҵуамызт. «Аҳ ииарҭаҿ сышьҭоуҵаргьы абри еиԥш исызҭынчрам» – ҳәа иҳәалон иара. Ацәардаҕәы акәзар, еибыҭан

уааилаҳартә. Амшә цәаҟәа татаза иҵан. Ақәасаб цәа иалхз амарҭақ ихчнын. Ажәытә агара игараз ахәыҷы игәабан иҵаз, ашыц абҕьы рҩаны иҭарҵон. Уи хәшәуп, даазоит, ицәа арҭынчуеит ҳәа ирыԥхьазон. Убри азоуп Ҳаидаргьы имарҭақ, ихы иатҵаз, ашыц абҕьы ҭарҵарц зрыдиҵаз.

Ҳаидар дахьышҭалоз аҭзамцаҿ икнаҳан ауапақәа ҩба. Акы, данычкәыназ аахыс ишәыз, зимцеи ирылеигаз, аибашьрақәа раан, ицәышхахьаз, ихахьаз, зхәы каԥсахьаз. Уи иакәкнаҳаз ахылԥарчи ахҭырԥеи, убарҭгьы аупа аҟара агәаҟра рхыргахьан. Уи иавакнаҳан аԥсуа шәақь, зыҵхаара ҭызаахьаз, имыцхәны иахьхысхьаз аҟынтә. Убарҭқәа рааигәара аҭзамц иадыкнаҳалан аҳәеи аҟамеи Аҟама ахыи-аҵыхәеи аҩеижьра зхылахьаз, аслан бҩышла ичаԥан. Амаҟа акыр зхыҵуаз маҟан. Иара Ҳаидар ихаҭагьы игәалашәомызт уи ахьиднагалаз. Аҩбатәи ауапа ҿыцын. Ианилшоз, аизарақәа рахь данцалоз ишәиҵалоз акәын.

– Абраоуп сара сыԥсҭазаара ахьыҟоу, – иҳәалон, аҭзамц икыдыкнаҳало имаҭәақәа дрыхәаԥшуа, Ҳаидар. – Ааи, ааи, аброуп иахьыҟоу сашьа Аԥьрыцба Ажьгьерии сареи ҳаԥсҭазаара. Аха зегь реиҳа абарҭ санрыхәаԥшуа Аԥсны ауп избо. Гәаҟра згымгац, Анцәа ирманшәалаша Аԥсны...

Иҟалон убри еиԥш аамҭақәак,Ҳаидар азәгьы

ибара иҭахымкәа, ихы даназаанхалоз. Убасҟан, дҭазы-ҭазуа иаацәыригон, гәаҟ ашәак. Усҟан игәы иаанагон ибжьы хара имцозшәа, аха ицон хара. Иашҭа инҭыҩны Саɜтәыла иналыҩуан. Уа иаанымгылакәа, Аԥсны зегьы иныкәҩуан. Избанзар, Аԥсны ахьаа захьынԥьара ихьаан...

Уа, каҵәара цыԥхьаза зыбжьы
ахыҩуаз, Ажьгьери ахаҵа,
Уа, каршәра цыԥхьаза иқәмацәысуаз,
Ажьгьери ахаҵа.
Уа, Аԥсҳа Қьалашь Ачачба
иарҭьажәҩаз, Ажьгьери ахаҵа,
Ҳаи, ҳаи, аурысҟәа Аҟәа абаа
иҭазыргьажьыз, Ажьгьери ахаҵа.

Убри нахыс аҳаԥшьа дҭалан иҿиҵәахызшәа, мамзаргьы атыша дызхыҟәгылаз леиматәан аҵа дылҭахәаша дагазшәа, уаҳа ибжьы мго, иҩонытҟа ааҭынчхон. Иара ихала ддәылмҵыкәа уахь азәгьы дыҩналомызт.

Ацәа далҵит ианаамҭаз, Ҳаидар. Асасцәеи аԥшәмацәеи зхәы иахатәаз рыбжьы гомызт. Урҭ реҟәа рыман Мзымҭа азиас ахь илбааны иҟан. Илабашьа наиҵарсуа адәахьы дындәылҵит, Ҳаидар. Ԥытраамҭак ашҭа длаҩеиуа дыҟәын. Акы дашьҭазамкәа, акы дашьҭазшәа деимдон.

Иаԥхьаҟа шьаҿак ҟаиҵацыԥхьаза маншәаларак дашьҭан. Иаснагь игәаҵаҿ иҭиҳәаауан акы. «Ишыдыдуа ақәа ауам» – ҳәа. Имаҟа ҿеиҳәо дааҟалеижьҭеи, уаҵәтәи амшахь акәын дахьыԥшуаз, иара. Абжьыуаа рҟынтәи асасцәа иҵааз дахьрыкәгәырҵьаз акәу, мамзаргьы ҩныҵҟала уаҵәтәи амш дахьазхәыцуаз акәу, иҩоны днахыԥшны ашьхарахь дшыԥшуаз, иимбоз, аха ибарц ииҭахыз, гәаныла ихы-игәы иҭаз, ажәҩан ааимҟьазшәа еилаарцыруа ашьхақәа днаргәыдыԥшылеит. Убасҟан дшыҟалаз иара иоуп издыруа. Ашьха иагәдыԥхалоз амра ашәахәа игәы инҭалашеит. Хара изымбоз иблақәа шаатыз еиԥш, иаатит игәгьы. Игәы шгәырҵьоз еиԥш, иагьҭыԥсаауан. Изаатыз ишьхақәа, ахьзы зхьыршаз, жәҩнгәашәԥхьара нагɜара шамамыз. Амацәыс еимҟьара аԥҵақәа еиыҩрссо ишцо еиԥш, ихшыҩ ҵары ашьхақәеи иареи рыбжьара иныбжьамацәысит. Убасҟан ибеит даҽеакгьы. Урҭ ахра дуқәа роура иазҳазшәа. Амра шәахәақәа рыкәҵәишан, аҟиар еиԥш ирыхан ажәҩанахь иргозшәа. Убасҟан иҽеиҵихит, иаргьы. Иҽеиҵихит избан акәзар, ихы идыруа даақалеижьҭеи, ашьхақәа рыжәҩахыр акәын ижәҩахыр заҟараитәуаз...

Ашьыбжьышьҭахь исасцәеи иареи инеидтәалан ацәажәара иалагеит.

– Уажәшьҭа сыԥсыр ԥьанаҭ сҩоит, сашьа иԥсы

шҭоу ахьсашәҳәаз азы, –иҳәан, игәы хьаас иҵала здырхуада, илабашьа, аԥынҵа ала акәыстҭақәа рырцыхцыхра далагеит, Ҳидар.

– Нас ишԥаҟалеи уи нахыс ахҭысқәа, Марқәан Наҩеи ажәабжь иман Убыхтәыла даннеи? – дҵааит Мсоусҭ.

Ҳаидар уи азҵаара дазыԥшызшәа, ихы-иҿы аалашеит.

– Убри аҽны инаркны иалагеит сызқәымгәыҷуаз, аха уаҳа ԥсыхәа ахьысмоуз, аҩбатәи сыԥстазаара. – Дахьтәаз иҭып шаҟа изыманшәалоу гәаиҭарц иҭахызшәа дааҳәацымацын, нас ҷьарак иҿаанкылан, иажәа анагзара дналагеит. – Акада даҽеак ыҟоуп ҳәа сыҟамызт, сыԥстазаарақҽ. Ахра иаҿоу ашәарах еиԥш схы сақәиҭны акәын сшыҟаз. Аха мҩак еиԥш амҩақәа рацәазаарын, ауаҩ иԥстазаараҿы. Зегь реиҳа исцәыуадаҩыз, Марқәан Наҩеи ауаҩы дызхысшьааз еиликаарц абрахь данаа, уи амчыбжь шаҟа гәырҩа схызгаз уа. Зҿы снеиз Барчан Ахлоу лымкаала дсыцклаԥшуан, схымҩаԥгашьа еиликаарц. Сыԥшын, ашьра зқәу ауаҩы даныршьуа аамҭа дшазыԥшыу еиԥш. Уи амчабжь сара исзаԥсахеит ԥстазаарак. Ҷьарак сыстәомызт, сызгыломызт. Аиҳаразак уахынла соузыцәахуаз. Уаха шаанза ажәҩан сатцаԥшуа, аецәажәа сыԥхьазон. Ауаатәыҩса рыԥстазаара еиԥшуп урҭ аецәажәа. Зны ишапшапуа ушрыхәа-

ԥшуа иныҿцәауеит. Уи нахыс уаҳа иубараны уҟазам. – Ихы ҩышьҭхны ахәыблы дҩаҵаԥшит Ҳаидар. Уи ахәыблы Дамаск бзиа иибаз аԥҳәызба лҟны иааихәаз асахҭан, абалышьқәа злихуаз, аҵкьыс еиқәаҵәан. Шәышықәса зхыҵуаз ахәыблы, ақьырстақәеи, ахаҳәцәаҳәқәеи, иақәыз аисыр ҵаҟалеи, аҟаза ду ишәызшәа еиқәаҵәан. – Сажәа еихысҳәалоит, аха, –деиҭаналагеит ацәажәара, Ҳаидар. – сара сыԥстазаарақҽ ҩ-фҩык роуп исаҳауа. Ҳадгьыли абри алҩақыи рыфҩы. Абри ацәеи-жьи исыкәу ҳадгьыл иатәушәа збоит. Абри алҩақ афҩы зхым ачаҧьа, сара сзы ичаҧьазам. Алҩақ сԥынҵа имҭаскәа сагьзыцәом. Еиҭа алҩақ афҩы налбааидеит Ҳаидар. Уи алагьы иԥсы ааивиган ацәажәара дналагеит. «Сара избоит ариабжьарак мыцхәы ушыгәаҭеиуа», – ҳәа сеиҳәеит, шьыбжьышьҭахьк игәашәаҿ ҳгылан амҩаду ахь ҳаныԥшуаз.

– Мгәаҭеишьас исымоузеи, исхароу макьана еилкаам, – сҳәеит саргьы, аԥшәма иҵаашьа оумак иаасгәамҧхакәа. – Наҩеи иаара ахыԥеит.

– Мап, уи иаара макьана иахыԥазам, – ацәажәара дналагеит Ахлоу. –Саҳәшьаԥа Марқәан Наҩеи Асазтәыла акәым, шьха нхыҵ аҟабардақәа рҟынза дназахьеит. Аурысқәеи ҳареи ҳаидысларақәа иҿалаирхәхьеит. Зынгьы, аҭырқәцәа рхы бааԥсны иаадырԥшуа ианалага, шәакь

шьҭыхла дырҽагылахьеит. Шәарыцара дахьцаз ахрагь даҽахахьеит. Уахыки ҽнаки гәырзганла дҽаҳәаны дыкнаҳан.Ус аламала мҩакаҿ акы иацәшәо иакәзам иара. – Нас Ҳадар иахь даахьаҳәны ус иҳәеит. – Иаамҭа ахыҵам, аха иахьа, ма уаҵәы даароуп. Иудыруазеи иҟало, иагьа умҳәан аамҭа мыждак ҳҭагылоуп.

«Аамҭа мыждак ҳҭагылоуп» – ҳәа Ахлоу ииҳәаз Ҳаидар ихахьы изаамгеит, азныказ. Аамҭа мыжда иара иакәын иззыҟалан иҟаз. Убри аҟынтә, Ахлоу игәы ҟаиҵарц оума, мамзаргьы мчыла иҟәигоз ичҳара хыжжма, ус иҳәеит :

– Сишьҭалоит Наҩеи, сеы акәадыр ақәҵара азин суҭозар?

– Уара амҩа уқәлартә уҟазар умдыруеи, – Ахлоу иаарԥьбарашәа Ҳаидар даахьижәеит. Нас дагьынаԥшит раԥхьа ишьҭаз адәы аҵыхәахь. – Иара иоуп, – дыҳәҳәеит Ахлоу.

– Иара дарбану? – Ахлоу ибжьы даҵҵкьашәа даҵааит Ҳаидар.

– Саҳәшьаҧа , Марқәан Наҩеи...

Ҳаидар ишьамхқәа аҵысра иалагеит, Наҩеи абнара даалкьан адәы аҵыхәа данаақәгыла. Аҟарма аҵла амахәқәа ишрыкәшо еиԥш, еихьыс-еиԥысуа ижәлаз ихәыцрақәа ихәцәа ҵыркаауан. Издырамызт уи ажәабжьс иааигараны иҟаз. Наҩеи иаҳа-иаҳа дааигәахацыԥхьаза, ишьҭахьҟа акы ихан

дагозшәа ибон. Ашьрахь инаргаз, ашәақь ҭкьара дшазыԥшу даҩызан уажәы Ҳаидар Гәананба.

Ахлоу иаԥхьаҟа шьаҿақәак ныҟаиҵеит, Наҩеи имҩа иркьаҿырц иҭахызшәа.

– Уахьцо уаалеит, – ибжьы неиҵихит Ахлоу. – Исзааугазеи ажәабжьс, бзиароу цәгьароу?

– Бзиароуп, саншьа, – иҳәан, иҿы дынеыжәԥеит.

Ҳаидар ишьамхқәа наиҵаҟәалан дкаҳарц ак ааигымхеит, «бзеиароуп» – ҳәа ажәа аниаҳа. Ихлахаҵ аагьыжьит, азыхәашь дзыхгылазшәа. Аха иаразнак ихы инапаҿы иааигеит.

– Ухынҳәыцыԥхьаза иаснагь абзиарақәа ааугалааит, саҳәшьаҧа, – Наҩеи диеигәрҭьон, ихиҿы ихалашо, Ахлоу. – Исзеиҭаҳә иубаз-иуаҳаз...

Аҩны ианааҩнала, Наҩеи ианшьа изеиҭеиҳәеит иибаз, иаҳаз акы ацымҵакәа, ак агмырхакәа. Ԥсы цқьала иаазаз Наҩеи, дахьцалакгьы шьапымшла амҩа дықәлон, мышьҭабзиала дгьыжьуан. «Наҩеи дыбзиамхар ҟалоума» – ҳәа рҳәалон уи дзаазаз, Ахлоу дыздыруаз.

– Баша умаазап сыгәра ганы, – иҳәеит Ахлоу, ихы Ҳаидар инаиқәкны. –Иахьарнахыс уара ухьчара ҳхы иадаҳҵоит. – Абарҭ ажәақәа аниҳәа, Ахлоу иԥсы ааивигеит. Ашәыб хьамҭа зқәыжьыу амахәқәа аԥша асны асы анрықәнаҳәалакь амахәқәа решеиҵырхуа еиԥш, иҿеиҵыхра далагеит Ахлоу. Иагьа умҳәан, иара изыҳәан ихьамҭан,

игәра ганы ииаз ауаҩы, насгьы иҧкәынзаз, ихәҭамыз ала изныҟәара. – Саҳәшьаҧа Наҩеии уареи еишьцәак реиҧш шәааивагыл. Аамҭа зегьы ахәшәтәуеит. – Нас Наҩеи дцак еиҧш инаидиҵеит. – Ушааҧсо збоит, аха ақыҭа уналагьыжьны ахацәа еизга. Изаҳәатәу усгьы уара иудыруеит. Ууанза Ҳаидари сареи шьтәак ахәда аахаҳцәап. Ҳиқәныхәап-ҽыц иҳаднагалаз ҳашьа. Ҳазлатәоугьы инараҳҳәап иҟалаз ахҭыс.

– Иҟоуп иуасымҳәац даҽеакгьы.

– Бзиароума исоуҳәараны иҟоу?

– Бзиароуп, бзиара. Ҳаидар аргама аҧҳәыс дҳәаны дизтәоуп.

– Нас дабаҟоу уажә лара?

– Лаб иҩоны дыҟоуп.

– Уара дубама хаҭала?

– Ааи, дызбеит, сагьлацәажәеит.

– Нас илҳәазеи?

– Ажәа илҭаз аҽы дыҟоуп...

– Лара лыда уаҳа иубада?

– Лаб, Барыц Мсалы. Барыцаа рыжәла инагоу жәлоуп Сазтәыла.

– Ус анакәха, абра ҩ-уск ҟаланы иҟоуп. Акы, зхы зыхьчарцаз ҳгәра ганы ииаз Ҳаидар Гәананба иҭынчу аҧсҭазаара иҭара. Ҩбагьы, уи изҳәоу аҧҳәызба ишҟа лаагара. Уара угәы ишҧаанагоу, Наҩеи, – Ахлоу ус еилыргатәык акәзааит, мамзаргьы мҩа харак данықәлоз акәзааит, иаҳәшьаҧа диазцаауан «угәы ишҧаанаго» – ҳәа. Усҟан Наҩеи дмыццакзакәа, иажәа днаҧшны, аҭак ҟаиҵон. Уажәгьы дааҧышәрччан, ианшьа изцаара аҭак ныҟаиҵеит.

– Анцәа имч ала, аубыхқәа ҳцас еиламгазакәа ҳаауеит иахьа уажәраанза. Уара иаауҳәо ҳацныҟәоит ҳаргьы.

Ус анакәха, уааццакы, ҳгәылацәа абрахь уаасызрыҧхьа, – иҳәан, дахьтәаз дҩагылеит, амахә иқәыраах аҧсаатә еиҧш дааццакны.

Иааҧсахьаз амра, уажәшьҭа саргьы исыхәҭоуп схы нықәсцарц аҳәозшәа, аҧыр рҭәаҩы, аҕа зырҭәҳәаны аҧырҕы иҽеҳәихыз аихарш еиҧш,иуаркалеиуа амшын азаалара иаҿын. Мраҭашәара хәцыҟаҧшьаан. Барчан Ахлоу игәылацәа иааиз ирыздырамызт дызрыҧхьаз. Аха аҧшәма иҿаҧшылара злаҟаз ала,ишәарҭоу, ма иуадаҩу ус ыҟамызт азыҳәан даргьы ргәы рҭынчны, ашҭа агәҭа иқәгылаз араду ашьапаҿы игылаз арымзқәа рахь рҿынархон. Ашьтәа жәны ианҭырга, аҭыҧҳацәа ахәы андырхиа, Ахлоу игәылацәа аишәахь, инеиҧхьеит. Рхәы рнапы адыркаанза, Ахлоу, аишәа ахаҿы итәаз, дҩагылан ус иҳәеит:

– Сгәылацәа сашьцәа, – аишәа иахатәаз азәазәала лаҧшыла иааимидеит. Даргьы

иреиҳәаран иҡаз иныҟәырԥшшәа ишырдыруазгьы, ҽыцк раҳарц рҭахызша иҽаԥшуан. Убас акәын ишыҡаз аубыхҟәа рҵасҟәа. Ашьхара злеибарку, ахра дуқәа рыла шакәу еиԥш, даргьы шәышықәсала иаазгоз, рыламыси, аиҳаби-аиҵби пату еиқәҵарала реихаҵгылара акәын. Ԥан змам зиаск шыҡам еиԥш, рхымҩаԥгашьа акәын, рыԥсҭазаара ԥанс иамазгьы. Иагьԥан бзиан уи. «Амилаҭ еидара, еидарам» – ҳәа иҳәалон Барчан Ахлоу. Рыԥсадгьыл аиқәрхаразы иагьа игәаҡхьазаргьы, уи аидара дара рзы иадарамызт. Убри азакәхап изаԥырҵаз абри аҩыза ашәагьы.

Уа, сиуа мақәа, Аԥсадгьыл азы аидара еидарам,
Уа, сиуа мақәа, ашьха укыдыума,
уахьцо ладароума,
Ужәлар рзы узҵо аидара еидарам.
Уа, сиуа мақәа, уи иаҵам суаҩуп ҳәа
ҳәашьас имоузеи.
Уԥхзи ушьеи зықәҭәам, Аԥсадгьыл иазыууазеи.
Зыԥсадгьыл аидара иаҵам адунеи дзықәузеи.
Уа, сиуа мақәа, Убыхтәылаз аиадара
хьамҭоуп зҳәода.
Аубыхҟәа раҵкьыс, Аубыхтәыла зызгәырҩада.
Ҳаит, ахаҵәа, шәнеивагыл, уа, сиуа мақәа...
Ахақәиҭра марианы иузҭода, уа, сиуа мақәа...

Барчан Ахлоу иажәа дназлагаз, ииҳәаша деиҭа назхәыцит. «Ухәыцны уцәажәарц азыҳәан, заанаҵ ухәыцроуп» – ҳәа ауаа ҟәышқәа ишырҳәо еиԥш, ахразага икылихуаз иажәақәа, ачачхалеи иаными азыхь еиԥш аҿынаирхеит.

– Шәара шәаасыԥхьеит жәытәнатә аахыс пату ақәҵан иаагоу уск азы, – иажәа аанкылан Ҳаидар дахьгылаз ашҟа днаԥшит. Иара, Ҳаидар иакәзар, аарҩара иарҩежьхахьаз аҳаскьын, ақәаршаҩы анақәҭәалакь аԥсы шеивнаго еиԥш, иԥсы еивганы дгылан. – Абра итәоугьы, итәамгьы шәхаҵкы сцеит, – иажәа дналагеит Ахлоу. – Издыруа шәыҟоуп, аха иззымдыруагьы ишәасҳәар сҭахыуп. Абри игылоу арԥыс. – Ҳаидар иахь инхьаирҵшит игәылацәа Ахлоу. – Даԥсуоуп, Асазқәа дреиуоуп. Мзымҭа нырцә Тышаду ақыҭа датәуп. Жәалала д-Гәананбоуп, Ҳаидар ихьзуп. Иаб Рашьыҭ Саҙтәыла унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо рыгәҭа дгылоуп. Абри арԥыс иакәзар, шәара шәыбла дабоит, шәыбла абзиа абааит, макьаназ иҟамлац ашәыр даҩызоуп, аха сара изласаҳаз ала, рқыҭаҿ аҵеи бзиа ҳәа ишьҭоуп. Уажәы дақәшәеит амашәыр ду. Ауаҩы дишьит, аха иара акгьы ихарам. Уи аиаша аилкааразы уахь исышьҭыз саҳәшьаԥа Наҩеи иахьа оуп данааз. Ажәабжьгьы ииашан исзааигеит. Изыхҟьазгьы абри ауп. – Ахлоу игәылацәа ирзеиҭеиҳәеит иҟалаз ишыҟалаз, нас иажәа

инацитцеит. – Ҳара, аубыхҟәа ҳцас ала, сшәыхьча ҳәа ҳашҭа иҭалаз, ахара идымзар ишҳахәҭоу ҳизныҟәуароуп. Убри аҟынтә, саҳәшьаҧа снапала исаазаз Наҳоеи иареи иахьарнахыс еишьцәоуп. Убри анаҳосгьы, шәгәы иаахәарагьы нашәасҳәоит. Ҳаидар ҧҳәыс дҳәаны дизтәоуп, аха ачара аура дахьымзеит. Лара лажәа ажәоуп, мшын нырцә акәзаргьы диццоит. Ус анакәха, уи аҧҳәызба даазгоит абрахь. Ачара рзызуеит, ауаа надгалан...

Ҳаидар Мадлеии Мсоусҭи днарҿаҧшит, ажәабжь, иреиҳәоз ишазызыҳоруаз еиликаарц иҭахызшәа. Ҳәара аҭахума, даргьы рхы кыдҭан изызрҳоуан, дызлагаз ажәабжь ахькылсуа еилыркаарц.

– Уи аахыс сыҧсҭазаарагҿ исмаҳаит сгәы иахәашаз ажәа, убри ауха исаҳаз аҳоыза, – ихыиҿы ааихалашан, иажәа дналагеит Ҳаидар. – Усҟан сара сшыҟалаз атәы аҳәара сцәыуадаҳоуп. Сара схы акәмызт хьаас исымаз, исызҳәан итәаз Абарыц-ҧҳа лакәын. Ҧсаҭа бзиа лара. – Ахышә дындәылаҧшны наҟ адәахьы днаҧшит Ҳаидар. Иареи-лареи еицымҳаҧыргаз амҳоа днаныҧшылан, ҵа змазам лаҧш, ахьымназо хара дагазеит. Аха ахшыҳо шынаскьо еиҧш, иагьааскьоит. Дызхьымзаз акы дашьҭаҵызшәа, ихәыцраҟәа ииҳәоз ажәабжь ахь иааскьеигеит. – Жәытәнатә аахыс еицырдыруа усуп, аҧҳәыс лаҧхьа ахаҵа дыҧсырц шахәҭоу. Аха

лара дцагәышьеит, саҧхьа, ҳахшара еиҵааза, ҳнырха ҳнырҵы. Аҵҳа ҵәыры амаакыра дысзаҳоызан, лара ҧсаҭа шкәакәа. Анцәагьы-ауаагьы рҿаҧхьа сылзыразуп. – Еиҭа иҽааанкылан ахәышҭаара дыеҳәаҧшуа, ихы иқәжь дтәан. – Зны аҧхьаҟа саҧыҳолан, даҽазныхгьы ашьҭахьҟа схьаҵуа, сцәажәара шуадаҳоугьы збоит, аха саҭашәымҵан. Ауаҳоы игәалашәара шаҟа иҵаулоузеи, дадраа. Ҳабацәа урҭ рабацәа рҟынтә иажәабжьны исаҳахьеит, аԥьамцәа, арабцәа, уҳәа ҳақәлан Аҧсны иазырхьаз. Аха сара сыбла иабаз оуп акаамеҭ. Аурыскәа иаҳзыруз. Аурыскәа Аҧсны ҳақәцара ауп хықәкыс ирымоу. Ҳара ҳхала ҳаума, Кавказ иқәынхо зегьы. Аубых нагақәа, з-Ҧсадгьыл фырхаҵарыла иқәыз, ақәзаара иаҿуп. Хәыҷы-хәыҷла ҳаргьы иааҳадгылоит. Аҧсадгьыл азҵаара даараза иуадаҳоыу зҵаароуп. Ҳаҭеимышхара, азәы ихала уи имызбароуп. Убри ауп ирыхьыз аубыхҟәа. Аҧхьагыла ииҳәо мацарала, жәларык рызҵаара узбар ҟалом. – Еиҭа ахышә ахь днаҧшит, аха адәахьы убас ала илашьцан, убла аҵәыршы ҭакызар умбо. Нас исасцәа рахь даахьҳәны иажәа дналагеит. – Аҧсны иаздыруам убри еиҧш аамҭак, Аҧсҳацәеи аҧсуааи рҳәатәы еиқәымшәо. Еех, сыҷкәынцәа, сысасцәа дуқәа. Шәара шәеиҧш иҟаз арԥарцәа еиҿамсқәа ракәын Аҧсҳа Қьалашь дзыхьчоз. Убарҭ ҳрылан Ажьгьери сареи. О,

дадраа, ашәышықәсқәа рахьынтә знык оуп, жәҩангәашәҧхьара аҟынтәи, Анцәа ауаа данырзааишьҭуа Аҧсҳа Қьалашь иҩыза. Аха уи итәы аҳәара салагаанза, сажәабжь неиҧкааауа сҽынасхап. – Ҧыҭраамҭак ахәыцра иҽнаҭан днатәеит Ҳаидар. Адәахьы иҭынчран. Мзымҭа абжьгьы уи аҟара игомызт, аҧша аҭамзар акәхарын. Уахынлатәи ҧсаатәқәак инахара-аахаран рышьҭабжьқәа гон. Ҳаидар ихы ҩышьҭхны ахышәахь днаҧшит, аха акгьы ибарҭамызт. Нас ицәымгыз алашьцара дналахәыцуа даатәеит.

Амца еихсыгьыр ҟалозма Ҳаидар Рашьыҭ- иҧа Гәананба иҩнаҭа. Ахьаца мҽы иахылҭуаз амцабз, рыбзқәа еишьылза, аҽыҩ ҷкәынцәа анеивасуа еиҧш, еивасны ахәблахьы рҽыҳараркуан. Рыҭаҟа иаанрыжьуаз аҧырҕқәа, ахәышҭаараҽы игәзыр-ҳагаха, амза аҭәымҭаз ажәҩан агәаҽы ишапшапуа еиҧш, ихәыҭа шапшапуан даргьы. Адунеи амра амбар ишыхьшәашәахо иаҩызан, аҧсуа нхаҩы ихәшҭаара ҧырҕыла иҧхамзар. «Аҧхара ахьыҟам, аҧсҭазаарагь ыҟам» – ҳәа иҳәалон иара, Ҳаидаргьы. Аҧсуаа ажәытәза амацәыс иацыр-ҟьаны амца ашьапы ркызҭгьы, уи амацәыс амчра иамаз наҭаҭан, рхәышҭаара агәы шаҳәшаҳәуа иаауан, иагьа сыҭҳәеи, наатәи шырзасхьазгьы. Аҧсуа ихәышҭаара илаҧсаз аҧырҕқәа, шаҟа иҟәазыз аҟара игәгьы ҭыҧхаауан. Иаснагь

изаҳаракыра дуз идунеигьы арыҧхон. Убри азоуп Гәананба Ҳаидар иабиҧара ахәышҭаара изахзызаауазгьы.

– Ех, дадраа, ауаҩы и-Ҧсадгьыл ишьапы ықәгыламкәа, атәымцьара иагьа ҧсҭазаара бзиа имазаргьы, акгьы иаҧсам. Аубыхқәеи ҳареи ешьарала ҳшеизааигәоугьы, Сазтәыла сшьапы ахьалызгаз, урҭ амшқәа сара сзыҳәан еиқәара мшын. Аха иҟасҭараны иҟааз, сзықәшәаз схы ансраалар акәын. Анцәа злыҧха ииҭаша Марқәан Наҩеи, иашьас исзыҟалаз, аха аҭыхәтәаны назаза исцәызыз, мҳаҵьырра дахьагаз иахҟьаны. Аҧсҭазаарахь сыргьыжьра, сшьапы сықәргылара даара шьарда илшеит. «Имҧсша аҵьма амахә азылаҟәуеит» – ҳәа, саргьы сирманшәалеит...

– «Имҧсыша аҵьма амаҭә азылаҟәуеит» – Ҳаидар иажәа дналагеит, амца аҧхара игәышҧы наҭан...

Ҽнак Наҩеии Ҳаидари дрыҧхьеит Ахлоу.

– Иааит аамҭа, Ҳаидар изҳәаны итәоу лаагара, – иааидгылаз арҧарцәа дҭак еиҧш днарацәажәеит. – Уара, Наҩеи, иуццаша аҷкәынцәа ааҧшааны, иугаша уара иудыруеит, уаҭәы ианаашо амҩа шәықәлароуп Сазтәылаҟа, ҳҭаца лаагаразы.

Уи акәын ирҭахыз даргьы. Ҳаидар иаразнак еизигеит уахь иццашаз иҩызцәа. Адырҩаҽны рҽы, ркәадыр еиқәных, ашҭа иқәгылан Ахлоу иааира

иазыҧшны. Аубыхқәа аиҳабы-аиҭбы рыпатуеиқәҭара валашьа амамызт. Амҩаҽ арҧыс ҽеыжәлан дышнеиуа, абырг шьапыла дааиҧылар, иаразнак дынҽыжәҧан аҧсшәа еиҳәон. Имҩа дықәымҭакәа ҽеыжәломызт, дааизыҧшуан. Мамзаргьы иҽы днақәртәан, дахьнзацоз днаскьеигон.

Аҩны даадәылҭны, изыҧшны игылаз арҧарцәа даарыдгылан, ибжьы нарықәиргеит Ахлоу.

– Уа Анцәа, ҳара аҧсы ҳҳазҭаз, иагьҳҳызхуа. Уара иаҳзаауго зегьы ҳақәшаҳаҭуп. Уара иҳауҭаз адгьыл ҳахыумбаан, сукәхшоуп, суззатәыуп. Сашҭа аҭаазагарашәа ҭыҩраны иҟоуп. Убри шьарда анарха аҭ. Аиреи аҽиареи ҟало, дгьылижәҩани рышьхәа еивҭанаҭы, ҳара ешьарала еиласоу аҧсуааи, аубыхқәеи адыҕақәеи, ҳамра атыҩ иамкуа, ҳадгьыли ҳареи ҳаибаазартә,ҳҳыхьчара ҳалшауа, Анцәа ду иҟаҭа. – Иаҧхьа игылаз арҧарцәа днарыхәаҧшит, Ахлоу. – Шәара, сыҷкәынцәа, шәызқәло амҩа иҧшьоу мҩоуп. Аҧсуа ҷкәын ҧҳәыс дизаажәгоит, шәара, убыхқәа. Гәананба Ҳаидар Убыхтәылаҟа дзааз усгьы ижәдыруеит. Ус анакәха, шәхы шымҩаҧыжәгаша шәара ижәдырып. Уи аҧҳәызба, сара сҭаца, лаб иҩны иахылаҧшуазар ҟалоит, убри аҟынтә шәгәышәеаныз. Ҭаацагацәак реиҧш акәымкәа, мҩасҩцәак реиҧш шәхы мҩаҧыжәга.

Ҳаидар Мзымҭа дыршәымган. – Нас ибжьы ҽацаза инарықәиргеит: – Ҳаи, ҳаи, Аубыхқәа, сашҭа ҭацаагарашәа нҭырҩҩны, шьапымшла амҩа шәықәла.

Наҟ, ихароу ашьхақәа рҟынза оума,мамзаргьы амшын ацәқәырҧақәа идрыбзоз аҧаҩқәа рҟынза оума, Аубыхтәыла зегьы иахыҩуашәа иаагеит аҭаацагарашәа.

Уа, амҩа ҳақәлоит, амҩа бзиа,
Ҭацаагароуп, раида рашьа.
Бымшны-быҭхны ҳашҭа бҭалааит,
Аҭаца мыш, раида рашьа.
Уа, аубыхқәа, ҳажәла иацлааит,
Ҳаҽиап-иҳазҳап, раида рашьа.
Мзашәа длашоит, мрашәа дкаҧхоит,
Аҭаца иааго, раида рашьа...

Ахлоу иашҭа абжьы иҭыҩуаз, нас уи абжьы иаҳа-иаҳа наҟ инаскьоз,иҩны аҧхьа адәы ишьҭаз инахысны Аҧсныҟа ҭаацагара ицоз рашәабжь иаҳауан.

Аҭаца лаша лымҩа ҳақәуп,
Аҭаца лаша, раида рашьа...

Аҽны амш бзиан. Аҽны мацара оума, мчыбжьык аахыс ажәҩан агәы ҧҭацкгьы хыршәламызт. Амра

хааза иҧхон. Аҳауа акәзар, абымба узамҩа инадукылар еиҧш, иҟәымшәышәза акәын ишыҟаз. Аҧсаатә доусы дара рышьҭыбжь ала иҷырҷыруа ашәа рҳәон. Аҧсаатәқәа зегьы рҭыҧаҽ иҟан, ҧсаатәк ада. Уи аҧсаатә шкәакәа, Мсалы Барыцба иашҭа иқәгылаз аҧсаҭла иқәтәалоз. Уи зыҩны Наҩеи Марқәан Ҳаидар Гәананба Гәында диццараз ажәа анилҭа инаркны, иныҭаба ицеит, уаҳагьы ихнымҳәзеит. Уи аҧсаатә шкәакәа абжьазра гәырҩа цәгьаны илзыҟалеит Гәында. Ашьыжь дҩагылар дыҩны уи аҧсаҭла днаҭаххуан. Амахәқәа зегьы лаҧшыла еимылдон. Уаха алашьцара иаалымнахаанза дахылаҧшуан. Ажәҩан даҭаҧшуан, уи иалыкәкәаан ишаалоз лбарц лҭахны. Аха лгәыҕра башахон. Амра гылон, иҭашәон. Уахынла дызмыцәо, дгәаҭеиуа дылан лиарҭа. Хәыцра шәкы лхы иҭагьыжьуан. «Иашамкәа иҟасҭазеи?» – ҳәа лхы дазҭаауан лара. Инықәлҭон- иаақәлхуан, аха Анцәеи ауааи илаҩҧнырҳәаша лыҧсҭазаараҽ шьаҽак ҟалымҭацызт. Акы заҭәык, Ҳасан Алоу ажәа анылниҭа мап ахьылкыз ада.

Уахык дызмыцәо, дгәаҭеиуа лиарҭа дшылаз, ашарахь инеихеит. Убасҟан илызгәамҭазакәа ацәа дынҭанагалеит. Ҧхызлагь илбеит, ажәҩан иалыкәкәан ишаалоз еиҧш, аҧсацла амахә иаақәтәеит аҭыс шкәакәа. Гәында Барыц-ҧҳа,

быргарц аҭаацагацәа ахьаауа бымбазои ҳәа ҽаанаҭыхит. Ацәа даалҭын, лиарҭа днылҟьан, абарҭа дныҭаххит. Аха лыҧхыз шыҧхызыз иаанхеит. Иҟамызт уи аҧсаатә шкәакәа...

Убри аҩны аби-аҧҳаи аҧса ашьапаҽы итәаны уажәы-уажәы ажәҩан иаҭаҧшуан, аҧсаатә шкәакәа аауазар ҳәа...

– Анцәа иоуп знапы ҳаныу, сыҧҳа, Анцәа...

Ларгьы гәаныла лаб инаицылҳәеит...

– Ҽышьҭабжьк саҳаит, – дахьтәаз дҩаҭҟьеит Мсалы. – Бара ибмаҳазеи?

– Мап, исмаҳазеит – лҳәеит Гында, лаб ииҳәаз даарзызан. Аҩышьҭыбжь цәгьароу бзиароу изызкыу лзымдыруа.

– Бнеи аҩныҟа, – иагьа умҳәан, иҧҳа дахьдырхәырц иашҭа шьоук ҭалар ҳәа ацәшәара иман.

Гәында днеиҭаҟьан, аҩны дныҩналеит, аха лгәыҭҟьа-ҧсыҭҟьара иахҟьаны иааигәахаз аҩышьҭабжьқәа лаҳауамызт. Мслагьы дахьышьҭалоз, ихаҽ икыдгылаз, ишәақь ашҟа иҽынеихеит, аха уахь анеиха иоуаанза агәашә иаадгылеит ҽцәа гәарҭак. Иаргьы уахь ирццакны иҽынеихеит.

– Уамшыбзиақәа, уашҭа абзиараз ҳҭалааит, – иҳәеит Марқәан Наҩеи, Мсалы иааиртыз агәашә иҩзцәеи иареи шааҭалаҭәҟьаз. Насгьы, рызегь еибыҳәан иҟазшәа, иаразнак еицҩыжәҭит.

– Уа бзиала шәаабеит, абзиараз сашҭа шәҭалааит. – Иаразнак загьы днархьзаны рнапқәа ааникылеит.

Аубыхқәа дара ишырҵасыз еиԥш, абахә иалаԥкан идыргылазшәа, рыжәоахыр ҟьаҟьа дуқәа риашаны, рԥыза ииҳәарызеишь ҳәа иазыԥшын. Урҭ рхырҿқәа ахатца ԥшра зқәыз, иҭышәынтәалан, агәҭынчра аҵатцан, иззаиз аԥшәма ихәаԥшуан, бла хаала. Нас Мсалы ишҟа пату нақәцан даацәажәеит Наоеи.

– Абзиарақәа ирықәшәа аԥшәма, Мсалы Барыцба, уареи сареи мшқәак раԥхьа ҳаиқәшаҳаҭра шыҟац иҟоума.?

– Аԥсуа ииҳәаз ҳәоуп, шәлеи аоныҟа.

Убасҟан ажәоан агәы иалыууаа, амҵәыжәоақәа адыԥсалан аԥсаатә шкәакәа Барыцба Мсалы иашҭахь алеира иаҿын. Аухантәарак уи аԥсаатә ҷырҷыруа аоны иахаԥраауан. Зны-зынлагьы Гәында лоозцәеи лареи ахьыонагылаз ауада иныонаԥраауан. Мадина, леиԥш игәырҕьон иаргьы.

Аҵх ашарахь ианынеихоз оуп, акрыфа-акрыжә, пату еиқәцаны иангыла, Мсалы игәылацәеи Аубыхқәеи. Нас аԥсуааи аубыхқәеи изларҵасыз ала, илыцырҵаз оыцьа аҷкәынцәа, аҭаца даадәылырган, рымоа инықәлеит. Аҵыс шәкәакәа акәзар Мзымҭа азиас аҟынза Гәында илхаԥыруа ицон. Нас хынтә лхы иаахаԥырԥырын, хыхьынтәи

ҵаҟа ианылбааԥруаз еиԥш, ҵәонцәыҟа, ажәоан иоалаԥка иҵеит...

Ҳаидар иаалырҟьан ацәажәара даҟәыҵит. Иԥсы алагаоагара ицәыуадаохеит. Ԥыҵраамҭак ахәышҭаара дыҽҳәаԥшуа дтәан. Мадлеигьы Мсоусҭгьы уи иԥырхагахарц рҭахымызт, аха иагьа умҳәан иҟалаз-шыҟалаз еилыркаар акәын.

–Уи нахыс ишԥаҟалеи шәыԥсҭазаара? – дҵааит Мсоусҭ.

– Ааи, усҟан еиԥш абыржәгьы сыԥсы сыхәлачит, сзымцәажәо, – иблақәа ҵаҟа иԥшуаз оышьҭыхны дара днарҿаԥшит Ҳаидар, нас иажәа инациҵеит. – Аиашаҵәҟьа шәҭахызар, сара сакәым, Анцәа ҳазшаз изеиҭаҳәарым, лара азы даарган, дрыман ианааи. Анцәа имч ҕәҕәазаап, дадраа. Анцәа сирманшәалеит оуп уаҳа акагьы. Убри ашьҭахь, хымз ҳаҟан Барчан Ахлоу иоонаҭаҿы. Ачара ҳзиуит. Жәлары ишраҳауаз иоонаҭа ҳахиԥхьазалеит. Аҵыс хшы ада акгьы ҳагымызт. Аха ҳ-Ԥсадгьыл ҳшьапы ахьықәгыламыз амца ҳацранаҵон. Лара хәашабга, лыбла ҭырхаха, шьыжьы инаркны хәылбыеханза ажәоан даҵаԥшуан, Аԥсныҟа ҳазгараны иҟоу аҵыс шкәакәа аауеит ҳәа. Сара лара слықәшаҳаҭхон, лгәы срҕәҕәон, уи аҵыс ҳара ҳахьыҟаз ишымнеиуаз шыздыруазгьы. Аха ажәоан аҵаԥшра данаҟәымҵза ус ласҳәеит, енак.

– Баҟәыц ажәоан аҵаԥшара, уи аҵыс шкәакәа абрахь иаараны иҟазам...

– Избан? – лыблақәа ашәара рхылан даасҽаҧшит. – Избан абрахь изымаауа. Мшәан сара сакәымзи иаснагь изхаҧраауаз.

– Уи бара ибхаҧраауан б- Ҧсадгьыл бшьапы анықәгылаз, – сҳәеит сара , лара мцгәырҩала дахьыгәырҩоз даҟәысхырц азыҳәан. Ишаноу аҧсаатә зегьы реиҳа адгьыл ауп изыдҳәалоу. Уи аҭыҧ ааныжьны хара ицазом...

– Ма уа иҟазар сгәы ҭынчуп. Уи Аҧсны иҟоуп, аха ҳара?..

– Ҳара ҳтәгьы иазхәыцтәуп, – сҳәеит сара.

– Абра рнапы ҳақәыргылан ҳшырбоугьы, ҳабанзаҟазаауеи. Иаҳҳәап, ҳқыҭа, мамзаргьы Сазтәыла макьаназ ҳзымнеиуазаргьы, Аҧсны ҟьаҟьа дузза ҳара ҳзыҳәан ҭыҧк шҧаҟамлари. Ҳцап Бзыҧҟа, ма Аҟәаҟа, иамузозар, Абжьуаа рахь. Мшәан ҳахьнеилакгьы аҧсуаа рами инхо !

Сара избон лара л-Ҧсадгьыл ахь лгәы шеихоз. Иара саргьы убас акәын сшыҟаз. Аха ҵыхәтәаны уи амҩагьы алаҳхит.

Амца абзқәа ахьылаҟәыз акәхап, акәасҭҕақәа дҩарыхан, инеихәлеиҵеит. Даргьы уи иазыҧшызшәа, еидшылан ахәблахьы реыҩышьҭырхит. Исасцәа днарыхәаҧшын, «Ажәа шәасыршьит» – ҳәа аанаго, нас иажәа анагзара дналагеит.

–Сара схы здыруа сааҟалеижьҭеи, Анцәа дхасҵон. Усҟан исхыҵрын жәабаҟа шықәса. Саб

сиехьынҵаны агаҽахь, ҳажәлантәқәак ахьынхоз ҳашцоз, амҩан иаалырҟьан дцәажәозшәа, ма ашәаны иҳәозшәа иаацәыригеит. Убри аахыс, сахьааихьоу жәбоит, усҟан исаҳаз саб иажәақәа гәныскылан, иагьысхамышҭит. – Ҳаидар дааҭгылан, аҩны ахәблахьы ихы ҩышьҭхны дааматанеит. Нас иаб усҟан ииҳәаз игәаларшәо инацирҕызит.

Уа, геи-шьхеи аныҟамыз,
Уара уҟан, Анцәа.
Уа, зи мцеи аныҟамыз,
Уара уҟан, Анцәа.
Адунеиаҽ ҧсҭазаара аныҟамыз,
Уара уҟан, Анцәа.
Адгьыл уаҩҧсы данықәмыз,
Уара уҟан, Анцәа...

– Нас, адунеиаҽ азәгьы дыҟамзҭгьы, Анцәа дзыхшада? – саб сиазҵааит сара.

«Анцәа дзыхшаз иара ида азәгьы издырам.» – Иҳәеит саб, исҭаз азҵаара ааигәамҧхакәа. Усҟан сара уаҳа илаҽысмҭит. Аха ашьҭахь, аҧсҭазаара азыблара саналашәа ауп ианыздыр, Анцәа дшыҟаз. Анцәа иакәымзар сара уажәшьҭа сырхашҭхьазаарын. Анцәа имч ала ауп шәара шәныхаҧааҩ, сара сашьа, Ажьгьери Аҷьрыцба

иԥсы злаҭоугьы. Иареи сареи шаҟантә ҳҭахараны ҳахирԥахьааз, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, Анцәа ду. – Шәымҭақәак дынкахәыцуа даатәеит, аха ахәыцра уамазак иҽамҭакәа, ацәажәара дналагеит.

– Ажәеи-ажәеи еихысҳәалоит, аха Анцәа ихаҵара иазку уск шәасҳәар сҭахуп. – Иҽеариашан, илабашьа игәышԥы иныҵаргылан, ахәшҭаарахьы дынхиаашәа, иажәа инаԥишьит. – Дыҟан ҳара ҳажәлантәык, Иардар ҳәа азәы. Иа, Анцәа сикәхшоуп, уи дзымбацыз, уаҩы ԥшза дырбахьеит ҳәа сгәы иаанагом. Дзыхшаз иани иабигьы уааԥшзақәан. Иабиԥарагьы уаа нырҳақәан. Ашькыл ршьапы кыламкзакәа, аҽы иагьа иҳаракызаргьы, иҩаԥан иҩақәтәон. «Анцәа игәаԥханы иишаз уаауп» – ҳәа акәын ишрышьҭаз Сазтәыла. Иара Иардар, Анцәа ихаҵа ишьа далҵызшәа акәын дшыҟаз. Ихәда кылҳәан, изара паны, ижәҩахырқәа ацаҟьа иагәылаԥҟоушәа, иҟьаҟьаза. Саҵашәымҵан, дадраа сысасцәа, уи иԥшреи исахьеи шәзеиҵасҳәоит ҳәа салагар исылшом. Аҳәсақәа иҽхагаахон. Имазақәагь сеиҳәалон, ҳаиқәлацәан. Ашьҭахь Петербургҟа дцеит иара. – Ҳаидар иажәа уа иаанкылан, иреиҳәарц ииҵахыз зегьы ихаҽы иааигарц иҵахызшәа, иҽааизиган, ацәажәара дналагеит. – Иардар Гәананба агәырҵҟәыл бзиа змаз уаҩын.

Сазтәыла иаҵаауаз аҭырқәа ҭоуԥьарцәа иаб иҩоны иахьтәоз-иахьгылоз ихы иархәаны, аҭырқәа бызшәа бзианы иҵеит. Дара изырҵоз ирҳәон еиԥш, рацәакгьы дадымхалеит. Иара иаб иашьа, Шьамтәылаҟа дахьцоз-дахьаауаз иааигаз араб хәаԥьа днеиҽацәажәо, араб бызшәагьы иҵеит, хара имамкәа, игәы иааҵахыз иҽы иаирҳәартә еиԥш. Аҭырқәеи, араб бызшәеи изырҵоз, рдин дадырҳәаларц иалагеит, аха иара имуит. «Динс иҟоу аԥсыуароуп» – ҳәа иҳәалон иара. Ашьҭахь аурыс фицарк, аҵара бзиан измази иареи еиқәшәеит. Аурыс ҳәынҵқар Кавказ имҩаԥигоз аибашьра шиашамыз, ауаа рыхшьаара ишазкыз анеиликаа, ирхәҵа дызлаз аҟынтәи дыбналан Сазтәылаҟа даанагеит. Насуп Иардар иаб иҩоны данаднакыла. Уи аурыс фицар иҟынтәи Иардар иҵеит ибзиазан, аҩреи, аԥхьареи, абызшәеи. Игәы иҵеикит Урыстәылаҟа дцаны иҵара иациҵарц. «Аԥсны аҭоурых ҭцаам» – ҳәа иҳәалон иара. Абыргцәа ааидтәалан жәытәнатә аахыс ираҳахьаз ажәабжьқәа рҳәара ианалагалакь, иара ақьаад ианиҵон, аурыс бызшәала. Аԥсуа ҩыра усгьы иабаҟагәышьаз. Уи аурыс фицар усгьы Урыстәылаҟа дызцомызт азыҳәан, Иардар ашәҟәы ицҵан Петербургҟа дишьҭит, аҵара ицызҵоз иҩызцәақәак рахь, ицхраарц азыҳәан. – Ҳаидар дааԥсазар акәхап, иԥсы ааиҵеикырц иҽеанкылан

хәыцрак иенеиҭеит. Ажәеи ажәеи рыбжьара иҧсы анааиҭеикуаз, ԥьарак мацара акәын икылкаан дахьыԥшуаз, ибла кыдхалазшәа. Аха абрахь, ажәабжь зеиҳәараны иҟаз данаарызхәыц, иеааибыҭан ацәажәара дналагеит. – Иардар Гәананба Петербург инеира шьоукы арлахҿыхит. Зҿы дыҟаз аҵарауаҩ ибзоурала, раԥхьаза акыр днеига-ааигеит. Аҳәынҭқар иуаа ахьеиқәшәоз аҟынзагьы дхаигалеит. Иара уброуп рылаԥш ахьеиқәшәаз, Романоваа рышьҭамҭа еиуаз, аха еиҳа зхы иакәиҭыз, Екатерина зыхьзыз ԥҳәызба ԥшзаки иареи. Азныказ блаҵыхәала инеихәаԥшызаап, аха урҭ ирыхәаԥшуаз зларацәаз ала, иаразнак рыблақәа неиҟәыргазаап. Екатерина лылаԥш иҵашәарц азыҳәан, лаԥхьа инхырхәан ииасуан аҳәынҭқар иуаа. Аха убарҭқәа зегьы лара лзыҳәан игәҿыҕьран. Аҵасқәеи, ахырхәарақәеи лгәы ԥырҵәахьан. Мамзаргьы аинралцәа, хаҿы газацәа, ахәаахәҵцәа мгәлаҿқәа лыҧсы рфахьан. Лара зхы ахақәиҭра азҭаз ҧҳәысын. Зны- зынлагьы илгәаԥхоз далылхуан, аха лгәы иақәшәоз маҷын. Иалылхуазгьы уахык ада лара лҟны даангылар ҟаломызт. Дыԥшзан убри аҟара, «Мра лаша Екатерина» – ҳәа акәын ишлышьҭаз аҳҵынраҿы. Лгәы иахәон ахацәа данрылахәмаруаз. «Бсықәшаҳаҵха» – ҳәа лаԥхьа шьамхыла игыло, акыр аамҭа дрыхәаԥшуан, дҧышәарччо, илыргәаҟырц азыҳәан. Лара лҵыхәала еилыҵхьазгьы рацәаҩын, аха лара урҭ усс илкымызт. Иардар данааигәыдыԥшыла, дшанханы даанхазаап Лаԥхьа дгылан ассир, лыԥхыз иаламшәацыз ауаҩы. Иара Иардар иакәзар, изымдыруа дауҟахыз ауаа рҿы ихныҟәгашьа. Икәымжәы, икаба, ԥсуа маҭәала деилфаҷа деибыҭан. Екатерина имаршә куа, иааигәа днеины диазҵаазаап.

– Узусҭада, уара? – даамысҭашәаха днеиҿалашеит. Нас усгьы нацылҵеит. – Саҭамзааит абас сахьуазҵаауа.

Ҳаидар абри анырзеиҭеиҳәоз иара ихаҭа уа дгылазшәа акәын ишиҳәоз. Уи ажәабжь ҳәара уажәы ибазма, иҳәаландаз, далымгандаз ҳәа акәын изызыҩруаз шыҟаиҵоз...

– Сара саԥсуоуп, с-Аԥснытәуп.

– Саргьы убас сгәы иаанагеит, – иблақәа дынхылашааит лара. – Иҵуазеи исҵахыужьҭеи, Кавказҟа, Аԥсныҟа ацара. Аха уаҟа...– уаҳа мҳәакәа лҿааныlкылеит.

– Аԥсны ԥшзоуп, ус анакәха, аԥшзара аԥшза даҭахыуп. Уахь ацара бҭахханы иҟалозар, бымҩаԥгара садгылоит. – Рыблақәа еиҵа неилаҵәеит дара. «Аха уаҟа» – ҳәа илҳәаз дзавмсит, длазымҵаакәа. – Аха уаҟа ҳәа ибҳәаз еилыскааит сара. Абзиа зҭахны инеиуа, ибзиан дҳадаҳкылоит.

Ахаҳә шкәакәа азыжь ианзаауршәлакь иҵакәкәала ҵаҟа ишцо еиҧш, Еардар Гәананба иблақәа днарзаакәкәалеит, Мралаша Екатерина...

Аҵх акыр инеихьан, Иардар аханаҿ иибаз аҧҳәызба длызхәцуа дшықәиаз, ашә азә дасит.

– Уара уоума, Иардар Гәананба? – иҳәеит ашә иасыз, Иардар ашә анаирты.

– Ааи, сара соуп, улеи абрахь.

– Ирласны уееилаҳәа, Мралаша Екатерина дузыҧшуп.

– Иаба? – иамхаҳәеит Иардар, иара еиҧш иҟаз ахаҵа ус аҳәара шихәҭамызгьы. – Саҭамзааит, уажәыҵәҟьа...

– Сара ҵаҟа сузҧшуп, – иҳәан, дындәылҵит, аҳҭынра аҟынтә иааз.

Аеыуардын ахы ахьхаз аҳҭынра ашҟа акәымызт. Уи Иардар ишгәеиҭаз аниба дымҿаҧызгоз ус иҳәеит.

– Екатерина илзааигәоу уаҿуп сара. Аҳкәажә лымазақәа рымаза снапы ианылҵеит. Ус анакәха, уара угәҭакгьы сара издыруазароуп, акылазҿрцәа рлымҳа шәацәысхьчарц азыҳәан.

– Аҳкәажә унапы ианылҵаз сгәы иахәеит сара...

– Аҳҭынра иаламзақәо рацәоуп. Убри азоуп аҳкәажә лымазақәа снапы изанылҵазгьы. Сара хаҭала ицқьоу уаҿуп. – Ахаҳә мҿа ианылан инеиуаз, аеқәа ршьапы шьҭабжь дазызырҿуа,

ҳамҭакы иеааникылеит. Нас ибжьы дааҵаеырбашәа усгьы наиҳәеит. – Аҳкәажә бзиа улбеит. Абзиабара уҳәеит ҳәа, абасҵәҟьа убахьоу, – даахлафааит иара. Аеқәа аҟамчы нархиҟьан инаирццакит.

– Саргьы бзиа дызбеит. Сшьапы саақәгылеижьҭеи лара леиҧш аҧшза дсымбац.

– Ларгьы убасҵәҟьа лҳәеит. Анцәа – ауаа, иара иаҳаракыра аҳәынҭқар дымсааит, ирласны ҳамнеир дхагахар ҳәа сшәоит. – Иҟамчы ашиҵәҳәа инаҟьаны аеқәа наирццакит.

Рҿыҷьагь ахҧатәи аихагылаҿ ианхала, ашә ҟьаҟьаза иаартын. Иардар иааҷьеишьеит ас ашә ахьаартыз. Аха ус аҭахызар акәхап иҳәан, уахь дныҿналеит. Раҧхьатәи ауада цәымзала илашалашо иҟан. Наҟ-ааҟ аҭзамцқәа рҟны хҧа-хҧа ҟәардә гылан. Уаҳа даеа ҿнымаҭәак улаҧш иҵашәомызт. Уа дааҭгылеит иара, иаҧхьаҟа анаҿстәи ауадахь дцару-дымцару даазыҧшны.

– Ари нахыс ухала уҟазаауеит, – иҳәан ашә ныдҵан дцеит, даазгаз ауаҿы.

Ихала дахьаанхаз ҷьеимшьеит Иардар. Ус аҭахызар акәхап ҳәа даахәыцны, иаҧхьа иҿаз ашә данынагәҭас иҟьаҟьаза иаатын, зал ҭбаа дук лашалашо дныҿнаҧшит. Аҧшьҭзамцк ркәакьқәарҿ, ацәа цәашь шәпа дуқәа иаркыз аҭзамцқәа дырлашон, убла аахыркыртә. Азал агәҭаны игылаз астол

фатәыла ихиан. Астол наҟ-ааҟ иадгылан ҩ-ҟәардәк, аҵла бзиа иалхыз, икәеикәеиуа ишәны.. Аҭзамц икыдын хаҵаки-ԥҳәыски рсахьа. Ахаҵа еинрал маҭәала деилаҳәан. Уаҩы ԥшзак, ихиҽы аакәымпылны, ихцәы ҟәашкакараза иқәын. Иардар иблақәа хызкыз уи ахаҵа ивагылаз иԥҳәыс лакәын. Лара амрашәахәа далхыушәа деилыԥхаауан. Иардар азныказ Екатарина лакәыз ҷьишьеит, аха цқьа данлыхәаԥш, даара дышлеиԥшызгьы, асахьаҽ иҟаз аԥҳәыс шьарда деиҳабын, қәрала. Армарахь ала аҭзамц иадгылан, ухашәара-уҵашәара узырбоз асаркьа. Уи иҽанибаалеит иара. Уажәы еиҳагьы дыԥшзан, еиҳагьы деинаалан. Арыҷьарахь ала иҽаз ашә аркын. Уи аартра иҽазимкит иара. Ацәа цәашьқәа, аки-аки еицлабуа азал дырлашон. Аҧҽаҩраҽы игҽагылаз китаитәи аҳаԥшьа иҵагылаз ашәҭ шьыҵәрақәа рыбжак ҟаԥшьын, рыбжа шкәакәан. Иардар дахьына-ԥшааԥшлакь игәы ҭызго ада, даҽеак ибла иҵашәомызт. Аха игәиҽеаниҵеит, дахьыҟаз аҭыԥ даназхәц. Иара Петербург дыҟеижьҭеи, ибла хызкшаз аҳәса ԥшзақәа шибахьазгьы, Мралаша Екатерина илеиҷьыз азәгьы длықәмшәацызт. Убри ауп иара дхызхызгьы. Еиҵа лбара дазгәышьуа дызгылазгьы. Раԥхьа данааҩнала аасҵа, уажәы еиҳа дуалыуашо далагеит. Аҳкәажә лааира иахыԥоушәа аниба,иаартымыз ашә аасыртуеит

ҳәа иаԥхьаҟа шьаҽеак аныҟаиҵоз, жәҩангәашә ԥхьара илаԥшыз диеиԥшха даанхеит, дахьгылаз дҳашҳҭәараха. Иаатыз ашә даалагылеит Мралаша Екатерина. Ааигәа иибахьаз лакәзамкәа, амаҭәа ҵаҷа илшәыз, лцәа-лжьы ҟәымшәышәза иалыԥхаауа. Лыбла ҟәазқәа ирхылҵуаз аԥхара игәаҵа ныҵнаблааит. Лоура заоуроу дыпсҭа-зааараха, лқьышә ԥшзақәа ирыҵаԥхаауаз лхаԥыц ҟәашқәа ааиҽалашеит, данаачча. Аԥсаатә зымҵәыжәҩақәа дуу ажәҩанахь ианышьҭԥыраауа еиԥш, «усзаазгаз Анцәа» – ҳәа лнапоуқәа Иардар ихәда инакәлыршеит. Иардаргьы даҵамхакәа, инапсыргәҵақәа абҷьыц рыншәалазшәа даашьҭи-кәыцәааит. Ларгьы аҳауа еиԥш дласза имахәҽақәа днарыниаалеит. Ахьтәы ҵыс знапсыргәыҵа иҵԥраан изыцәҵаз дшааилашшо еиԥш, Екатерина димпыҵԥраан дцар ҳәа дшәаны, ишҟа даалыхан дааигәдирҷәҷәалеит. Лара лакәзар, убас днаилашәкәеит, игәы еиҩорссаны днҵалазшәа. Иардар ихаҵа напқәа рыла иҵегь ишҟа даалыхан,лқьышә ԥшзақәа, Аԥснытәи аҳауа еиԥш иҟәымшәышәыз, иара иқьышәи неилаҵәеит...

– Сымш, – лҳәеит лыԥсы ааивганы, лцәеи-лжьи реиԥш иҟәамшәышәыз лажәақәа рыла. – Уара сутәуп...

– Аах, бышԥассиру, – уаҳа изымҳәеит, Иардар. Инап ҷырқәа дшырныз лара дахьдәылҵыз ауадахь

диман днықоналеит. Рсоыцьагь апҵасо иқәгылан азыжь иналаҧалазшәа, Мралаша Екатерина лиарҭа инзаакәкәалеит.

Аҳҭынра асонытцҟа иагьа уҳәан-сҳәан ҟалазаргьы, уи аҭызшәа аҳәынҭқар иҟынза ишнаргазгьы, шықәсык еицынхеит Екатеринеи Иардари. Лара зхы иақәиҭыз шыҧҳәысызгьы, аурыс хацәа шеиҭнылҧсахуазгьы, уи аҟара хьаас ирымкит аҳҭныуаа, Кавказтәи ахаҵа данлыдылкыла, шаҟа хьаас иркыз аҟара. «Дзыбҭахыузеи Кавказтәи абнауасоы» – ҳәа аеыҧныҳәа лырҭон, аха лара уи лычҳауан. «Шәаҵкьыс дахьхаҵоу, насгьы дахьыҧшзоу оуп шәызиҵашьыцуа» – ҳәа дырҽагылон. Аха ашьҭахь, аҳәынҭқар икылыҧшыкоцәа, мамзаргьы лажә хырпҵа ззылуаз ахацәа ршьа руырц иалагеит. Уахгьы-еынгьы аҳәынҭқар илымҳа ҭыршьаауан. Нас оуп аҳәынҭқар адҵа аныҟаиҵа. Мчыбжьык ахи аҵыхәеи рыбжьара Иардар Гәананба Петербург далҵырц азыҳәан. Мап анакәха, аурыс ҳәынҭқар ижәла ишакәыум дахьазныҟәаз азыҳәан, дышҭаркуа, ма дшыршьуа.

«Азин сышәҭ абзиала ҳәа иаҳәан инаскьагара» – ҳәа дрыҳәеит аҳәынҭқар иуаа, Екатерина...

Шықәсык аҧхьа илаша-лашо дахьсоналаз Иардар, уажәы иҭааза цәашьык акәын иаркыз. Аҵх ашарахь инеихон. Аҵыр анеиладырҭәо еиҧш,

еимыхшьа рымамкәа, рнапқәа еикәыршаны итәан. Ацаҟьа арсоаш адлан ианлеиуа иасоызаха, Екатерина лылаҕырзқәа Иардар икәа иҭаҧсон. Деиҵацқьы дҵәыуон, лгәы ҭыҵны ицон, еиқәтәашьа лымамкәа.

– Иа, Анцәа, – дматанеиуан лара. – Ухьз мҳәакәа зы сахәомызт. Суҵамныҳәакәа иарҭа схы ыласҵомызт. Нас сызрыцҳаумшьазеи, сзыхурҟьазеи? – Иардари иқьышәи, лқьышәи неилаҵәеит еиҭа. Инапы ҭәҭәақәа дахьыркыз лыҧсы алеивылгон. Идысыз лцәа-лжьы арҧсасиуан...

– Схы еилагеит, иуасҳәара сыздырам. Исымоузеи ҧсҭазаашьас уара уда? – аихац иҭаку абжьас еиҧш, дшаҵәы-шаҵәуа азал днықоналеит. Зны аҟәардә дахҟьашеит, зныхгьы ашәҭқәа зҭагылаз аҳаҧшьа хлыршәҭит. – Изыҫтахыузеи абарҭқәа зегьы, уажәшьҭа сара. Изыҫтахыузеи абри асоны маҭәа, изыҫтахыузеи амал. – Лнапы иаамҧыхьашәоз аҭзамц ианҟьаны иҧылҽуан. – Сара уажәшьҭа акгьы сҭахзам. Амалгьы, аҳәнҭқаррагьы, Романоваа рышьҭамҭагьы. Шәиҧхьыз шәыкәзааит сара слахьнҵа зҽаҟәаз, шәиҧхьыз шәыкәзааит. – Дхагахаан азал дыконагьыжьуа дшыконаз, лан лсахьа аҿаҧхьа дҷыцза даанхеит. – Сан, – днықонаҵәааит лара, лылаҕырзқәа лзамсоа шәырҭаҭақәа ирҽыкьасо, –

бара быҧсы ҭазҭгьы абас сыхьзомызт. Ибымбазои схала сзаҭәханы сахьаанхаз? Анцәа сзықәгәыҕуазгьы исыҭеикит. Исабжьыбгозеи, сан? – Ҧыҭраамҭак лан лҟынтәи ажәак лаҳарц лҭахызшәа, лыбла ҭраа лсахьа дахәаҧшуан. – Беилыскааит, сан. Сара уажәшьҭа ацхыраара зыхәо уаҩым, – лҳәан, Иардар дахьтәаз иаҧхьа дааины шьамхыла днагылеит. Ашәареи арыцҳареи зхыҳәҳәылоз лыблақәа, аҭабара иаҿыу аҭеиҷь аҭан цәыкәбарқәак зҭахаз иаҩызан. Ахацәа зшьапы иқәҟьан иказыжьуаз лыблақәа, ҧхара рхымызт. Иаҳа-иаҳа рыҭахь аҭашәашәара иаҿын. Лқьышә цаҳәцаҳәқәа, ажьиҩы аҕа иҭихуа аҷыр еиҧш ишыз, еиқәыхьшәашәа иҟалахьан, амра анҭашәалакь адгьыл аҧхара шацәызуа еиҧшха. Акы заҭәык макьаназ лцәа иалҧхаауаз лгәыҳәҧы шәрҭаҭақәа ракәын. Аҭыхәтәантәи лымца зынзаск иҿымцәаацыз ала Иардар игәышҧы лҽнадылҭеит. Амца афархь анақәуҭалакь, иаразнак ишыццышәхо еиҧш, инеидыблылеит аҩыҷьагьы. Иара дхаҭан, ихаҭара иаиргон акәмзар, лара лаҭкьысгьы еицәан иҭагылазаашьа. Ҧхызулабҿабоу дызҭагылоу изымдыруа, аамҭа ссирк иаҧхьа иниаҟьан ицазшәа акәын дшыҟаз. Азхыҭра иалашәаз ауаҩы, инапы иҟьоит ҷьара маҭәык сымҧыхьашәозар ҳәа. Аха иара дызхьнҳалоу ҳәа акгьы ибомызт. Азхыҭра даман ицон...

Мралаша Екатерина лакәмызт уажәшьҭа. Иахьа уажәраанза лыхшыҩ иацназгоз лымчра иаалымнахит даҽа мчрак. Ахымҩас иаҩызахаз лыҧсҭазаара, лымч ақәмырхо илызцәырҭыз абзиабара зҿы иаанылкылаз ауаҩы, Романоваа дышлаҭәарымшьаз еиҧш, Анцәагьы длаҭәеимшьеит. Аславианцәа дахьреиуамыз, дахькавказтәыз, дахьаҧсуаз иахырҟьаны. Иаҳа-иаҳа аамҭа цацыҧхьаза, уи аамҭагьы сааҭқәак ракәын иаанханы иҟаз, лара деилашәон, лхы лхашҭуан, лшьа лдақәа ирҭыкәкәаны ицозшәа деилышшаауан. Наҟ, Балтика ахықә шыҟоу, уажәы лара аҧенҷьыр дадгылан дахьыҧшуаз, иҭалашьцааза акәын ишыҟаз. Ҩадантә иаауаз аҧҭа еиқәаҭәақәа, Нева рҽаваршәны, аҳәынҭқәар ихан акәшамыкәша рҽахажьра иаҿын. Ажәҩан, лара иасышьыжь дгылацҧхьаза, аҧенҷьыр днадыххылан дызҭаҧшуаз, уажәы аҧҭақәа аҭач иҟан. «Сара ишҧа сеиҧшу аҧсабара», лҳәеит лара, гәаныла. «Сгәаҭа иҭажьу аиқәаҭәа иаҩызоуп, аҳҭынра иахажьу. Слахьынҭа зҷышәыз аҳҭынра. Шәиҧхьыз шәықәзааит, шәыҟамкәа шәеилаҳааит, сара исҧырхагахаз зегьы.Сара схақәиҭра, сыҧсҭазаара иаҕрагылаз. Аҧынҷьыр днаҧырҭын лнапқәа Иардар иааикәыршан даанылкылеит. Иардар иакәзар, шықәсык аҧхьа дзытҟәаз лнапсыргәыҭа татақәеи, лқьышә ҟәымшәышәи,

уажәы ихьшәашәаза иҟаз, днарылатцәеит. Здацқәа ҩаз атцла иара ахатҭагьы шҩо еиԥш, хәычы-хәычла аҩара даҽын Екатринагьы.

Иардар уажәшьҭа абри адгьылаҿ мыч имамызт. Петроповловтәи абахҭа иҭакыз дырҩызан. Саатқәак рыла Петербург даналымтц, ҳәарада, уи абахҭахь днаргон. Убри аҟынтә, изаанхаз аамҭа ихы иаирхәар акәын.

– Ҳабналап, – лхәеит лара иаалырҟьан. – Ҳцап Европаҟа, Германиа, Франциа, Испаниагь сақәшаҳатуп...

– Иалшом уажәшьҭа бареи сареи ҳабналара...

– Избан?

Лнапы данкны аԥенԥьыр аҟны днаган цаҟа днаирԥшит.

– Иббома быҩны иакәшан ишгылоу, ажандарм. Заанатц иҳазбар акәын абналара. Адунеи атцаҿ акәзаргьы, бара бахьцоз сбыццон. Аха уажәшьҭа абри аҩны адәылтцра азин змоу сара затцәык соуп..

Иардар иажәа даалгаанза инапаҿы дынхьашьшьит, Мралаша Екатерина...

– Шәара иԥьашәымшьан сысасцәа, ажәеи-жәеи ахьихысҳәало, – иҳәеит Ҳаидар, иажәа уа иаанкыло. Иагьа умҳәан, иқәра инамҭоз анарха дарааԥсон. – Абри ажәабжь сеиҳәеит уахьынтәи данытьежь иара. Аха избахьаз Иардар иакәмызт. Дарааза иеиԥсахит. Илахь еиқәылеит, ацәажәара

даҟәытцит. Уимоу, ауаа ахьнеиуаз, ԥсхәроума, чароума, еизароума ихы ақәиршәомызт. Тышаду ихы изаламкуа даналага, аԥсҭахьы дцаны абна ԥҟара далагеит. Атцлақәа еидҿаҳәалан, атыҩ Мзымҭа ихцаны, агаҿахь икылган иҭиуан. Ашьҭахь дҭахагәышьеит. Иҭахашьахаз ҳаиҳәеит иҩызаа ицыз.

Аҽны амш бзиан. Мызкы аахыс ҟиарла хыхьынтәи илбаргоз ақыдқәа, Мзымҭа ахьқҿагьыжьуаз зыжь дук иалажьны реидҳәалара иаҿын. Иардар Гәананба иҩызеи иареи атыҩ иақәтәан идәықәлеит. Уи аҽны иара игәалаҟара бзиан. Уи иҩызагьы игәеиҭеит, дагьеигәырҭьеит, еснагь зылахь еиқәыз игәалаҟара ахьыбзиахаз, ихыиҿы ахьылашаз. Аха уи ихы-иҿы илашаз арлашьцеит, Мзымҭа ахы ахьыцнахуаз ашҟа аԥсҭҳәа еиқәатцәақәа инҭаҳаз данынарыхәаԥш.

– Иубоума, Қәаблыхә, Мзымҭа ахахьы иҟалаз?

– Избоит, – иҳәеит Қәаблыхә, игәы ааҭзызаан. Уи алтцшәагьы дназхәыцит.

– Ишәарҭоу аҭыԥқәа ҳархысаанза иаҳҳьымзандаз азхыцра, – убасҟан ибла даахгылеит Мралаша Екатерина. Ианеиԥырцуаз лыԥсы лылышәшәан инапы дшанаҳалаз. Балтика аҿықә аҟынтәи усҟан зҿаазхаз аԥсҭҳәа еиқәатцәа, иара иԥсҭазаара зыреиқәатцәаз, еиԥшха аҿаа-нахеит азхыцра еиқәатцәа. Емга-еимцарак акәхеит. Иҳәҳәабжь геит Қәаблыхә.

– Иааит, Иардар, ҳҭахеит...

Иардар акгьы ҟамлазазшәа даахьаԥшит ашьхарахь. Ашьхақәа еиҭатцны еивас агаҽахь иаауазшәа, ацәқәырԥа еиқәатцәақәа аки-аки еихагыла, аԥхьа инеиуа ашьҭахь иашьҭоу ахьзаны иагәҭасуа, аԥацоқәа кыдзәзәаауа, уаҕеимышхараха иаауан. Иардар иаҽасыт анышә афоы.

– Ҳҭахеит, ҳҭахеит! – аҳәҳәара даҽын Қәаблыхә.

– Улаба ҕәҕәаны икыз, атыо арманшәалараз…

Қәаблыхә Иардар ибжьы иаҳауамызт уажәшьҭа. Иааигәазаны иааихьаз, агыгшәыг иаоызаха, ацәқәырԥа асаса дҭаԥшуан. «Сара ашәшьыра сызҭо, сыҭцлақәа ԥыҟҟаны иабажәго» – ҳәа аҳәозшәа. Ахаҳәқәа реинҟьабжь гәыҭ-шьаагаха, нырцә-аарцәа Мзымҭа иахагылаз ахрақәа ирныоуан. Ацәқәырԥақәа аҵла дуқәа иҵрыжәжәаз, еиларҵәиуа, еилархынҳәуа рымахәқәа ҽыжәжәо, рҵыхәақәа хыжәжәо, рхы иамырхәа, иҟәыбаса ирыман иаауан.

Ацәқәырԥақәа ааскьацыԥхьаза еиҳа иеирҭынчуан Иардар. Ибон иара изыҳәан уаҳа даеа моак шыҟамыз. Дыдраҵас игоз ацәқәырԥақәа рыбжьы изааигәахаз ибжьы нарылаоит.

– Аҳаҳаи, Қәаблыхә, угәы коумыжьын, ҳара иагьа цәқәырԥа ҳариааихьеит...

Иашоуп аԥсуаа акыр цәқәырԥақәа ирцәынхахьан, аха уажәтәи ацәқәырԥа, цәқәырԥа еиԥшымызт. Аоны анеилыбго аҽҽаҳәа абжьы шго

еиԥш, ацәқәырԥақәа згәыдлаз атыо, еидҽаҳәалаз ақыдқәа аибарххара иалагеит.

– Азы иаҳа-иаҳа иазҳауеит, – ихы ахьигара издырамызт Қаблыхә. – Абри ҳамч ақәхом...

– О-мчык анеиҽагылоу акы еиҳахоит, ус оуп аԥсҭазаара шыҟоу, – аԥра шхәа дақәтәан иҭынчу амшын дхушәа акәын ихы шибоз Иардар. Мамзаргьы, уи илахьынҵа дызцәымцаран иҟаз шааигәахаз шибозгьы, иеамаириашарц иҭахызу, ацәқәырԥақәа уажәы-уажә иԥан агыгшәыг млашьеиԥш ишигәыдлозгьы, иара адгьыл данықәгылаз ихы шымоаԥигоз еиԥш акәын дшыҟаз. Аха аҵыхәтәантәи аамҭазы, иара иԥсҭазаара зҽаҟәаз, петербургтәи ахҭыс, уажәы-уашьҭан дзыхәлабгараны иҟаз ацәқәырԥақәа шижәлозгьы, Мралаша Екатерина иблақәа дрыхгылан. Ацәқәырԥақәа ивыҟьҟьан амшынахь ицоз роума, мамзаргь иара хагәха ижәлан игәышԥы иадԥыххалоз роума, рызегь дыргәлагылан дауан лара. Екатерина шаҟа цәқәырԥа дагәылагылан дауаз аҟара, иара иԥсҭазаара иацнаҵон. Убасҟан, ацәқәырԥақәа, макьаназ ихәаера злымшацыз, напыла дрымҵасуан, Мралаша Екатерина лцәа ҟәамшәышә дахьысырц иҭахызшәа.

Атыо иатцасыз ацәқәырԥа армарахь ала иханарҵцалеит. Аеы ԥьбара зыхеззахамкыз еиԥш, аоыԥьагь акы аарыгымхеит атыо иныкәууан

ацәқәырпҵа инахәлабгарц. Аха Иардар уи ацәқәырпҵа даиааит. Қәаблыхәгьы азы далаҳаанза дааникылеит.

– Соужь, сагааит, соужь. Уара ухы еиқәырха, – аҳәаҳәара даҽын Қәаблыхә.

Еиҳа иахьшәарҭаз, иахьыуадаҩраз ианнеи, азагәҭан игылаз хаҳә дук иладгәалан иакит атыҩ. Убасҟан ауп аҩыцьагь аҧсра абла ианҭаҧшы. Атыҩ ахаҳә изкыз инамжәар,ацәқәырпҵақәа рымчра ахьеилашуаз иналашәар иҟәыбаса ицон. Рахәыцла ажәҩан иалакнаҳау реиҧш акәын рҭагылазаашьа шыҟаз. Азныказ атыҩ аҽааанакылазшәа рбеит, аҩыцьагьы. Рыҧсгьы ааивыргеит. Иардаргьы Екатерина ацәқәырпҵа деиҭаналибааит, раҧха лыҩны даннеи лцәаматәа лцәалжьы алҧхаауа дшибаз еиҧш.

– Исгәалашәаз удыруоу сашьа, – Қәаблыхә ижәҩахыр ааужьны даацәажәеит, ацәқәырпҵа ашьҭыбжь ибжьы нахганы Иардар. – Мралаша Екатеринеи сареи раҧхьаза ҳанеибаба, абри ацәқәырпҵа шсыкәцәишо еиҧш, лнапы ҟәымшәышәқәа сыкәршан сааныпкылеит. Ашьҭахь ҳаиҧырмҵыр анамухгьы, еиҭа убас. Дгьаҵәыгьаҵәуан, уара уцар сара сыҧсуеит ҳәа. Уара уда ҧсҭазаара сымам ҳәа. Иара саргьы лара лыда ҧсҭазаара сымазам. Абар, ацәқәырпҵақәа дрылагылан дахьаауа сышҟа. Аха уи лнапы

исыкәлыршоз аамыржәеит, ҳаҵкьыс амч змаз ауаа. Абыржәы, абри атыҩ шәымҭақәак ахаҳә иадхалан аҧсҭазаара ҳазҭаз ацәқәырпҵа ҳшамнажәо еиҧш...

Ацәқәырпҵақәа атыҩ иажәлацыҧхьаза, ахаҳә аҽаҟәыҵхара иаҽын. Уи ангәеиҭа, дыҳәҳәеит Қәаблыхә, иблақәа ахагахара рхыланы.

– Сара аҧсҭазаара сҭахуп...

– Саргьы исҭахыуп аҧсҭазаара, аха сҵәуазом, уара уеиҧш, – иаҳа-иаҳа ихьамҭахьоз ибжьы ҩҭицеит Иардар Гәананба. – Сара макьана Мралаша Екатерина лыблақәа сҭаҧшуазар сҭахуп. Ех, Қәаблыхә, уара иалудыраагәышьои, дзакәытә ҧҳәысыз аиарҭаҽ лара. Абарҭ ацәқәырпҵақәа реиҧш акәын аиарҭаҽ дшылакьылакьуаз. Абымбыл улаиоушәа дтатан. Ҽыц ихырхыз ашәазеиҧш, дҟәашкакараза днаудзытыла дцон. Ишу адырган ахәша ануршәлар еиҧш днеилатәон. Умҵәыуан сҳәеит, Қәаблыхә, умҵәыуан. Аҧсуа мыҵмыць еиҧш иҟаҧшьыхәхәаҵәараза иҟаз лқьышәқәа науҽазаҭуан. Лыблақәа усгьы сара сзыҭҟәаз,азыжь хыла уазцаны уанзаакәкәало иаҩызан. Аха убарҭқәа зегьы ааныжьны сааит, Сазтәылаҟа, азыхәашь сагарц азыҳәан...

– Иуҳәо закәызеи, сара сшәоит, – иоуразоуроу аҵысра даҽын Қәаблыхә.

– Уеиқәхарц уҭахызар, уҧ. Азы азҳара иаҽуп...

– Уара?

– Сара ислахьынҵоу азыхәашь саццоит, Мралаша Екатерина лышҟа, – ибжьы днаҵаҳәҳәан, Қәблыхә днаигәҭасны аҷәқәырпҵа дналаижьит. Ахаҳә иамнажәаз атыҩ азеибафара инахәлабгеит.

Иадара хьамҭак даатцаҵызшәа, иҧсы ааҩигеит Ҳаидар. Акыр аамҭа ус ихы иқәжьны дтәан. Еилаблыз акәыстҭақәагьы дҩарыҵамхеит. Нас ихы ҩышьҭхны исасцәа днарҿацәажәеит.

– Шәышықәсала азыблара иалоуп ҳауаажәлар. Иара убри оуп абри ажәабжьгьы зхысҳәааз. Азы азә дагазаргьы, даҽеазә дынхеит. Абас ала ҳразҟы еиҧшьуа ҳаауеит иахьа уажәраанза. Ҳаҧхьаҟагьы убри алахьынҵамҩала ҳцалозар акәхап. Амахә ҩа иқәгылоу ҳаиҩызоуп ҳара, аҧсуаа. Иаҳҳаагахьоу сгәалашәацыҧхьаза, схы-оҿы цәаҳәак анылоит.

Адәахьы шьҭыбжьык гомызт, аҵх ҭынчза акәын ишыҟаз. Ауаҩ аҵыхәтәантәи иажәа иҳәоит, ҳаизызроԥап аҳәозшәа. Ҳаидар илабашьа аҧынҵа, хрыжь-хрыжь аҩныргәыҵа иқәиқшоз акәын шьҭыбжьыс игазозгьы. Уи абжьы дызгоз аамҭа акәын. Иара уи аамҭа акәын мҩас дызнызгьы.

– Убыхтәылантәи ҳцара аамҭа ааит, – иажәа дналагеит Ҳаидар. – Аҟәаҟа ҳҳы ҳархеит, Аҧсҳа ишҟа. Уи аҽены пату ҳақәҵан ҳнаскьаргон Барчан Ахлоу иҭынхацәеи игәылацәеи. Сыҧшәмеи сареи ашҭа агәҭаҿы ҳнаргылан, ажәҩан дҩаҵаҧшны дааматанеит иара.

– Иа, Анцәа, суҳәоит, сара сшамкәа сызшаз,

шәызныло амҩа шәара шәзы имҩа мшхааит. Уи имариоу мҩам, аха Аҧсадгьыл иатәу мҩоуп. Аҧсадгьыл амҩа иану Анцәагьы дицхраауеит..

– Наҩеи иҩызцәеи иареи ҳнаскьаргеит Мзымҭанза. Уи нахыс Аҧсны дгьыл ҳақәын. Аҟәа ҳнеит, ахымш рены.

Аҟәа, Аҧсҳа Қьалашь Ачачба игәашә илагылан Гәында Барыц-ԥҳаи Ҳаидар Гәананбеи. Азныказ урҭ ҿымҭ-ԥсымшь игылан, амҩа хара иҧнашәаз, рааҧсара рхадыршҭырц рҭахызшәа. Убасҟан игеит абзарбзан хысыбжь. Уи Аҧсны ахада дҿыхеит, ишьапы дықәгылеит – ҳәа акәын иаанагоз. Аха Аҧсҳа уахынла дмыцәазакәа ианихигозгьы ыҟан. Ус имариамызт аҭоурых цәқәырпҵа иацәынхаз жәларык рлахьынҵа аҵалара...

– Ееи, – ибжьы наиргеит Ҳаидар. – Агәашә аашәырты, аҳҵныка снеир сҭахуп...

Гәында аҵааршә дылагылоушәа аҟәара ҳәа деиҵасуа, лхаҧыцқәа аҷҷа рыҵгон.

– Ибыхьзеи, Гәында?

– Сшәоит...

– Бзыцәшәода?

– Ҳахьгылоу умбазои!

– Ҳараҳахьгылоу иҧшьоу ҭыҧуп. Аҧсынра агәы ахьеисуа...

Убри аамҭаз агәашә азыбжак аатит. Бџьарла еиқәных иҟаз жәаҩык арԥарцәа агәашә иааҭыҵны

иаагылеит. Рызегь неибеиԥшны еиԥаран. Рмахәҽақәа ҕәҕәан, ргәышԥқәа аԥыр еиԥш еиларҭәан.Руазәк даарылҵын, Ҳаидар дааидгылан диазҵааит.

– Иухьзузеи, иужәлоузеи, уабантәиаауеи, дызусҵада абри иуыцу?

– С-Гәананбоуп, Ҳаидар сыхьзуп, Сазтәылантәи саауеит, исыцу сыԥшәма лоуп.

– Иуҵахузеи аҳҵынрақәы?

– Аԥсҳа ир срылаларц...

– Уи ус имариоуп ҳәа угәы иаанагоума?

– Узиааиуа оуп имариоу, егьырҭ зегьы уадаҫыуп. Сара Анцәа иитәу уаҫоуп, игәамԥхогь ԥкасҵазом.

– Уара Анцәеи Аԥсҳаи гәык ала урзыԥказар, абрагь гәык ала иузыԥкало ауаа урыҟәшәап. Шәлеи, – иҳәан, раԥхьа днагылан иҿынеихеит.

Ҳаидар амца иакәыз амҿқәа шеилаблыз аниба ус иҳәеит.

– Мадлеи, акәыстҭақәа уҫарыха.

Мадлеи акәстҭақәа рхы неилеиҵеит. Даргьы уи иазыԥшызшәа, амца еишьылза иҫархылԥьеит. Ҳаидар, ихиҿы шьарда иааԥсахьаз, алашара наиҿалашеит. Ихараз ихәыцрақәа ишԥа даарыхан ацәажәара дналагеит.

– Шәара шәазхәыци, акыр иаԥсоу сысасцәа, ҳара усҟан ҳҵагылазаашьа зеиԥшраз. Аҳәынҵқар

ҳидимкылакәа, адәы ҳақәхар, ҳашьҭахьԥа гьажьышьа ҳамамкәа, Аԥәа ҳҳы ахькыдаҳкыло ыԥамкәа адәы ҳақәхар ԥалон. Аха имԥсыша аԥьма аматцә азылаԥәуеит ҳәа, ҳамԥсырц ҳаԥазаарын ларгьы саргьы. Ҳаннеи аҽены инаркны знапы ҳанырҵаз аԥҳәызба, амра ашьхақәа ианаарывҵуа ишаалашо еиԥш дааҳҿалашеит, раԥхьа ҳанылба. Лажәақәа убас ирԥәымшәышәны илҳәон, аапын ашьац адгьыл иансалшәо еиԥш, иԥшқарахха. Аԥарма даҫызаха деихатыруан. Лыхкышьа иахьагьы сыбла ихгылоуп. Ашьабысҭа агәеанҵаны иангыло даҫызаха. Лыцьмшьқәа амзаҿа иаҫызан. Аҽарҳа еиԥш лыхәда кылҳәан. – Дызлацәажәоз аԥҳәызба иаԥхьа дгылазшәа, иблақәа ҭырхаха иаԥхьаԥа днаԥшит Ҳаидар. – Иа, зегь зымчу, ухьышьаргәыҵа сакәхшоуп, сара. Уара иааугәаԥхар ажәҫангьы ацыԥха ҿоуҵоит. Иигәаԥхан иишаз дреиуан лара. Иагьа улахь еиқәызаргьы даауҿаччар, уаргьы уаалырлашон. Жәытәнатә аахыс аԥсуаа рабиԥара еиԥызшьуаз дыруазәкын. Елана лыхьзын, жәлалагьы д-Шларҧхан. Ҵабал иҵыҵқәаз дреиуан. Аԥсҳа Қьалашь Ачачба, Аԥсны ахи-аҵыхәеи рышԥа ауаа дәықәиҵеит, аҳҵынра зырԥшзаша, аҵыԥхацәа изаарц азыҳәан. Лара Еланагьы лаб диман дааит. – Шәымҭак иажәа ааникылеит Ҳаидар. Ихи иареи рхала еизынхарц иҵахызшәа, ҿымҭ-ԥсымшь

даатәеит. Издыруадаз уажәы иихәыцуаз? Иқәра ду изаанагаз ахьамҭара шаҟа иҟаз. – Елана хазына, Елана саҳәшьа, – игәы дынҭаҒазыҒазит Ҳаидар. – Елана саҳәшьа зысҳәаз убри оуп, сыҧшәмеи лареи еиҳәшьцәас иҟаибаҭеит. «Сара аиашьа дсымам уара усашьазааит» – ҳәа салҳәеит. Лыҟәамшәышәра мацараҿ дыҟамызт лара. Иагьараан аибашьраҿы дҳавагылахьан. Арҧарцәагь рацәаѡны илеиеарбон, аха лара уи дахлафаауа ус ралҳәон, «зны аибашьышьа шәҭа, нас ҳазхәцып» ҳәа. – Ацәажәара дааҟәыҭны ихы наиқәыжьны ҧыҭраамҭак ус дтәан, нас иажәа инациҭеит. – Сара сгәы иаанагон аҳҭынра аѡныҭҟа ауаа маҷызшәа, аха абрахь даеакала иҟазаарын. Аҳҭынра аѡныҭҟа еилашуан. Ахәылбыеха амра амшын ианзаашәалоз аламҭалаз дааит ашьжьымҭан агәашә ҳҭазҭаз арҧыс.

– Шәыҧсы шҧашәшьеи? – дҭааит иара, акәаскьа абарҭа дшаахалаҭәҟьаз.

– Иҳабыргәузеи, даара пату ҳақәҭан иҳазныҟәеит, знапы ҳануҭаз, – сҳәеит саргьы.

– Ҳара ҳҭыҧҳацәа рѡыза адунеиаҿ иҟазам, – даарыхлафааит иаргьы. Нас сара сахь даахьаҳәын ус дсазҭааит. – Уара уааит Аҧсҳа ихьчаѡцәа урылаларц?

– Ааи, ус оуп хықәкыс исымоу...

– Уара иудыруама уи имариам шусу?

– Имариоу аус сашьҭазар, абра саауазма...

– Уаҭәы Аҧсҳа уидикылоит, – иҳәеит иааиз арҧыс, насгьы инациҭеит. –Иудыруазааит Аҧсҳа зегьы дшрыцклаҧшуа. Уажәа ркьаҿуа уиацәажәа. Иуиҭо азҭаара аҭак ада даеакы аваумгалароуп. Уахь ианцатәу сара сааины узгоит. Шәыҭх аабзиахааит, – иҳәан ашәахь иҿынеихеит. Убасҟан сиазҭааит, иухьзыу иужәлоу соуҳәар ҟамлари ҳәа. Иара иаразнак даахьаҳәын, уажәраанза иахьсеимҳәацыз гха дук ихьызшәа ҿааиҭит.

– С-Аҵьрыцбоуп, Ажьгьери сыхьзуп, Абжьыуаа рҟынтәуп. Аимара ақыҭа сынхоит. Сааит абра, уара уеиҧш, хышықәса раҧхьа Аҧсҳа ир срылаларц. Сагьыргәаҧхеит, уажәы ихьчаѡцәа шәѡык сырхадоуп, – иҳәан дцеит.

– Убри аены инаркны ҳаибадырит, сѡыза сарҕьажәѡа, сашьа, акыр аибашьрақәа ирцәынхаз, Ажьгьери Аҵьрыцбеи сареи. Ҳаицрыҭижьҭеи хьаас исымаз акакәын, иҧсы ҭоума ҳәа. Анцәа ду илыҧха ала, шәара сысасцәа, сыҧсҭазаара иацышәҭеит. Сара сцәанырра исанаҳәон уи иҧсы шҭаз. Избанзар, уи иҧсы ҭамзар, саргьы сыҧсы ҭамзар акәын. Иареи-сареи гәыла убас ҳаидҿаҳәалан, ѡхрак еидгылоу еиҟәыуҭхар аҳа, еиҟәҭхашьа ҳамамкәа, – ацәажәара уаҳа иациҭарц иҭахымызшәа ихы наиқәжь даатәеит. Аха, уи аҟара аамҭа мгакәа, иажәа инациҭеит. – «Адгьыл сгәабаныуп, ажәѡан схызоуп, ҳашьхақәа сыхчнызоуп» – ҳәа

иашәа иналаҭан иҳәалон Ажьгьери. «Ашәа гәышьҭыхгоуп, хьаа хеыгоуп, ашәа ахаҭа иҧышәагоуп» – ҳәагьы нациҭон. «Аибашьра аус адәаҿы ауп иахьызбатәу» иҳәалон Ажьгьери. «Аҳаҳаи, аҳаҳаи Ажьгьери!» ҳәа сыбжьы иқәсыргон ажәылара аан, аҧхьа дгылан данцоз. «Аҳаҳаи, аҳаҳаира», иаргьы аҭак ҟаиҭон сара сахь. Иареи сареи ҳаигәныѡра, ҳ-Ҧсадгыл ахьчаѡцәа зегьы иреигәныѡран. – Иажәа ииҳәашаз дназхәцны, шәымҭақәак иеаанкылан ацәажәара дналагеит.

Ауыха ихы нықәиҭеит, аха уажәы-уажә дааҧшуан Ҳаидар. Уаҭәтәи амш ааира дахыццакуан, даргәаҭеиуан. Адәахьы ҭынчран, амшын ашьҭабжь ада. Амшын еиҧш акәын Ҳаидар иҧҳәыси иареи ргәы шеисуаз. Рқәыҧшра иаҧықәслаз аҭагылазаашьа иаргәаҭеиуан. Гәында лнапы ҟәымшәышәқәа рыла, Ҳаидар ижәѡахырқәа днархьысын, лышҟа даахьарҧшшәа, ус лҳәеит.

–Угәы ишҧаанаго, иаҳҧеиҧшхарызеи ҳаҧхьаҟа?

– Анцәа инапы ҳануп. Аҧсуаа зегьы ирҧеиҧшхо, ҳаргьы иаҳҧеиҧшхоит. Уаҭәы Аҧсҳа иахь снеира зегьы азбап...

Гәында лхаҭа днаилашәкәеит, иара иакәзар, инапы ҕәҕәақәа рыла ишҟа даалыхеит. Убасҟан илымҳа дынҭахәыҭхәыҭит лара.

– Сыҧсы ҭанаҭы уара узы сыҟазаауеит...

– Саргьы бара бзы...

Рхәыцрақәа неихда-ааихдо, акыр аамҭа измыцәеит аѡыҷьагьы. Уаҭәы ибзиан, иҕәҕәаны иааҧшырц азы ирҭахын, аха иауамызт. Рхәыцрақәа рацәан, изныз амѡа иахькылнагоз ахьырзымдыруаз азыҳәан. Ашьҭахь даргьы ирызгәамҭеит иҭахәхәа ишыцәаз. Ианааҧш, иҟьаҟьаза ишахьан. Гәында иаразнак леааилаҳәан абарҭа даныҭахх, Елана амардуан ахалара даҿын.

– Шәамхацәазар ҳәа сшәеит, – лҳәеит Елана, илырҿыхарц дахьааиз ргәы акы аанагар ҳәа даацәшәаны.

– Аиаша басҳәап, ҳаргьы иаха акыр аамҭа ҳазмыцәеит, –Гәында Елана длаша-лашо амардуан дахьаахалаз лгәы иаахәаны. – Шаҟа ҳҳәыцзеи, шаҟа еиҿаҳарҧшызеи. Сыҧшәмеи сареи даараза ҳҭагылазаашьа уадаѡуп...

– Зегьы здыруеит, –Гәында лгәы лырҭынчырц лҭахын Елана. – Ажьгьери исеиҳәеит. Шәееибыҭан шәылбаа, ашьыжь какалк шәкып, – лҳәан, лыхцәы шьқьыр лҟәаҟәа инкыдҧсало, аҧсыз азыжьаҿ ианылакьы-лакьуа еиҧш, лныҟәашьа ҧшзала амардуан дналбаан дцеит.

Амра аныѡагыла инаркны аҳҭынра иаҳа-иаҳа аҧсы ахало иалагеит. Аиҳаразак абҷьар зкыз арҧарцәа рацәаѡын. Урҭ зегьы аҧсуа маҭәала еилаҳәан инеибеиҧшны. Раҳәа, рҟама, ркьарахә, ршәақь – рызегь, цырцыруан. Аҷьаҧҳаны зҭаз

рҟанҭаруазқәа рзарақәа ирыкәаршаз анаԥыс, рыжәԥахырқәа наҟ-ааҟ еихданы иахшьын. Ахылпарчқәа рхан, ахҭырпа рҟәаҟәа икыдыршәылан. Аҟамчқәа ркын рызегь инеибеипшны. Амԥа ишықәлоз ԥашьомызт.

Аҳҵны уаа ццакра рымамызт. Дара изларҟазшьаз ала, аамысташәала рхы мԥаԥыргон. Урҭ рхы аанкылашьеи, инықәгыло-аақәгыло рныҟәашьеи, ианеивысуаз реихырхәашьеи улапш иҵамшәар ҟаломызт. Ажәытәза Аҧсҳа Леуан Ачба ихаан инаркны, Аҧсҳа Қьалашь Чачба иҟынза иааргоз аҵас акәын. Аҧсуа ҭауадцәа ианакәызаалакгьы аҵас бзиа пату ду рзақәын...

Ҳаидар ԥьара дызгыломызт, дгәаҭеиуа абарҵа дыҵан. Мадина лакәзар, лыблақәа ааихмырсыҕьзакәа, аҳҵынра уаа дрыхәапшуан. Аха урҭ дара рышҟа ихьапшуамызт. Уи лара лгәы аалнархьит азныказ. «Ас арҭ ҳгәарымҭазар, иҳаҧсыхәоузеи» – ҳәа лгәы инҭылҳәааит.

– Аҧсҳа саха имамзар акәхап, – даақәпсычҳаит Ҳаидар.

– Аеыуардынқәа хианы игылоуп. Иҟалап мԥа харак дықәлозаргьы. Иахьа дцаргьы дхынҳәып нас, ҳабаццакуеи, – лхаҵа игәыпҷәара сзыхеуазар ҳәа даҽын Гәында.

Убри аамҭаз, дшааиз рызгәамҭакәа, адгьыл даатыҵызшәа, амардуан дыԥохаҟьалеит Ажьгьери.

– Ухиоума?

– Сыхиоуп.

– Ус анакәха усышҭал.

Ишьамхы наиҵпраан, «Анцәа сырманшәала» – ҳәа игәы даатацәажәан, Ажьгьери днаишьҭалеит Ҳаидар. Амардуан ҭбаа ала аԥобатәи аихагыла ианыԥохала, Ажьгьери ус иҳәеит.

– Абра уааҧшы саахынҳәаанза.

Шаҟа шықәса ихыҵыз аҟара аамҭа цазшәа ибеит Ҳаидар. Мзымҭа ацәқәырпақәа уи аҟара еиламшыцзар ҟаларын,иара игәы шаҟа еилашыз аҟара.

– Уԥонал, – иҳәеит Ажьгьери, ашә даадәылпцны.

Ҳаидар ашә дахьнхыҵыз дзеиҭамҵуа уа даанхеит.

– Уааскьа, арҧыс, – ажәԥан агәахьы ианыдыдуа еиҧш, ибжьы ааиргеит Қьалашь. Ҳаидар шьаҽак иапҳьаҟа иныҟаҵан, дадырсызшәа даагылеит. Аҧсҳа дигәапхеит дназхәапшыз арҧыс. «Сара стәқәа дреиуоуп» иҳәеит гәаныла иара. Нас иаргьы иапҳьаҟа шьаҽак ааҟаҵан, Ҳаидар ижәԥахыр инапы нықәҵан ус иҳәеит.

– Ажьгьери исеиҳәеит ухы-уҵыхәа. Амашәыр ушақәшәазгьы, аҭаацәара ушалалазгьы Асазқәеи аубыхқәеи уара акгьы ухарам ҳәа ахьыршьаз, иашоуп ҳәа азысыпхьазоит. Ауаԥы ихәҭам дақәзыршәо иоуп ацәгьа ҟаҵаԥы ҳәа изышьҭоу.

Сара дысҭахуп аиаша мҩаҧызго. Уара уааит сара усывагыларц?

– Ус ауп, ҳаҭыр зқәу ухыҵкы, – иажәақәа неишьҭеиҧсеит Ҳаидар. – Сара аҭоуба шьҭасҵоит,ҳ- Аҧсадгьыли уареи шәыхьчараз схы сшамеигзо. Иаҭаххозаргьы схы шақәысҵо.

Аҧсҳа Қьалашь ииҭахыз ажәақәа иаҳауан. Иҵагь иааигәа днеины ус иҳәеит.

– Анхаҩ иоуп Аҧсны бҕас иамоу. Анхаҩы даныҟамла, Аҧсынгьы зыҟалом… – Нас Ажьгьери иахь даахьаҳәны адҵа ҟаиҵеит. – Сыхьчаҩцәа дырхыҧхьазала. Иҧҳәыс аҳҭны ҭыҧҳацәарҿ дыҟазааит. – Нас Ҳаидар иахь даахьаҳәны усгьы нациҵеит. – Анцәа игәаҧхареи алшареи уоуааит, ууаажәлари, у- Ҧсадгыли ухьчартәы...

–Уи еиҧш алшаргь, агәаҳәарагь Анцәа исылеиҵеит Аҧсҳа ухыҵкы, – Ҳаидар иусқәа шыбзиахаз аниба, иҧсы ааивигеит.

Аҧсҳагьы игәы иахәеит иаҧхьа игылаз арҧыс ихымҩаҧгашьа. Нас Ажьгьери иахь даахьаҳәны ус иҳәеит.

– Хәышәҩык сыхьчацәа раҧхьа днаргылан аҭоуба иркы, Аҧсни аҧсуа жәлари рзыҳәан гәык ала дшыҟоу ала.

Хәышәҩык Аҧсҳа ихьчаҩцәа зызкыз, иара мацара ихьчараз ауакәыхыз. Урҭ Аҧсны ахи аҵыхәеи зегьы аҧсуаа рызҵаара рнапы алакын.

Уахгьы ҽынгьы иара хышәҩык изааныжьны, егьырҭ ҩышәҩык жәаҩыла-жәохәҩыла рыҽшаны Аҧсны иалан. Аҧсҳа иуаажәлар рзы иизбоз рлымҳа аҟынза инаргон. Қыҭа цыҧхьаза аҭагылазаашьа гәарҭон. Аҳәааҿ игылаз аруаа рҭагылазаашьа еилыркаауан. Ажәлар ирацәажәон. Ацәгьауцәеи аҕьычцәеи аҟамч ҧҵаҵа иҵырхуан. Ирымҧыхьа-мшәозгьы Аҧсны иалҵырц ажәа рнырҵон. Аҧсҳа ихьчацәа, «алаапкқәа» – ҳәа хьзыс измаз, рхы инаркны ршьапаҟынза бҷьарла еиқәных иҟан. Ҩажәаҩык Аҧсҳа ихьчаҩцәа, хышәҩык аҕацәа нарҿагыларгьы ак рылдыршомызт. Иарбан ҭагылазаашьалакгьы, игаҿоума, ишьхарома, маҟҿаҳәара азы изаагылоума, амра ҧхоума, акырцх ауама, дара рзыҳәан зегьы еиҧшын. Ахьаҵра зыхьзыз рыздырамызт. Аҧсуаа жәытәнатә аахыс, ахыци ахәымпали инаркны, абҷьар аҵагылара рылан. Урҭ ржәылареи рхьаҵреи, даҽа милаҭк ржәылареи рхьаҵреи еиҧшымызт. Аҭыҧ рхы иадырхәон. Аҕа ихы агарҭа имоуа, адгьыл иааҵаҵызшәа инеиҿагылон. Аиҳаразак ажәылараҿ акәын иахьыҕәҕәаз. Рыбжьы убас ицәгьан, асыҧса ҿыҩрны иланашьҭуазшәа. Ахыҭҟьара иацнеиуан. Ршьамхы ҵарын. Иназышьҭалазгьы рыцәцашьа имамызт. Рхымҭа кашәомызт, иҭадыршәуан иахьалыркааз агәҭа. Ашәақь иахьалнамдоз ихысуамызт. Ахи ахәшәи еиҷаҳауан. Ахра иаҿоу

абҕаҵьма еиԥш акәын, аԥсуа еибашьоцәа ршьапы ахра ишакуаз. Зегьы реиҳа урҭ рымч анеизыргоз, ҳәаҭыхла раҕацәа ианырҿагылоз акәын. Аԥсуаа ахәыҷы агара дангарҵуаз инаркны имахәҿа аҕәҕәара хшыоҵак арҭон. Змахәҿа ҕәҕәамыз арра дыргомызт. Аҵеи арра ирыдрмкылаз изыҳәан ирҳәон: «Аҵеи Анцәа дшәиҭан, аха дсаҟаҭны дшәааҙеит» – ҳәа. Аибашьра адәаҿы аҕа даабеит ҳәа ижәыломызт хаха. Урҭ рыжәоахырқәа еидҵаны, еикәшаны игылон. Ирыжәлоз аҕагьы даарыкәшан дгылар акәын. Азныказ реикәшара аиҵалара иалагон. Иара ақәлаоҵгьы урҭ ҳмацәаз иҭаҳҵалеит ҳәа ргәаанагара ҧхьа иагон, аха аԥсуа еибашьоцәа, рызегь еиҷҿакны еицыҳәҳәон, нас изҭацалаз амацәаз ахы аапҵжәаны, аҕацәа аоныҵҟа иҭарцалон. Аҕагьы ажәылара дшақәгәыҕуаз, иҭагылазаашьа аҿанаԥсахлакь, рыжәоа ҭҟьазшәа иааилахон. Аҿеидкылаха роуааназа, аԥсуа еибашьцәа изҭарцалаз амацәаз ахы иҭарҟәаҟәон. Аибашьраҿ аҟәараҕ бзиан рхы иадырхәон аԥсуаа. Ақәны иалхыз, амшә шша ахьшьны еилҵәараа рарма жәоахыр иахаршәыз, иааихкәыцәаан иршәны аҕа ихәда иахадыршәуан. Уи убас ирласны иҟарҵон, алашьцарақ амацәыс аныҵарыҵаруа еиԥшха. Ашәакь, аҳәа, аҟама, алабашьа, аҳәызба баша иныҟәыргомызт, аибашьраҿ. Убарҭ зегьы ианаҭаххоз рхы иадырхәон. Абас ала, р-Ҷсадгьыл ахьчараз аибашьра иазыҟаҵаз уаан аԥсуаа.

Қьалашь Ачачба акраамҵа изал ҭбаа дуаҿ алаоеира даҿын. Игәы иҵыхоз, ихьаа зеиҳәаша, азәы дишьҭоушәа, аҭзамцқәа днырқыдԥшыло-аакыдыԥшыло, ҵаҟа лбаа аҳҵны уаа иара ишизыԥшызгьы, дыццакуамызт. Иоура иҵбаара ауаоы назааза иаҵкьысгьы деиҳан. Иоура иақәнагахаша ацәеижьи иҟәнын. Хәышә шықәса зхыҵуаз аџьы ҵла еиԥш, иоахьаз, аха каҳара зқәымыз даоызан. Абри аҟара иадара хьамҵа ижәоахыр ишықәзгьы дазырхәомызт. Ихы дацәыла-сызшәа акәын дшынаҳәааҳәуаз. Уаашәоык дрылагылазаргьы, алашьцара ацәашьы шалубаауа еиԥш, ихиҿы рылубаауан. Згәы оылган, иаазырхәан иҟаз иԥынҵа, оумашәа дарԥшзон. Дуаоыԥшзан, аха иԥшзара ихаҵара аныԥшуан. Дуаоаԥшьын, ихиҿы аазыхәхәан. Ихцәгьы цәыҟаԥшьын. Ахьшьыцба аблақәа ироызан иблақәа. Данухәаԥшуаз азыз еиԥш инаулаҟаца ицон. Ҭынч даныҟазгьы, игәы аныҧжәозгьы, ацаҟьа иалҵуа ароаш хәашьра ақәу аҳа, иаргьы ихиҿы ақәаԥсахуамызт. Икәмжәыхәа акаба еиқәаҵәа аҵан. Имаҟа иҟама разныла ичаԥан. Ишьаз ашьагрын еимаа, иахагылан аԥсуаа идырҵәыз асахҭан еимскәа. Аԥсуа уасцәа иалхны, Ҷсҳәаа рҟазацәа изырзахыз ахылԥарч ихан. Ижәоахыр иқәршәыз ахҭырԥа, ихцәы аԥшшәы еиԥшын. Иоура зеиԥшраз еиԥш акәын ишьаҿақәагьы шеихигоз. Адгьыл

дзықәгылаз иара излеитәыз ала, идгьыли иареи еиҟәыҭхашьа шрымамыз иныҧшуан. Шамахамзар, инапы уаҩы иирқуамызт. Бзиала уаабеит аниҳәоз, иарҕьа напы игәышҧаҟынза иҩышьҭхны, аҧсшәа иҳәон. Дцәажәон ҭынч- ҭынч. Идыруан ибзиан аҭырқәбызшәеи, араб бызшәеи. Иара убас аурыс бызшәала даҧхьон дыҩуан. Иаҳауан англыз бызшәа. Ааигәа-сигәа данцоз аҿыуардын дақәтәон. Мҩахара данцоз, дҿыжәлон. Лмкаала дацклаҧшны, пату ақәҵан ифон аҧсуа чыс. Аҧсҳа имаҷны дыцәон. Аҵх наган дышьҭалон, шаанза дгылон. Зегь реиҳа ихьааз ар рызҵаара акәын. Ҩажәа шықәса инадыркны, ҩынҩажәа шықәса зхыҵуаз рҟынза абџьар иаҵаргылан иман. Аҧсны шшәарҭахоз анибоз иҳәаақәа ирыҕәҕәон. Аҧсны иаснагь амшынахь ала ишәарҭаз, фышә ҕба аибашьыгақәа хҵаны иман. Пуҭ инаркны Гьеленџьикнза азин амамкәа тәым ҕбак хылар ҟаломызт. Изларҳәоз ала, икәша-мыкәша еиларзызан иман. Ианшәарҭахалакь, аамҵа кьаҿла ҩажәихәба нызқьҩык ар ықәиргылон. Урҭ изымхоушәа ибар, нас акәын Аҧсны ашьапы ианықәиргылоз. Қьалашь Чачба иаҟара, аҧсуааи, урҭ рашьцәа адыҕақәеи азәгьы еизааигәа-имтәыцызт. Шықәсыкахь знык ҿцәашәҩык уахь ишьуан. Убыхтәыла инаркны ҞКабарданза ирҭаауан. Уахьынтәи абрахь иааигон. Убри ала

атәым ҳәынҵқарцәа идирбон иара ихала дшыҟамыз, аҧсуаа рашьцәа Нхыҵ Кавказгьы ишынхоз.

Аҧсҳа атәым тәылақәа рҟынтәи иҵаауаз аруаа роума, мамзаргьы аҳәынҵқаррақәа ирыбжьацәажәоз, зыбз хны изҿаз роума, Аҧсны акралызгарц иаауаз аҵуџьарцәа роума, рызегьы рацәажәашьа дақәшәон. Аҳәынҵқаррақәа дызцәыхарахаша, дыззаигәахаша, рызегьы иаҧхьа асаркьа даныҧшылоушәа ибон. Ихшыҩ ҭарын, ихәыцра харан. Џьара хаала ихы мҩаҧигон, дҽеаџьара инақәырҕәҕәан. Аха, иагьа ус акәзаргьы, шәышықәсала азыблара иалсны иаауаз Аҧсынра, ццакрыла еиҵа ацәқәырпҳа иалаҳарц иҵахымызт. Убарҭқәа дахьрыхзызаауаз акәхап, ихиҿы акаҷырақәа занылазгьы. Издыруадаз иара ихаҵа ида,ижәлар рлахьнҵа знапы иану аиадара дызҵоу шаҟа ихьанҵоу...

Аҵх акыр инеихьан, аха дыцәамызт Қьалашь. Ихьанҵаз ихәыцрақәа ицәеилалон.Акы дацәцар, егьи ихәцәа ҭнакаауан.Аиҳаразак игәы иҵыхоз иҷкәын аиҳабы Асланбеи иакәын. Уи Ҭырқәтәылаҟа дцеижьҭеи иаара иахьахыпаз даргәаҵеиуан. Кьалашь ианаамҵаз игәеиҵеит, иҷкәынцәа Асланбеии Сафарбеии рыгәқәа еизынханы ишыҟаз. Аҧсны азҵаараз рыгәҭакқәа шеиқәмшәоз. Аҧсҳа дацәшәон, иҷкәынцәа реимак амаҷ аҟынтә аду ахь икылнагар ҳәа.

Адәахьы аҧша асуан, аха ақәа ауамызт. Аҧсҭҳәақәа, амшын цәқәырҧақәа ирхьысуама уҳәаратәы, аҽыларҟәра иаҽын. Амшын аҧша иаҵалаз ацәқәырҧақәа иаҳа-иаҳа ишьҭнахуан. Аҕбақәа аҧҭа еимҟьара зылашарақәа алыҷҷоз, игаз-ҽазуа ихгылан. Зны рҧынҵақәа хҵаркьакьа ҟарҵоушәа илаҟәуан, даҽазных аҵәыргыла иахыҧоушәа ҵәҽанҵәыҟа ихалон. Аҧсабара гәаҭеиуан Қьалашь дшыгәаҭеиуаз еиҧш. Игәалаҟара каҳан акәын дшыҟаз. Уи азал ду ахи аҵыхәеи дцо-даауа, мҽахарак дықәушәа дкарахан, аҧенҷьыр ҭбаа днадгылан, адәахьы акгьы ахьимбоз аҧшра далагеит.

– Ажьгьери, – ибжьы наиргеит Қьалашь.

– Абра сыҟоуп, Аҧсҳа ухҵкы.

– Аҕба ахабар?..

– Мап, Аҧсҳа ухҵкы.

– Шәгәшәеаныз, – Қьалашь игәы шәазызарак нҭалеит. – Аҧсадгьыл ахьаа еиҳау даҽа хьаак ыҟам. Уара иудыруама, Ажьгьери, шаҟа ихьанҭоу Аҧсадгьыл ахьаа аҵалара?

– Издыруеит, – аҭак ныҟаиҵеит Ажьгьери. – Издыруеит азоуп уааигәара сзыҟоугьы. – Уа иҽааникыларц иҭаххеит, аха Аҧсҳа иааигәара иҟоу иара мацара ҳәа алымҵырц азыҳәан инациҵеит. – Ҳаҧсуа жәлар зегьы...

– Угәы ишҧаанаго Ажьгьери, амшын цәқәырҧақәа дуума?

– Ааи, ахәара ҳәа аилашра иаҽуп...

Адәахьы аҧша еиҭа иҕәҕәаны иасит. Ақәыҷьмақәа ауаса ианрылалакь ишеиланаргьыжьуа еиҧш, еилаҳантеит аҧсҭҳәақәа. Аҧсаатә аншәаҟьалакь хыла абард ишасуа еиҧш, ҧша цырҟьақәакгьы, ҽыҳәҵәыла аҧенҷьыр иагәыдсылон, шәаҷьҳәарак аман иааузшәа. Қьалашь иҷкәын Асланбеи изыҳәан игәы шәаны иҟамлацызт уаха еиҧш. Абрахь ицәыригомызт, аха ихы инапаҽы изаагомызт. Амацәыс аҧҭа анааиҟәнажәа, наҟ хараза амшын дынхыҧшылеит Қьалашь.

Аҕба ажәҽан ианнаҟьарц аҭахызшәа, ацәқәырҧақәа иахьынза рылшоз хыхь ишьҭырхуан. Аха аҕба ацәқәырҧақәа рымч уи аҟара имырхакәа, аҳҭынра аҽаҧхьа иҟаз абаҕәаза иаадгылеит. Уи иааҭыҵыз хҽык арҧарцәа, роупа еиқәаҵәақәа рҽылаҳәан, агәашәаҽ иааит.

– Шәарбанқәоу? – ибжьы геит амшын агаҽахь ала агәашә зыхьчоз арҧыс.

– Аҧсҳа-иҧа Асланбеи Чачба...

Аҵх ашарахь инеихон. Аҧшатлакә уажәраанза аҽны аҭзамцқәа кыдзыххаауаз аҽеиқәнакхьан. Аибашьра адәаҽы иаҵахан, ихьагәгәа зышьҭахьҟа ицо ар ирҽызаха, аҧсҭҳәақәа еиқәыцыҧжәахаха амшын агәахьы рҽыҧхьакра иаҽын. Аҧсабара аҽанарыцқьа ашьҭахь адәахьы иааҭынчрахеит.

Аха Аԥсҳа итәарҭа азал ҭбаақ иҭынчрамызт. Аби аԥеи еидшылан аицәажәара иаҿын. Асланбеи иаби иареи реицәажәара иара изыҳәан ихьанҭаран. Аҟиар дахушәа акәын дшыҟаз. Избанзар, иаб пату иқәиҵон. Имаҟа ҿеиҳәо даақалеижьҭеи еилика-аахьан Аԥсҳара ус ишымариамыз. Насгьы абшьҭамҭала Аԥсны ахагылара иара ишитәыз идыруан азы, иаб дарҕьажәоан дивагылан. Уи умоу, аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы, Асланбеи еиҳа избахә аҳәара иалагеит, Қьалашь иаасҵа. Уи аб еиҳагьы деигәырҕьеит. Иҷкәын дбаҕьаза игылара еиҳагьы игәы ҭнагон. Иахьынзаилшоз абҕагь ииҭон. Аиашаз, Асланбеи дыцьбаран. Абаа дагәыдуҵар гәышԥыла еиҟәижәон. Ижәоахыркәеи, урҭ ирхьынҳалаз имахәҿақәеи ҷырын. Инапсыргәыҵа амса ыҵалахьан. Аҿеы дақәтәо даақалеижьҭеи аибашьра аҿазыҟаҵара даҿын. Зны шьыжьы инаркны шьыбжьонынза аҳәа иҟьон. Нас аамҭақәак иԥсы ааиҭакны, ахаҳә хьамҭақәа еиуа-еиԥшымыз ирԥон. Нас амшын агәҿаҿ днеины аԥслымзраҿ дыоуан, ахәлара иааимнахаанза. Уахынла иԥсы ишьон. Шамахамзар, аҳҭынра иаҭаауаз асасцәа дырԥыломызт. Арыжәтә акәзар иҿахьы иааигомызт. Шьыжьла акрыфара иҿадицаломызт. Чаҟәак азна ахырҵәыршла далазон. Нас иаразнак иҿеы доакәтәан, иоызцәа иман Гәмыста ахықәахь дцон. Аԥынгылақәа еыла ирхыԥон.

Ахлаҕьара иқәчаразаан илбаауан. Аҿеы шыоуаз иахьзаны иақәтәон. Уахьынтәи иԥан икаԥон. Мамзаргьы аҿеы ахәда иахьынҳалан иахагьыжьуан. Амгәацәа иҵасны акәадыр еиҭантәалон. Акәадыр иоангылан ацәҟьара еихсны икыдырԥаауан. Зны арымарахь, нас арымарахь аҿеы аган иавалон. Ишьҭасны абаз шьҭырхуан. Абарҭқәа зегьы раԥхьа дгылан иҟаиҵон Асланбеи. Ашьыбжьышьҭахь рыҽқәа ноужьны, ирзышьҭхуаз аиадара хьанҭа иаҵалан, Гәыма азы еиҳа иахьаҕьыз иныр- ааруа, аԥсҭа иоҭала ашьхарахь ихалон. Асланбеи имоа зегьы ирымоазар акәын. Уи ацаҟьа дкыдлар, даргьы ишьҭалон. Еиҳа иуадаоу амоахәасҵа ылхуа, аҳаракыра иазцон. Мчыбжьык инеиҳаны фатәыда абнарақ ирхыргон.

Асланбеи Чачба ар дырхагылан. Хәнызқьоык иааиԥымҟьазакәа Аҟәа иҟаз, хәышәоык Аԥсҳа ихьчаоцәа налаҵаны,иаарласны иахьаҭаххо азыҳәан ихианы Абжьаҟәа итәан. Убри ашьҭахь, амрагыларахь ала Егры азы иаванхоз аԥсуаа, иаснагь ихианы ирыман о-нызқьоык еыла аруааи, жәнызқьоык ашьаҟаруааи. Аҟәа, ма Бзып аганахь ала ишәарҭахар, иаразнак амоа иқәлон, оымш рылагьы иахьырҭахыз инеиуан.

Абжьыуаа ирылшон шаҟа рҭахыз ар ыкәдыргылар. Аха дара иаснагьаз еиқәыршәаны ирыман жәеиза нызқьоык ашьаҟауааи хнызқьоык

аецәеи. Урҭгьы рыфатә, рыжәтә ирласны излеиҭатцшаз зегь рыла еиқәшәан. Дали Цабали ԥшьнызкьоык ар ҳаи рҳәар ишныҵкьара игылан. Ибзиангьы аибашьра иазыҟаҵан. Урҭ еиҳа иахьеибашьуаз ашьхараҽ акәын. Аҭырқәа шәақьқәа зегьы иркын.Иара убас рыгәҭа аазырхәаны, зоура дуцәамкәа аҳәақәа ирыҟәныз, ахра рхалара ма, рылбаарақәы ирԥырхагамызт. Аихацқәа рышьарҵон ацаҟьа ианақәысуаз. Зоура шә-шьақәак иназоз ашаха ыршан рыжәоахыр иахшьын, акнаҳара иалахаларц, ма иалалбаарц азыҳәан. Ирфашаз ацхамгьали ашәырҩеи рыда уаҳа имыцхәыз шьҭырхуамызт. Рызегьы шәоышәоыла ишан.

Аҟәа, мамзаргьы Кәыдры инаркны Гәманза инхоз аԥсуаа, аибашьраз иаснагь ихианы иҟан. Егьырҭ аҭыԥқәа раасҭа, дара рҭагылазаашьа еиҳа иуадаҩын. Акы, агәӷа иазаааигәан. Иҩбазгьы, Аԥсҳа итәарҭа Аҟәа акәша-мыкәша, хыхь Гәма Абжьаҟәа уҳәа, иаснагь ашәарҭа иҭагылан. Убри аҟынтә ахыхьчара акәын еиҳа игәцараркуаз.

Гәмыста азиас инаркны Бзыԥта азиас аҟынза, абзыԥқәа жәанызкьоык аибашьоцәа рыман. Урҭ еиқәшәан зегьрыла. Руардынқәа, рыцәқәа, рхәы ҟазҵоз ауаа, рқәабқәа, рыбҟәылқәа, рчаҟәақәа, рыхмаҷырқәа. Убас ала еиқәшәаны ирыман ақьалақәа злырхшаз аматәахә.

Бзыԥта азиас инаркны, Мзымҭа азиас аҟынза, акрызҵазкуаз адгьыл ҭбаа ду иқәынхоз, аԥсуааи, ашәуааи, асазқәеи рызегь неилаҵаны, ҩажәанызкь инареиҳаны аибашьоцәа ықәргылан ирыман. Убарҭ зегьы хадас дрыман Асланбеи Ачачба. Абас ала, Азиабжьареи Европеи рҟнынза иназахьан Аԥсҳа ир рхыԥша.

Аԥсуаа ирҳәоит, «бзиа нагзара шыҟамло еиԥш, цәгьа нагзарагь зыҟалом», – ҳәа. Жәытәнатә аахыс аԥсуа жәлар рхы мырзкәа иаауан. Рымч дыркәадозаргьы, рыдгьыли дареи еицәызуамызт. Аха ашьҭахь аурыс рыдгьыл иацәирзит акәымзар.

Қьалашь иҿаԥхьа дгылан ихәцрақәа дыргәылахалан Асланбеи. Уи зны- зынла иблақәа ҩышьҭхны иаб днаихәаԥшуан, аха Аԥсҳа ихы иқәыжь дтәан. Акыраамҭа иҭынчран азал аҩныҵка.

– Ишԥаҟаҳҵари нас? – ибжьы мырдуцәакәа даацәажәеит Асланбеи. – Иааины иааҳадгылеит уи аамҭа, Аԥсны алахьынҵа иашан иаҳмызбар ада ԥсыхәа ҳамамкәа.

– Иаҳзызбап ҳәа угәы иаанагома, Асланбеи?

– Ҳгәи, ҳахшыҩи, ххәатәи еиқәшәар, иҳазбоит.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит, иаҭахыуп ҳәа уаргьы-саргьы нас ҳажәлари ххәатәы еиқәшәара, – иҷкәын иахь иблақәа ҩышьҭихит Аԥсҳа. – Сара усазҵаауазар, аҭырқәцәагь, аурысқәагь зынзаскгьы исҭахзам.

– Саргьы исҭахзам аҭырқәцәеи, аурысқәеи англызцәеи, афранцызцәеи, аха иауам...

– Избан изамуа?

– Ҳара иҳамам убри аҟара амч, аҳәынҭқарра дуқәа ҳарҽагылартә.

– Аҧсынтәыла Аҧсны иҟазарц сҭахыуп Асланбеи, Аҧсны иҟазарц...

– Аҧсынтәыла Аҧсны иҟазарц азыҳәан Ҭырқәтәыла ҳшадыу ҳаанхароуп, саб. Аха, сара излазбо изласаҳауа ала, аурысқәа ирыдуҵарц уаҽуп Аҧсынтәыла. Аҭырқәа иҽы ҳаҟазар еиҕьуп ҳәа сгәы иаанагоит..

– Уара, Асланбеи, Анцәа имч ала уарҧысра уҭагылоуп. Ахшыѡи амчи рзы суцәшәартә сыҟазам. Аҧхьаҟа уара уаҵалароуп, аҧсуаа рыхьзгьы-рыхьымзҕгьы. Ус анакәха, амѡа иаша ылухыроуп. Ааи, иҟан аамҭакы, саргьы аҭырқәа санидгылоз. Уи шықәсык акәмызт, ѡышықәса ракәмызт. Шаҟа ҵуа уаргьы иудыруеит. Уажәазы сара аҟәараҟәанҽа иақәтәоу сиѡызоуп, сыҷкәын. Ѡ-мцакы срыбжьагылоуп...

– Абас оуп, дадраа, сысасцәа дахьқәа, Аҧсҳа ида издыруадаз, иқәыҕәҕәоз аиадара шаҟа ихьанҭаз, – иаргьы иадара хьанҭак даҵазшәа дааиҵаҕәҕәеит, Ҳаидар. – Иа, Анцәа ду, уда гәыҕырҭа ҳамам. Ҳара ҳабиҧара иахҭнагаз аѡыза иҭаумыргылан ҳҵеира, – дааматанеины нас иажәа

дналагеит. – Ижәдыруазар сҭахыуп, дадраа аҵла аҟынтәи иҧан акаҧара аҵак ду шамоу аҧсуа еибашьѡы изыҳәан. Ажәытәза ҳаҕацәа, аҷьамқәа инадыркны аурысқәа рҟынза, иҳәазо ҳабнақәа ирылан. Убри аҟынтә, урҭ мѡасып ҳәа ахьаҳгәахәуаз, абҕьы еихашьшьы изҽаз аҵлақәа ҳрылатәон, ҳѡаскьаны. Аиаҵәара еиҧшыз амаҭәа ҳшәын. «Бзиа еибабо ҕәык еицықәзоит» ҳәа шырҳәо еиҧш, амахә шәпа ҳақәион, ацәарҭа тата ҳалаиоушәа ҳҳы бо. Ма аҵлабжьара ҳабжьагылон, амахә иаҵәа ҳакәршан. Зегьы раҵкьыс ихадараз, амахәқәа урхьымсзакәа ҵаҟа укаҧар акәын . Ажьгьери раҧхьа днаргылан, иҟан убри еиш арҧарцәа,ҵаҟа илеиаанза раҳәа ҭҧааны аҕа ихы хызҵәоз. Иҟан аҧсаатә абжьы зхаҵаны изыргоз. Аҟәраан абжьы ангалакь, зегьы шәеицыҧ ҳәа акәын иаанагоз. Ахьажь абжьы, аҕа дааигәахеит шәгәышәеаныз ҳәа еибадыруан. Аҟармаҵыс абжьы, мамзаргьы ауарбажә кьыуура, шәылбаа, иахьеибаҳҳәаз ҳаиқәшәап ҳәа аибадырра акәын. Абарҭқәа рҽы сара даара сманшәалахеит. Сыхшыѡи сгәамчи еицнарго саарывагылеит сѡызцәа. «Аибашьраҽ ахшыѡ ухы ианаумырхәа, амахәҽа мчы амазам» – ҳәа иҳәалон Асланбеи. Ѡажәижәаба шықәса хшыѡлеи, хаҵалеи деибашьуан Аҧсҳа иҧа Асланбеи Ачачба. Ҳаи, ҳаи, анаҷьалбеит, дҟаларушь уажәшьҭа иара еиҧш

игыло аҵеи, Аԥсынразы? Мзымҭа азы хышхыҵәа ианлеиуа, гәышԥыла аҩада еимгәҳәа узцара аҳа, хыԥхьазарала инымҵәоз ҳәаҟәак дырҽахеит акәымзар, акы дааннакылараны дыҟахызма. Шаҟантә аиааира ҳиргахьааз. – Ихьанҭазаз гәалашәарак игәы инҭагьыжьын, ихы наикәаеит Ҳаидар. Ихәцәа ҵкааны иакит изымҳәаз, аха имҳәар ада ԥсыхәа змамыз хҭыск. Нас ихьанҭаз ихы ҩышьҭхны аҵәажәара дналагеит. – Адәныҟатәи аҭацәа раасҭа аҩныҵҟатәи аҭацәа шәарҭахо иалагеит Аԥсынразы. Адгьыл ҵысра аныҟало, аҩнқәа шеилабго еиԥш, Қьалашь иаҳҭынра аҭзамцқәа ашьшьара иалагеит. Иҷкәын Сафарбеи, агырқәа рымаҳә,зхаҵа ахәшә иҭан дызшьыз Нина Дадиани, аурыс еинралцәеи ицырхыраан, иаби иашьеи ирыҵеикуа далагеит. Убри нахыс иҟалеит аҳҭынра аҩныҵқа аиҽагылара. Ижәдыруа ишәаҳахьоу оуп, убри инахҟьаны иҟалеит амашәыр, аԥсуаа зегьы ргәы ҭызшьаашаз. – Еиҭа ԥытк иԥсы ааиҭакны иажәа дналагеит Ҳаидар. – Аха уанза Аԥсҳа дбаҭьаза Аԥсны дшахагылаз дахагылан. Аламала ишьапы иқәҟьара мариамызт. Адгьылаҽ дшыҭәҭәаз аҵкьысгьы, дыҭәҭәан амшынаҽ. Фышә еибашьыга ҭба амшын ихҵаны иман. Урҭ аҭбақәа ирыкә-нагахаша, аԥсыз зыда ихәарҭоу аҳа, мшында аԥсҭазаара змамыз арԥарцәа рыкәтәан. Аҭбақәа

зырзасоз Иапониантәи иааигаз аш лых аԥрақәа ракәын. Иагьа ԥша рҭасыргьы иԥыжәжәараны иҟамызт. Аҭбақәа рызагьы хԥа-хԥа бзарбзан рыкәгылан. Аҭба аԥсҟы зкыз ҩыцьа налаҵан жәохәоык амшын уаа ақәтәан. Рызегьы, амшын иагьа ицәқәырԥозаргьы, аԥсыз еиԥш иалҵәраа изасон. Хзаарҟәыла шьарда ирычҳауан. Азы иаҵалан инаскьон иахьынзарҭахыз. Абзарбзанқәа ҩыцьа-ҩыцьа рыдгылан. Даҽеа ԥшьҩык хара илыздоз ашәақьқәа ркын. Егьырҭ иаанхаз аԥрақәа рыла аҭба дырманшәалон. Рызегьы ирылшон рҭыԥқәа реиҭныԥсахлара. Ируалыз аҭа иҭба шаҟа ирласны изаадырҟәрылоз акәын. Убас ҟарҵарц азыҳәан иаҭахын агәымшәара. Абцьар иркыз ахархәара.Абас ала иҟаз иакәын Қьалашь Ачачба… – Ҳаидар даатгылеит, иԥсы ааиҭаикырц, нас иажәабжь деиҭаналагеит...

Ашьыжьмҭан амра гылаанза Ажьгьери днеит, Ҳаидар иԥшәмеи иареи ахьыҩназ аҩнаҟны.

– Уҽеиқәршәа, уаҵәы ҳдәықәлоит Ҭыркәтәылаҟа.

– Иҟоузеи Ҭыркәтәыла, бзиароума?

– Бзиароуп. Аԥсҳа аҭырқә сулҭан ханҩажәижәаба бзарбзан зыкәгылоу аҭба ҳамҭас изиҭиуеит. Убри ҳаццароуп ҩажәаҩык.

Адырҩаены Аҟәа иаланхоз ажәлар еизеит, амшын агаҽаҽ, аҭбақәа ахьадгылоз абаҭәазаҽы.

Ныҳәак еиԥш акәын зегьы рхырҿкәа шыччоз. Амра жәхьан еиԥш иԥеихьан Аԥсҳаи аҳкәажәи, аҳтныуааи ааит. Аҕба Исҭамбулнза иаццоз ԥажәаԥык, Ҳаидари Ажьгьери назлаз, рызегь неибеиԥшны аԥсуа маҭәала еилаҳәан. Ркәымжәқәа жәԥан гәыԥшшәылан. Рхылпарчқәа еиқәаҵәан. Ршьагрын еимаақәа, аимсы зхагылаз, абжа цәыҟаԥшьын, егьи абжа цәышын. Ркабақәа шкәакәан. Иара убас ишкәакәан рҟәаҟәа икыдыршәылаз ахҭарпақәагьы. Раҳәа, рҟама, ршәақь, ркьарахә, зегь рыла еиқәшәа иҟан. Роупақәа қәҵан ххьала. Рызегь еиҟаран жәԥахырла. Маха-шьахала иҕәҕәан. Аҟәаа рҭыпҳацәа рылаԥш амра ихнакызшәа акәын ишрыхәаԥшуаз. Абааш агәашә даатыҵны, иԥызцәа ицны иҿааихеит Асланбеи. Уи кәымжәы шкәакәала деилаҳәан. Иҷкәын данааидгыла ауп Аԥсҳа ацәажәара даналага.

– Аԥсуа жәлар, Аҟәа иаланхо аҳәса, ахацәа, аруаа, иара убас атәым ҳәнҭқаррақәа рхаҭарнакцәа. Абар, шәаԥхьа изазо изхгылоу аҕба, хәышықәса раахыс аҟаҵара иаҿын сыҕбар-гылаԥцәа. Уи иақәгылоуп хынԥажәаижәаба бзарбзан. Уи адагь аибашьра иаҭаху зегь рыла еиқәшәоуп. Абри аҕба ҳамҭас изыстиуеит аҭырқәа султан. Адунеиаҿ ирдырааит Аԥсынтәыла амч заҟароу. Абри аҕба Исҭамбулнза инаскьаргоит аибашьыгақәа фыҕбакы. Аҕба иаццоит сыҷкәын Асланбеии ԥажәаԥык арԥарцәеи. – Игәадура гәадура нацлан, ибжьы неиҵыхны инаиргеит аҕба ахьзыхгылаз ашҟа. – Ишьҭышәх аԥрақәа.. – Аҕба аскҧала инадҵны аҿанынаха, наҟ-ааҟ инавагылеит хԥа-хԥа еибашьыга ҕба.

– Ҷык-бзык иазҳәом ҳара уа ҳашрыдыркылаз, – иажәа инаиҵеит Ҳаидар. – Исҭамбул иаланхоз зегьы ҳԥылазшәа убри аҟара ирацәан ажәлар. Дааит иара асулҭан ихаҭагьы. Ханԥажәижәаба бзарбзан ҭырҟьаны ираҳҭеит аҕба. Ҳрыдыркылеит. Мчыбжьык ашьҭахь ҳгьежьит Аԥснықа, ҳаибашьыга ҕбақәа ҳрықәтәан, аҳәынҭқарра дуқәа ҳраҟараны. О, дадра, усҟан ҳагьраҟаран ҳара. Аԥсҳа Қьалашь Аԥсны дахагыланаҵ ашьапы иқәгылан. Аҳәынҭқарра дуқәа ҳраҟаран. Аха ашьҭахь акаамеҭ азыҟалеит ҳҳәынҭқаррагь, ҳаргьы...

Ҳаидар илымҳа нкыдҵан адәахьы дназырԥоит. Абри аамҭаз иаснагь дыззызыԥоруаз иаҳарц иҭахызшәа. Ихьамҭаз иҿаԥшылара ааихалашеит, аԥны азааигәара аҵла иқәтәаз арбаҕь абжьы анга.

– Сара сыҵхи сымши еиԥызшьуа арбаҕьқәа аҿытра ианалаго оуп, –игәалаҟара аабзиахашәа даацәажәеит Ҳаидар. – Арбаҕь абжьы анга нахыс сымшқәа даеа мшык рыцлоит, Анцәа исаҭәеишьаз. Абас ала, аҵх хьанҭеи, амш лашеи

срыбжьакәымпылуа саауеит шәышықәса инареиҳаны. – Нас адәы шкәаҧьаза дықәлан дышнеиуаз изгәамҭазакәа тышак дылҭаҳазшәа, хәыцра хьанҭак дылҭаҳазшәа дылҭакәкәа дагеит. Ԥыҭрак ихы иқәыжь дтәан, нас ацәажәара дналагеит. – Убри ауха Аԥсҳа игәалаҡара бзиан. Иара иҳаиҳәеит уаха схала сыҡазарц сҭахуп – ҳәа. Акы дазхәыцуан. Уаҭәы иаараны иҡаз, Егры ахықә инаркны, Абжьыуаа, Дал, Ҭабал, Гәма, абзыԥқәа, асазқәа рхаҭарнакцәа, зегьы иаҳзеиҧьыз ажәабжьк реиҳәаран дшыҡаз. Ауха акрыфара аҳкәажә лахьгьы дымнеит. Ажьгьерии сареи ишәаҿ бԥьарла ҳаиқәныхҳахьгылаз иҳаҳауан ишьпышьҭабжьқәа. Дныҡон дааҡәымҵзакәа. Акы дшаргәаҭеиуаз ҩашьомызт... Аиаша, шәасҳәап, Аԥсҳа даараза дыхьчан. Шәҩыла уахынлагь-еынлагь агәашә иакәшан игылан. Мҩак данықәызгьы, ҵыск ихыԥраар ҡалахуазма. Хәышә бла ихылаԥшуан, аха ашьҭахь, аҩысҵаа убарҭ зегь дрылсны иара иҡынза днеит акәымзар...

Ҳаидар дахьтәаз даагәаҭеит, дааҕазы-ҕазит. Дынкахәыцит днынгәжәажәеит. Нас инеиҵыхны ибжьы нхиҵеит.

Уа, шәышықәсала зҭоурых мырзкәа
иаауаз, Аԥсынтәыла,
Уа, уеидызҳәалоз дыруазәкын
Қьалашь, Аԥсынтәыла,
Уа, аимҵакьача дрыцасызшәа
ирцәигеит, Аԥсынтәыла,
Уа, адгьыл ду ирхыцхыцын,
ирыцқьеит, Аԥсынтәыла,
Амшын ацәқәырԥа хҵаны, аҳәаа
ирҕәҕәеит, Аԥсынтәыла,
Ашьхақәа еиҵыхны, ажәҩан
ҵиргәеит, Аԥсынтәыла,
Уа, аԥсуаа рыбжьы ааҭырган
иныкәҩоит, Аԥсынтәыла,
Аха уахык аҵх хәымга абҕа
ԥнаҵәеит, Аԥсынтәыла,
Сафарбеи тәым напыла иаб
даԥыригеит, Аԥсынтәыла,
Уи нахыс ибгеит аҳра, еилаҩынтит, Аԥсынтәыла,
Аԥсуа жәлар амшын ихылеит,
иҵацәеит Аԥсынтәыла
Уа, Қьалашь Ачачба иахьа
ушԥаҭахыу, Аԥсынтәыла.

Игәаҡ ашәа даналга, ԥыҭраамҭак ихы иқәыжь дтәан Ҳаидар. Аарҩараз иҵабаз азыхь иаҩызахаз иблақәа рыла исасцәа днарҿаԥшын убасгьы нареиҳәеит.

– Абри аҵыхәтәантәи суаз оуп...

Асланбеи иаб дахьтәаз ашә аартны данаа-ҩнала, Қьалашь еснагь ишыҡаиҵалац еиԥш, азал агәҭа дыԥшны дгылан.

– Иҟоузеи, саб, бзиароума узсыԥхьаз?

Аԥсҳа иаразнак аҭак ҟаимҵеит. Азал ахи аҵыхәеи даалеиҩеин, Асланбеи изыриашан данааи, дааҭгылан диазҵааит.

– Сафарбеи дабаҟоу?

– Исыздырам, хымш раахыс дсымбац, – гәыҭынчымрак неизҵасит Асланбеи. – Уара дуазымҵаакәа ԥьаракыр дцама?

– Сафарбеи агырқәа данрымаҳәха нахыс сазҵаареи сзызырҩреи даҟәыҵит, – игәы змырҭынчуаз ахҭысахь диасит Қьалашь. – Сара сгәы излаанаго ала, Сафарбеи иабхәараа ирыдицәылоит. Аха, уи акәым, абра аус злоу. Аус злоу Аԥсны аԥхьаҟа аԥеиԥш ауп. – Нас даахьаҳәны ауаԥьаҟ аҽаԥхьа аҟәардә ҭбааҽ днатәан, иажәа инаиҵеит. – Уара, Асланбеи угәы иаанагоит, Аԥсынтәыла аурысқәа рыда ԥсыхәа амамшәа иҟоуп ҳәа. Азыжь агәҭа иху ақды, аԥаҩ иҽықәнамыжьыр ҟалом. Сара исҭахыу Аԥсны ахы иақәиҭны иҟазар ауп. Аҭырқәцәеи аурысқәеи срыбжьагылан рыгәшәымышә ҳәо сзааузгьы убри акәын. Ауыра шаха баала иркуеит ҳәа, схы ныбжьга-аабжьго иаазгеит иахьа уажәрааназа. Уажәшьҭарнахыс Аԥсны алахьынҵа уара унапы иануп...

Азал ҭбаа ду аҩонырҵка амҵ ԥыруазар иуаҳауан. Аԥсынтәыла ахьамҭара хәынтә еиҳаны рыхәда иқәын аби аԥеи.

– Уара макьана уҕәҕәоуп, саб, – азал аҩонырҵка аҭынчра иҟаз ибжьы налаиргеит Асланбеи. – Сара исҳәаахьеит, еиҭа уасҳәахуеит, ухшыҩи ушьамхыи ишеицнарго, ухьзи уԥшеи шыҟоу, сара Аԥсны сахагылараны сыҟазам...

– Уаангыл, Асланбеи, умыццакын, – иажәақәа ааирхьанҵеит Қьалашь. – Сара ианакәзаалакгьы сгәы иҭыхо иаҳхаагахьоу акәзам, аԥхьаҟа иаҳхаагараны иҟоу ауп. Ҳаԥхьатәи ҳус ауп ҳҽыззыҟаҳҵаша, ҳагьзызхәыцша. Абри адгьыл, Анцәа иҳаҭәеишьаз злаҳахьчаша амчгьы ҳаиҭеит. Убри ауп иахьа уажәраанзагьы ҳаазго. Аха уи амч иаҵаҳкуа ҳалагар, Анцәагьы иҳанеишьом, ҳауаажәларгьы ҳацәҭахоит. Уажәшьҭа рнахыс Аԥсны мчыс иамоу уара уоуп, Асланбеи.

– Шәышықәса иҵәахны исымаз ажәабжь, ақьаад ианҵаны, Аԥсны зегь иахсырҵәазшәа збеит сара, – Мадлеии Мсоусҵи рышҟа даахьаҳәны ацәажәара дналагеит Рашьыҭ-иԥа Ҳаидар. – Агәра згеит, ҳара ҳабацәа ажәа еиԥшьра ирымаз, шәара аҽарацәагьы ишацышәҵо. Зҭоурых ажәала еиԥызмшьыз амилаҭ, нхоит ҭоурыхда. – Нас дызҽыз иажәабжь ахь диасит. – Адырҩаены ихадараз агәашәаҽ асасцәа ҳарԥылон, Ажьгьерии сареи ҳназлаз, Аԥсҳа ихьчаҩцәа. Ех, дадраа, – еиҭа лымкаала исасцәа ихы нарықәкны, гәҭшьаагала даацәажәеит иара. – Ауаҩ ибҕа аныҕәҕәоу,

агәамчхара анимоу, ихы шьҭыхны дныҟәоит. Адунеи иқәнагалахьоу ауаатәыѡса, азәгьы еицәамкәа, Анцәа дзықәныҳәаз ракәын аҧсуаа. Уи аҽны дзыҧхьаз рахьынтәи, раҧхьа агәашә даадгылеит ҽцәа ѡажәаѡык ицны, Самырзаҟантәи, мамзаргьы Егры ахықә иаванхоз аҧсуаа рхаҭарнак, Ҟазылбеи-иҧа Қәыҷьмахан Аимхаа. Иара рхада дналаҭан рызегьы аҽеиқәақәа ирықәтәан. Алаҳәақәа реиҧш еилаарцыруа, рҽы ҭоуҕанқәа, рыхәдақәа ҭҳәаны, ргылара ҳаракны, ршьап пақәа акалам еиҧш ишшәыр-шшәырза, ишнықәҧраара адгьыл иқәгылан. Ишыҧхынразгьы рызегьы аупа еиқәаҭәақәа ршәын. Ахылҧарч ҳаракқәа рхан, ахьаҧштәы еиҧшыз. Ркәымжәы шкәакәан, ркабақәа еиқәаҭәан. Бҷьарла еибыҭан. Қәыҷьмахан наҟ-ааҟ ивагылаз ѡыҷьа ахацәа қәрала ханѡажәихәба рҟынза рхыҭуан. Егьырҭ зегьы ѡажәа инаркны ѡажәеижәохә иреиҳамызт. Қәыҷьмахан шықәсыла ѡынѡажәижәаба ихыҭуан. Ауаѡыбжара дѡеиҳаны, иааилан. Хрыжь-хрыжь дцәажәон, днаҳәы-ааҳәуа, дмыццакзакәа ишьаҽақәа адгьылаҽ ирыҕәҕәаны иқәиргылон. Еех, сыҷкәнцәа, – ибжьы неиҭихит Ҳаидар. – Сара знык Ерцахә ааигәа сагәыдыҧшылахьеит. Убри агәышҧы ҟьаҟьареиҧш, игәышҧы ҟьаҟьан Қәыҷьмахан. Адгьыл иазааигәоу аеҭәақәа реиҧш иблақәа цырцыруан. – Ҧыҭраамҭак амца

иахылҭуаз алѡақ дахәаҧшуа, ахәблахь ихы ѡышьҭихит. Уи иадирхалаз аамҭа ала иҧсы ааивиган ацәажәара дналагеит. – Ус, агәашә иаадгылеит ҳара ҳтәқәа, ҳара ҳтәқәа ҳәа сызҽу асазқәа роуп. Еех, сысасцәа дахьқәа, ауаѡы игәы ашша анкыду, Аҧсадгьылгьы агәы ашша кыдыуп. Жәытәнатә аахыс ахаҭараҽ згәы ҕәҕәаз Асазқәа, рызегь неибеиҧшны аҽыхәақәа ирықәтәан. Ркәамжәқәа еиқәаҭәан, акаба шкәакәақәа рыҭан. Руапақәа рҳәны, ркәадыр ашьҭахьтәи амаха иадҽаҳәалан. Ахылҧарчқәа ирхаз қәацәын, иауын. Рызегьы бҷьарла еибыҭан. Раҧхьагыла Мамсыр-иҧа Рашьыҭ Гьачба, дуаѡ оуын, дагьыҧшзан. Уахьигәыдыҧшылоз иҕәҕәаз азәы шиакәыз иныҧшуан. Аҳәа иҟәныз убри аҟара иауны аҧынҭа адгьыл иқәсуан. Шамахамзар, змахәҽа ҕәҕәоу ида иааҭыхны аҟьара илшомызт. Асазқәа рыр рхада Рашьыҭ Гьачба, Сазтәыла мацара акәым, Аҧсны зегьы дҭәатәы шьаҟан даҭагылан. Иҽахьынеихаз аанкылашьа имамызт. Уи ѡынтә-хынтә гыртәыла цҟьашәҟьа иқәиҭахьан. Уи Аҧсҳа диазымҭаакәа иахьыҟаиҭаз аҭыхәала рыгәқәа еизынхан, аха абз хәшәқәа еиндыраалеит. Асазқәа рышьҭахь аҳҭынра иаадгылеит Далааи Ҭабалааи. Уи аахыс акыр шықәсқәа шҭхьоугьы, иахьагьы сыбла ихгылоуп урҭ арҧарцәа. Рызегьы ахьшьыцбақәа иреиҧшын. Урҭ зықәтәаз аҽқәа ҧсуа ҽқәан, аха

ршьапқәа адгьылаҿ идыргыломызт, аҕәарақәа ирыхон, иԥашашон, ҳаи уҳәар ишныҵҟьара. Бҧьарла урҭ еиҳагьы еибыҭан. Аиҳаразак сара усҟан сылаԥш иҵашәаз, ирыҟәныз аҳәызбақәа роуп. Роура ршьамхаҟынза илазоума уҳәаратәы иҟан. Рыҭрақәа захын сахҭан еиқәаҵәала. Раԥхьагыла Баҭал-иԥа Хьрыпс Маршьан, иԥшра исахьа шәзеиҭаҳәара салагар, шәсырԥхашьар ҳәа сшәоит. Нцәа ҭыԥҳак, абри адгьылаҿ зшьапы змыргылац, длыхшазшәа акәын дшыҟаз. – Иаԥхьаҟа ииҳәашаз дназхәыцзар акәхап, иҿаанкылан, иԥсы ааиҭеикит Ҳаидар, нас ахкыраҿ иноурыжьыз азы аиаҳәа ишылҭало еиԥш, иаарццакшәа ацәажәара дналагеит. – Дали Ҷабали раамышьҭахь, еибыҳәан иҟазшәа, еицааит Абжьыуааи, Абзыԥқәеи. Аиаша шәасҳәап, сыҷкәынцәа, Аԥсны амчра зегьы убарҭ рҿакәын иахьыҟаз. Азә дубар, азә духашҭуа, аԥсаҵлақәа еивасны ажәлахь рхы шышьҭырхуа еиԥш акәын ишеивагылаз. Ачба Ҭаҭырҟан Хабыгә-иԥа Абжьыуаа раԥхьа дгылан. Абзыԥқәа рԥыза, Инал-иԥа Шабаҭ Аԥсны зегьы еицырдыруаз уаҩын. Абас иҟаз асасцәа дуқәа аҭааит аҳҭынра. – Илабашьа амца иныҽҳәакшан акәыстҵақәа ааирцыхцыхит Ҳаидар. Нас ихиҿы хьамҭарак ныкәлан иажәа инациҵеит. – Аҿны иаахәлаанза ашә рхаркны аицәажәара иаҿын, Аԥсҳаи, уи иҷкәын Асланбеии, Аԥсны ахаҭарнакцәеи. Убасҟангьы, убри ашьҭахьгьы, азәгьы имаҳаит урҭ еибырҳәаз. «Анцәа кәарас иҟоу зегьы дырҭаԥшуеит», – ҳәа шырҳәо еиԥш, Аԥсҳа иҵааз ианааиз еиԥш акәмызт ишыҟаз рхырҿқәа, ианцоз. Иумбарц залшомызт, ирзымызбаз уск шырхьаауаз. Еех, дадраа, азыхәашь иху ацҳа ушыҟәгылоу ианыхжәалакь, ацәқәырԥа унахәлабга ушаго еиԥш, амитә азыҟалеит аҳҭынра убри ауха. Дыршьит Аԥсҳа Манча-иԥа Қьалашь Ачачба. Убри нахыс аҳҭынра еилаҩынтит, аҳҭынра мацара оума, Аԥсны зегьы. Аҵла ыҵыҩорны ианкаҳалакь, еихаԥсыхә зку зегьы уи ишазыҭрысуа еиԥш, иааҳакәыршан ҳаҕацәа зегьы Аԥсынра иазыҭрысит. Аха иаразнак инапаҿы иааигеит аҳҭынреи Аԥсынреи Асланбеи Чачба. Убри нахыс Сафарбеигьы ихы лабҿаба ицәыригеит. Асланбеи ихьз арцәара напы адыркит, аурысҷәеи, агырқәеи иаб иара дишьызшәа. Аха аҳҭынра аҩныҵҟеи, Аԥсны егьырҭ ахаҭарнакцәеи, Асланбеи идгылеит акгьы шихарамыз еилкааны. Уи ибҕа арыҕәҕәеит Асланбеи, аха ихы здикылоз асулҭан иҿыԥхьаикуа далагеит. Аха убри азыхәангьы игәы еиҭамԥеит иара. Дахьнеилакгьы акы акәын ииҳәоз. «Аԥсҳа дзаԥырыргаз атәра ҳҭадыргыларц ауп» – ҳәа. Ажәларгьы ицгылеит. Аԥсны даиуит Аԥсҳа, Асланбеи Ачачба. – Иажәа уа ииаанкылан, ԥыҭрак ихы ларҟәны дтәан Ҳаидар.

Дызҵалаз аиадара иҧсы ҭанаҵы дзаҵымҵрызшәа акәын дшыҟаз. Нас еиҭа иажәа дналагеит...

18О8 шықәса, нанҳәа жәохә рзы, аграф Гәдович ишҟа диҧхьеит аинрал Рокгоф. Усҟан Рокгоф дызхагылаз архәҭа, Жәыргьыҭ азааигәара Анакла ҳәа иахьашьҭаз игылан. Аинрал иаразнак ҽырххыла ддәықәлеит, ихьчаҿцәа ицны, аграф ишҟа. Гәдович ханҿажәа шықәса дшырҭагылазгьы, шықәсыла уи аҟара иуҭартә дыҟамызт. Уаҿ фархьк, доуны, ихиҽы еилаҿаза, иблақәа ҵаашәшәала, аҭаҧшра узымгәҕьуа. Хрыжь-хрыжь дцәажәон. Иныҟәашьагьы убас акәын. Иарма шьапы иҵеишьуан. Асазқәа данрабашьуаз ишьамхы иҿахыкны ахы иқәшәаз иахҟьаны. Ахы иқәшәеижьҭеи, Кавказ азҵаара иара иаҳауа ацәажәара ианалагалакь, ишьапы хьыухьыууа ихьра иалагон. «Схьаа анҭынчхо убасҟан ауп,- иҳәалозаарын иара,- Кавказаа азә днымхо абри адгьылаҽ ианықәаҳцалакь» – ҳәа. Александр Актәи, зыгәра ганы «Кавказ ахшьааразы» иааишьҭыз ишиҭахыҵәҟьаз изхымшьаацызт Кавказ. Гәдович аҧсуаа рахь имаз ацәымҕра, хызеуаз ҳәа акгьы ыҟамызт. Қьалашь иҭахара иара изыҳәан игәырҕьарақәа иргәырҕьаран. Аха, Асланбеи Аҧсҳара ахьышьҭихыз еиҳагьы дараапкит. «Аурысқәа ҳаҕа иашаҵәҟьа» – ҳәангьы изиҳәеит Асланбеи. Напгьы аликит иахьын-

заилшоз, Урыстәылатәи амчрақәа зегьы нагәыдҵан, Асланбеи Аҧсны днахҳәаны Сафарбеи даха-иргыларц.

Нина Дадиани лхан ашә илагылаз дааҿналан адырра ҟаиҵеит, аинрал Рокгоф дшааиз.

– Дыҿналааит, – иҳәеит аграф Гәдович, ус инықәшьшәа, ихы иҭаз, дзызхәцуаз зынзаск даеакны.

Ашә ҟьаҟьаза иаатит. Аинрал азал агәҭаны данааи, иеааидыҧсалан ус иҳәеит.

– Аинрал Рокгоф дыузызыҿруеит, аграф ухыҵкы.

– Аҧсҳа Қьалашь Чачба, Сафарбеи иаб, – хрыжь-хрыжь ацәажәара дналагеит аграф. – Аурысқәа дҳацәнымхозшәа ииҳәоз зегьы башан. Ҳаижьон, аамҭа игарц азыҳәан. Аҵыхәтәаны аҭырқәцәа рахьгьы адцәылара даҟәыҵхьан. Ииҭахыҵәҟьаз Аҧсны ахала ахы иақәиҭны аҟазаара акәын. – Азал аҿныҵҟа иҟаз илаҧш нарыхганы ацәажәара дналагеит. – Аҧсҳа дуаҿҟәышын. Уи ихшыҿ иаҵашьыцуан Кавказаа рнаҿсгьы, егьырҭ атәылақәагь. Аха аҵыхәтәаны ихьит агха. Иара изеилымкааит, амилаҭ хәыҷы, абри адунеи абна тоураҽ, ахала ахы шазымыхьчо. – Иажәа уа иаанкылан, ишыҟаиҵалац еиҧш, дахьгылаз даанаҳәы-ааҳәын, Нина Дадиани дахьтәаз ашҟа дынцәыҵаҧшит. «Қьалашь ихы шымҿаҧигаз

имҩаԥыбгар, иԥсышьа быԥсышьахоит» – ҳәа аанаго. Нас иажәа инаԥицеит. – Александр Актәи иахь исышьҭыз ашәҟәала агәра исыргеит, Аԥсны иахагылараны иҟоу Сафарбеи Чачба шиакәу. Насгьы ҳара гәык ала дшаҳзыҟоу. Ус анакәха, – аинрал Рокгоф иахь даахьаҳәны адҵа ныҟаиҵеит, – Ҳара Аԥсны хаала азәгьы иҳаиҭазом, мчыла иҳамгакәа. Уара уазхиоума, аинрал, Самырза-ҟанааи Абжьыуааи унапаҷы иааган Аҟәанза анеира? Аҭак саҳароуп абраҵәкьа...

– Сыхиоуп, граф ухаҵкы...

– Афырхаҵа, аинрал, уара иаснакгьы ухиоуп, аха ацхыраарагь уҭахуп.

– Ааи, ацхыраара сҭахуп, – еиҳа иҷеааирҭынчит граф иҷаԥхьа аинрал. – Иахьа ҳамч еибымҭакәа Аҟәаҟа ҳдәықәлар, аԥхасҭа ҭәҭәаны иҳауеит. – Сафарбеи ишҟа даахьаҳәын, иажәа инаԥицеит. – Аԥсыуаа – здоуҳа ҭәҭәоу ууауп. Убри аҟынтә уажәтәи ҳдәықәларацҷ иаҳмыхьроуп агха.

– Сара исгәаԥхоит угәеанызаара, аинрал, аха аамҭа цоит. Шаҟа ирласны Аԥсҳа дахаххәо аҟара ҳусқәа маншәалахоит Кавказ. Шаҟа аамҭа уҭахыузеи?

– Жәохәымш, уара уаҳаракыра...

– Мап, жәамыш. – Аеҳәара ааҷахиҵәеит граф.

–Ус анакәха, ухаҵкы, граф, Қәҭешьтәи аполк аинрал Захаров дҳацхрааразы, хымш рыла абра даартә иҟаҵа.

– Аинрал Захаров амҩа дықәлахьеит, уаҵәы абра дҟалоит.

– Аинрал Захаров иполк ацхырааразы иаар ҳусқәа маншәалахоит,- игәы ааирҭынчит Рокгоф. – Арратә усаҷ иареи сареи ҳаилибакааyеит, ибзиан. Сгәы иаанагоит ԥхьаҟагьы ҳаилибакаап ҳәа...

– Аҳҟәажә Нина, иара иаҳаракыра аимператор дхыхны дамоуп шәара шәыԥшзареи, насгьы гәык-ԥсык ала шәахьаҳзыҟоу азыҳәан. Уажәы аакьыскьа исзааишьҭыз ашәҟәаҷы шәыхьз наҵшьны асалам шәиҭоит. Саргьы гәык ала урҭ ацәаҳәақәа сышәзаԥхьарц сҭахуп. – Икәа иааҭигаз ақьаад аԥхьара далагеит граф. – «Граф Гәдович, аҳәара анаҩысгьы, идҵаны иуыдыстоит,сыхьзала асалам сызлуҭарц, Гыртәыла ахада, аҳҟәажә блахкыга Нина Дадиани. Насгьы хаҭала сцымхәрас лнапы уагәзырц. – Гәдович Нина дналзааигәахан лнапы ҩышьыҭхны днагәзны, еиҭа аԥхьара дналагеит. – Урыстәыла аимпериа бхы ахьадыбкылаз сеигәрҷоит. Бареи быуаажәлари шәыҟаз шәгәы рҭынчны, ҳара ҳамҵәыжәҩа ацаҟа. Быԥшзара ихнахны иамоу, Урыстәыла аҳәынҭқар, Александр Актәи».

Аҳҟәажә Нина уажәрааназа итәаны граф изызырҩуаз, дҩагылан лажәақәа ырҟәымшәышәны даацәажәеит.

– Ҳаҭыр зқәу аграф,исызиаҳә идуззан иҭабуп ҳәа ҳарҭ зегь ҳҳәынҭқар. Сареи сыуаажәлари игәра шаагац иаагоит иахьагьы, уаҭәгьы, – леаанкылан Сафарбеи иахь дынхьаҧшны усгьы нацылҭеит. – Ҳаҭыр зқәу аграф, аҳәара ҟасҭоит Сафарбеи Чачба ацхыраара ишәҭарц, и-Ҧсадгьыл дахагыларц азыҳәан.

– Бгәы рҭынч, аҳкәажә, – Нина лажәа днаҧыѡлеит аграф.- Ажәа бысҭоит Сафарбеи ҳашицхраауа ала.

–Ус анакәха, уажәшьҭа Аҧсны ҳара иаҳтәхоит, – лгәы дынҭгәырҕьааит аҳкәажә.

«Уажәшьҭа Аҧсны ҳара иаҳтәуп» – ҳәа илҳәаз игәы иѡаҭаххит Рокгоф. «Ҳара» – ҳәа дызҿу зусцәада? – ихы дназҭааит иара. Ларгьы лыбла ҭарқәа днырцәыҭаҧшны Рокгоф ишҟа дынхьаҧшит. Иаргьы игәеиҭеит уи гәрамгарыла дышихәаҧшыз.

– Ҳара ҳәа сызҿу агырқәеи ақырҭқәеи ҳауп. Ҳара ѡ-жәларык, шәара бҵьар шьҭыхрыла ҳашәҿамгылеит. Убас ала ахымѡаҧгара сара ихшыѡуп ҳәа исыҧхьазоит.

Нина лыкакара, ҭынч идикылон аграф. Уи уажәада дшыибахьазгьы, амаҭ ацәа анахыҭуа еиҧш лцәа дҭагьыжьуан. Уажәы-уажәы леылҧсахуан. Рокгоф, еиҧш игәиеанын Гәдовичгьы. Дмыццакзакәа, иҭаулан анаҧшра илан. Убри

аҟынтә уажәгьы хықәкыс имаз аҟны, ҭынч Нина дналазҭааит.

– Иахьазы зҭаара хадас иҳамоу – аҧсуаа рызҭаара ауп, аҳкәажә.

– Саргьы убриоуп сзызхәцуа. Ишәҭахузеи сара сҟынтә?

– Ар, – иҳәеит иаахҭәаны аграф.

– Сара сыр хиоуп, ҳаҭыр зқәу аграф. Аҭауад Сафарбеи ҳара ҳамаҳә, Аҧсны дахагылар, усҟан ҳҳәаақәа еиҭыҭуеит Азовнза. Аҧсуааи урҭ рашьцәа ачарқьезқәеи хыҧхьазарала ирацәоуп. Инеиҭыху адгьылқәагь рымпыҭакыуп. Убри аҟынтә шәареи ҳареи ҳажәѡа еибаҳҭароуп, ҳҳәатәгьы еиқәшәароуп...

Аурыс ҳәынҭқар ичын уаа, Кавказ иахылаҧшуаз, зхаҭа ахәшә иҭан дызшьыз Нина Дадиани илымҳәаргьы, дара рхы шымѡаҧыргаша рдыруан. Насгьы, дара ргәыреанын, Гыртәыла ахылаҧшѡы лгәы иҭаҭәҟьаз,иарбан ҳәа ццышәу лыѡҭра иҭакны илымаз. Иҟаларын аҳкәажә Урыстәыла уи аҟара леадлымҭаргьы, Аҧсны агәаҕ илымаз акәмызҭгьы. Аиашаз, аҧсуаа Баҭым инаркны, Гьеленҵьикнза амшын знапаҿы иҟаз, Ҧуҭ ақалақь Қьалашь иашьа иҧа Қәчукбеи Чачба дахьахылаҧшуаз уҳәарыма. Мамзаргьы ланхәҧҳа Ҭамара Дадиани, Сафарбеи иҧҳәыс дахьраҭәарымшьаз уҳәарыма. Абарҭқәа зегьы лзеилалан дыҟан Нина. Аха Қьалашь

данҭадырха нахыс иаалылшоз зегьы ҟалҵон, «абыржәы анакәымха, нас аамҭа ҳацәцоит» – ҳәа. Уи аҿгьы даанымгылеит. Аинрал Рокгоф, хатцак иаҳасаб ала, дшылгәампҳозгьы, дицышьҭалеит аҧсуаа рцәымгра илыркырц азыхәан. Амаҭ адаґь ианаҿаҭәхәалакь, иҳашҳатәараха ишаанхо еиҧш, иасышьжь Дадианаа рҭаца лиарҭа дылҵцыҧхьаза, иблақәа ашьа рхылон, аҧсуаа ргәаґ дагон.

– Аҳкәажә Нина, – Рокгоф Нина лышҟа даацәажәеит – Бара ибҳәоит, ихиоуп сыр ҳәа. Иабаҟоу уи ар?

– Аинрал Рокгоф, уара иудыруазарц ахәҭоуп сара шаҟаҳ ар сымоу. Иаасҭаххар уахыки-енаки рыла ҳажәа нызқь ықәсыргылоит, – лҳәеит днацралан Нина.

– Ахыҧхьазара акәым аус злоу, аибашьра иазыҟатцоу шаҟаҳ бымада?

– Агырқәа иаснагь аибашьра иазыҟатцоуп, – лычҳара хыҵуан аҳкәажә.

– Аха агырцәа еибашьыҳцәак раҳасаб ала изыҧсаз идыруан Рокгоф. Убри азоуп иажәа атцәы зналаитцазгьы.

– Аибашьра иазыҟатцоу аҧсуаа роуп. Асланбеи Чачба ир хыҧхьазарала ҳара ҳаҟара иҟазҭгьы, уажәшьҭа адунеи зегьы рнапаҿы иааргахьазаарын. – Нас аҳкәажә лахь даахьаҳәны иажәа инаитцеит. – Еизган ибымоу ар, аҳкәажә бхыҵкы, аҿазыҟатцареи алеишәеи рымам. Идҳаркыз абҧьар рхы ирзархәом. Бгәы иалымсын, аха быуаажәлар агәы рымазам, аҧсуааи ачарқьазцәеи реиҧш. Ажәылара аан дара шьҭахьҟа иҳоуеит. Ишәарҭахо ианалагалакь, сыруаа ршьапы иатцаҳәуа иалагоит. Ажәак ала, ахынҵаҳынҵара ҟарҵоит. Аҳкәажә, бара ҳажәа нызқьҳоык исыбҭо агырқәа раасҵа, хәышәҳоык аҧсуаа сымазар, уажәшьҭа амшын агаҿа ҭасырцәхьазаарын..

– Аинрал Рокгоф, – ҿааиҭит аграф имырхаацәакәа. – Лгәы нумырхан аҳкәажә. Иҟан аамҭакы, аурыс иргьы аарла ашьапы ианықәгылаз. Иара ҳара жәларык раҳасаб ала ҳаиҧхьытта ҳаныҟазгьы. Аха ашьҭахь Пиотр ду имч ала ҳаидкылоуп. – Нас ауада ахи атцыхәеи ааимидан, Сафарбеи дахьгылаз днеины днаиазцааит. – Уара иҳауҳәозеи, Сафарбеи?

– Уара уаҳаракыра, аграф, сара аҳауа иалакнаҳау сиҳоызоуп. Иахьазыҳәан сыуаажәлар рҟны сыҟам. Шәоык сара исыдгылаз, сыгәра згаз, абра исыцу ракәмзар. Аха сара агәра ганы сыҟоуп, Аҧсны сара исыдгыло шырацәаҳохо, Асланбеи ацәаҟәа еиҧш дырхаҧеит акәымзар. Иахьа сара сзыкәгәыґуа, иара иаҳаракыра, аҳәынҵқар иоуп. Шәара ацхыраара сышәҭар, сыжәлар рнапхгаразы аґәра сшәыркыр, шьа камҭәазакәа, Аҧсны Урыстәыла иадысцоит.

«Алашә ииҭахыз ҩ-блакы» – ҳәа аурысқәа дрымҧыхьашәеит, рхы иадырхәашаз ауаҩы.

Аҭх акыр инеихьан, Нина Дадиани дзыцәомызт, дгәаҭеиуа аҩны дыҩнан. Нас ацәашьқәа руак днаҭагылан, Анцәа ишҟа лхы нарханы, дыбҕеит.

– Иа, Анцәа, суҳәоит, сышәиҧхьыз иқәыршәа Асланбеи Чачба. Иуаажәлари иареи рнапы еиламло иҟаҭа. Ҧсыуа жәлар хада дрымамкәа еиларха. Агырқәа бҕа еиҭыхха ҳамҭакәа, еснагь ҳакҿацалан ҳазмаз Қьалашь иҧсышьахаз уҧсышьахааит, Асланбеи, зашьа ихәҭаз аҭыҧ аанкылан Аҧсны иахатәаз...

* * *

Адәахьы арбаҕьқәа аккаҳәа иааиларыҧсеит. Ҳаидар иажәабжь аанкылан урҭ рҿыҭыбжьы дназызырҩит. Иааҧсара зегьы неихыҧсаазшәа ибеит иара уажәы. Аҭыхәтәантәи аамҭаз, ақәра ду данҭала, даныҷкәыназ изгәамҭоз, аха ашьҭахь иҧсҭазаарає игәаимҭар амуа дааҭанаргылеит. Уи арбаҕь аҿыҭыбжьы акәын.

– Иҟан аамҭакы, арбаҕь ҿыҭра сара сзы акгьы анамҳәоз, – ицәажәара инациҭеит Ҳаидар. – Аха уажәы сымшқәа рыҧхьазара саналага, арбаҕь ҿыҭра даҿамшык шысзаанаго саназхәыц,

сыҧсҭазаара еиҧызшьуа акы акәны избоит. Абырг изыҳәан ашара еиҕьу ҧсҭазаара ыҟазам. Узҧырҭран иҟоу адунеи даҿа мшык анузацнаҭо, Анцәа ду иҵьыушьароуп, дадраа. – Ҧыҭраамҭак илабашьа игәышҧы иҭаргылан, амца дыҿҳәаҧшуа дтәан. – Сара сыҧсҭазаара иацышәҭеит, Абжьыуаа рыҷкәнцәа, сыҩны шәахьааиз. Ажьгьери Аҵьрыцба иҧсы ҭоуп ҳәа ахьсашәҳәаз. Иары саргьы ҳаҧсҭазаарає ҳзынҟьази ҳзынҧази, Аҧсҳа дуи, уи иҷкәын хазына Асланбеии ирлахьынҭахаз ахьшәасҳәаз. – Ҧыҭрак иҧсы ааиҭакны, иажәабжь хадахь диасит. – Асланбеи иаҳаит, аурысқәеи агырқәеи рееидкылан ақәылара ргәы ишҭаз. Усҟан, сымҩашьозар, арбаҕьқәа знык аҟара ҿырҭхьан. Ажьгьерии сареи дҳаҧхьеит ишҟа. Ҳаннеи, азал ҭбаа ду, ҧсаҭа бзиа иаб Қьалашь ишыҟаиҭалоз еиҧш, агәҭа дгылан.

– Асасцәа дахьқәа ҳҭаауеит, – иҳәеит иара. – Аурысқәеи агырқәеи еидгылан, Аҟәа иақәлан, сара сахҳәаны, Сафарбеи ддыртәарц рызбеит, дара ртәала. Абыржәыҭәҟьа амҩа шәықәлароуп Самырзаҟани Абжьыуааи рышҟа. Урҭ рхаҭарнакцәа исызрашәҳәа, амшын агаҿахь игылоу рыр, аҿаҩахь иҩаскьаргарц. Аурыс ир ҧынгылак рымамкәа Кәыдрынза иаароуп. Нас аҿаҩа аҟынтәи илбаароуп, аурыс данхьаҭуа иҿагыларц азыҳәан. Забҵьар кажьны знапы

шьҭызхуа рымшьааит, ҳара ҳтәқәа итҟәаны ирымоу рылаҳаҧсахырц азыҳәан. Уара, Ажьгьери, уцоит Самырзаҟанҟа, сара сыхьз ала, хаҭарнакк иҳасаб ала. Уара Сазтәылатәи сарҕьажәоа, уаанхоит Абжьыуаа рҟны. Шәықәла амоа, Анцәа дышәхылаҧшааит.

– Аеқәа ҳзықәтәаз, – иажәа дналагеит Ҳаидар, – зашәа урҭ роыза аеқәа шәоуша, дадраа. Аҧсҳа ир рзыҳәан хықәкыла ираазоз аеқәа. Урҭ ршьамхи ргәамчи аапсара рықәымызт. Шьхеи-геи рзеиҧшны акәын ишныҟәоз. Ҽнак ала ҳнеит Абжьыуаа рҽы. Сара уа сааныжьны, Ажьгьери Самырзаҟанҟа дцеит. Аҧсҳа идҵа иаразнак инарыгзеит Ачбеи Аимхааи. Агәҽаҽ иртәаны ирымаз рырхәҭақәа, аоада иоаскьаган амоа аадыртит Аҟәаҟа. Ахымш рыҽны, ашашкамс реиҧш, аурыс ир ҵоа змам, мраҭашәарахь рхы рханы ицон. Ҳаргьы урҭ ҳрымбартә хәдаҟала ҳрычхнгылан ҳҽынаххеит. – Иҧсы ааиҭаикырц иеааникылеит Ҳаидар. Иагьа умҳәан, арҭ аоымш ажәабжь еиҭаҳәаран дызҽзаз. Нас аҵыхәтәантәи имчқәа неизганы иажәабжь дналагеит. – Аҕа Аҟәа абаа аҟынза днеимышьҭырц, Асланбеи ир иман Кәыдры ахықәан дгылахьан. Адыроаены ашьыжьза ажәылара далагеит аинрал Рокгоф, аха ацҳа дықәимҵеит Асланбеи. Убри нахыс иҟалеит уаҕеимышхара. Асланбеи ир раҧхьа дгылан ацҳа дықәлеит. Ҳаргьы хыхьынтәи

ҳҽылаххеит. Кәыдры амшын иахьалалоз аганахь ала рҽаархеит, уа изыхгылаз аҕба иҵыҵыз, Ҧуҭ ақалақь ахылаҧшоы Кәчукбеи Ачачба ир. Аха аурыс ир рыцҟьара ус имариамхеит. Аены иаахәлааныа ҳаиҽахысуан. Нас Аҟәаҟа дышзымцоз аниба, Рокгоф ир иман гаҽала дхьаҵит. Ицеит Егры нырцәка, шықәсык уаҳа рызбахәгьы ҟамлеит. Аха аурыс иара итәы ҟаиҵеит усгьы. Аҟәа иажәлеит, мраҭашәареи мрагылареи, оадалеи, мшынлеи. Мчыбжьык ала амацәаз иҵарцалеит. Асланбеи днахҳәаны, Сафарбеи Аҧсны алахьынҵа инапы ианырҵеит. Асланбеигьы ир иман дцеит ашьхарахь. 1831 шықәсазынза аурысҟәа ҳарҽагылан ҳаибашьуан, аха иамуит. Аҧсны дықәмҵыр ҟамлеит Асланбеи. «Саҭоумҵан Аҧсынра, саҭоумҵан» – иҳәан, иццоз иоызцәа иман амшын дынхылеит. Уи нахыс и–Ҧсадгьыл уаҳа имбазакәа, атәым дгьылаҽ иҧсыжра ҟалеит... – Нас адәахьы днаҧшын, ишаацәылашаз аниба, исасцәа ихы нарықәкны ус иҳәеит. – Абас ианаацәылашоз, ҧшьашак аены ҳаиҧырҵит, оажәижәаба шықәса Аҧсны еицызыхьчоз Ажьгьерии сареи... Иажәа данаалга Ҳаидар, иадара хьанҭак дааҵаҵызшәа иҧсы ааивигеит.

Исасцәа пату рықәҵан, ауаа рыдгалан, амоа иқәиҵеит Ҳидар Гәананба.

– Салам сызишәҭ сашьа Ажьгьери. Салам

сызрышәҭ Абжьыуаа зегьы, – еиҭа ибжьы нарыҟәиргеит, иашҭа инҭыҵны инеиуаз Мадлеии Мсоусҭи.

* * *

Аныхаԥааҩы Ажьгьери Аԥьрыцба иԥсы ихыҵаанза, Сазтәылантәи дааит Мадлеи Аԥьрыцба.

– Иҟоузеи, сыҷкәын, сгәы исанаҳәо иашоума?

– Иашоуп, Аԥсны амца акны абылра иаҿуп...

– Дузыԥшаама Ҳаидар Гәананба?

– Дсыԥшааит, аҕьараҳәа дыҟоуп.

– Уи уаҳа аҕьараҳәа дыҟазам. Уаниԥырҵуаз иԥсҭазаара далҵит.

– Ус зҳәада? – иаҳаз ԥьеишьеит Мадлеи.

– Анцәа исеиҳәеит. Сара сцоит уи иԥылара...

Акыр аамҭа еырҵасра иқәымкәа ацәардаҕәы дықәиан Ажьгьери. Ибон уажәшҭа абри адгьыл ишьапы шизықәмыргылоз. Иааԥсахьаз ишьамхқәа дшырзышьҭымхуаз. Аҵыхәтәан имчқәа зегь ааизганы ихы ҩыҵрззан, аарла ибжьы ааиргеит.

– Сара схаҭыԥан, ныхаԥааҩс Мадлеи дҟашәҵа, – уаҳа изымҳәакәа ихы амарҭак инықәҳаит. Иқьышәқәа злаҵасуаз ала, иҵегь акы иҳәарц иҭахын, аха ибжьы изҭымгеит. Зкәицқәа ҿыцәаауаз ахәышҭаара еиԥшын иблақәа. Зхы иақәиҵхаз

ицәеи-ижьи иԥси аиԥырҵра иаҿын. Иара даанхеит адгьылаҿ, иԥсыцқьа цеит ажәҩанахь...

Адырҩаены амра аныхеы, гәыԥҩык, еиҳа зықәра ыҟаз аԥсы дышьҭырхит. Даеа гәыԥҩык еиҳа иҿаз, аныхаԥааҩ иҿы иарсыз иԥшьоу ашьаҟа ыҵхны, Мадлеи Аԥьрыцба иашҭаҿ иадырсырц ирыман рҿынархеит. Аԥсы аԥсыжрахь дназгоз, Мрашәа икаԥхоз дахьыԥаз абахә ахыцәқәаҿ, иҵыҵуаз азыхь ԥшьа аҳаҵа иҵаҵәаны, аҵоубыҵ аԥхьа инеиуаз уажәы-уажәы икаиҵәон, «уԥсаҵа абри азыхь еиԥш ицқьахаааит» – ҳәа аанаго. Уи иаацәыригаз ауазашәа инацдырҕызит аԥсы днаскьазгоз

Уа, Анцәа иаҳҳылаԥшуа, ицқьоу
адгьыл дамаадоит,
Аԥсыцқьа, агәы цқьа адгьыл дамаадоит,
Аимараа ҳныхаԥааҩ, адгьыл дамаадоит,
Зажәа ныҳәаз, ауаа зныҳәоз,
адгьыл дамаадоит,

Ашәеи аԥсыцқьеи аҳауа иналалан ицеит. Ацәеижьи анышә ақәрыԥсон Аимараа...

Анирахьҟа, Мадлеи Аԥьрыцба аныхаԥааҩ иҩны ашҟа, иԥшьоу ашьаҟа назгоз, рыбжьы неиқәыршәаны еицырҳәон.

Уа, иԥшьоу ашьаҟа иахьа уеиҭаагоит,
Иԥшьоу уара, аԥшьа иашҭахь унаагоит.
Дгьыли-жәоҩани зшаз ҳукәыхшоуп,
Абзареи аԥсреи еиԥызшьуа, ҳукәхшоуп,
Еигумырхан Аԥсни аԥсуааи, ҳукәыхшоуп,
Аџьрыцбақәа ҳцәашьхәы
умырцәан, ҳукәыхшоуп.

Иԥшьоу ашьаҟа, шәышықәсала Аџьрыцбақәа рныхаԥаашцәа инеимда-ааимдо иааргоз, Мадлеи иашҭаҿ иадырсыз, иаддырҷаблаз ацәашьқәа, назаза имыцәарызшәа ашьшьыҳәа абылра иаҿын. Мадлеи иблақәа урҭ инарҟәиган ажәоҩан днаҵаԥшит. Зқьыла аеҵәақәа ибла инхыҷҷалеит. Аха урҭ ирыламызт иара дзышьҭаз аецәа. Убасҟан зыгәра игоз Анцәа димҵаматанеиит:

Уа, геи-шьхеи аныҟамыз,
Уара уҟан, Анцәа...
Уа, зи мцеи аныҟамыз,
Уара уҟан, Анцәа...
Адунеиаҿ ԥсҭазаара аныҟамыз,
Уара уҟан, Анцәа...
Адгьыл уаҩԥсы данықәмыз,
Уара уҟан, Анцәа...

Аԥсҭазаара ԥсра шақәмыз дназхәыцны, дгьыли жәоҩани ирныҩртәы ибжьы наиргеит Мадлеи Аџьрыцба, аныхаԥаашцәы.

– Иа, Анцәа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу. Еиқәырха Аԥсни аԥсуааи, иаҳамбо аеҵәа аҵаҟаҿ...

– Иа, АНЦӘА...

1997 – 2000 ш.
Пицунда – Аҟәа.

РУШЬНИ КӘЫКӘЫИА-ИҢА ҶЬОПУА

ИҲАМБО АЕҬӘА АҬАҠА

Аҭоурыхтә роман

РУШНИ КУКУИЕВИЧ ДЖОПУА

ПОД НЕВИДИМОЙ ЗВЕЗДОЙ

Исторический роман

Аредактор Енвер Ажьиба
Асахьаҭыхҩы Баҭал Ҷьапуа
Компиутерла еиқәлыршәеит
Шьазина Ҷьапуа-ҧҳа

Аформат 70 х100 1/32 Иҟаҵә. акь. Инықә. кь. бҕь.
Атираж 500. Азаказ № .

Аҧсны Аҳәынҭқарра
Акьыҧхь аҩны
Аҟәа, Ешба имҩа, 168